

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI**

**MİLLİ MÜCADELE'DE ÇERKEZ ETHEM
ve KUVA-YI SEYYARE'NİN FAALİYETLERİ
(1919–1920)**

ZÜBEYİR UZUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. OSMAN AKANDERE**

KONYA 2008

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
Önsöz.....	iii
Özet	v
Summary	vi
Kısaltmalar	vii
Giriş.....	1
1. Mondros Mütarekesi’nden Sonra Ordunun Durumu ve İşgallerin Başlaması	1
2. Kuva-yı Milliye	4
1.BÖLÜM-KUVA-YI SEYYARE.....	9
1.1. Çerkez Ethem’in 1919 Yılına Kadar Yaşam Öyküsü	9
1.2. Çerkez Ethem’in İzmir Valisi Rahmi Bey’in Oğlunu Kaçırması	12
1.3. Çerkez Ethem’in Kuva-yı Seyyare’yi Kurması ve Direnişe Katılması.....	15
1.3.1. Salihli ve Akhisar Bölgesindeki İlk Faaliyetler.....	17
1.3.1.1. Poyrazlılar Meselesi	25
1.3.1.2. Alaşehirli Mustafa Bey Olayı	27
1.4. Kuva-yı Seyyare’nin Mevcudu ve Asker Temin Yöntemleri	29
1.5. Kuva-yı Seyyare’nin Finansmanı.....	33
1.6. Kuva-yı Seyyare’nin Usulsüz Yargılamaları ve Hareketleri.....	37
1.7. Kuva-yı Seyyare Bünyesindeki Komuta Kademesi.....	42
2. BÖLÜM-KUVA-YI SEYYARE’NİN İSYANLARA MÜDAHALESİ.....	47
2.1. Ahmet Anzavur İsyanı	47
2.1.1. Birinci Ahmet Anzavur İsyanı (25 Ekim–30 Kasım 1919).....	47
2.1.2. İkinci Ahmet Anzavur İsyanı (16 Şubat–19 Nisan 1920)	53
2.2. Bolu, Düzce, Adapazarı İsyanları (13 Nisan–31 Mayıs 1920)	58
2.3. Yozgat İsyanı (15 Mayıs–27 Ağustos 1920).....	65

3. BÖLÜM-KUVA-YI SEYYARE ve YEŞİL ORDU CEMİYETİ İLİŞKİSİ....	75
3.1. Farklı Kavramlar ve Yeşil Ordu.....	75
3.2. Ankara’da Yeşil Ordu Cemiyeti’nin Teşekkülü.....	77
3.3. Yeşil Ordu Cemiyeti’nin Hedefi ve Faaliyetleri	85
3.4. Yeşil Ordu Cemiyeti’nin Yurt İçinde Teşkilatlanması	91
3.5. Kuva-yı Seyyare’nin Yeşil Ordu Cemiyeti’yle Olan Bağı.....	93
3.5.1. Çerkez Ethem’in Yeşil Ordu Cemiyeti’ne Katılması	93
3.5.2. Bolşevik Akımın Kuva-yı Seyyare’yi Sarması	94
3.5.3. Nazım Bey Meselesi.....	95
3.5.4. Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi.....	98
3.6. Yeşil Ordu Cemiyeti’nin Kapatılması ve Sonrasındaki Sol Teşekküller.....	101
3.7. Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi’nin Ankara’ya Nakli	103
4. BÖLÜM-KUVA-YI SEYYARE VE DÜZENLİ ORDU İLİŞKİLERİ.....	106
4.1. Gediz Muharebesi’ne Kadar Kuva-yı Seyyare’nin Düşmana Yönelik Faaliyetleri	106
4.2. Gediz Muharebesi ve Sonuçlarının İlişkilere Yansıması	112
4.2.1. Ali Fuat Paşa’nın Moskova Büyükelçiliği’ne Atanması	119
4.2.2. Batı Cephesi’nin Yeniden Tanzimi (8 Kasım 1920)	121
4.3. Reşit ve Tefik Bey’lerin İlişkilerin Bozulmasındaki Etkileri.....	125
5. BÖLÜM-KUVA-YI SEYYARE’NİN TASFİYESİ.....	135
5.1. Çerkez Ethem’in Ankara’ya Karşı Tavrını Netleştirmesi	135
5.2. Çerkez Ethem-Demirci Mehmet Efe Yakınlaşması	138
5.3. Ankara’nın Çerkez Ethem’i İkna Çabaları.....	144
5.4. Kuva-yı Seyyare’ye Karşı Askeri Müdahale	163
5.5. Çerkez Ethem’in Yunan Tarafına Geçişi	180
Sonuç.....	196
Kaynakça.....	200
Ekler.....	211

ÖNSÖZ

Milli Mücadele yıllarında atlatılan birçok badirenin en önemlilerinden bir tanesi de Çerkez Ethem meselesidir. Milli Mücadele'ye hizmetleri tartışılmaz olan Çerkez Ethem'in yaptığı hizmetler yanında, kardeşleriyle beraber girdiği çıkmaz yol Milli Mücadele'nin sekteye uğramasına, hatta I. İnönü Savaşı'na kadar verilen mücadelenin ve emeklerin yok olmasına kadar gidebilecek neticelere yol açacaktı.

Çerkez Ethem hakkında daha önce yazılan iki tez bulunmasına rağmen arşiv belgelerinden yararlanılmayarak bu tezlerin yazılması, bizce Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare gibi önemli iki mesele için büyük eksiklikti. Bu eksikliği gidermek maksadıyla arşiv belgeleri ışığında yeni bir araştırma yapmaya karar verildi. Bu araştırmayı yaparken dikkat ettiğimiz en önemli noktalardan biri kimseyi hain veya kahraman ilan etmekten ziyade, olayları tarihi belgeler ışığında aslına sadık kalarak aktarmaktı. Bu maksatla Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Hâkimiyet-i Milliye ve İzmir'e Doğru gazetelerindeki Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare ile ilgili 1921 Ocak'ına kadar olan belgeler, Milli Mücadele'ye bizzat katılmış komutan ve devlet adamlarının hatıraları ve birçok araştırma-inceleme eser incelendi.

Birinci bölümde; Çerkez Ethem'in hayatı, Bandırma bölgesindeki ilk icraatları, Kuva-yı Seyyare'yi kurarak Salihli bölgesinde yaptığı hizmetler, Kuva-yı Seyyare'nin iaşe ve ikmal yöntemleri, komuta kademesi, yaptığı hizmetlerin yanında gösterdiği bazı uygunsuz hareketler incelendi.

İkinci bölümde; Çerkez Ethem'in Ankara Hükümeti'ni sıkıntıya düşüren hatta Milli Mücadele'yi sekteye uğratabilecek kadar alevlenen isyanları bastırmada gösterdiği başarılar incelendi. İsyânların çıkış nedenleri ayrıntılı olarak incelemekten ziyade, konunun dağılmaması için, daha çok Kuva-yı Seyyare'nin bu isyanlar sırasında gösterdiği faaliyetlere yer verildi.

Üçüncü bölümde; Bolşevik akımının etkisinde kalınarak kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşu, Reşit Bey'in bu cemiyete girişi, Çerkez Ethem'in Ankara ziyaretleri sırasında ağabeyinin etkisinde kalarak Yeşil Ordu'ya katılması, akabinde Kuva-yı Seyyare asker ve komutanlarının Çerkez Ethem'in peşinden giderek düzenli ordu aleyhine faaliyette bulunmaları incelendi.

Dördüncü bölümde; isyanları bastıran Kuva-yı Seyyare'nin daha güçlü ve

zengin olarak cepheye dönmesinden sonra Yunanlara karşı verdiği mücadeleler, Batı Cephesi Komutanlığı'nın yeniden tanzim edilerek düzenlenmesi, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin bu durumu kabullenmeyerek muhalefete geçmesi, Tevfik ve Reşit Bey'lerin Çerkez Ethem'i etkileyerek Yunan tarafına sığınmasındaki rolleri incelendi.

Beşinci bölümde; Çerkez Ethem'in önu alınamayan asi davranışları, bazı Kuva-yı Milliye komutanlarını yanına çekmeye çalışarak giriştiği yanlış hareketler, Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem'i yola getirmek için yaptığı iyi niyetli girişimler, bu girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Kuva-yı Seyyare üzerine yapılan askeri harekât, Çerkez Ethem ve avanesinin Yunan tarafına geçişi ayrıntılı olarak incelendi.

Bu çalışma sırasında gösterdiği yakınlık ve yardımlarıyla desteğini benden esirgemeyen Sayın Doç Dr. Osman Akandere'ye ve tezin dizgi ve yazımında bana destek olan Feyza Uzun'a teşekkürü bir borç biliyorum.

Zübeyir UZUN

KONYA-2008

ÖZET

Çok sevdiği askerlik mesleğini yapmak için evden kaçan Çerkez Ethem çeşitli cephelerde görev aldı. Mondros Ateşkesi imzalandıktan sonra baba ocağı olan Bandırma'ya döndü. Bir süre Bandırma civarında çetecilik yaptı. İzmir'in işgali üzerine Salihli bölgesine giderek ağabeyleri Reşit ve Tevfik Bey'le beraber Kuva-yı Seyyare'yi kurarak Yunanlara karşı mücadele etti. Ahmet Anzavur ve Düzce isyanlarının bastırılmasında büyük rol oynadı. Daha sonra Ankara'yı zor durumda bırakan Yozgat İsyanı'na müdahale etti. Yozgat İsyanı sırasında girdiği Yeşil Ordu Cemiyeti ve ağabeylerinin etkisiyle asi tavırlar takındı. Demirci Muharebesi ile Yunanlara karşı zafer kazandı. Gediz Taarruzu'nun yapılmasında büyük rol oynadı. Düzenli ordunun kurulmasına muhalefet etti. Cephelelerin yeniden düzenlenmesiyle Batı Cephesi Komutanı olan İsmet Bey'in emirlerini dinlemeyerek Ankara Hükümeti'ne karşı isyan etti. Kuva-yı Seyyare üzerine yapılan harekât sonucu Yunanlarla anlaşma yaparak Yunan tarafına sığındı.

Anahtar Kelimeler: Çerkez Ethem, Tevfik Bey, Reşit Bey, Kuva-yı Seyyare, Yeşil Ordu.

SUMMARY

Left his father's home in order to become an officer in Turkish Army, Ethem the Circassian was charged in some front lines during WW I. After the Mondros Armistice, he returned his homeland, Bandırma. Within this period, he stayed here and became a rebel. When Izmir was occupied by Greek troops, he went to the province of Salihli and struggled against the Greek army via Kuva-yı Seyyare (mobile army) established by his elder brothers Reşit and Tevfik. He played a significant part in the prevention of the rebellions in Düzce and caused by Ahmet Anzavur. Then, he intervened with another rebellion in Yozgat and became very successful. This success was of a vital importance for the new cabinet in Ankara. During this attempt in Yozgat, he joined a new movement, the Green Army Association established by his elder brothers Reşit and Tevfik. Due to negative attitudes of this new association toward the new cabinet in Ankara, he became a rebel. He won a great victory against Greek troops in a battle in Demirci. He played an important part in the offensive of Gediz. In the formation of new regular armies, he became an opponent. He rebelled against the Ankara Cabinet by not complying with the orders by Ismet Pasha, the new commander of Western Front Lines. Holding a treaty with the Greek army, he took refuge with the enemy side after the operation arranged by Ankara Government against Kuva-yı Seyyare.

Key Words: Ethem the Circassian, his elder brothers Reşit and Tevfik, Kuva-yı Seyyare (mobile army), Green Army Association

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
AKDITYK	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
As. Şb. Bşk.	: Askerlik Şubesi Başkanı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bnb.	: Binbaşı
BMM	: Büyük Millet Meclisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
Bk.	: Bakınız
BN.	: Belge Numarası
C.	: Cilt
DN	: Dosya No
Fh.	: Fihrist
GN.	: Gömlek Numarası
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Km	: Kilometre
KN.	: Kutu Numarası
Ks.	: Kısım
m	: metre
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİH.2/2	: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Türk İstiklal Harbi, C.2, Ks.2, Ankara 1991.

VIII

- TİH.2/3 : T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Türk İstiklal Harbi, C.2, Ks.3, Ankara 1994.
- TİH.4/1 : Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923), C.IV, Ks.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.
- TİH. C.6 : TÜRK İSTİKLAL HARBI, C.VI, İç Ayaklanmalar (1919–1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.
- TİTE Arş. : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
- TKF : Türkiye Komünist Fırkası
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan
- Yzb. : Yüzbaşı

GİRİŞ

1. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Ordunun Durumu ve İşgallerin Başlaması

İtilaf devletleri I. Dünya Savaşı devam ederken aralarında imzaladıkları gizli anlaşmaları Osmanlı Devleti ile yapılan Mondros Mütarekesi'yle hayata geçirmek istedi. Mütareke'nin maddeleri hangi yönden incelenirse incelensin, İtilaf Devletleri'nin emellerini gerçekleştirecek içeriğe sahip olduğu açıktı. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni kendilerine karşı himaye edecek güçlü bir devletin olmadığını biliyordu. Mütareke maddeleri ortaya konarken bu zaaftan çok iyi faydalanmışlardı. Galip devletlerin çekindiği bir diğer güç olan Türk Ordusu ise mütarekenin 5. maddesi ile tesirsiz hale getirilmişti.

Ordu genel olarak milletin milli hedefine giden, milli politikayı tahakkuk ettirecek en etkili milli vasıta, hatta milli gücün hatırı sayılır parçasıdır. Devrin şartlarında Osmanlı Devleti'nin milli hedefi olabilecek tek husus, savaş sonunda elde kalan vatan topraklarının bütünlüğü ve devletin istiklalinin sağlanmasıydı. Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya giden heyete verilen talimat, bu hedefi gayet açık olarak karakterize etmekteydi.¹

İngilizler mütareke imzalanır imzalanmaz, savaş boyunca elde edemedikleri Çanakkale Boğazı'na el atarak buradaki müstahkem mevki birliklerinin İstanbul'a alınmasını, 5. Ordu birliklerinin de boğaz çevresinden uzaklaştırılmalarını sağlamak suretiyle, 7-8 Kasım 1918'de bölgeyi bütünüyle kontrollerine geçirdi. Bu arada 5. Ordu lağvedilmiş, 1. ve 14. Kolordular Trakya'daki mütareke konuş yerlerini almışlardı. Ardahan, Batum boşaltılmış ve 9. Ordu Erzurum'a alınarak lağvedilmişti. Bu komutanlığın yerini ise Erzurum'da 15. Kolordu almış bulunuyordu. Sonunda anavatanında toplanan kuvvetlerin tümü; İstanbul, Konya ve Erzurum'da olmak üzere 3 ordu müfettişliği bünyesinde 9 kolordu halinde toplam, 20 tümen ve 4 süvariden ibaret kalmıştı.²

I. Dünya Savaşı'nın ilk on yedi ayında 2.523.000, savaş boyunca 2.850.000 kişinin silâh altına alınmasına rağmen, 19 Mayıs 1919'da genel ordu mevcudumuz

¹ TİH. 4/1, s.3.

² TİH. 4/1, s.7.

30–35.000 asker dolayındaydı.³ Savaşın son yıllarında artan asker kaçaklarının sayısı mütarekeden sonrada devam etti. Mütarekeden sonra 1919 Mart sonuna kadar 337.615 er terhis edildi. İngiliz Askeri Ataşesi Deedes, 10 Nisan 1919’da ki toplantısında terhis işlerinin iyi gitmekte olduğunu açıkladı.⁴

İtilaf Devletleri’nin 5 Mayıs 1919’da Paris’te yaptıkları toplantıda, İzmir’in Yunanlar tarafından işgaline ilişkin Lloyd George’un önerisine Clemenceau ve Wilson sıcak bakınca, işgal kararının 10 Mayıs 1919’da yapılan oturumda kesinlik kazandığı görüldü. Kararın kesinleşmesinden önce 7 Mayıs 1919’da İzmir’in işgal edileceğinden haberdar edilen Calthorpe, 12 Mayıs’da Defrance ve Sforza ile toplantı yaparak durumu müzakere etti. 14 Mayıs’da İzmir’de Albay Fitzmaurice, Tümamiral Fransız Duvaux, İtalyan Yüzbaşı Magliqno, Amerikalı Komutan Dayton ve Yunan Deniz Subayı Mauroudis ile bir toplantı yapan Calthorpe bazı kararlar aldı. Fransızlar Foça topçu birliğini, İtalyanlar Karaburun’u, İngilizler Köstep adasını ve Yunanlar Sancakkale’yi işgal edeceklerdi. Amiral Calthorpe bu kararları 14 Mayıs’ta Vali İzzet Bey’e ve Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa’ya bildirdi.

Calthorpe’nin birinci notasında, İzmir istihkâmları ile çevresinde savunma tertiplerine haiz bulunan yerlerin İtilaf Devletleri tarafından Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesi gereğince, 14 Mayıs 1919 öğleden sonra işgal edileceği yer aldı.

15 Mayıs 1919 sabahının erken saatlerinde Yunan çıkarması başladı. İzmir’de ki kiliselerin çanları çalmaya başladı. Kadınli erkekli rıhtımı doldurmuş olan yerli Rumlar “zito” diye bağırarak gösteride bulundu. Halka işgal komutanı Zafiriu’nun beyannamesi dağıtıldı. İzmir Metropolit Chrysostomus’da komutana hoşgeldin dedikten sonra, elinde bulunan haçı havaya kaldırarak, onunla birlikte bulunanları kutsadı. Chrysostomus ardından Yunan askerlerini Türkler aleyhine kışkırtan konuşmasını yaptı. İşgalcilere karşı ilk kurşun bu sırada atıldı. Osman Recep Nevres (Hasan Tahsin) adında gazetecinin kurşunları Efsun birliğinin bir kısım erlerini yere yuvarladı. Hasan Tahsin verilen karşılık sonucu şehit edildi.

16 Mayıs–12 Haziran arasında Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Manisa, Bayındır, Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Kasaba, Ödemiş, Nazilli, Akhisar ve

³ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara 1990, s.39.

⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918–1919)**, C.1, İstanbul 2004, s.227.

Bergama işgale uğradı.⁵ Çukurova bölgesinde ise 20 Aralık 1918'e kadar Adana ve Osmaniye sancaklarının Fransızlar tarafından işgali tamamlandı. 9 Ocak 1919'da Fransız Albayı Romieu, Genel Vali unvanıyla Adana Hükümet Konağı'na yerleşti. Resmi mühründe "*Ermenistan İdari Servisi*" ifadesi vardı. Fransız birlikleri içinde pek çok Ermeni müfrezeleri bulunuyordu. Suriye'den getirilen Ermeniler ise Çukurova'da iskân ettirilerek silahlandırıldı ve kuzeydeki dağlık bölgelere gönderildi. Fransızlar bu sayede 7 Mart 1919'da Kozan'a kadar ilerledi. Zamanla mütenasip şekilde gelişen işgaller, Çukurova halkına işgallerin gelip geçici bir durum değil, kalıcı bir uygulamanın başlangıcı olduğunu gösteriyordu. Fransızların ve özellikle himayesindeki Ermenilerin taşkınlıkları ve sonu katliama kadar varan hareketleri Kuva-yı Milliye teşekkülünün hızla ortaya çıkmasını sağladı.⁶

Fransa'nın Çukurova'yı işgali sırasında İngilizler de Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etti. Fakat İngilizler bir süre sonra aralarında yaptıkları anlaşma gereği bu üç şehri 29 Ekim–5 Kasım 1919'da Fransızlara teslim etti. Bunun karşılığında Irak İngiltere'nin mandasına verildi. Böylece Fransızlar Adana'nın kuzeybatısındaki Toros geçitlerinden, Fırat nehrinin doğusuna kadar geniş bir bölgeyi kontrolleri altına almış bulunuyordu.⁷

Diğer taraftan devletin ulaşım ve haberleşmesi, askeri önemi olan maden ürünleri İtilaf Devletleri'nin denetimine geçti. 6 Kasım'dan itibaren Çanakkale ve İstanbul Boğazları İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Donanmaları arasında Yunanların bulunmayacağına dair söz verdikleri halde, içlerinde Yunan savaş gemisinin de bulunduğu İtilaf Devletleri donanması 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelerek demirledi. Anlaşmanın 7. maddesine dayanarak İngilizler Çanakkale, Musul, Batum, Antep, Konya, Maraş, Birecik, Samsun, Merzifon, Urfa ve Kars'ı işgal etti. Fransızlarda Trakya'daki demiryolunun önemli istasyonları ile Dörtüol, Mersin, Adana, Afyon istasyonunu işgal etti. İtalyanlar önce pasif kaldı. Daha sonra Batı Anadolu'da Yunanistan lehine siyasi gelişmeler olunca Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i işgal etti. Ayrıca Konya ve Akşehir'e birlikler yolladı.⁸

⁵ İzzet Öztoprak, "**Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri**", Türkler Ansiklopedisi, C.15, Ankara 2002, s.591–593.

⁶ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983, s.32.

⁷ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Ankara 1999, s. 69–78.

⁸ Adnan Sofuoğlu, "**Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuvay-ı Milliye (1918–1921)**", Türkler Ansiklopedisi, C.15, Ankara 2002, s.618.

2. Kuva-yı Milliye

Sözcük olarak düşünüldüğü zaman Kuva-yı Milliye kavramı Milli Güçler anlamına gelir. Daha geniş anlamda ise Kuva-yı Milliye, bir milletin yalnızca insan gücünü değil fakat aynı zamanda tüm maddi ve manevi güçlerinin bileşkesini ifade eder. Tarihçi Gotthard Jaeschke'ye göre Kuva-yı Milliye kavramı, ilk olarak Balkan Savaşları içinde Trakya'da kurulan sivil nitelikli güçleri tanımlamak için kullanıldı. Ancak bu kavram Milli Mücadele'nin başında sıkça kullanılan ve o günleri en iyi anlatan kavram oldu. Başka bir deyişle Kuva-yı Milliye kavramı ile Milli Mücadele kavramları özdeşleşti. Milli Mücadele öncesi, Türk Milleti'nin kurtuluşunu sağlayacak örgütün adı olmasının ötesinde, simge ve slogan olarak da kullanıldı.⁹

Prof. Dr. Yavuz Ercan'a göre, Kuva-yı Milliye'nin sözcük anlamı milli kuvvetler, ulusal güçler bir başka deyimle milis kuvvetlerdi. Kurtuluş Savaşı sırasında Kuva-yı Milliye kavramı dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanıldı. Dar anlamda Kuva-yı Milliye, düzenli ordu birlikleri dışında, gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezi bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplardı.¹⁰

Alptekin Müderrisoğlu'na göre, Kuva-yı Milliye Anadolu'nun devletsiz ve hükümete karşı kaldığı 19 Mayıs 1919–23 Nisan 1920 arasında yarı örgütlenmiş direniş ve yönetim şekli olarak dikkati çekmekle beraber, 23 Nisan 1920'de BMM açıldıktan sonra da etkinliğini sürdürdü. BMM Hükümeti Anadolu'yu idare etmeye başladığı günlerde iç isyanları bastırmakla uğraşmış ve iç meselelerin kazandığı öncelik nedeniyle orduyu kısa zamanda güçlendirme olanaklarına kavuşturamamıştı.¹¹

Fahri Belen'e göre, İzmir bölgesinde silahı ile direnenlere Kuva-yı Milliye adı verildi. Sonra bu ad bütün milli hareketleri kapsadı. Kuva-yı Milliye deyimini yalnız silahlı Milli Kuvvetler olarak tanımlamak daha uygun olacaktı. Kuva-yı Milliye'yi çeteciler sayan İstanbul Hükümeti, Anadolu'da ki bütün hareketlere Kuva-yı Milliye adını verdi.¹²

Alev Coşkun'a göre, Kuva-yı Milliye Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ulusal direniş kuvvetlerinin genel adıdır. Kurtuluş Savaşı'nda düzenli ordu kurulmadan önce

⁹Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri**, Ankara 1998, s.60.

¹⁰Yavuz Ercan, "**Kuva-yı Milliye'nin Yapısı Ve Niteliği Üzerinde Bir Tahlil**", Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.2, Ankara 1985, s.231.

¹¹Müderrisoğlu, **Age.**, s.173.

¹²Belen, **Age.**, s.49.

düşmana karşı çetecilik kuralları içinde mücadele veren direniş kuvvetlerini simgeler. Yunanların İzmir'i işgali ve Ege'deki hızlı ilerleyişleri üzerine ivme kazanan bu hareket, düzenli orduların kurulmasına önayak oldu.¹³

Samet Ağaoğlu ise, milli istiklal davasına atılmış olan Türk Milletini bu dava devam ettiği sürece, istiklale inanan ve onu gerçekleştirmek için hesapsız fedakârlığı göze alan bir ruh haleti sarıyordu. Bu ruh haletine «Kuva-yı Milliye Ruhu» diyoruz, diyerek Kuva-yı Milliye'yi tanımladı.¹⁴

Enver Behnan Şapolyo ise, Kuva-yı Milliye milletlerin en tehlikeli anlarında doğan milli mücadeledir. Topyekûn milletin kuvvetleridir. Kuva-yı Milliye nizami ordu değildir. Tamamen halk teşkilatıdır. Gönüllüler ordusu ve milis kuvvetleridir. Bu kuvvetler muntazam ordular halinde değil, gerilla harbi yapan Milli Çeteler'dir. Bunlar için cephe yoktur. Vatanın bütün sathı onlar için mücadele yeridir, demektedir.¹⁵

Mondros Mütarekesi'nden sonra işgale uğrayan yurt köşelerinde başlangıçta niçin Kuva-yı Milliye ortaya çıkmıştı? Bunun en büyük sebebi işgalcilere karşı koyacak ordu birliklerinin bulunmamasıydı. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmeden seferberlik ilan edince ordunun mevcudu 400.000'den 650.000'e çıkarılmıştı. Subay adedi ise 24.000 civarındaydı. Beş yıl sonra Kurtuluş Savaşı'na hazırlanırken 70–80.000 civarında planlanan ordunun subay kadrosunu tamamlamak için büyük sıkıntılar çekildi. Bu eksik uzun süre giderilemedi. Gerek terhisler, gerekse firarlar ve kayıplarla ordunun mevcudu 50.000'i geçmiyordu. Eksik kadrolu askeri birlikler mütareke şartlarını çiğnememek ve Paris Barış görüşmelerini olumsuz etkilememek için doğrudan direnişe geçemiyordu. Aslında geçecek güçleri de yoktu. İstanbul Hükümeti'nce de frenleniyorlardı. Bu nedenle İzmir'in işgalinden sonra Kuva-yı Milliye genel adıyla anılan, halkın ve komutanların katkılarıyla oluşan direnişçi birlikler devreye girerek mücadeleyi üstlendi.¹⁶

Direniş fikri daha İzmir işgal edilmeden yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Yunan vahşeti artmaya başlayınca Ahmet Hulusi Efendi, Hacı Süleyman Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet, Ödemişli Hacı Mümtaz, Manisa Müftüsü Âlim Efendiler

¹³ Alev Coşkun, **Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu**, İstanbul 1996, s.59.

¹⁴ Samet Ağaoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhu**, İstanbul 1999, s.37.

¹⁵ Şapolyo, **Age.**, Ankara 1957, s.7.

¹⁶ Zeki Çevik, **Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkasına Geçiş (1918–1923)**, Ankara 2002, s.79–80.

Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında etkili olmuşlardı. Yine Denizli Mutasarrıfı Faik, Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami, Muğla Mutasarrıfı Hilmi, bürokrasi kanadından Kuva-yı Milliye önderleri olurken, Albay Bekir Sami, Albay Kazım Özalp, Albay Şefik Aker, Yarbay Ali Çetinkaya, Yzb. Süleyman Süruri, Yzb. Tahir askeri birliklerin desteğini Kuva-yı Milliye ile birleştirmiş askeri önderlerdi. 17. asırdan beri bölgenin bir vakıası olan zeybekler, vatanın kutsal ocağının düşman çizmeleri tarafından çiğnendiğini görünce, dağdan inip Kuva-yı Milliyeci olmuşlardı. Eşrafın büyük bir kısmı direnişten yana olmuş, geriye kalanlar Menemen'de Yunan zulmünün hiç kimseyi ayırmadığını görünce Kuva-yı Milliye'nin başarısı için çalışmışlardı.¹⁷

M. Kemal Paşa'nın Samsun'a hareket etmeden önce İstanbul'da vatanın kurtulması hususunda müzakerede bulunduğu Rauf Bey (Orbay), 24 Mayıs'ta dört arkadaşıyla birlikte Batı Anadolu'ya hareket etti. Esas niyeti halkla, özellikle Bandırma'da bulunan Çerkez kardeşler ve Ödemiş'te bulunan Demirci Mehmet Efe ile görüşmekti. Demirci Mehmet Efe'nin mücadeleye hazır olduğunu gördü. 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, Yörük Ali Efe ve Kılıç oğlu Hüseyin Efe'yi mücadeleye davet için 4 Haziran'da Yzb. Ahmet'i Yağcı köyüne gönderdi. "Galip Hoca" takma adıyla Aydın ve Denizli çevresinde düşmana karşı mücadele için faaliyet gösteren Celal Bey'de (Bayar) Dualar köyünde Demirci Mehmet Efe ile görüştü. Ona düşmana karşı birlikte harekete geçmek gereğini anlattı ve böyle bir hizmetten dolayı hükümetin kendisini affedeceğini söyledi. Demirci Mehmet Efe hazırlığını yapar yapmaz milli harekete katılacağını bildirdi. 11.06.1919'da 200 mevcuduyla Umurlu'da ki Kuva-yı Milliye'ye katıldı.¹⁸

Bölgelere göre çetelerin veya çeşitli isimlerle Kuva-yı Milliye birliklerinin bir genel kumandanı ve ayrıca cephe kumandanları vardı. Kuva-yı Milliye iki oymağa ayrılmaktaydı. Birincisine müfreze, diğerine posta denilmekteydi. Müfrezeler 50 kişilik olup komutanlarına müfreze kumandanı, postalar ise 15 kişiden oluşup komutanlarına postabaşı adı verildi.¹⁹

¹⁷ Mustafa Balcıoğlu, "**Batı Anadolu'nun İşgali ve Kuva-yı Milliye**", Milli Mücadele Tarihi Makaleler, Ankara 2002, s.41-42.

¹⁸ Nuri Köstüklü, "**Milli Mücadele'de Denizli, İsparta ve Burdur Sancaklarında "Kuva-yı Milliye" Fikri Üzerine İlk Çalışmalar**", AKDİTYK AAMD, C.V, S.14, Ankara 1989, s.482-483.

¹⁹ Şapolyo, Age., Ankara 1957, s.48.

Milli kuvvetleri teşkil edecek her fert Kuran'a el basarak malı ve canı üzerine yemin ederdi. Efradın piyadelerine yevmiye yarımşar lira ve süvarilerine 75 kuruş, zabitanlara yemeklerinden başka 20 lira verilmekteydi. Önemli hizmetleri ve fedakârlıkları halinde ayrıca ikramiye verilirdi. Bu miktarları Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i İdare gerekli görülen hale göre değiştirebiliyordu.²⁰

Kuva-yı Milliye'nin yapısına baktığımız zaman aşağıdaki unsurlar dikkati çekmektedir.

1. Dağda gezen eşkıya ve zeybekler,
2. Asker kaçakları (Milli Mücadele'den önce kaçanlar ve daha sonra cepheden kaçanlar),
3. Herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular,
4. Cezaevlerinden çıkarılan hükümlüler ve zanlılar,
5. Soygun, vurguna hevesli maceraperestler ve belalı takımı,
6. Karşı ihtilal hareketlerine karışmış olup, bu hareketler bastırıldıktan sonra affa uğramak için sığınanlar,
7. Askere alma biçiminde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler,
8. Milli ve vatani duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler.²¹

Kuva-yı Milliye'nin amacını da şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ulusun düşman saldırılarına boyun eğmeyeceğini, başlatılan direnişin basit, küçümsenecek bir hareket olmayıp özgürlük ve bağımsızlık için Türk halkının yurdunu savunma karar ve azminde olduğunu dünya kamuoyuna kanıtlamak,
2. Yunan kuvvetlerinin işgalini engellemek, bu kuvvetleri kayıplara uğratmak ve içerele doğru ilerlemesini yavaşlatmak,
3. Rum çetelerinin saldırılarına karşı Türk köy, kasabalarını korumak ve bölgeyi bunlardan temizlemek,
4. Zaman kazanarak, muvazzaf ordunun yeniden düzenlenip gelişmesine yardımcı olmak,

²⁰ Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919–1921**, Ankara 1994, s.131–132.

²¹ Tarhan Toker, **Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli**, s.15.

5. Milli Mücadele'ye karşı çıkan ayaklanmaları bastırmak.²²

Kuva-yı Milliye'nin en büyük savunucularından biri 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'di. 23 Mayıs 1919'da 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in Harbiye Nezareti'ne "*Durumun düzeltilmesi için, Kuva-yı Milliye teşkilatı vücuda getirmenin en iyi tedbir olabileceğini*" bildirmesi ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Başkanı Cevad Paşa'nın son fıkranın önemli olduğunu söylemesi, Kuva-yı Milliye'nin başlangıcı kabul edilebilir. 20 Ağustos 1919'da Harbiye Nezareti'nden gönderilmiş olan şifreye Şefik Bey 24 Ağustos'ta verdiği cevapla, silahların bırakılmayacağını, halkın Kuva-yı Milliye'nin yanında olduğunu ve Kuva-yı Milliye'ye karşı aleyhte olan hiçbir icraatı kabul etmeyeceğini söyledi.²³

Kuva-yı Milliye günden güne gelişmiş, müfrezelerin adedi ve kadrosu genişlemiş, cephelerin sevk ve idaresi düzene sokulmuştu. Haziran ve takip eden aylarda Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'de sahneye çıkarak, küçük müfrezeleri emirleri altına almak suretiyle büyük çapta Kuva-yı Milliye birlikleri vücuda getirmişti.

²² **TİH.** 4/1, s.96–97.

²³ Yücel Özkaya, "**Kuva-yı Milliye**", AKDITYK AAMD, C.VII, S.24, Ankara 1992, s.455.

1. BÖLÜM

KUVA-YI SEYYARE

1.1. Çerkez Ethem'in 1919 Yılına Kadar Yaşam Öyküsü

Çerkez Ethem Kafkasya'nın Adigey bölgesinden göç ederek Bandırma dolaylarına yerleşmiş, Çerkez boylarının Şapşih oymağından Pşav ailesine mensup Emreköy'lü Ali Bey'in oğludur. Ali Bey çiftçilik ve değirmencilik yaparak hayatını kazanıyordu. Ali Bey'in en küçük oğlu Çerkez Ethem 1886 yılında Emreköy'de doğdu. Çerkez Ethem'in dört ağabeyi vardı. Ağabeylerinin dördü de subaydı. En büyük ağabeyi İlyas ve Nuri şehit olmuştu. Diğer iki ağabeyi Reşit ve Tevfik Bey'di. Ali Bey öğrenim ve meslekleri yüzünden diğer evlatlarının çiftçiliği birer birer terk etmesi üzerine son çocuğu Ethem'in tahsil yapmasına rıza göstermedi. Ali Bey Ethem'i Çakır diye çağırır, diğer oğullarına nazaran daha hoşgörülü davranırdı. Ethem ise öğrenim görüp ağabeyleri gibi subay olmak istiyordu. Çerkez Ethem izne gelen ağabeylerinin askeri kitaplarını merakla okuyor, ağabeyleri gibi asker olmak istiyordu. Çerkez Ethem 1905'te 19 yaşına gelince İstanbul'a kaçtı. Talimhanelerde staj gördükten sonra tezkeresini başçavuş olarak aldı. Daha sonra Balkan Savaşı sırasında girdiği Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'nden mezun oldu.²⁴ Çerkez Ethem mezun olduktan sonra Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunun karargâh muhafız bölüğünde görev yaptı. Bulgarlarla yapılan çete savaşlarına katıldı. Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın başkanı olduğu Teşkilat-ı Mahsusa saflarında gerillacılığın gerektirdiği eğitimi gördü. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Irak'ta, İran hududunda 8-10 arkadaşıyla Rauf Bey'in kuvvetlerine gönüllü olarak katıldı. Burada yerlilerden jandarma teşkili ve ulaştırma hatlarının teminine memur edildi. İran'ın Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda yararlılığı görüldü. Daha sonra esasen bağlı bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmak üzere İstanbul'a döndü.²⁵

1877'de doğan Reşit Bey, Çerkez Ethem'in büyük ağabeyidir. Harbiye'yi 1901'de, M. Kemal Paşa'dan bir yıl önce, bitirerek piyade subayı oldu.

²⁴ Tartışmalı bir nokta olan Çerkez Ethem'in rütbesi hakkında farklı kanaatler mevcuttur. Çerkez Ethem'in teğmen olup olmadığı tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır. Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi**, İstanbul 1998, s.181; Emrah Cilasun, "**Bâki İlk Selam**" **Çerkes Ethem**, İstanbul 2004, s.23-27; Muhittin Ünal, **Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü**, İstanbul 1996, s.169; Sarıhan, **Age.**, İstanbul 1998, s.15; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.7; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya**, İstanbul 2004, s.33.

²⁵ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul 2005, s.117; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.7.

Makedonya’da eşkiya izlemesinde bulundu. Resneli Niyazi Bey’in aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girdi. Kuşçubaşı Eşref tarafından Teşkilat-ı Mahsusa’da görevlendirildi. Trablusgarb’a giden gönüllü zabıtlar arasında yer aldı. Batı Trakya’nın Bulgarlar tarafından ele geçirilmesiyle Garbi Trakya Hükümeti ileri gelenleriyle İstanbul’a döndü. Yüzbaşılığa kadar yükseldi. I. Dünya Savaşı sonunda piyade yüzbaşı iken ordudan ayrıldı ve köyüne dönerek çiftçilikle uğraştı.²⁶

1879’da doğan Tefvik Bey, Çerkez Ethem’in ortanca ağabeyidir. 1902’de Harbiye’yi bitirerek piyade subayı oldu. Balkanlarda eşkiya izlemesinde bulundu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girdi. Çeşitli savaşılara katıldı. Yararlı hizmetleri görülmekle birlikte, tıpkı ağabeyi Reşit Bey gibi disiplinsiz subay olduğundan ancak yüzbaşılığa kadar yükselebildi. Sert bir mizaca sahipti. I. Dünya Savaşı’ndan sonra çiftliğine çekildi. Yunan ordusunun İzmir’i işgali üzerine, kardeşi Çerkez Ethem’le birlikte Kuva-yı Milliye’nin oluşturulmasında büyük çaba gösterdi. Uzun süre Kuva-yı Seyyare’nin kumandan vekilliğini yaptı. Çerkez Ethem’in ayaklanmasında yangına körükle giderek başrol oynadı.²⁷

Çerkez Ethem Batı Trakya’da Kuşçubaşı Eşref’le beraber, Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında, Bulgarlara karşı çete savaşıları verdi. Beraberinde ağabeyleri Reşit ve Tefvik, Manastırlı Hüsrev Sami, Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami, Sapançalı Hakkı vardı. Reşit Bey burada kardeşlerinden daha etkin konumdaydı. 31 Ağustos–25 Ekim 1913’de Batı Trakya Muhtar Türk Hükümeti Ordusu’nda Umum Kumandan Vekili²⁸ unvanıyla bazı idari işlere karıştı. Batı Trakya Türk Ordusu’nun 4 Ekim 1913’teki mevcudu 29.000 personeldi.²⁹ Reşit Bey bu görevi sürdürürken 9 Ekim 1913 tarihli mektubunda Süleyman Askeri, Kuşçubaşı Eşref ve Sami Bey’e Türk subaylarına ve Türklere karşı hakaret dolu cümleler yazarak dikkatleri üzerine çekti.

“Askeri, Eşref, Sami Beylere

Ey vatandaşlar: Geçen hafta zarfında Edirne’den (800) silahsız muallem asker geldi. Bunları silâhsız koyuverenlere lânet olsun. Be cenabet zabıtlar, avanak eşek Türklere. Böyle beyinsiz milleti Bulgar tepeler de ne yapar.

²⁶ Erdeha, **Age.**, s.182; Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, C.2, İstanbul 2002, s.916; Nurettin Şimşek, **Teşkilat-ı Mahsusa’nın Reisi Süleyman Askeri Bey**, İstanbul 2008, s.52, 107.

²⁷ Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya**, İstanbul 2004, s.51; Erdeha, **Age.**, s.183.

²⁸ Batı Trakya Türk Hükümeti Genelkurmay 2. Başkanı.

²⁹ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1996, s.98; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912–1922**, Ankara 1993, s.43–44.

Müddet azaldı: Var kuvvetinizi Foti'ye verin, çabuk Foti'yi Yunanistan'a gönderiniz...

23 Eylül 1329.

Reşit”

Reşit Bey'in yazısını alan Teşkilat-ı Mahsusa lideri Eşref Bey okuduklarına çok şaşırıldı. Reşit Bey'in yaptığı hatanın ve laubaliliğin farkına varması için ertesi gün bir telgraf gönderdi. Süleyman Zeynelabidin ve Süleyman Askeri Bey'e yolladığı telgrafla Reşit Bey'in uyarılmasını istedi.

“23 Eylül 329

Reşid kaçırıldı galiba, zaten çatlaktı, ne eşekçe duygusuzca bir yazıdır bu. Resmî muamelâtda lâubalilikte vaki bu cür'etinin kendisine ağıra mal olacağını bir son olarak ihtar buyurunuz.

Eşref”

Eşref Bey ertesi gün Reşit Bey'e bizzat kendisi bir telgraf daha çekerek yaptığı hatanın farkına varmasını istedi.

“Muhterem Reşid Beyfendiye

24 Eylül 329

Nedir bu lâubalilik? Hattâ muamelât-ı resmiyyede de mi havailik. Biz hükûmet-i Osmaniyyemize suret-i zahirede muhalif görünüyor ve siyâsî vaziyetimiz icabati hudutlarımızı çiziyor isek sen o milleti kendimize hakikî bir hasım olarak mı görmekte ve onun aleyhine en pis bir kaleminle yürümektesin. Nedir o senin 23 Eylül 329 tarihli yazın? “Avanak, eşek Türkler” gibi cümleler kullanışın? Derne'de yaptığın falsoların Tobruk'da ateşle Şeyh Sünûsi'den sana lâyük görüldüğü muameleyi ve âlem-i islâma karşı aleyhinde ki beyannâmelerle “El-hâin Reşid el-Çerkes” diye teşhir olunduğunu ve hacil kılındığını unuttun mu? Biz Türklerden, sen ve Aziz el-Mısri'den gayrı böyle bir hitaba ve muameleye kim uğramıştır? Hatt-ı hududunuzu tefrik ediniz. Sonra ne yaşça nede başça ihtiram ve iltifat görmüş olamazsınız. İnşallah bu son ricam ve sizi ikazımdır gafil arkadaş.

Eşref³⁰

³⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C.2, Ankara 1992, s.30-31.

Reşit Bey Milli Mücadele'ye hizmet etmek için 13 Kasım 1919'da Albay Kara Vasıf önderliğinde kurulan Karakol Cemiyeti'nin yönetimine girdi. Karakol Cemiyeti İstanbul'daki depolardan cephaneye ve silah göndermenin yanı sıra birçok subayında Anadolu'ya geçmesine yardım ediyordu.³¹

Çerkez Ethem kendisini ilk gören kişilerde büyük dikkat uyandırıyor. Uzun boyu ve heybetli görünümüyle Çerkez olduğunu belli eden yapısı vardı. Milli Mücadele anılarını kaleme almış yazarlar bu etkilenişe değinmeden geçememişlerdi. Gazeteci Arif Oruç Salihli'de iken ilk defa karşılaştığı ve sonradan kader birliği yaptığı Çerkez Ethem'i şöyle tarif ediyordu:

«...bu şecii zat uzun ve muhibb boyu ile karşımda bulunuyordu. Mavi gözlerinin keskin nazarları pek ziyade narin ve dağınık görünen simasındaki ciddiyet ve vekar insanın üzerinde pekiyi tesirler bırakarak hürmetler ediyor. Biraz müsellah zeybeğe bazı evamir tebliğ eden muma-ileyh, gayet ahenkdar bir ifade ile konuşuyor...»

Halide Edib Adıvar'da Çerkez Ethem'i ilk defa Ankara'da görmüştü. Çerkez Ethem'le karşılaştığı ilk anı şöyle tasvir etmekteydi:

«Ben onu ilk defa Karargâh'ta gördüm. Bir gün, büyük odaya girerken bir sürü silahlı adamın arasında kendimi buldum. Tabii, bunlar Edhem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya bazı raporlar götürüyordum. Edhem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Alelâdeden uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkez yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiçbir hava tesiri ile değişmemişti. Kısa burnu Anglikan bir mizah ifade ediyordu. O odada istinasız bu kocaman Çerkez herkesi gölgede bırakmakla meşgul görünüyordu.»³²

1.2. Çerkez Ethem'in İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunu Kaçırması

Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare'yi kurarken, kuracağı birliğin ihtiyaçlarını karşılamak için bazı yollara yeltendi. Kuva-yı Seyyare'nin finansmanı kısmında

³¹ Görgülü, Age., s.202-203.

³² Halide Edib Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 2004, s.150.

inceleyeceğimiz bu duruma ek olarak, sansasyon yaratacak kadar dile düşen Vali Rahmi Bey'in oğlunu kaçırma olayıyla ilk ciddi sınavını verecek, namını her yere duyurmuş olacak, buradan sağladığı parayla birliğinin ihtiyaçlarını karşılayacaktı.

Rahmi Bey, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerindendi. 1913–1918 yılları arasında İzmir Valiliği yaptı. 24 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa tarafından görevden alındı ve İstanbul'a döndü. Rahmi Bey İstanbul'da Tokatlıyan Oteli'nde kalırken, 30 Ocak 1919'da İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen isimleriyle beraber tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı. İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Rahmi Bey'in Valilik görevini yürütürken Çerkez Ethem'e karşı aldığı bir tedbir tutukluluğu sırasında kendisini büyük üzüntülere düşürdü. Olay şöyle gelişmişti:

Cumaovası'nda Von Heemstra adında Hollandalı barona ait geniş, zengin bir çiftlik vardı. Çerkez Ethem ve adamları gözlerini çiftliğe dikmişlerdi. Çerkez Ethem'in çiftliği basıp haraç alma planını önceden öğrenen Rahmi Bey, bölgeye jandarma gönderip baskına engel olmuştu. Çerkez Ethem'in adamlarından bazıları yaralanmış, bazıları dayak yemişti. Çerkez Ethem'in sarsılan onuru ise her şeyden daha önemliydi. Rahmi Bey'den intikam almak zorunda olduğunu hissediyordu. Önce Rahmi Bey'in İstanbul'a gidip geldiği treni bombalamayı düşündü. Fakat hatırı sayılır Çerkezlerden olan Sapançalı Baki Bey Çerkez Ethem'in bu planına razı olmadı. Çerkez Ethem'in bombalamak istediği trenden inmeyerek eyleme engel oldu. Çerkez Ethem intikam almanın yolunu 12 Şubat 1919'da Valinin Bornova'daki Miss Florence adlı okula giden 8 yaşındaki oğlu Arslan'ı kaçırmakta buldu. Çerkez Ethem ve arkadaşları Arslan'ın okul çıkışı yanına yaklaşarak baban seni istiyor, diyerek kaçırdı. Jandarmanın kısa sürede olaydan haberi oldu. Çerkez Ethem'i takip eden Jandarma Yzb. Tahsin Bey'le Çerkez Ethem'in adamları arasında çatışma çıktı. Çerkez Ethem jandarmaları atlatarak Arslan'ı Kuşçubaşı Eşref'in Salihli'deki çiftliğine götürdü. Arslan tutukluluğu sırasında Salihli'de kalacaktı. Çiftlik Rauf Bey'in Çerkez Ethem'e faydalanabileceğini söylediği silah ve cephane depolarının bulunduğu yerd. Çerkez Ethem'in planın sonraki safhası Bekirağa Zindanı'nda tutuklu bulunan Rahmi Bey'den fidye istemektir.³³

³³ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin**, İstanbul 1998, s.114–116; Murat Bardakçı, **“Çerkes'le Audrey Hepburn'u Buluşturan Asırlık Öykü”**, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/11/19/262360.asp>, Erişim Tarihi 25.05.2008.

Çerkez Ethem kaçırma olayını yakın arkadaşlarıyla beraber yaptı. Rahmi Bey'in oğlunu kaçıranlar arasında Çerkez Ethem ile beraber Manyaslı Şevket, Manyaslı Mahmut, Samsunlu Bekir vardı.³⁴

Çerkez Ethem'in çetesiyle beraber yaptığı bu olay İstanbul matbuatındakini yerini aldı. İstanbul gazetelerinde çıkan başyazıda hükümetin en acil ve önemli görevinin şakiliği önlemek olduğu vurgulanıyordu. Birkaç gün sonra İtilaf Devletleri'nin İzmir temsilcileri Vali Nurettin Paşa'ya, polis ve jandarma gücünü itilaf kuvvetleriyle takviye etmeyi teklif etti. Memleket Gazetesi 14 Şubat 1919'da İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunun kurtarılmaya çalışıldığını yazdı.³⁵

Sapançalı Baki Bey Çerkez Ethem'e mektup yazarak kaçırdığı Arslan'ı serbest bırakmasını istedi. Aynı zamanda İzmir halkı fidyenin ödenebilmesi için yardım kampanyası başlattı. İzmir'in hemen her caddesine yardım sandıkları konularak paranın üçte biri toplandı. Ege'nin önde gelen zenginlerinden borç istendi. Geri kalan meblağı ise Rahmi Bey'in Alanyalızade Mahmut Bey ve Nazmi adında iki arkadaşıyla Bornova'da fabrikatörlük eden Fransız Henry Giraud tamamladı. Çerkez Ethem'e Arslan Bey'in büyük babası eski Harekât Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa vasıtasıyla, zamanın parasıyla çok büyük servet olan yarısı altın, yarısı kâğıt para tam 53.000 lira ödendi. Küçük Arslan 6 Mart'ta Salihli'de Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğinde serbest bırakıldı. Sapançalızade Baki Bey, Arslan'ı Salihli'de teslim aldı.³⁶ 7 Mart'ta Salihli'den İzmir'e getirilen Arslan annesine teslim edildi. Arslan Bey'in teslim edilmesi olayından İstanbul Hükümeti'nin haberi İzmir Valiliği'nin 7 Mart 1919'da gönderdiği telgrafla oldu.³⁷

Çerkez Ethem bu eyleminin nedenini gazetelere gönderdiği mektupla açıkladı. Hukuk-u Beşer ve Müsavat Gazeteleri 8 Mart 1919 tarihli nüshalarında bu mektubu yayınladı:

"1- Hakka istinat eden bir asiyim. Bornova hadisesinden maksat, tazminat, fîdye-i necat almak değil, benim ve memleketimin aleyhine istimal edilecek ve binlerce yetimin ve şehit oğullarının haklarından tereküp etmiş,

³⁴ Kemal Özer, **Kurtuluş Savaşında Gönen**, Balıkesir 1964, s.69.

³⁵ Sarıhan, **Age.**, İstanbul 1998, s.15. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.I, Ankara 1993, s.133.

³⁶ Taçalan, **Age.**, s.115-117; Bardakçı, **Agm**; Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994, s.240; Ertürk, **Age.**, s.412.

³⁷ **BOA, DH. EUM. AYŞ, DN:1, GN:19.**

tabi pek gayrimesru toplanmış Rahmi'nin milyonlarını azaltmak, bu vesile ile de iade-i haysiyet ve şeref etmektir. Çünkü Rahmi'yi hükümet tevkif etti.

2- Alpaslan'ı mahsus gündüz aldık. Esbabı da Rahmi'nin bizi tanımadaki gafletine hayran bırakmaktır... ”³⁸

Çerkez Ethem, Arslan Bey'e kötü muamelede bulunmamıştı. 16.04.1988 tarihinde 78 yaşında olan Arslan Bey'le yapılan mülakatta, Çerkez Ethem'in 53.000 Reşat altını fidyeye olarak aldığını ama her şeye rağmen Çerkez Ethem'i iyi bir adam olarak hatırladığını ve sevdiğini, Çerkez Ethem'in kendisine hediye ettiği kemer ve kamayı hala armağan olarak sakladığını anlatır.³⁹

1.3. Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'yi Kurması ve Direnişe Katılması

Çerkez Ethem ve ağabeyleri, I. Dünya Savaşı sonrası köylerine dönmüşlerdi. Çerkez Ethem Bandırma'da boş durmayarak eğitimini aldığı çeteciliğe başladı. Güney Marmara'da Ermeni Papaz'ın yaptığı taşkınlık nedeniyle papaz ve etrafındakileri yakalayarak Manyas'a götürdü. Çerkez Ethem'in Bandırma'da yaptığı taşkınlıklar Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Dâhiliye Nazırı Ali Fethi (Okyar) Bey'in kulağına giderek şikâyet konusu oldu. Çerkez Ethem'in hareketlerini haber alan Bahriye Nazırı Rauf Bey ise Çerkez Ethem'i kuvvet kullanılmadan yola getirebileceği kanaatindeydi. Rauf Bey teklifini Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Fethi Bey'e kabul ettirdi. Rauf Bey, Çerkez Ethem'i abisi Reşit Bey vasıtasıyla yola getirmeye çalışacaktı. Rauf Bey, Bandırma Liman Reisi Mehmet Şakir vasıtasıyla Reşit Bey'e yazdığı mektupta Ethem'in yaptıklarını duyduğunu, bu tür hareketlerin vatan ve millet menfaatlerine aykırı olduğunu, bu yolda devam ederlerse haklarında şiddetle hareket edileceğini ilettili. Reşit Bey 8 Kasım 1918'de verdiği cevapla, kardeşi Ethem'in 61 askeriyle hükümete sığındığını bildirdi. 10 Kasım 1918'de Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey Karesi Mutasarrıflığı'na emir vererek, Çerkez Ethem ve çetesinin hükümete sığındığından serbest bırakılmalarını istedi.⁴⁰ Daha sonra Rauf Bey'in Bandırma'ya yolu düştü. Reşit Bey Bandırma iskelesinde Rauf Bey'i bekliyordu. Reşit Bey telgrafta yazanları kardeşi Ethem'e anlattığını, artık şahsi

³⁸ Emrah Cilasun, “Bâki İlk Selam” Çerkes Ethem, İstanbul 2004, s.34.

³⁹ Ünal, Age., İstanbul 1996, s.170.

⁴⁰ BOA, DH. KMS, DN:49/-1, GN:29.

gocunmalar neticesinde yaptığı hareketlerden vazgeçtiği teminatını verdi.⁴¹ Gerçekte ise Çerkez Ethem, yaptıklarından pişmanlık duyarak davranışlarından vazgeçmek bir yana, Salihli'ye geçtiğinde icraatlarına kaldığı yerden devam etmenin planlarını yapıyordu.

Çerkez Ethem Bandırma'da bulunan kolordunun silahlarını ve cephanelerini kaçırmaya teşebbüs etti. Bu girişimi başarılı olmadı. Bunun yanında bazı silah ve cephaneleri de İngilizlere kaptırdı.⁴²

17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey 21 Mayıs 1919 akşamı Bandırma'ya girdi. Bandırma'daki vaziyet düşündürücüydü. 6.000 Rum Yunan ordusunu karşılamayı bekliyordu. Şehrin her tarafında Yunan bayrakları asılıydı. Bekir Sami Bey Yunan bayraklarının toplanması için 61. Tümen Komutan Vekili ve Kalem Reisi Yarbay Refet Bey'e emir verdi.

22 Mayıs 1919'da Bekir Sami Bey, sınıf arkadaşı Reşit Bey'e haber göndererek görüşmek istediğini söyledi. Reşit Bey hükümetçe arandığı için Bekir Sami Bey'le görüşmeye gidemedi. Eniştesi Çerkez Hafız Bey'i Bekir Sami Bey'le görüşmesi için yolladı. Bekir Sami Bey, Reşit Bey'den Bandırma ve Manyas havalisinden toplayabildikleri kadar kuvveti, kardeşi Çerkez Ethem'in kumandası altında direnişe katılmaları için Manisa civarına göndermesini istedi. Çerkez Ethem'de Alaşehir'e geldiğinde Kaymakam Bezmi Nusret Bey'e kendisini Bekir Sami Bey'in yolladığını söyleyecekti. Reşit Bey on gün sonra topladığı 300 kadar askeri Çerkez Ethem'in kumandasında Ayvalık'a yolladı.⁴³

Çerkez Ethem Temmuz 1919'da Bandırma'daki eşraf ve tüccardan 40 kişiye tehdit mektubu yazarak Müslümanların haklarını korumak amacıyla 60.000 lira istedi. Bu para verilmediği, hükümete ve kumandanlığa şikâyetle bulunduğu takdirde idam edilecekleri tehdidinde bulundu. Bazı şahıslar tarafından Reşit Bey'in Bandırma'ya baskın yapacağı haberi etrafa yayıldı. Bu suretle halk büyük tedirginlik yaşadı. 61. Tümen'in durumdan haberdar olmasıyla gerekli tedbir alındı ve halkın

⁴¹ Orbay, **Age.**, s.118.

⁴² Orhan Selim Kocahanoğlu, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, İstanbul 2005, s.338.

⁴³ Celal Bayar, **Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş**, C.6, İstanbul 1997, s.113; İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, C.2, İstanbul 2004, s.51-53; Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 2002, s.30; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000, s.152.

teskinine çalışıldı. 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa durumdan İstanbul Hükümeti'ni haberdar etti.⁴⁴

24 Mayıs'ta Bandırma'da olan Rauf Bey, 25 Mayıs'ta Çerkez kardeşlerle görüşerek milli kuvvetlere katılarak teşkilatlanmalarını istedi.⁴⁵ Ayvalık'ta bulunan Ayvalık Mıntıka Komutanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) Çerkez Hüseyin Bey vasıtasıyla Bandırma'da bulunan Reşit Bey'e mektup yazdırarak cepheye katılmasını istedi. Ali Bey'in ifadesine göre birkaç gün sonra Ayvalık Cephesi'ne gelen Çerkez Ethem burada tutunamayarak Salihli Cephesi'ne gitti.⁴⁶ Çerkez Ethem'in Ayvalık'ta tutunamayışının bir nedeni Ali Bey, bir diğer nedeni Kuva-yı Milliye Kumandanlarından Köprülü Hamdi Bey'di. Hamdi Bey Arnavut asıllı idi. Marmara bölgesinde olan bir kan davasından dolayı Çerkezlerle Arnavutların arası açıldı.⁴⁷

Çerkez Ethem, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey'in gayretleriyle Manisa bölgesindeki teşkilatlanmaya katılmak üzere teşvik edildi. Salihli bölgesindeki boşluktan çok iyi yararlanan Çerkez Ethem hızla kuvvetlenmeye başladı.

1.3.1. Salihli ve Akhisar Bölgesindeki İlk Faaliyetler

Salihli bölgesindeki müfrezelerin tamamı 23. Tümen Komutanı Yarbay Ömer Lütfü Bey'e ve daha sonra görevi devralan Yarbay Aşır Bey'e bağlıydı. 23. Tümen'de 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey'e bağlıydı. Akhisar bölgesi ise 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'e bağlı bulunuyordu.⁴⁸

Akhisar bölgesi bir Yunan müfrezesi tarafından bölgede teşkilatlanmış kuvvet bulunmadığı için işgal edildi. Yunan müfrezesi olaysız şekilde kasabaya girip yerleşti. 6 gün kasabada kaldıktan sonra 10 Haziran'da geri çekildi.⁴⁹

Çerkez Ethem Akhisar'da 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey'den büyük yardım gördü. Çerkez Ethem Soma'da iken Kazım Bey ile görüştü. Kazım Bey'den bir miktar silah ve Akhisar'da silahlı milis grubu oluşturmak için yetki belgesi aldı. Kazım Bey 20 Haziran'da Çerkez Ethem'e 150 adet Schneider marka tüfek ve birkaç

⁴⁴ BOA, DH. KMS, DN:54/-1, GN:20.

⁴⁵ Orbay, Age., s.299.

⁴⁶ Ali Çetinkaya, **Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Ankara 1993, s.74; Cebesoy, Age., s.164.

⁴⁷ Selek, Age., C.1, İstanbul 2002, s.253.

⁴⁸ Tülay Duran, "**Milli Mücadelede Cepheler**", BTDD, S.26, Nisan 1987, s.9.

⁴⁹ **İstiklal Harbi Gazetesi**, 7 Haziran 1919, S.22; 11 Haziran 1919, S.25.

subay gönderdi. Görevlendirilen subaylardan Konyalı Bnb. Hüsnü Bey yanında bir grup askerle, Çerkez Ethem'e yardımcı olmak üzere Akhisar'a geldi. Çerkez Ethem'in Hüsnü Bey'le ilişkileri sonradan bozulacaktı.

Çerkez Ethem Akhisar'da kaymakam, hâkim ve eşrafi toplayarak aldığı vazifeyi anlattı. Halktan Redd-i İlhak Cemiyeti kurmalarını ve Kuva-yı Milliye'ye yardımcı olmalarını istedi. Akhisar halkı kendilerini himaye edecek olan komutanın emirlerini yerine getireceklerini belirtti.⁵⁰ Belediye Reisi Ali Bey'in Çerkez Ethem'in isteğine verdiği cevap şöyleydi:

*“Ethem Bey, bizler de her şehir ve kasaba halkı gibi daha önceleri şaşkın haldeydik. Sanıyorduk ki Yunan bayraklarıyla, tuz ve ekmekle düşmana karşı çıkar, onu memleketimizi işgale çağırırsak, yağmadan ve ölümden kurtaracağız. Fakat az zamanda düşmanın ne kahpe bir düşman olduğunu İzmir'de ve başka yerlerde yaptıklarını öğrenmiş bulunuyoruz.”*⁵¹

Akhisar ve Salihli bölgesinde mahalli kuvvetler Çerkez Ethem'in teşkilatlanma yaptığı esnada, genel olarak merkezi kumandanlığa bağlılıktan ziyade ferdi olarak hareket ediyordu. Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe bölgede güçlendikten sonra Kuva-yı Milliye reislerini emirleri altına aldı. Askeri bağlılığın yanında verilecek önemli siyasi kararlarda iki Kuva-yı Milliye reisinin denetimi söz konusuydu.⁵²

Bununla beraber Salihli Cephesi'nde tam bir düzensizlik vardı. Muntazam çalışma düzeni sağlayacak Harekât-ı Milliye heyeti yoktu. Bu nedenle Salihli Cephesi zayıf düşerek, düzensiz hal alıyordu. Örnek vermek gerekirse Salihli Cephesi kumandanlarından Bnb. Sabri Bey, 500 lira almadığı takdirde Bozdağ'a gitmediğini Hacim Muhittin Bey'e rahatlıkla söyleyebiliyordu.⁵³

⁵⁰ Kâzım Özalp, **Mili Mücadele I 1919–1922**, Ankara 1985, s.31; Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele**, İzmir 1993, s.48; Albayrak, **Age.**, s.71; Türkmen Parlak, **İşgalden Kurtuluşa 1, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi**, İzmir 1982, s.543, 544.

⁵¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara 1989, s.124.

⁵² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İstanbul 1980, s.42–43.

⁵³ Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919–1920)**, s.36–37.

Çerkez Ethem Bandırma tarafından 8–9 atlı arkadaşı ile Salihli'ye gidecekti. Salihli Cephesi'nin emir ve kumandasını uhdesinde toplamak bundan sonraki en önemli hedefi oldu.⁵⁴ Manisa'nın doğusunda 23. Tümen'in bazı birlikleri Çerkez Ethem'i destekliyordu.

Çerkez Ethem 26 Haziran 1919'da Alaşehir'e geldi. Ethem'i Bursa'dan Bekir Sami Bey göndermişti. Başlarında Çerkez başlığı, bellerinde gümüş kamalar 8 kişilik maiyetiyle Belediye Başkanlığı'nda Bezmi Nusret Bey ve Alaşehirli Mustafa Bey'le görüşen Çerkez Ethem, Salihli'ye hareket etti. Bezmi Nusret Bey, Çerkez Ethem'le ilk karşılaşma anını şöyle anlatmaktaydı:

“26 Haziran 335'te belediye dairesine gitmiştim. Kıyafetlerinden Çerkez oldukları anlaşılan sekiz kişi kapının önünde göründü. Başlarında çerkez başlığı dolanmış, bellerinde gümüş kamalar asılmıştı. Bunlardan birisi filintasını arkadaşlarına bırakarak yanıma girdi. Sarı benizli ve yüksekçe boylu, yirmi sekiz otuz yaşlarında bir adamdı. Elimi sıktı. ‘Bizi Bursa'dan Bekir Sami Bey gönderdi’ dedi. Ve ismini verdi, bilmem ne beyzade Ethem. Kendisini izaz ettim. Mustafa Bey ile de görüşürdüm. O gün Salihli'ye gitti.

Ethem çok zeki bir adamdı. Her hareketinde bir şeytanlık saklı idi. Kimseye sezdirmeksizin, fikrine ve emellerine uygun taraftarlarının çoğalmasına çalışıyor. Etrafı yokluyordu.”⁵⁵

Çerkez Ethem Salihli'de Dramalılardan bazıları ile birleşti. Gönen, Balıkesir, Kirmastı, Bandırma ve Bursa'da tanıdığı Çerkezlere çağrıda bulunarak Kuva-yı Seyyare'ye katılmalarını istedi. Bazı Çerkezler daveti kabul edip Salihli'ye geldi. Çerkez Ethem bu suretle gücünü artırdı. Yunanlara karşı akınlarıyla ün kazanan Parti Pehlivan'da Ethem'e katıldı.⁵⁶ Bundan sonra İştılıpli Halil Efe, Ustrumcalı Halil, Kako Mehmet, Giritli Şevki ve Sarı Edip Efe gibi önemli Kuva-yı Milliye reisleri Kuva-yı Seyyare'ye katılarak Çerkez Ethem'in emrine girdi.⁵⁷

Çerkez Ethem Bnb. Çerkez Aziz Bey'i Salihli Cephesi'nde güçlenmeye çalıştığı devrede Kuva-yı Seyyare adına asker toplaması için Gönen'e yolladı.

⁵⁴ Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919–1923)**, İstanbul 1987, s.23; Bayar, **Age.**, C.8, s.51.

⁵⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir 2002, s.176–177.

⁵⁶ Kaygusuz, **Age.**, s.177; Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, İstanbul 1998, s.186; Bayar, **Age.**, C.8, s.51.

⁵⁷ Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, Ankara 2007, s.110.

Çerkez Aziz Bey Gönen’de I. Dünya Savaşı sırasında Türk köylüsüne eziyet eden zenginlerden esir olarak 5–10 kişiyi alıp Salihli’ye götürdü. Ayrıca Gönen’de As. Şb. Bşk. olan Tefvik Bey’de kardeşinin yanına giderek Kuva-yı Seyyare’nin komuta kademesine katıldı.⁵⁸

Çerkez Ethem’in ağabeyi Reşit Bey ise Enver Paşa’nın Kafkasya’ya gittiğini, I. Dünya Savaşı’nın ikinci kısmını tazeleyeceğini söyleyerek, dağlara çıkan asker kaçaklarını Kuva-yı Seyyare’ye dâhil etmeye çalıştı.⁵⁹

Çerkez Ethem Salihli’de ağabeyleriyle beraber Kuşçubaşı Eşref’in⁶⁰ çiftliğinde kaldı. Birçok anıda ve kaynakta adı geçen çiftliğin Çerkez Ethem’e ait olduğu belirtilmektedir. Esasında bu çiftliğin gerçek sahibi Teşkilat-ı Mahsusa’ydı. Kuşçubaşı Eşref ileride yapılacak mücadele için Teşkilat-ı Mahsusa adına muhtelif yerlerde silah ve cephane stoku yapmıştı. Bu yerlerden biri Salihli’ydi. Salihli’nin Çerkez Ethem tarafından merkez olarak seçilmesinde çiftliğin deposundaki silah ve cephanelerin büyük rolü vardı. Çerkez Ethem çiftliğin imkânlarını kullanarak silah ve cephane noktasında uzun süre sıkıntıya düşmedi.

Bir yandan Yunanlar ile çatışmalar devam ediyordu. 24 Haziran 1919’da Salihli’deki Kuva-yı Milliyeciler Ahmedli yakınlarında Yunan keşif kollarıyla çatıştı. Yunanlar bu çatışma sırasında 35 ölü verdi. Kuva-yı Milliye 10 binek hayvanı ele geçirdi. Kuva-yı Milliye’den 3 yaralı vardı. Kuva-yı Milliye reislerinden Halit Paşa bu çatışmada şehit düştü. Rum çeteleri Halit Paşa’nın başını sokaklarda hunharca dolaştırdı.⁶¹

Çerkez Ethem Temmuz 1919’da asker kaçaklarının yakalanması maksadıyla, Salihli’de yapılacak harekât için Alaşehir Bölgesi Kuva-yı Milliye Kumandanı Süleyman Sururi Bey’e yardım etti. Bu harekât sırasında Alaşehirli Mustafa Bey piyadelere, Çerkez Ethem süvarilere kumandanlık etmişti.⁶²

⁵⁸ Özer, *Age.*, s.60.

⁵⁹ Ertürk, *Age.*, s.414.

⁶⁰ Teşkilat-ı Mahsusa’ya hüviyet kazandıran Kuşçubaşı Eşref Sencer 1873 yılında doğmuştur. Baba tarafından Kafkas Türklerinden Ubuğlara bağlıydı. Anne soyu ise, Sultan Sencer kütüğünden geliyordu. Kuşçubaşı Eşref’in babası ve dedesi Osmanlı sarayının kuşçubaşılıydı. Trablus, Balkan, Edirne ve I. Dünya Savaşlarında bulundu. Teşkilat-ı Mahsusa reisi olarak birçok bölgede görev yaptı. Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul 1996, s.50.

⁶¹ *BOA, DH. KMS*, DN:52/-2, GN:77; *İstiklal Harbi Gazetesi*, 11 Temmuz 1919, S.52.

⁶² Tülay Duran, “Akşehir-Kütahya Kuva-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal’e Gönderilen Rapor”, *BTTD*, S.30, Ağustos 1987, s.11–12.

Çerkez Ethem Salihli'de iken Kütahya'da İngilizler tarafından kontrol altında tutulan cephaneliğin kaçırılması için, Hafız Bey komutasındaki birliği Kütahya'ya yolladı. Hafız Bey İngilizleri ürküterek kaçırmayı başarmıştı. Fakat Çerkez Ethem'in Hafız Bey'i geri çağırmasından sonra İngilizler cephaneliği İzmit'e nakletti. Gebeş lakaplı Haydar bir ay süren nakil işlemini Çerkez Ethem'e haber etmedi. Çerkez Ethem cephaneliğin elden gitmesine çok üzülmüştü.⁶³

Akıncı Süvari Müfreze Kumandanı Abdurrahman Bey İzmir'den Salihli'ye gelerek Çerkez Ethem'le görüştü. Çerkez Ethem'in Salihli'nin Sarp Dağları eteklerinde Yunanlarla çarpışmasına şahit oldu. Abdurrahman Bey'e göre Yunanlara karşı teşkil edilen müdafaa hattı çok güzel tanzim edilmişti. Sayıca Kuva-yı Seyyare'den çok üstün olan Yunan askerlerine karşı muntazam müdafaa yapılıyordu. Abdurrahman Bey Salihli bölgesindeki mücadeleye katılmak istiyordu. Fakat Çerkez Ethem'in cephedeki hâkimiyetini kimseyle paylaşmaya niyeti yoktu. Çerkez Ethem müştereken yapılacak müdafaaya şiddetle karşı çıktı. Cepheye tek başına hâkim olmak istiyordu. Bütün emir ve kumandayı kendi uhdesinde toplamak istedi. Bu nedenle Çerkez Ethem'le anlaşamayan Abdurrahman Bey, çareyi Aydın Cephesi'ne gitmekte buldu.⁶⁴

1 Eylül 1919'da Salihli ve Akhisar Cephelelerinde bulunan Yunanların bir kısmı Manisa istikametine çekildi.⁶⁵

Çerkez Ethem Demirci Mehmet Efe ile haberleşerek Yunan birliklerine karşı ortak taarruz yapmaya karar verdi. Bu maksatla Salihli'den Gavur Ali Bey kumandasındaki 400 mevcutlu Kuva-yı Seyyare müfrezesini Birgi'ye yolladı. İlk baskın sonucu Yunanlar püskürtüldüyse de daha sonra gelen yardımla Gavur Ali Bey ve 15 arkadaşı esir düştü. Yunanlar daha sonra Ali Bey'i teslim edecekti.⁶⁶

Gazeteci Arif Oruç Batı Cephesi'ni dolaşırken gözlemlediği olayları Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde yayımladı. 12 Ekim 1919'da Arif Oruç'un yolu Salihli Cephesi'ne düştü. Burada önce Reşit Bey'le, iki gün sonra Çerkez Ethem'le görüştü. Reşit Bey ve Çerkez Ethem için sessiz sedasız çalışan iki genç olduklarını, Salihli Cephesi'nde mükemmel bir teşkilatlanma kurduklarını gördü. Çerkez Ethem'in misafirhanesini gören Arif Oruç, Çerkez Ethem'in halkın şikâyetlerini dinleyerek

⁶³ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.8.

⁶⁴ Abdurrahman Özgen, **Milli Mücadelede Türk Akıncıları**, İstanbul 1982, s.42.

⁶⁵ **BOA, DH. EUM. AYŞ**, DN:20, GN:64.

⁶⁶ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.9.

haklı ve haksızı birbirinden ayırdığını söylüyordu. Çerkez Ethem'in karargâhını tümen karargâhına benzetmişti. Kuva-yı Seyyare süvari, piyade, zeybek ve Çerkezler oluşuyordu. Arif Oruç Salihli'de iken Çerkez Ethem'in bir kızı rahatsız eden 3 kişiyi birbiri ardına asmasına şahit oldu. Bu bölgede yapıldığı iddia edilen haydutluk ve eşkıyalığına bahsedildiğinin aksine yapılmasının mümkün olmadığını görmüştü. Çerkez Ethem 9 arkadaşıyla Salihli'ye gelmişti. Şimdi ise on bine yakın kuvvetiyle Alaşehir ve Salihli'yi koruyordu.⁶⁷ Arif Oruç Çerkez Ethem'in Padişah hakkındaki görüşlerini de aldı:

«Buna hacet var mı? Halifemiz efendimiz hazretlerine büyük bir iman ile merbutuz. Zaten padişahımız efendimiz hilafet ve saltanatlarının temin-i istikrarından başka ne için mücadele ediyoruz. Bir vatan, bir de halifemiz var. Başka neyimiz kaldı. Bizim hareketimiz, surf memleketi tahlis gayesine matuftur. Padişahımızın taç ve tahtına ubudiyetimiz gün gibi aşikârdır. Maazallahüteala başka hiçbir maksad ve gayemiz yoktur.»

Çerkez Ethem, Damat Ferit Paşa ve kabinesinde bulunan Dâhiliye Nazırı Adil Efendi, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'yı Kuva-yı Milliye'yi Padişah'tan ayırmak için entrika çevirmekle suçladı. Yeni kurulan İstanbul Hükümeti'ni ise daha tanımadığı için yorum yapmak istemedi.⁶⁸

Çerkez Ethem'in Salihli'de yaptığı icraatlar İstanbul Hükümeti Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın dikkatini çekti. Çerkez Ethem ve Reşit Bey'in düzensizliğe sebep oldukları gerekçesiyle, 14. Kolordu Komutanlığı'na 26 Ekim 1919'da şu emri verdi:

*“Evvelce Bandırma ve havalisinde iken oralarda icray-i nüfus ve menfaat-i şahsiyelerini te'min edemeyeceklerini anlayan Ethem ve Reşit Bey namına iki kişi Salihli cihetine gitmişlerdir. Bunlar orada bir takım inzibatsızlığa sebebiyet veriyorlarmış esasen o cepheden birçok şikâyetlerde gelmektedir. Kolordunuz muntikasında olmamakla beraber mümkün ise bu iki zatın mezkûr muntikadan uzaklaştırılmasının te'minine himmet buyrulmasını rica ederim”*⁶⁹

⁶⁷ Yücel Özkaya, **Milli Mücadele Ege Çevresi I**, 2001, s.49–52.

⁶⁸ Özkaya, **Age.**, s.58, 59.

⁶⁹ **HTVD**, S.9, BN.220.

9 Eylül 1919'da Sivas Kongresi tarafından Garb-i Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na Ali Fuat Paşa atandı. Afyonkarahisar Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na da Ömer Lütfi Bey getirildi. Ömer Lütfi Bey Alaşehir'e gelerek karargâhını kurdu. Çerkez Ethem'in bölgedeki hâkimiyetine karşı denge unsuru olarak Ömer Lütfi Bey'in Alaşehir'de bulunması önemliydi. 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği yazıyla Bozdağ ve Salihli Cephesi'ni takviye ederek muntazam idare altına almak istediğini söyledi.⁷⁰ Ömer Lütfi Bey'in daha sonra Meclis-i Mebusan'a milletvekili seçilmesiyle 8 Ocak 1920'de görevi Aşır Bey devraldı.

Çerkez Ethem'in Kasım'da Anzavur üzerine gönderilmesiyle Salihli Cephesi'ne Tevfik Bey vekâlet etti. 21 Kasım'da Yunan kuvvetleri Salihli bölgesine küçük bir taarruz yaptı.

Tevfik Bey 5 Aralık 1919'da Salihli'de iken, İzmir limanındaki İngiliz askeri gemilerinin erzak ihtiyacını karşılamak üzere Alaşehir'e giden iki İngiliz treni indirerek sorguya çekti. İngilizleri bir gece alıkoydu ve ellerindeki evrakları aldı.⁷¹

Çerkez Ethem 12 Ocak 1920'de I. Anzavur İsyanı'nı bastırarak Salihli Cephesi'ne döndü. Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi Çerkez Ethem'e döner dönmez 3.000 lira gönderdi.⁷²

Reşit Bey, Afyonkarahisar'da Hacı Şükrü ve Akosmanzade'nin oy alabilmek için birbirleriyle rekabet etmeleri, Kaymakam Arif Bey'in de pek çok suiistimallerde bulunması nedeniyle, Çerkez Ethem'in Afyonkarahisar Kuva-yı Milliyesinin başına geçmesi gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Reşit Bey aynı günlerde 23. Tümen Komutanı Ömer Lütfi Bey'le sorun yaşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya, Ömer Lütfi Bey'in Salihli civarında komutanlık yapamayacağını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, Reşit Bey'e verdiği cevapta; Türk, Kürt ve Çerkez halkının bugünlerde elele vererek sarsılmaz bir vücut haline gelmesinin, namus ve hayatımızı kurtarmak için farz olduğunu bildirerek, konuyu tatlıya bağlamaya çalıştı.⁷³

⁷⁰ TİTE, KN:312, BN:58.

⁷¹ BOA, DH. KMS, DN:50/-3, GN:14.

⁷² Tekeli, İlkın, Age., s.299-300-444.

⁷³ HTVD, S.34, BN.849. HTVD, S.12, BN.304. HTVD, S.12, BN.304; M. Tayyip, Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Sivas Kongresinden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına (4 Eylül 1919–23 Nisan 1920), Ankara 1965, s.315.

Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılma hazırlıkları içinde olan Hacim Muhittin Bey, 2 Ocak 1920'de Marmara ilçesinde Çerkez Ethem'le görüştü. Hacim Muhittin Bey Reşit Bey'le beraber Ankara'ya hareket edecekti. Ertesi gün Çerkez Ethem'le beraber Salihli'ye geldi. Salihli halkı Çerkez Ethem'i büyük coşkuyla karşıladı. Salihli'de caddeye iki adet bina kemeri yapılmıştı. Sonuncusunda Çerkez Ethem'in resminin asılı olduğunu gördü.⁷⁴

Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey Saruhan Milletvekili olarak Celal (Bayar), Mehmet Reşat (Kayalı), İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'lerle beraber 12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan çalışmalarına katılacaktı. Reşit Bey'e, İstanbul'a gitmeden 5 Ocak tarihine kadar, Ankara'da olması gerektiği bildirildi. Amaç İstanbul'da alınacak kararlar için ortak hareket tarzı belirlemektir. Reşit Bey, M. Kemal Paşa'yla görüştüktan sonra Meclis-i Mebusan çalışmalarına katılmak üzere İstanbul'a hareket etti.⁷⁵

İstanbul basını Anadolu'daki milli hareket hakkında aleyhtar yayınlar yapmaya devam ediyordu. Özellikle milletvekili seçimlerinin adaletli yapılmadığı Kasım 1919'da dile getirilen konuların başında geliyordu. Bunun yanında Reşit Bey'in Alaşehir civarında pek çok kötülük yaptığı, bu durumda muhaliflerinin işini kolaylaştırdığı Kazım Bey'e rapor edilmişti.⁷⁶

İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilip Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından sonra, milletvekilleri Anadolu'ya geçmenin çarelerini aradı. Saruhan Milletvekili Celal Bey ve Reşit Bey'de aynı sıkıntıyı yaşıyordu. Celal Bey ve Reşit Bey Anadolu'ya geçmeden önce, İstanbul Hükümeti Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın yanına giderek Kuva-yı Milliye adına cephaneye ve silah istedi. Fevzi Paşa kendilerini çok samimi şekilde karşıladı. İsteklerinin en kısa zamanda yerine getirileceği taahhüdünde bulundu.

18 Mart'ta milletvekilleri Anadolu'ya geçmeye başladı. 24 Mart'ta M. Kemal Paşa, Anadolu'ya kaçan ve İzmit yaylasında tehlike içinde olan Celalettin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa, İsmet Bey, Miralay Kazım, Bnb. Saffet, Cami Bey, Adnan Bey, Halide Edip Hanım, Hüsrev Bey, Süreyya Bey, Rıza Bey ve Reşit Bey'i kolordulara

⁷⁴ Çarıklı, *Age.*, s.103.

⁷⁵ Tekeli, İlkın, *Age.*, s.299-300; H. Nusret Köklü, *Manisa İşgalden Kurtuluşu*, İzmir 1998, s.439.

⁷⁶ Özalp, *Age.*, s.71.

bildirdi.⁷⁷

14 Şubat 1920’de Salihli Cephesi’nde Yunan ve Türk topçularının aralıkla yaptığı atışlar görüldü.⁷⁸ Mart 1920’de Salihli ve Bozdağ Cepheslerinde ciddi bir çatışma olmadı.⁷⁹ Fakat Yunanların Bozdağ Cephesi’ndeki taarruzları Salihli Cephesi’ni de etkiledi. 7 Mart’ta Yarbay Arif Bey verdiği raporda “*düşmanın Alaşehir yönünden ilerlemekte olduğunu, Salihli’deki milli kuvvetlerin tehlikede kaldığını*” Çerkez Ethem’e bildirdi. Çerkez Ethem’in kuvvetlerini Salihli doğusuna çekmesiyle, Salihli bölgesine ilerleyen Yunanlar Sart’ı işgal etti. Fakat 8 Mart’ta daha doğuya ilerleyemediler. Bunu gören Çerkez Ethem Sart’ın doğusundaki mevzileri tekrar işgal etti.⁸⁰

1920 Mart’ında cepheyi dolaşarak genel durumu inceleyen Refet Bey, Demirci Mehmet Efe’yle beraber Balıkesir ve Salihli Cephesi’ni de dolaştı. Birkaç gece Çerkez Ethem’in misafiri oldu.⁸¹

Çerkez Ethem 23 Mart’ta M. Kemal Paşa’ya telgraf göndererek, cephe kumandanlıklarının şimdiki vaziyetleri gibi münferit olmasının fayda getirmeyeceğine inanarak, Kuzey-Güney-Doğu cephe kumandanlıklarının tek bir kumandanlığa bağlanmasını istedi.⁸²

1.3.1.1. Poyrazlılar Meselesi

Poyrazlılar, Salihli’nin kuzeyindeki Dibek Dağları üzerinde bulunan Poyraz köyü sakinleridir. Bu topraklara yüzyıllar önce gelerek yerleşen Yörüklerden oluşmaktadır. Marmara yönünden gelen Yunan taarruzlarının durdurulması veya oyalanması noktasında büyük hizmetleri görülmüştür.⁸³

Poyrazlılarla Çerkez Ethem arasındaki sorun, Çerkez Ethem’in Mustafa Bey’le beraber hareket eden Poyrazlıları kumandası altına almaya çalışması, Poyrazlıların

⁷⁷ Sarihan, *Age.*, C.II, s.436-447; Utkan Kocatürk, “**Celal Bayar’la Bir Konuşma**”, AKDITYK, AAMD, C.II, S.5, Mart 1986, s.341.

⁷⁸ *TİTE*, KN:317, BN:50.

⁷⁹ *TİTE*, KN:17, BN:73.

⁸⁰ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, Ankara 2002, s.350; Bayar, *Age.*, C.8, s.59.

⁸¹ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele’de Aydın*, Aydın 1964, s.390.

⁸² *HTVD*, S.34, BN.855.

⁸³ Ergül, *Age.*, s.205.

da bunu kabul etmemesinden kaynaklanıyordu.⁸⁴ Çerkez Ethem'e göre ise Poyrazlılar kendisini ve Reşit Bey'i öldürmek istiyordu.⁸⁵

Hacim Muhittin Bey, Poyrazlılar için iyi adamlara benziyorlardı, demektedir. Hacim Muhittin Bey Salihli'de iken Poyraz eşrafından Eşref Ağa ve Hacı Mehmed Efendi ile görüştü. Çerkez Ethem'le Poyrazlılar arasındaki meselenin esasen, Çerkez Ethem'in adamlarının köy köy dolaşarak haraç toplamalarından kaynaklandığını belirtiyordu. Bir sonraki gün ise Orhanlarlı Ahmet Çavuş'tan Çerkez Ethem ve Reşit Bey'le ilgili şikâyetleri dinlemişti. Rıza, Necmi, Hasan Refik, Mehmed Emin, Reşit Bey'le görüşerek cephe vazifesi ile gerideki vazifelerin tamamen ayrıldığını söyleyerek, vatan savunmasının kişisel çekişmelerden önce geldiği mesajını vermek istedi. Hacim Muhittin Bey 15 Ağustos'ta Çerkez kardeşlerin Salihli'de kaldıkları çiftlikte, öğle yemeği sırasında, Çerkez Ethem, Reşit Bey; Poyrazlı Hacı Mehmet, Çerkez İdris Efendilerle olan husumeti tatlıya bağlamaya çalıştı. Bir nebze olsa problem çözülmüştü.⁸⁶

Hacim Bey sorunu yatıştırmaya çalışırken 27 Ağustos'ta beklenen kıvılcım gerçekleşti. Salihli'de Poyrazlılarla Çerkez Ethem kuvvetleri arasında 12 saat süren çatışma meydana geldi. Çerkez Ethem Poyrazlıların Kuva-yı Seyyare'den iki adamını öldürdüğünü iddia ediyordu. Hacim Muhittin Bey'e telefon ederek 100 kişi ile derhal yetişmesini, aksi halde cepheyi Yunanlara açacağı tehdidinde bile bulundu. Çerkez Ethem sabah saatlerinde Kopuk Osman namında birinin evini yaktırdı. Allahdiyen mevkiinde bulunan Bozdağlı İsmail Efe ve Yedek Subay Şakir Ünalın 120 kadar mevcutlarıyla Salihli'ye geldi. Her iki tarafla konuşarak meseleyi yatıştırmaya çalıştılar. Hacim Muhittin Bey'in sonradan öğrendiği kadarıyla beklenen kıvılcım şöyle ortaya çıktı. Poyrazlılar 15-20 adamıyla Salihli'ye gelmişti. Kemerli hanında yemek yerken, Çerkez Ethem'in adamları Poyrazlılardan iki kişiyi öldürdü. Poyrazlılarda karşılık vererek Çerkez Ethem'in iki adamını öldürdü. Ertesi gün Çerkez Ethem 4 mitralyözle bütün şehre ateş etti.

Çerkez Ethem'e göre ise olay şöyle gelişti: Poyrazlılar ağabeyi Reşit Bey ve Yusuf Bey'i akşam yemeğine davet etti. Çerkez Ethem Poyrazlıların pusu kurup,

⁸⁴ Çarıklı, **Age.**, s.139.

⁸⁵ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.13.

⁸⁶ Çarıklı, **Age.**, s.34-36.

ağabeyini öldüreceğini düşünüyordu. Çatışmada yemeğin olduğu akşam Çerkez Ethem'in bu iki suikastçıyı öldürmesiyle çıktı.⁸⁷

Reşit Bey'de, Kazım Bey tarafından Çerkez Ethem'e yardım maksadıyla yollanan fakat sonraları Çerkez Ethem'le ters düşen Akhisar Cephesi Mıntika Kumandanı Bnb. Hüsnü Bey'i Poyrazlılarla olan iyi ilişkileri nedeniyle mektupla tehdit etti. Sonuçta Çerkez Ethem istediğini aldı ve tüm cepheye hâkim oldu. Kuvvetlerinin sol kanadı Sart Harabelerini, sağ kanadı Akhisar-Salihli yolu üzerinde Binbir Tepe'ye uzanıyordu.⁸⁸

1.3.1.2 Alaşehirli Mustafa Bey Olayı

Çerkez Ethem tek başına her şeye hükmetmek istiyor, Alaşehir'de bulunan Kuva-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey'i çekemiyordu. İlk zamanlar bu durumu kimseye belli etmek istemedi. Alaşehir'de her zaman yaptığı gibi zekice davranarak Alaşehirli Mustafa Bey'in düşmanlarını kendine dost edindi. Bu sırada Salihli Cephesi'nde Yunanlarla bir çarpışma vuku bulmuştu. Bu çarpışmadan sonra Ethem'in tavırlarını, kıskançlığını iyi görmeyen Mustafa Bey, Postlu Mestan Efe'nin bulunduğu Bozdağ mıntikasına geçerek cephenin sol tarafını tutmuştu. Sağ taraf kumandanlığı da Çerkez Ethem'e kalmıştı.⁸⁹

Çerkez Ethem, Alaşehirli Mustafa Bey'e karşı kendine zengin dostlar edindi. İlk zamanlar evinin önüne Amerikan bayrağı asacak kadar mücadeleye inanmayan Mütevellizade Tevfik Bey Ethem'le hareket etti. Mütevellizade Tevfik Bey, Çerkez Ethem'i arkasına alarak nüfuzunu artırmaya çalıştı. Çerkez Ethem'e güvenerek ne kadar doğru karar verdiğini anlayacaktı. Tevfik Bey istediğini alarak Alaşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçti. Niyetini de değiştirerek cephenin tüm gereksinimlerini karşılamaya çalıştı.⁹⁰

Çerkez Ethem'in ilk kızgınlığı Alaşehir istasyonuna gelen cephaneye Alaşehirli Mustafa Bey'in el koymasıyla başladı. Çerkez Ethem'e göre artık Mustafa Bey'in başı ezilmeliydi.⁹¹

⁸⁷ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.12-13.

⁸⁸ Kaygusuz, **Age.**, s.178; Çarıklı, **Age.**, s.31-48-56; Bayar, **Age.**, C.8, s.52-58.

⁸⁹ Kaygusuz, **Age.**, s.177.

⁹⁰ Çarıklı, **Age.**, s.37; Kaygusuz, **Age.**, s.184.

⁹¹ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.14.

Mustafa Bey, Çerkez Ethem ile beraber çalışmaya imkân kalmadığına karar vererek kuvvetlerini Salihli'den Alaşehir'e çekti. Çerkez Ethem, Alaşehir'deki faaliyetleriyle 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey'in, gazeteci Arif Oruç'un ve İzmir gazetelerinin övgülerine mazhar olan Alaşehirli Mustafa Bey'i⁹² bertaraf etmeyi kafasına koydu. Salihli'den Hacim Muhittin Bey'e yazdığı telgraf Alaşehirli Mustafa Bey'e duyduğu nefreti ortaya koymaya yetiyordu:

«Alaşehirden gelen sahibi alakadan anlaşıldığına nazaran, orasının bir mefsedet ve tefrika ocağına döndüğü, cepheden berayı vazife mücahidini Mustafa Bey namındaki alçağın nifak ve şikaka (ikiliğe) davet ettiği, cebheye iltihak etmek üzere gelenlerin birer bahane ve maske altında tevkif edildikleri tahakkuk etmektedir. Mümkün ise islâh ve ikazı, değilse ona göre icrai icabı ehemmiyetle rica olunur efendim. 16.08.1919

Salihli Mücahidin Kumandanı Edhem (Çerkez)»⁹³

Ethem Ağustos'ta yazdığı tehditlerinin gereğini Eylül'de yerine getirmeye karar verdi. Çerkez Ethem bütün Kuva-yı Milliye ve belediye başkanlıklarına gönderdiği telgrafla Alaşehirli Mustafa ve avanesi gibi asilere karşı görevlendirilmenin memnuniyetini bildiren telgraf yolladı.

«Balıkesir Kuva-yı Milliye'den ve Bil-Umum Belediye Riyasetlerine

Sefil düşmana karşı müdafaaya ibtidar edildiği andan bu güne kadar düşmandan daha eşna bazı muntıkların müfsid mülakkin pek çok vatani hidemattan alıkoyduğu bugüne kadar alçak işgal ordusuyla yaptığımız muharebelerin hiç birine iştirak etmemek suretiyle ihanet cebabet ve denaeti göstermekten sarf-ı nazar her zaman bizi işkale çalışmak suretiyle bize kan ağlatan müttefiklerin ikinci partisini teşkil eden Alaşehirli Mustafa Bey avanesinin poyraz asi ve münafıklar gibi tepelenmelerine mavaffakiyet hâsıl olmuş Allahütealavetekaddes hazretlerinin bir lütfü ihsanıdır. Öyle zan ediyorum ki bize kan ağlatan bu alçakları tedibe fırsat olmaklığım için (okunamadı) cidali milliyeyi terk-i mühasamata vasıta kılınmış. Baki Selam Vatan

⁹² Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos 1919)*, Ankara 2000, s.48-59; Selçuk, *Age.*, C.2, s.84.

⁹³ Çarıklı, *Age.*, s.37.

Salihli Cephesi Kumandanı Edhem »⁹⁴

Alaşehirli Mustafa Bey'i ve taraftarlarını dağıtmak maksadıyla 500–600 süvarisiyle Alaşehir'i kuşattı. On sekiz saat süren müsademeyi Çerkez Ethem'in adamlarından Sarı Edip Efe idare etti. Mustafa Bey akrabasının evinde saklanarak canını zor kurtardı. 6–7 arkadaşıyla beraber Afyonkarahisar'a gitti. Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'in "sizin için kasabada bir muhalif yoktur. Hepimiz size hürmet ve muhabbet besleriz. Düşmana karşı sarf olunacak cephanenin boşa gitmesi muvafık mıdır?" demesiyle, Çerkez Ethem ateşin kesilmesi emrini verdi. Afyon'da Mevkii Kumandanı Yarbay Haydar Bey vasıtasıyla Çerkez Ethem'e izini kaybettiren Mustafa Bey, önce Afyonkarahisar'a daha sonra İstanbul'daki akrabalarının yanına gitti.⁹⁵

Alaşehirli Mustafa Bey'in gitmesine en çok sevinenlerden biri Mütevellizade Tevfik Bey'di. Çünkü kendi nüfuzuna rakip olarak gördüğü Mustafa Bey artık rakibi değildi. Tevfik Bey'in bu vakadan sonra mücadeleye olan inancı arttı. Bölgedeki Kuva-yı Milliye'ye maddi anlamda destek oldu.⁹⁶

Sıra Çerkez Ethem'in önünde kalan tek engele geldi. 26 Eylül'de Bozdağ'daki Mestan Efe kuvvetlerine saldıran Çerkez Ethem, Mestan Efe'yi Demirci Mehmet Efe'nin mıntikasına geçmeye mecbur etti.⁹⁷

Çerkez Ethem Alaşehirli Mustafa Bey ve Poyraz çetesini saf dışı bıraktıktan sonra Salihli Cephesi'ne hâkim olmayı başardı. Bu tarihe kadar Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi tarafından "Süvariye Mücahidin Kumandanı" olarak adlandırılan Çerkez Ethem artık "Salihli Cephe-i Harp Kumandanı" adıyla anılmaya başlandı.⁹⁸

1.4. Kuva-yı Seyyare'nin Mevcudu ve Asker Temin Yöntemleri

Kuva-yı Seyyare'nin sayısı hakkında abartılı rakamların ortalıkta dolaştığını söylemekte fayda vardır. Bu sayıyı 6.000 hatta bazı dönemlerde 6.000'i geçtiğini

⁹⁴ TİTE, KN:328, BN:22.

⁹⁵ Kaygusuz, *Age.*, s.184; Çarıklı, *Age.*, s.84; Konukçu, *Age.*, s.60; Tülay Duran, "Akşehir-Kütahya Kuva-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal'e Gönderilen Rapor", BTTD, S.30, Ağustos 1987, s.13.

⁹⁶ Bayar, *Age.*, C.8, s.57.

⁹⁷ Ergül, *Age.*, s.220; Çarıklı, *Age.*, s.75.

⁹⁸ Tekeli, İlkin, *Age.*, s.291.

ifade eden yazarlarımız⁹⁹ vardır ki, bu sayının mübalağalı olduğunu belirtmemiz gerekir. Kuva-yı Seyyare birliklerinin mevcudu tam olarak bilinmemekle birlikte zaman zaman çeşitlilik arz etmektedir.

Kuva-yı Seyyare'nin Salihli bölgesinde gerçekleşen ilk teşkilatlanması sırasında, askerlerin büyük bölümünü Çerkezler oluşturuyordu. Bunların sayısı yaklaşık 400 ila 500 arasında değişiyordu.¹⁰⁰ Özellikle Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinde alınan kararlardan sonra, diğer Kuva-yı Milliye reisleri gibi, Çerkez Ethem'de asker toplama faaliyetlerine hız verdi.¹⁰¹

Yzb. Selahattin'in aktardığına göre 16 Mayıs 1920'de Kuva-yı Seyyare'nin 600 süvari, 700 piyade ve 4 toptan oluşan birliği Bursa'da konuşlanmıştı. Çerkez Ethem Bursa'ya adeta bir padişahın azamet ve şevketi ile gelmişti. Bursa halkının Çerkez Ethem'e karşı büyük sevgi tezahüratı vardı.¹⁰²

Kuva-yı Seyyare'nin mevcudu hakkındaki ortak kanaat 2.500 piyade ve süvariden oluşan birlik olduğudur.¹⁰³ Ekim 1920'de Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın raporuna göre Kuva-yı Seyyare'nin mevcudu 2.500 piyade ve süvari, ağır ve hafif 12 makineli tüfek ve 4 toplu cebel bataryasından oluşmaktaydı.¹⁰⁴

Çerkez Ethem, Anzavur İsyanı sırasında Kuva-yı Seyyare'ye katılanlarla beraber toplam kuvvetinin 5.000 kişiyi geçtiğini, Yozgat İsyanı'nı bastırıp cepheye döndüğünde ise 4.500 atlı ve silahlı asker, 550 civarında piyade taburu olduğunu söylemektedir. Bundan başka, Gediz Taarruzu sırasında Nizamiye Alayı Kuva-yı Seyyare emrine verilmişti.¹⁰⁵

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 26.12.1920 tarihli raporunda Kuva-yı Seyyare kuvvetlerinin 2.000 piyade, 12 makineli tüfek, 4 cebel topu ve 600 mevcutlu Nizamiye Alayı'ndan oluştuğu tahmin edilmekteydi.¹⁰⁶

Yozgat İsyanı'nı bastırmaya giden Ethem'in kuvvetleri Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in ifadesine göre, 2.000'den fazla piyade, 1.500 süvari, 4-5 top ve bir

⁹⁹ Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, İstanbul 1972, s.106.

¹⁰⁰ Özgen, **Age.**, s.41.

¹⁰¹ Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul 1998, s.85.

¹⁰² Selçuk, **Age.**, C.2, s.199.

¹⁰³ Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, s.106.

¹⁰⁴ Cebesoy, **Age.**, s.535.

¹⁰⁵ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.26-61-79.

¹⁰⁶ **HTVD**, S.73, BN.1583.

miktar makineli tüfekten ibaretti.¹⁰⁷

Rahmi Apak Çerkez Ethem'in kuvvetlerini 200 atlı, 1.000 piyade, emrinde yüzlerce muvazzaf ve yedek subay olarak tarif etmektedir.¹⁰⁸ Fevzi Paşa topu, mitralyözü ve 3.000 kadar eri ve subayları vardı demektedir.¹⁰⁹

Çerkez Ethem'i yola getirmek için gönderilen heyette bulunan Kılıç Ali'nin ifadesine göre Aralık 1920'de Kuva-yı Seyyare'nin mevcudu 700–800 süvariden ibaretti.¹¹⁰

Fransız gazetelerinde 3 Şubat 1921'de yayınlanan haberde düzenli ordu ile çatışmaya hazırlanan Kuva-yı Seyyare'nin mevcudu 2.000 kişilik kuvvet ve 4 toptan ibarettir.¹¹¹

Miralay Mehmet Arif Bey'e göre Kuva-yı Seyyare tümen derecesinde teşkilata sahipti. Genel görünüş itibarıyla atlı sınıfından oluşmaktadır. 4 top ve 10 kadar makineli tüfeğe sahipti. Mevcudu ise 2.000 ile 3.000 kişi kadardı. Merkezi Kütahya olmak üzere Gediz, Simav, Gördes ve Eskişehir'de kolları vardı. Çerkez Ethem erlerine 15–20 lira, müfreze komutanları ve subaylarına 50–100 lira maaş veriyordu. Bu takriben düzenli ordudaki askerlerin maaşlarının üç katına tekabül diyordu.¹¹² Yunus Nadi'ye göre, hükümet düzenli ordu birliklerindeki askerlere Kuva-yı Seyyare askerlerinin maaşı kadar para verseydi, bu durumda İngiliz bütçesi bile yetersiz kalırdı.¹¹³

Kuva-yı Seyyare'nin asker temin yöntemlerinin kanuni ve insani olduğunu söylemek güçtür. Kuva-yı Seyyare efradının genel profiline baktığımız zaman karşımıza deyim yerindeyse, ipten kazıktan kurtulmuş askerler çıkmaktadır.¹¹⁴ Fakat Kuva-yı Seyyare askeri manada yüksek manevra kabiliyetine sahipti. İsyen bölgelerine yıldırım hızıyla ulaşarak, etrafa dehşet ve korku salıyordu.¹¹⁵

Kuva-yı Seyyare'nin asker temin etme ve isyanları bastırmada olan başarısı

¹⁰⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar 1. Kitap**, Ankara 1985, s.207.

¹⁰⁸ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990, s.215.

¹⁰⁹ Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak Siyasi ve Hususi Hayatı**, İstanbul 1953, s.178.

¹¹⁰ Kılıç Ali, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2005, s.143.

¹¹¹ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919–1920)**, Ankara 1988, s.168.

¹¹² Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.55; Sarıhan, **Age.**, İstanbul 1998, s.44.

¹¹³ Yunus Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, İstanbul 1955, s.16.

¹¹⁴ Abadan, **Age.**, s.106.

¹¹⁵ Selçuk, **Age.**, C.2, s.174-201.

İsmet Bey'in dikkatini fazlasıyla çekti. Bir gün karşılaştığı Reşit Bey'e bu işin sırrını sordu. Reşit Bey'in verdiği cevap çok ilginçti:

“Ben asker gönderiyorum; avutuyorlar, aldatıyorlar, dağıtıyorlar... Siz çeteyle gidiyorsunuz bir yere, 300 kişi gitmişseniz, 350 kişi olup çıkıyorsunuz. Nasıl şey bu? Bulduğunuz yerden 50 kişi daha kuvvet alarak çıkıyorsunuz, daha kuvvetli olarak... bu nasıl oluyor?

*A, kolayı var, bir yere gittik mi, orada intikam güden adamlar vardır, onları buluruz biz. Onlara suç işletiriz, suç işlemiştir veya suç işletecektir. Onları sadık adam olarak alırız. Bizim adamımız olur artık.”*¹¹⁶

Çerkez Ethem suç işleyen kişileri adalete teslim etmeyerek Kuva-yı Seyyare içinde sadık birer er olarak kullandı. Yozgat İsyanı dönüşü Kütahya ve bölgesindeki hapishanelerden topladığı mahkûmlardan, 400 mevcutlu katiller taburu kurdu. Taburun komutanlığını Teselyalı Hafız Bey'e verdi. Herhangi bir alay veya tümende görev yapan bir subay, komutanı tarafından cezalandırılacağını anladığı vakit çareyi Kuva-yı Seyyare'ye katılmakta buluyordu. Çerkez Ethem bu tür suçluları hiçbir zaman geri vermedi. Çerkez Ethem'e göre suçu hafif olanlara verilecek en iyi ceza cepheye göndermekti.¹¹⁷

Dikkat çeken bir diğer olay Kuva-yı Seyyare bünyesinde bayan askerlere de yer verilmesiydi. Halide Edip Adıvar'ın ifadesine göre Bolu İsyanı'nı bastıran Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare'siyle Ankara'ya geldi. Ankara sokaklarında yürüyen Kuva-yı Seyyare kuvvetleri arasında kadınlara rastlamak mümkündü.¹¹⁸

Çerkez Ethem'in asker toplamadaki diğer bir yöntemi, adamlarının eline yetki belgesi vererek asker toplamaya göndermesiydi. Çerkez Ethem'den alınan kudretle, Ethem'in gösterdiği yerlerde asker, para, at ve silah toplandı. Çerkez Ethem Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra, kaymakamlıklara yolladığı emirle Kuva-yı Seyyare için asker toplanmasını istedi. Alaca eşrafından Galipbeyzade Hüseyin Gazi Bey, Veli Bey, Kalehisarlı Ahmet Bey Çerkez Ethem'den aldıkları yetkiyle Sungurlu ve Çorum'da asker topladı. Çorum Mutasarrıflığı'ndan bu kişilere yardımcı olunması istendi. Çerkez Ethem Yozgat'ta iken Alaca'da bıraktığı Kuva-yı Seyyare komutanlarından İzmirli Ethem Bey ve Çakır Efendi'den asker toplamaya devam

¹¹⁶ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919–23 Nisan 1920)*, Ankara 1989, s.103; İnönü, *Age.*, s.212.

¹¹⁷ Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.15–60; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 2004, s.274–288.

¹¹⁸ Adıvar, *Age*, İstanbul 2004, s.150.

etmelerini istedi. Çerkez Ethem tarafından haklarında idam kararı verilen bazı kişilerde 200–300 silahlı asker toplamaları şartıyla serbest bırakıldı. Çerkez Ethem’in isteklerine karşı koyan bazı köyler yakıldı, halkın malları müsadere edildi. Halktan istenen paralar ve toplanan askerler neticesinde, Çorum-Sungurlu-Alaca bölgesinde şikâyet ve feryatlar çoğaldı.¹¹⁹

1920 Aralık’ta Çerkez Ethem’in Haymana, Kalecik civarında asker ve cephaneye toplamaya memur ettiği kimselere yardım edilmesi için idari makamlara yazdığı mektuplar ele geçirildi.¹²⁰

1.5. Kuva-yı Seyyare’nin Finansmanı

Kuva-yı Seyyare ve benzer Kuva-yı Milliye kuvvetleri buldukları bölgelerde bir nevi derebeylik sistemi kurmuş gibiydi. Halktan istedikleri gibi haraç topluyor, kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını geçtikleri köylerden temin ediyor, kanunsuz asker temin ediyor, keyfi yargulamalar yapıyorlardı. Ne hükümet emirleri nede meclis kararları bu uygulamalara mani olamıyordu. Efelerin ve çete reislerinin halkın nazarında itibarı çok iyi değildi. Halkın efelere karşı olan saygısı duydukları korkunun bir neticesiydi. Bazı Kuva-yı Milliye reisleri gördükleri itibarlarla aç gözlü biri olarak ortaya çıkıvermişlerdi.¹²¹

Kuva-yı Milliye’nin ilk teşkilatlandığı günlerde mali kaynağa çok fazla gerek duyulmadı. Gönüllülere depolardan silahlar dağıtılarak acele olarak ilerleyen Yunan birliklerinin önüne çıkartıldı. Efe ve eşkıyalar evvelce soydukları halkı şimdi Yunanlara karşı korumaya çalıştı. Yunan işgali gelip geçici bir durum değildi. Düşman karşısında sürekli görev yapma ihtiyacı, mücadele etmek için gerekli olan maddi kaynakları ön plana çıkardı.

Kuva-yı Milliye halk hareketi olduğundan her türlü harcamalarının halk tarafından karşılanması gerekiyordu. Başlangıçta genel, yazılı kural veya karar olmadığı için kimden, ne zaman, ne kadar bağış isteneceğini takdir etmek, verilmediği zaman zorla almak Kuva-yı Milliye komutanlarının keyfiyetine

¹¹⁹ Cemal Bardakçı, *Anadolu İsyancıları*, Ankara 2001, s.231-239; Tekeli, İlkin, *Age.*, s.323; *TİH.* 2/3, s.65; *HTVD*, S.72, BN.1563.

¹²⁰ Abadan, *Age*, s.109.

¹²¹ Karaosmanoğlu, *Age.*, s.72. Şerif Güralp, *Kurtuluş Savaşının İcyüzü*, İstanbul 2007, s.33.

kalıyordu.¹²² Bazı Kuva-yı Milliye komutanları ortaya çıkan otorite boşluğunu kötüye kullandı. Bu komutanların başında asker sayısı bakımından en fazla, dolayısıyla iâşe ve ikmale o oranda ihtiyaç duyan Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem geliyordu. Kuvvetlerinin sayısı 2.000'i geçtiğinde askerlerin barınma ve gıda ihtiyaçları artmıştı.

Çerkez Ethem bu konuda; *“seyyar haldeki kuvvetlerimin iâşelerini kendi yöntemlerimle temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk ve işgalden sonra da Redd-i İlhak ve daha sonraları Müdafaa-i Milliye cemiyetleri vasıtasıyla askerlerimi besletirdim. Maaşlarımı da bu cemiyetler vasıtasıyla verirdim. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilaf devletlerinin işgalindeki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephaneye alabilmek için bana para lazımdı.”* demektedir.¹²³

Çerkez Ethem'in Salihli'ye geldiği günlerde ilk icraatı Bandırma'da yapamadığı tahsilâtı icra etmeye başlamasıdır. Beraberindeki 40–50 kişilik tahsilât ekibini köylerde dolaştırarak para tahsil ediyor, topladıkları koyunları Bandırma'ya gönderiyordu.¹²⁴

16–18 Mayıs 1920'de Kuva-yı Seyyare Bursa'da birçok namusa saldırdı, birçok adam öldürdü, birçok dükkânı yağma etti. Kuva-yı Seyyare askerleri dükkânlardan istediklerini alıp savuştu. Bunun bedelini Bursa Belediyesi halka 180.000 lira dağıtarak ödedi.¹²⁵ Bir keresinde Bursa'da Kuva-yı Seyyare'ye halktan toplanan paralardan 13.000 lira, elliden fazla at, birçok kumaş verilmişti.¹²⁶

Çerkez Ethem Anzavur İsyanı sırasında Kuva-yı Seyyare'ye 150 lira yardım yapan Galip Paşa'yı verdiği parayı azımsayarak tutuklattı. Ertesi gün canının derdine düşen Galip Paşa namına 5.000 lira Çerkez Ethem'e teslim edildi. Bunun üzerine Galip Paşa serbest bırakıldı.¹²⁷

¹²² Müderrisoğlu, **Age.**, s.183-184.

¹²³ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.8.

¹²⁴ Çarıklı, **Age.**, s.34; Adıvar, **Age**, s.141.

¹²⁵ Selçuk, **Age.**, C.2, s.201.

¹²⁶ Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, İstanbul 1980, s.192.

¹²⁷ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.27.

Kuva-yı Seyyare'nin finansman kaynaklarından bir diğeri Reşit Bey'in Balkan Savaşı'nda silah arkadaşı olan Uşak Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim Bey'di. İbrahim Bey Kuva-yı Seyyare'nin her türlü ihtiyacını karşıladı. Asker teminine ve teçhizatına yardımda bulundu. Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi İbrahim Bey (Tahtakılıç) köylülerden toplanan para, elbise, yiyecek, eşya, hayvan hatta baklavaları bile Çerkez Ethem'e yolladı. Bu yardımlar karşılığında Çerkez Ethem'den istenen harcamaların makbuzla belgelendirilmesine özen gösterilmesiydi. Bütün uyarılara karşı Çerkez Ethem hesapsız harcama yapmaktan vazgeçmedi. Bununla da yetinmeyerek adamlarını tekrar köylere yollayarak para, eşya, asker toplamaya devam etti. Karşı koyan köyleri yaktı. Çerkez Ethem Salihli'de kurduğu hâkimiyeti Eskişehir'de devam ettirdi. Halk neyi var neyi yoksa Ethem'e veriyordu. Masum köylü ses çıkarmaya, şikâyet etmeye cüret edemiyordu.

Çerkez Ethem Uşak'ın Yunanlara geçmesinden sonrada boş durmamış, kaçakları takip bahanesiyle Afyon'un doğusu ve Konya'nın kuzeyine tahsildarlarını göndermişti. Fahrettin Bey'in kendi sorumluluk sahasına girmemesi için yaptığı uyarılar Ethem'in hoşuna gitmedi. Çerkez Ethem Afyon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla Fahrettin Bey'e Afyon'a geleceğini bildirerek, bando ile askeri karşılama yapılmasını istedi. Askeri karşılamanın yapılmaması ve Çerkez Ethem'in belediye mensupları tarafından karşılanmasıyla Fahrettin Bey'le olan ilişkisi kötüye gitmeye başladı.¹²⁸

Kuva-yı Seyyare Yozgat İsyanı sırasında halktan gasp ettiği kıymetli eşya ve hayvanları, Ankara'nın Karaoğlan pazarında büyük panayırlar kurarak, haraç mezat herkesin gözü önünde sattı. Mağdur köylüler Ankara Hükümeti'ne başvurarak isyanla alakalarının olmadığını ve mallarının Kuva-yı Seyyare tarafından ellerinden alındığını anlatmaya çalıştı. Çerkez Ethem'in geçtiği yerleri çekirge sürüsü geçmiş gibi soyup soğana çeviriyordu.¹²⁹ Kuva-yı Seyyare'nin Yozgat'ta halktan gasp ettiği 2.500 koyun ve 500 sığırın bedeli olan 25.000 lirayı ödemek Ankara Hükümeti'ne kaldı. 2 Eylül 1920'de Heyet-i Vekile'de alınan kararla paranın peyderpey ödenmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâletine avans verildi.¹³⁰ Fakat Ankara'nın Kuva-yı

¹²⁸ Tekeli, İlkin, *Age.*, s.372; Sorgun, *Age.*, s.252-260-272-273.

¹²⁹ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s.158; Güralp, *Age.*, s.33; İnönü, *Age.*, s.207.

¹³⁰ *BCA*, 30..18.1.1/1.10..9.

Seyyare'ye hesap sorma şansı yoktu. Kuva-yı Seyyare'nin yaptıklarına elden gelen bir şey olmadığı için göz yumuldu. Tatsızlık çıkmadan bir an önce Ankara'dan sevk edilmelerinin çareleri arandı. Tevfik Bey'in yaveri, İsmet İnönü'nün hatıralarının yayınlanmasından sonra Ulus Gazetesi'ne açıklama yaparak Kuva-yı Seyyare'yi savundu. *“Her yedi kişiye bir koyun veya tiftik keçisi diri olarak veriyorduk. Ve onlara tabi bunu ne yaptın diye sormaya kalkmıyorduk. Satmak meselesine gelince, efradın yiyemeyip biriktirdiği bir kısım kendi hakkı olan malı satmak, bağışlamak imtiyazında olduğu ve olacağına insaf gözüyle hak verilmelidir.”*¹³¹

Çerkez Ethem Yozgat'ta isyancıları yargılarken yaptığı tahkikat sırasında, Çapanoğullarının Ziraat Bankası kasasında bıraktıkları 45.000 liraya el koydu. Çapanoğulları paranın 5.000 lirasını daha önceden almışlardı. Fakat yazılan makbuzda 50.000 liranın Çapanoğulları tarafından alındığı yazdığı için, Çerkez Ethem veznedardan gerçeği saklamasını istedi.¹³²

1920 Ağustos'da Bolu İsyanına müdahale edecek kuvvetlerin başında olan Sarı Edip Efe harekete geçmek için 5.000 lira istemiş, paranın kendisine teslim edilmesini beklemiştir. Para kendisine teslim edildikten sonra kuvvetlerine hareket emrini vermiştir.¹³³

Ali Fuat Paşa Kuva-yı Seyyare'nin bu tür uygulamalarını ağır şekilde eleştirenlerdendi. Çerkez Ethem'in insanları soyduğunu, etrafındakileri kendisine bağlamak için çok fazla paralar dağıttığını, Kuva-yı Seyyare askerlerinin her birinin zengin olmak için kurtuluş mücadelesine katıldığını, Çerkez Ethem'in ve Kuva-yı Seyyare efradının düzenli ordu kurulmasını asla istemediğini, çünkü keyfi hareketlerine ve hırsızlıklarına mani olunacağını söylemektedir. Hatta Ali Fuat Paşa'ya göre Çerkez Ethem ve bazı Kuva-yı Seyyare askerlerinin Yunan tarafına geçmelerindeki bir diğer sebep kazandıkları paraları kaçırmaktı.¹³⁴

İsyan bölgelerinde yapılan yağma ve talanlar Kuva-yı Seyyare tarafından kazanılmış hak olarak görülüyordu. Anzavur İsyanı'nı bastıran Ethem gittiği bölgelerde mal sandıklarına, veznelere al attı, tanıdığı zengin eşraftan zorla para

¹³¹ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.45.

¹³² Ahmet Yaşar Ocak, **“Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı”**, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, S.VII-VIII-IX-X, Ankara 1974, s.110.

¹³³ Güralp, **Age.**, s.78.

¹³⁴ Kocahanoğlu, **Age.**, s.339-340.

topladı. Kendinden ziyade askerlerini memnun etti.¹³⁵ Düzce İsyanı'nı bastırmak için kasabaya giren Çerkez Ethem hükümet caddesinin iki tarafındaki çınar ağaçlarına ip astırdı. Şehrin ileri gelenlerini çağırıp her birinden 3.000–10.000 lira arası kurtarmalık istedi. Düzce İsyanı devam ederken Adapazarı'na giren Ethem, Kuva-yı Seyyare'ye yardım etmek istemeyen Arapzade Sait Efendi'yi yakalattı. 50.000 lira ve iki vagon buğday karşılığında serbest bıraktı. Köylere baskınlar yaparak silah araması yaptırdı. Bu tür işleri genelde Fazlı Hoca adında birine yaptırıyordu.¹³⁶

Çerkez Ethem Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra, Eskişehir'de konaklayan Kuva-yı Seyyare adına, şehrin ileri gelenlerinden altı saat içerisinde 80.000 altın vermelerini emretti. Bu isteği mahalle heyetleri aracılığıyla derhal yerine getirildi.¹³⁷

Çerkez Ethem'i bu kadar sözü dinlenilir hale getiren askeri dehası değil, acımasızlığı ve etrafa korku salan Kuva-yı Seyyare'siydi. Genel manada değerlendirme yapmak gerekirse bu tür uygulamalar sadece Kuva-yı Seyyare'ye ait değildi. Efelerin ve çete reislerinin keyfi idaresi altındaki düzensiz ordu birliklerinin hepsinde bu tür kanunsuz eylemlere rastlamak mümkündü. Düzenli birliklere yeterli elbise verilmediği gibi askerlerin maaşları da düzenli olarak ödenmiyordu. Hâlbuki düzensiz birliklerde tam tersiydi. En güzel atlara binerler, mükemmel giyinirler, bol para alırlardı. Böyle bir ortamda birliklerinden kaçan askerler çeteci ve efelerin askeri olmak istiyordu.¹³⁸

1.6. Kuva-yı Seyyare'nin Usulsüz Yargılamaları ve Hareketleri

Çerkez Ethem'in yaptığı bir diğer kanunsuz hareket ise yaptığı keyfi yargılamalardır. Çerkez Ethem, yaptığı yargılamaların yanlışlığını kabul etmekle beraber gerekli olduğunu savunuyordu. *“Kuvvetlerimin bulunduğu yerlerde irtikâp, rüşvet, gasp, hırsızlık pek az olurdu. Bunun sebebi suçluları ara sıra sehpay-ı adalete havale etmekliğimdir.”*¹³⁹

Bu sorun asker ve para toplamada olduğu gibi sadece Çerkez Ethem'e mahsus değildi. Birçok Kuva-yı Milliye reisi Çerkez Ethem gibi usulsüz yargılamalar yaptı.

¹³⁵ Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, İstanbul 1980, s.37.

¹³⁶ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.47; Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919–1922)**, İstanbul 1987, s.82-83.

¹³⁷ Abadan, **Age.**, İstanbul 1972, s.106-107.

¹³⁸ Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.53.

¹³⁹ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.8.

Verilen cezalar ise genelde asker kaçaklarına yönelikti. Fakat bu tür uygulamalar halk üzerinde milli mücadeleye inanmışlık açısından olumsuz tesir yapıyordu.

Çerkez Ethem ve kardeşleri Kuva-yı Seyyare üzerinde inanılması güç derecede otorite tesis etti. Kendilerinden habersiz yapılan en küçük disiplinsizliği bile acımasızca cezalandırdı. Çerkez Ethem bulunduğu bölgede yalnız kumandan gibi değil, aynı zamanda bağımsız bölgenin idari ve askeri amiri gibi hareket ediyordu. Kütahya ve Eskişehir’de idari kurumları, okulları ziyaret ediyor, hediyeler dağıtarak taraftar kazanmaya çalışıyordu.¹⁴⁰

Çerkez Ethem ve Tevfik Bey Salihli’de Kaymakam Hasan Fikret Bey’le problem yaşadı. Salihli Kaymakamı Hasan Fikret Bey Salihli kazasına 19 Ekim 1918’de atanmıştı.¹⁴¹ Salihli’deki ilk icraatı, milli kuvvetlerin muvaffak olamayacağını, bu tür hareketlerin Avrupalıları büsbütün aleyhimize çevireceğini söyleyen, Salihli Kaymakamı Hasan Fikret Bey’i muhafaza altında Alaşehir’e göndermek oldu. Çerkez Ethem 25 Kasım 1919’da Tevfik Bey’i bir grup askerle Salihli Kaymakamı’na yollayarak, karargâh olarak kullandığı köşke davet etti. Davete icabet eden Hasan Fikret Bey’i köşkte Tevfik Bey karşıladı. Tevfik Bey, Hasan Fikret Bey’i “Sen kimsin bre!” dedikten sonra dövmeye başladı ve bir süre kırbaçladıktan sonra yanındaki askerlerine hapsedtirdi. Yarım saat sonra Hasan Fikret Bey’i yanına dört asker takarak münasebetsiz, yersiz davranışlarından dolayı Alaşehir’e gönderdi. Ev eşyası Kuva-yı Seyyare tarafından yağma edildi. Alaşehir’de Kuva-yı Milliye reisine teslim edilen Hasan Fikret Bey, ertesi gün Alaşehir Havalisi Kumandanlığı’na teslim edildi. Hasan Fikret Bey 9 gün sonra ancak serbest kalabildi. Hasan Fikret Bey’in sonradan işittiğine göre tevkif sebebi, Salihli’deki Fransız memuru Mösyö Rişar’a iade-i ziyarette bulunduğu sırada bazı istihbaratta bulunmasıydı. Salihli Kazası’nın ekseri kimlerden oluştuğu, halkın hangi dine mensup oldukları, kazadaki hayır binalarından, resmi dairelerden, eğitim kurumlarından, madenlerinden, ziraatından bahsetmesiydi. Kaymakama göre Fransız memurunun sorduğu şeyler her kazada yaptıkları bir istatistikti ve söylenmesinde hiçbir mahzur yoktu!¹⁴²

¹⁴⁰ Abadan, Age., İstanbul 1972, s.108.

¹⁴¹ BOA, İ.DUİT, DN:48, GN:73.

¹⁴² BOA, DH. KMS, DN:53/-4, GN:23.

Hasan Fikret Bey Alaşehir’de de doğru durmamayı tercih etti. Aklına gelen her şeyi söylemekten çekinmedi. Burada milli kuvvetlerin başarılı olamayacağını, bu durumun Avrupalıları tamamen aleyhimize çevireceğini söylüyordu. Bezmi Nusret Bey, Hasan Fikret Bey’in başına bir felaket gelmesinden korkarak, biran evvel İstanbul’a gitmesine yardımcı oldu. Hasan Fikret Bey’den boşalan Salihli Kaymakamlığı’na Salim Özdemir atandı.¹⁴³

Çerkez Ethem 21 Aralık 1919’da gece saat 2.00’de Akhisar’ın Marmara köyü Kumçayı geçidinde geçmekte olan Akhisarlı pazarcılardan Gümülcineli Yusuf oğlu Mehmet, Mustafa oğlu Mehmet, Şahbaz oğlu Mehmet, Peynircizade Abdullah, Şahbaz oğlu İsmail, Arabacı Bahri’nin 17.435 lirasını ve 15 kalem eşyasını gasp eden Acem Abbas ve Acem İsmail’i yakalandıkları Marmara karakolundan, haklarında tahkikat yapıldığı sırada, yani hükümetin elinden alarak, 4 Ocak 1920’de kurşuna dizdirmek suretiyle idam etti. Bunun üzerine hükümetçe Çerkez Ethem hakkında işlem yapılmasına karar verildi.¹⁴⁴ İstanbul Hükümeti Çerkez Ethem’in askeri sıfatı bulunmadığından adliyece yargılanması gerektiğini tartışıyordu. Fakat gerçekte Çerkez Ethem’i alıp yargılama gibi bir kudreti yoktu. Yapılan yazışmalar sadece kâğıt üzerinde kalacaktı.¹⁴⁵

Çerkez Ethem Eskişehir’de bulunduğu sırada, Bursa’nın Yunanlar tarafından işgali üzerine kaçıp bir bakkal dükkânında gözlemlerini anlatan arabacıyı, bozgunculuk yaptığı gerekçesiyle olaydan bir saat sonra idam ederek çarşıdaki armut ağacına astırdı. Çerkez Ethem’in Yunanlara iltihakından sonra ağaç halk tarafından kesildi. Ertesi gün bir Eskişehirlinin saatini gasp eden çete mensubunu da aynı muameleye tabi tuttu.¹⁴⁶

Çerkez Ethem bir diğer keyfi yargılamasını Alaşehir Milli Kuvvetler Kumandanı Mustafa Bey’i bertaraf etmek için geldiği Alaşehir’de, terör havası estirmek ve gözdağı vermek için yaptı. Hapishaneden getirttiği üç mahkûmu askerlik dairesinde sorguya çekti. Çarşı kenarında üç sehpa kurdurarak mahkûmları idam ettirdi.¹⁴⁷

¹⁴³ Kaygusuz, *Age.*, s.177.

¹⁴⁴ BOA, DH. KMS, DN:53/-4, GN:32.

¹⁴⁵ BOA, DH. KMS, DN:53/-4, GN:46.

¹⁴⁶ Abadan, *Age.*, İstanbul 1972, s.155.

¹⁴⁷ Kaygusuz, *Age.*, s.184.

Salihli’de Çerkez Ethem’in adamlarından olan Koçine’li Gözlüklü İbrahim Çavuş, 22.8.1919’da Alaşehirli Kel Komiseroğlu Yusuf’u kendi ailesine tecavüz ettiği iddiasıyla çarşı ortasında öldürdü.¹⁴⁸

Kuva-yı Seyyare askerleri Salihli’ye gelerek Çerkez Ethem’le görüşen Akıncı Süvari Müfreze Kumandanı Abdurrahman Bey’in askerlerinin atlarına göz dikti. Askerler arasında küçük bir çatışma oldu.¹⁴⁹

Çerkez Ethem’in 23. Tümen Komutanı Aşır Bey’le arası iyi değildi. Çerkez Ethem Aşır Bey’e hükmetmek isteyince aralarında şu konuşma geçti:

«Asker isen ben senden büyük rütbeliyim, Çerkezliğini öne sürmek istiyorsan ben daha muteber bir çerkez ailesindenim...»

Bu durum üzerine Aşır Bey, Ethem’in tavırlarını 12 Temmuz 1920’de Fahrettin (Altay) Bey’e bildirdi. Çerkez Ethem ise Aşır Bey’in tutumuna, Yunan taarruzunda bir avuç piyadeden ibaret olan 23. Tümen’e yardım etmeyerek karşılık verdi.¹⁵⁰

16 Mayıs 1920’de Bursa’ya gelen Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare’si büyük nümayişle şehrin 15 km ötesinde Vali, Tümen Komutanı ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılandı. Kuva-yı Seyyare uzun kollar halinde gösteriş ve caka ile şehrin sokaklarından geçip en güzel otellere ve binalara yerleşti. En lüks lokantalarda ikram gördü. Kuva-yı Seyyare askerleri karşılama sırasında Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey’e selam vermediği gerekçesiyle, Merkez Kumandanı Bnb. Eşref Bey’i sürükleyerek, Tevfik Bey’in misafir edildiği Osmaniye otelinde bir odada hapsetti. Kuva-yı Seyyare’den iki er Eşref Bey’in göğsüne doğrulttukları silahla bekliyorlardı. Bu duruma şahit olan Rahmi Bey (Apak) formalarını sökerek, “*Böyle subaylık etmektense ölmek daha iyidir*” diyecekti. Rahmi Bey, Eşref Bey’in Kuva-yı Seyyare’nin hışmından kurtarılması için Çerkez Ethem’in eniştesi Hafız Bey’den yardım etmesini isteyerek, bu tür uygulamaların subaylar arasında üzüntü yarattığını söyledi. Hafız Hüseyin Bey verdiği cevapta üzüntü duyanların hepsini kurşuna dizebileceklerini söyledi. 22 Mayıs 1919’da Bandırma’da Bekir Sami Bey’in ayaklarını öpen Çerkez Hafız, şimdi isterlerse Bekir Sami Bey’i bile belediyenin kapısına asacaklarını söylemekten çekinmiyordu. Bekir Sami Bey Çerkez Ethem’in

¹⁴⁸ Çarıklı, **Age.**, s.42.

¹⁴⁹ Özgen, **Age.**, s.44.

¹⁵⁰ Sorgun, **Age.**, s.252.

yanına giderek uzun konuşmalardan sonra Bnb. Eşref'in serbest kalmasını sağladı. Olayın aslı sonra anlaşıldı. Eşref Bey 1913'de Balkan Savaşı'ndan sonra Harbiye Nezareti'ne gelirken Beyazıt civarında öldürülen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın yaveriymiş ve suikast esnasında sadrazamın yanındaymış. Kurşun atanları görmüş, bunlar arasında bulunan Yzb. Kazım adında birinin asılmasına sebep olmuş. Asılan Yzb. Kazım'da Çerkez kardeşlerin akrabası oluyormuş. Aradan geçen 7 yıl sonra Çerkez kardeşler Eşref Bey'den intikamlarını almışlardı.¹⁵¹

Çerkez Ethem için Yozgat'ta adam asmak serbestti. Çerkez Ethem hiçbir karara bağlı olmaksızın suçlu veya suçsuz bütün halkın malına el koydu. Karşı koyanların evlerini yaktırdı. Çerkez Ethem yakaladığı 50 asiye Yozgat Harp Divanı'nda yargıladı ve 22'sini idam etti. Çerkez Ethem'in merkezi otoriteden uzak, keyfi yargılamaları halkı tedirgin ediyor, meclis ve hükümete olan güveni sarsıyordu.¹⁵²

Çerkez Ethem astığı adamların neden asıldığı noktasında hiçbir bilgiyi üst kumandanlıklara vermedi. Kurduğu divan-ı harpte cezaya çarptırdığı kişileri hiçbir evraka dayandırmadan sözlü emirleriyle astırdı. İsmet Bey'in Yozgat İsyanı sırasında kaç kişinin, neden asıldığına ilişkin istediği evrakları vermedi. Ankara'nın ısrarlı evrak talebine karşılık, idam cezalarının evrağı infaz gerçekleştikten sonra düzenlendi. İdam cezalarının gereğini Serez kıptilerinden olan cellâtları yerine getiriyordu.¹⁵³

İstiklal Mahkemeleri'nin 18 Eylül 1920'de kuruluşunun ardından cephelere gönderilen yazıyla firarilerin ve casusların bundan sonra İstiklal Mahkemelerinde yargılanacakları bildirildi. Tevfik Bey 23 Kasım'da bu yazıya şiddetle karşı çıktı. Tevfik Bey'e göre cephelerden kaçan askerler diğer askerlerin gözleri önünde asılmaz, casuslarda aynı şekilde cezalandırılmazsa olayların önü alınamayacaktı. Casuslar derhal asılmayacak olursa, aynı fikirde olup fırsat gözeten bazı niyeti bozuklarda bir uyarma meydana gelmeyeceğini ileri sürerek, bunların derhal asılmalarının zaruri olduğunu ve Kuva-yı Seyyare'nin başarısının buna dayandığını ileri sürdü.

¹⁵¹ Selçuk, **Age.**, C.2, s.200-201; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara 1988, s.194; Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.161-162.

¹⁵² Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İzmir 2006, s.43.

¹⁵³ İnönü, **Age.**, s.206; İzzeddin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, İstanbul 1997, s.326.

İstiklal Mahkemesi'nin cepheden uzakta olmasından dolayı mahkemenin vereceği cezaların cephedeki askerler üzerinde etkisinin olmadığını düşünüyordu. Tevfik Bey emirde diretilmemesini aksi halde uygulamayacağını bildirdi.¹⁵⁴

Kuva-yı Seyyare'nin adamlarından Kaplan Naci, Müdafaa-i Hukuk adına topladığı paraları yerinde kullanmamak, halkın mallarını zorla gasp etmek ve silahlı olarak firara sebebiyet suçlarından tutuklanmak isteniyordu. Fakat Çerkez Ethem MSB'nin yazısına rağmen Kaplan Naci'yi İstiklal Mahkemesi'ne teslim etmedi.¹⁵⁵

Çerkez Ethem'in adamlarından Sarı Edip Efe, Anzavur İsyanı sırasında girdiği Biga'da Kara Hasanların arkadaşlarından olan, gerek eşkiyalık gerekse Anzavur'un isyanı sırasında fenalık yapan 5-6 kişiyi hapishaneden alarak öldürdü.¹⁵⁶

1.7. Kuva-yı Seyyare Bünyesindeki Komuta Kademesi

Çerkez Ethem Salihli'de iken Dramalı Rıza ve arkadaşlarıyla birleşti. Dramalı Rıza'nın Çerkez Ethem'e katılmasında kendisi gibi komitacı olan Sarı Edip Efe'nin katkısı vardı. Dramalı Rıza Bozdağ Cephesi'nde Birgi ve Salihli arasındaki sahada ve Akhisar mıntıkasında müfreze komutanı olarak Haziran-Temmuz 1919'da Yunanlara karşı mücadele verdi. Anzavur'un birinci isyanı patlak verdikten sonra isyanı bastırmak üzere Çerkez Ethem'le beraber Salihli Cephesi'nden ayrıldı ve bir daha Salihli'ye dönmedi.

Dramalı Rıza ile Çerkez Ethem'in arası Anzavur'un isyanı sırasında açıldı. Dramalı Rıza yaratılışı icabı Çerkez Ethem'in her dediğine boyun eğmedi. Durumu yakından bilen Kazım (Özalp) Bey'de Dramalı Rıza'yı Biga'da bulunan Köprülü Hamdi Bey'in yanına gönderdi. Dramalı Rıza Biga'dayken Akbaş cephaneliği baskınına katıldı. Anzavur'un ilk isyanı sırasında Dramalı Rıza'nın davranışlarını hazmedemeyen Çerkez Ethem, Dramalı Rıza'yı cezalandırmak için her yerde asacağını söylemeye başladı. İkinci Anzavur İsyanı sırasında Balıkesir'de iken Dramalı Rıza'yı her yerde arattı. Dramalı Rıza, Çerkez Ethem'in gazabına uğramamak için Balıkesir'den ayrılarak Bursa'ya gitmiş, Hacim Muhittin Bey'e sığınmıştı. Hacim Muhittin Bey'in teşvikiyle Damat Ferit Paşa'ya suikast yapması

¹⁵⁴ TBMMZC, C.7, s.225; TİH, 2/3, s.64; HTVD, S.73, BN.1573; Aybars, Age., s.58.

¹⁵⁵ TİH, C.6, s.227; Aybars, Age., s.58.

¹⁵⁶ Zühtü Güven, Anzavur İsyanı, Ankara 1965, s.73.

için yanında 3 kişi ve 300 lira ile İstanbul'a gönderildi. Dramalı Rıza'nın İstanbul'a gitmesinden sonra, Çerkez Ethem Bursa'ya Hacim Bey'in yanına geldi. Bursa Belediye binasında kalan Ethem bir vakit sözü Dramalı Rıza'dan açarak akıbetinin ne olduğunu sordu. Hacim Bey'le Çerkez Ethem arasında şu konuşma geçti:

“—*Ethem Bey ben Rıza'yı mühim bir vazife ile İstanbul'a gönderdim. İnşallah muvaffak olup dönünce elinizi öpecek ve bende o vakit affınızı rica edeceğim.*

—*Öyle ise Rıza'nın yerine Bursa Valisini idam ederiz.*

—*Onu da kolay ederiz Ethem Bey.*”

Hacim Bey Bursa Valisi olduktan sonra Çerkez Ethem'le ilişkileri karşılıklı güvensizlik şeklinde gelişti. Hacim Muhittin Bey'in Dramalı Rıza'ya sahip çıkmasından sonra güvensizlik gün yüzüne daha çok çıkmaya başladı. Dramalı Rıza suikast planının açığa çıkmasıyla, 12 Haziran 1920'de 30 yaşındayken, Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbince asılarak idam edildi.¹⁵⁷ Aydın Vali Vekili Ahmet Besim Bey, Dramalı Rıza ve arkadaşlarının Çerkez Ethem'in emir ve tertibiyle İstanbul'a yollanabileceğinden şüphe etmişti.¹⁵⁸

Manisa'nın işgali sırasında birkaç arkadaşı ile Balıkesir'e oradan Gördes'e gelen Parti Pehlivan, Gördes ve çevresinde teşkilatlanan Kuva-yı Milliyecilerdendir. Parti Pehlivan Çandarlı ailesinden Molla Mehmet'in kızı Hatice Hanım'ı, Halil Efe'de Alustalardan Abdullah Efendi'nin kızı Makbule Hanımı alarak Gördes'e damat oldu. Birliklerinin ihtiyaçlarını Gördes'ten tamamladılar. Gördes'te en kalabalık ve kuvvetli gruplardan olan Parti Pehlivan ve Halil Efe Kuva-yı Seyyare'ye katıldı. Anzavur, Düzce, Hendek İsyanları sırasında Çerkez Ethem'le birlikte hareket ettiler. Çerkez Ethem'in isyanına kadar onunla birlikte çalıştılar. Parti Pehlivan'ın Çerkez Ethem'le arası açıldı. Parti Pehlivan Çerkez Ethem'in cellâdı İbrahim Çavuş'u Eskişehir'de öldürmüştü. Çerkez Ethem'in Yunan tarafına geçmesini kabullenmeyen Parti Pehlivan ve Halil Efe Gördes'ten ayrılarak Kayacık

¹⁵⁷ Çarıklı, *Age.*, s.111; Turgut Çarıklı, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliyecinin Yaşam Öyküsü**, İstanbul 2005, s.96; Osman Akandere, Ferudun Ata, **Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadeledeki Hizmetleri**, İstanbul 2008, s.47-48-72-85-151-190; Özer, *Age.*, s.76; Osman Akandere, “**Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri**”, AKDITYK AAMD, S.57, C.XIX, Kasım 2003, s.977-1008.

¹⁵⁸ **BOA, DH. KMS, DN:52/5, GN:77.**

istikametinden kuvvetlerimiz tarafına geçti.¹⁵⁹

İzmirli Yzb. Ethem Bey, (Küçük Ethem, Şişman Ethem) Sındırgı'yı temsilen Alaşehir Kongresi'ne ve Sivas Kongresi'ne katıldı. Akhisar Milli Alay Komutanlığı yaptı. Kuva-yı Seyyare'den Osmancık Alayı'na kumanda etti. Çerkez Ethem'le birlikte hareket etti. 150'likler listesine dâhil edildi.¹⁶⁰

Sarı Edip Efe, Çerkez Ethem'in bir süre kurmay subaylığını yaptı. Jandarma Yüzbaşısı olan Sarı Edip Efe'nin Balkan Akıncıları isminde müfrezesi vardı. İlk olarak Alaşehir baskınını yönetti. Salihli'de kaldığı sürede mithatpaşa caddesi üzerinde bulunan karargâhında oturmuş, birlikleri Allahdiyen Cephesi yani Sart-Salihli arasını tutmuştu. Salihli'de yanından ayırmadığı tango ismindeki buldog cinsi köpeği, zeybek donu ve sarı çizmeleri ile hatırlanmaktadır. Birliklerini bir örnek giydirmesi ile diğer milislerden farklıdır. Çerkez Ethem'in Ankara ile arası bozulduktan sonra Sarı Edip Efe'nin Düzce bölgesinden Kütahya'ya nakli için çok uğraştı. Sarı Edip Efe ve M. Kemal Paşa nakli kabul etmedi. Kuva-yı Seyyare'nin isyanından sonra Sarı Edip Efe'nin birliği 33. Süvari Alayı adını alarak İzmir Cephesi'nde görevlendirildi.¹⁶¹

Kurmay Başkanı Yzb. Halil Bey, Kuva-yı Seyyare'nin Kurmay Başkanlığı'nı yaptı. Çerkez Ethem'in isyanı sırasında Reşit Bey'le beraber Yunanlarla protokol yaptı. Kuva-yı Seyyare'nin toplarını Refet Bey'e teslim ederek İzmir'e gitti. Daha sonra İstanbul'a, ardından Ankara'ya döndü. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanarak idama mahkûm edildi.¹⁶²

Usturumcalı Halil Efe, Çerkez Ethem kuvvetlerine gönüllü olarak yazıldı. Anzavur, Bolu, Yozgat İsyancıları'nın bastırılmasında, Gördes ve Salihli Cephelerinde görev aldı. Demirci muharebesinde yaralandı. Parti Pehlivan ile yakınlığı vardı. Çerkez Ethem'in isyanında Yunan tarafına geçmeyerek Derviş Bey'in davetiyle milli kuvvetlere katıldı.¹⁶³

İştibli Halil Efe, Çerkez Ethem'in yanında çalıştı. Çerkez Ethem'in vurucu

¹⁵⁹ Zekeriya Yurdoğlu, **Gördes Tarihi**, s.62-63-79; Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.23; Selek, **Age.**, C.2, İstanbul 2002, s.947.

¹⁶⁰ Konukçu, **Age.**, s.70; Ergül, **Age.**, s.118; Kaygusuz, **Age.**, s.192-193.

¹⁶¹ Ergül, **Age.**, s.86; Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.23; Güralp, **Age.**, s.33, 78.

¹⁶² Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya**, İstanbul 2004, s.396-397.

¹⁶³ Akıncı, **Age.**, s.36; Enver Konukçu, **Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)**, Ankara 2000, s.19; Ergül, **Age.**, s.96.

gücü olarak görev yaptı. Tahsildar Şevket Efendi'nin kızı İsmet'le zor kullanarak evlendi.¹⁶⁴

Çerkez Çakır Efe, Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyaresine katıldı. Çerkez Ethem'in Yunanlarla pazarlık yaptığı sırada, Çerkez Ethem'le pazarlığının düşmana kurşun atmak üzere olduğunu, gâvura teslim olmak ya da orduyla harp etmek olmadığını söyledi. İbrahim Kara Mustafa namında birinin yanına sığındı ve düşmana teslim olmayı kabul etmedi.¹⁶⁵

Doktor Fazıl Bey, Kuva-yı Seyyare kumandanlarından. Çerkez Ethem'in isyanı sırasında Demirci ve bölgesinde faaliyet gösteriyordu. 300 kadar süvarisi vardı. Daha sonra milli kuvvetlere katıldı.¹⁶⁶

Yzb. Sami Bey, Çerkez Ethem'in yaveridir. Balıkesir ve havalisinde jandarma kumandanıydı. Yenişehir Cephesi'nde jandarmalarla beraber düşmanla çarpışırken Çerkez Ethem'in yaverliğine getirildi. Çerkez Ethem'in güvenini kazandı. Çerkez Ethem'in hükümetle çatışmasını kesinlikle istememekteydi.¹⁶⁷

Düzceli Teğmen Mehmet oğlu Sami 'Aço Fumbat' (Akçomit) Tevfik Bey'in yaveridir. 150'liklere çıkan aftan sonra yurda dönenlerdendir.¹⁶⁸

Manyaslı Şevket Bey, Çerkez Ethem'in müfreze kumandanlarından. Manyas bölgesinde eşkıyalık yaptı. İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunun dağa kaldırılmasında Çerkez Ethem'le beraber hareket etti. Demirci Muharebesi'nde birliğiyle beraber faydalı hizmetlerde bulundu. Çerkez Ethem'le birlikte Yunanlara sığındı.¹⁶⁹

Sefer Bey, Karacabey Müfrezesi'ne kumanda etti. Çerkez Ethem'in akrabalarındandır. Demirci Muharebesi'nde şehit olanlar arasındadır.¹⁷⁰

Çerkez Hafız Hüseyin Bey, Çerkez Ethem'in eniştesidir. Akhisar Mıntıkasında Kuva-yı Milliye komutanlığı yaptı. Çerkez Ethem'in mahkûmlardan kurduğu Katiller Taburu'na kumanda etti. Demirci Muharebesi'nde şehit oldu.¹⁷¹

¹⁶⁴ İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akıncıları**, Ankara 1978, s.28; Ergül, **Age.**, s.86-386.

¹⁶⁵ Akıncı, **Age.**, s.28; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya**, İstanbul 2004, s.509.

¹⁶⁶ Akıncı, **Age.**, s.15-19.

¹⁶⁷ Akıncı, **Age.**, s.22-23.

¹⁶⁸ İlhami Soysal, **150'likler**, İstanbul 1985, s.147.

¹⁶⁹ Bazı kaynaklarda Mürüvvetli Şevket olarak geçmektedir. Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.64; Taçalan, **Age.**, s.114; Selek, **Age.**, C.2, İstanbul 2002, s.741.

¹⁷⁰ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.65.

¹⁷¹ Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.114; Cebesoy, **Age.**, s.209; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.60; İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, C.2, İstanbul 2004, s.200; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya**, İstanbul 2004, s.512.

Çerkez Aziz Bey, Çerkez Ethem'e Gönen'de asker toplayanlardandır. Samsunlu Bekir; Çerkez Ethem'le birlikte Yunanlara sığındı. Vali Rahmi Bey'in oğlunu kaçıranlardandır.¹⁷²

Bayramiçli Kazım, Çerkez Ethem'in Bandırma'dan topladığı kuvvetler arasındadır. Salihli ve Kütahya bölgesinde Çerkez Ethem'le çalıştı. Çerkez Ethem'in Yunanlara sığınmasıyla Balıkesir'e geldi ve köyünde oturmaya başladı.¹⁷³

Kayserili Hacı Ömer, Çerkez Ethem'in bayraktarlığını yaptı.¹⁷⁴

İbrahim Bey, Çerkez Ethem'in verdiği idam hükümlerini yerine getiriyordu. Adam asmak için aç kurt gibi dolaşıyordu.¹⁷⁵

Gâvur Ali Bey, Kuva-yı Seyyare müfreze komutanıdır. Birgi'de Yunanlarla yapılan çatışmada esir düşmüş daha sonra iade edilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷² Özer, **Age.**, s.60-69.

¹⁷³ Özer, **Age.**, s.118.

¹⁷⁴ Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.104.

¹⁷⁵ Güven, **Age.**, s.70.

¹⁷⁶ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.7.

2. BÖLÜM

KUVA-YI SEYYARE'NİN İSYANLARA MÜDAHALESİ

2.1. Ahmet Anzavur İsyanı

2.1.1. Birinci Ahmet Anzavur İsyanı (25 Ekim–30 Kasım 1919)

Ahmet Anzavur 1864 yılındaki büyük Çerkez sürgününden Marmara bölgesine gelen Ançok isimli Çerkez ailesine mensup Bigalıdır. Ahmet Anzavur esasta okuma yazma bilmeyen İngiliz siyasetinin iç yüzünü anlamaktan aciz bir Çerkez'di. Kız kardeşinin II. Abdülhamit'in sarayına cariye olmasından sonra Bakırköy Jandarma Karakol Komutanlığı'na getirildi. Vazifesinde bazı suiistimallere karışınca Konya'ya sürüldü. Ankara'daki milli hareketi aksatması için kendisine Padişah tarafından mükâfat olarak "paşa" unvanı bile verildi.¹⁷⁷ Jandarma sınıfından olan Ahmet Anzavur daha sonra Biga, Balıkesir bölgesinde bölük ve tabur komutanlıkları yaptı. Görev yaptığı bölgelerdeki bazı Çerkezler üzerinde etkisi vardı. İngilizlerin para ve silah yardımı yaptığı Anzavur'un emrinde piyade, süvari ve topçu sınıfından kuvvetler vardı.¹⁷⁸ Türk milli hareketini arkadan vurmaya gayesini güden Anzavur, İstanbul'da "*Pek yüksek mehâfil'in birisi tarafından*" milli harekete karşı tertiplenen "*mukabil bir hareket-i ihtilâliyle ve siyâsiyenin fedakâr aleti*" olarak görülmekteydi.¹⁷⁹

Anzavur hainliğine insanları kandırmakla başladı. Halkı din kisvesi altında yanına çekmek için isminin başına Ahmet'i koydu. Tarikat-ı Ahmediye isimli kurduğu tarikatla birçok saf insanı kandırdı. Kuva-yı Milliye ve M. Kemal Paşa'yı memlekette Bolşeviklik yapmakla suçluyor, M. Kemal Paşa'nın halkı soyduğunu, memleketi felakete sokan ittihatçılığı devam ettirdiğini söylüyordu.¹⁸⁰ Daha sonra İslamiyet'i kullanarak, düzenli Yunan kuvvetleri karşısında milli kuvvetlerle mücadele etmenin mümkün olmadığını, Kuva-yı Milliye teşkilatının bir takım hain ittihatçıların memleketi soymak için kurdukları fırıldak olduğunu, Padişah'ın buna razı olmadığını, halifenin kendisine verdiği fermanla milletin silahlanmasını ve

¹⁷⁷ Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", Belleten C.LVI, S.217, Ankara 1992, s.847; Adıvar, *Age.*, s.140.

¹⁷⁸ Ertürk, *Age.*, s.391; M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, C.3, İstanbul 1937, s.112.

¹⁷⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, İstanbul 1991, s.156.

¹⁸⁰ Aker, *Age.*, s.113. Ertürk, *Age.*, s.392.

ittihatçılardan memleketi kurtarmasını istediğini söylüyordu.¹⁸¹

Ahmet Anzavur'un destekçileri arasında İngilizlerde vardı. İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'na yakın bölgelerde Anzavur'un çıkardığı isyanlar tampon bölge teşkil etmesi bakımından önemliydi. Bu bölgeler Vahdettin'in nüfuzu altında birleştirilecek, boğazlar üzerindeki kontrolde kolayca sağlanacaktı. İstanbul'daki Intelligence Servisi'nin adamı Papas Fru'da Anzavur'u para ve silah yönünden destekleyecekti.¹⁸²

Boğazlarda üstünlüğünü korumak isteyerek, Anadolu ile Trakya Kuva-yı Milliyecilerinin birleşmesine karşı olan İngiltere'nin kışkırtmaları, İngiltere'nin güdümünde ki Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olmak ve Kuva-yı Milliyecilerden intikam almak istemesi, İngiltere'nin ayaklanmaların Yunanlara karşı direnen milli kuvvetleri zayıf düşüreceğini ümit etmesi, bazı Kuva-yı Milliyecilerin yaptığı bir kısım hatalar Ahmet Anzavur'un isyan etme nedenleri arasında gösterilmektedir.¹⁸³

Anzavur birçok köyü gezerek halka konuşmalar yaptı. Ayaklanma boyunca “*Göğsümde iman, elimde Kur'an, elimde ferman*” gibi sözlerle din unsurunu etkin bir şekilde kullandı. Anzavur'un halkı kandırmak için yaptığı propagandaların bazıları şöyleydi. “*M. Kemal Padişahımızı makamından atarak yerine geçmek için çalışıyor. Bunların din ile alakaları yoktur, ırz ve namus nedir bilmezler. Hamama bile kadınlarla beraber giderler. Padişahın hepinize selamı var. Bu asi ve hain Kuva-yı Milliyecileri yok edelim. Memleket rahata kavuştuktan sonra ağnam vergisi kalkacak, ormanlarda hızarlar serbest çalışacak.*”¹⁸⁴

Anzavur'un isyanı başlamadan önce Marmara bölgesinde Çerkezler ve Türkler arasında var olan gerginlik Anzavur'un işini kolaylaştırdı. Çerkezler Türklerin kötü muamelesinden, Türklerde Çerkezlerin eşkıyalığından şikâyet ediyordu. Her iki unsurun birbirlerine olan güvensizlikleri Kuva-yı Milliye'ye katılımı engelliyordu. Ahmet Anzavur Çerkezleri elde etmek için Kuva-yı Milliye'nin Çerkezleri tehcir edeceğini, ancak Kuva-yı Milliye'nin imha edilmesi halinde Çerkezlerin

¹⁸¹ İzmir'e Doğru, 20 Teşrin-i Sani 1335.

¹⁸² Apak, Age., Ankara 1988, s.193; Cebesoy, Age., s.384.

¹⁸³ Mert, Agm., s.858.

¹⁸⁴ Mert, Agm., s.865; Selim Sarıbay, İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu Düzce, Aydın 1943, s.28-29.

kurtulabileceğini söylüyordu. Anzavur bölgedeki eşkıyayı kendi tarafına çekmek için, kendilerinin affedildiğini şayet Meclis-i Mebusan toplanacak olursa tekrar tutuklanacaklarını söyledi. Bu propagandası sayesinde Hacı Yakup, Şah İsmail, Canbazlı Hakkı, Kadir Nuri, Sülüklülü Davut gibi eşkıyaları yanına çekmeyi başardı.¹⁸⁵

Heyet-i Temsiliye, “*düşman parasına din ve vatani satmış bu şahsın zale-i mazarrâtı ve dindaşlar arasında kan dökülmesine meydan verilmemesi*” için 61. Tümen Komutanı Kazım Bey ve Salihli Cephesi Komutanı Çerkez Ethem’i 31 Ekim’de Anzavur’a karşı görevlendirdi.¹⁸⁶

Ahmet Anzavur 2 Kasım 1919’da Manyas ve Gönen’de topladığı kuvvetlerle Susurluk’a gelerek yerleşti. Hükümet meydanında topladığı halka artık askerliğin kalmadığını, askerlerin evlerine dönebileceğini, teşkilat-ı milliye hesabına toplanan paraların hesabını görmek üzere Balıkesir’e gideceğini, isteyenlerin kendisine katılabileceğini söyledi.¹⁸⁷ Boş durmayarak köyleri dolaşan Ahmet Anzavur köylüleri kandırarak yanına adam çekmeye devam etti. “*Benin elimde Padişah fermanı vardır, Padişah emir veriyor, Kuva-yı Milliye’yi dağıtacağım, zaten Kuva-yı Milliyeciler, hepimizi katledecekler, çocuklarınızı kesecekler.*”¹⁸⁸

Salihli Cephesi güçlendirilmeye çalışılırken Çerkez Ethem’in Anzavur’a karşı görevlendirilmesi cepheyi güçlendirmeye çalışan Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi’ni üzdü. 16 Kasım’da Çerkez Ethem’e üzüntülerini bildiren şu telgrafi yolladı:

“Telgrafınızı büyük bir teessüfle karşıladık. Cenab-ı Hak yaveriniz olsun. Yalnız takarrür eden meseleye muttali olamadığımız için tabii endişe ettik. Mademki kanaat-i aliyyeniz infikakınızda mahzur olmadığını gösteriyor zaruri olarak kabul edeceğiz. Yalnız nazarımızda o havalideki namus-u millet müdafaa-i memleket uhdenizdedir. Binaenaleyh avdetinizi sabırsızlıkla intizar etmekte haklıyız. Mesaimiz şahsa değil memlekete muzaftır. Yalnız bu işin başında zat-ı âlinizi görmek ve daima görmek kuvve-i maneviyemizi teyid

¹⁸⁵ İzmir’e Doğru, 20 Teşrin-i Sani 1335; Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.2, İstanbul 2004, s.127; Sofuoğlu, Age., Ankara 1994, s.213.

¹⁸⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara 1974, s.38; Akşin, Age., s.128.

¹⁸⁷ İzmir’e Doğru, 7 Kanun-ı Evvel 1335.

¹⁸⁸ İzmir’e Doğru, 18 Kanun-ı Evvel 1335.

eyleyeceğinin arzıyla gözlerinizden öper ve uğurlar olsun deriz efendim.”¹⁸⁹

Ahmet Anzavur’u takip etmeye memur olan Çerkez Ethem ve Dramalı Rıza Bey 150 mevcutlu Kuva-yı Seyyare’siyle 19 Kasım 1919’da Manyas’a geldi. Tenkil Kuvvetleri Komutanı Yarbay Rahmi Bey’in yardımcısı olarak göreve başladı. Çerkez Ethem’in görevi bir ay kadar sürdü. Çerkez Ethem’le beraber Anzavur kuvvetlerine karşı savaşılan olan 174. Alay Komutanı Yarbay Rahmi Bey 23 Kasım’da Bekir Sami Bey’e bir telgraf yollayarak, Çerkez Ethem’in gelip kuvvetlerine katıldığını haber etti.¹⁹⁰

22 Kasım’da Çerkez Ethem’in gazabından kaçan Ahmet Anzavur, Çerkez Ethem’in Susurluk’a geldiği sıralarda Gönen’e gitmeye karar verdi. Anzavur beraberindeki 200–300 kadar süvari ile Gönen’i işgal etti. Gönen’de terör havası estirerek, hükümet konağını, telgrafhaneyi, askeri depoyu ve mahkeme dairesini ele geçirerek yağmaladı. Eytam sandığının 3.000 lirası ve Belediye’ye ait 3.000 liraya el koydu. Gönen Kaymakamını ve Jandarma Kumandanı Ziya Şahan Efendi’yi tutukladı. Hapishaneyi boşalttı. Çerkez Ethem ve 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa’ya tehdit telgrafları çekti. Anzavur Gönen’de mevcudunu 130 kişiye çıkardı. Gönen’e gelen Çerkez Ethem’in ısrarlı takibi üzerine 25 Kasım’da çatışmaya girmeden Bayramiç köyüne çekildi.¹⁹¹

Çerkez Ethem Anzavur’u takip ederken Balya üzerinden Bayramiç’e, oradan Saraçlar Köyü üzerinden 25 Kasım sabahı Gönen’e girdi. Yanında Parti Pehlivan kuvvetleri vardı. Çerkez Ethem Gönen’de Jandarma Kumandanı Balıkesirli Ziya Şahan Bey’e telgraf çekerek derhal Gönen’e gelmesini istedi. Ziya Bey Anzavur’un Gönen’e girmesiyle cephanesizlikten Yortan sırtlarına çekilmişti. Çerkez Ethem Gönen’de iki gün kaldı. Anzavur’u takip eden Ethem 26 Kasım’da Anzavur’u Saraçlar köyünde muharebe etmeye mecbur bıraktı. Anzavur çatışmayı kaybetti. 10 kadar ölü verdikten sonra Karacabey’e doğru kaçmaya devam etti. Çerkez Ethem ise Biga’ya gitmek üzere takibe devam etti.¹⁹²

¹⁸⁹ Tekeli, İlkin, *Age.*, s.400.

¹⁹⁰ **İzmir’e Doğru**, 23 Teşrin-i Sani 1335; Ünal, *Age.*, İstanbul 2002, s.234; Orhan Hülagü, “**Anzavur İsyanı**”, AKDİTYK AAMD, C.XIV, S.40, Mart 1998, s.54; **TİH**, C.6, s.21; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918–1938**, Ankara 2000, s.118.

¹⁹¹ Orhan Hülagü, **Milli Mücadele’de Bursa**, İstanbul 2001, s.71-72; Mert, **Agm.**, s.877; Kocatürk, *Age.*, s.118; **İzmir’e Doğru**, 27 Teşrin-i Sani 1335; Sofuoğlu, *Age.*, Ankara 1994, s.232.

¹⁹² Özer, *Age.*, s.70; Mert, **Agm.**, s.878; **İzmir’e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335; **TİH**, C.6, s.21.

Çerkez Ethem Heyet-i Merkeziye'ye yolladığı, İzmir'e Doğru Gazetesi'nde de yayınlanan telgrafında *“Anzavur ile Bayramiç'de tutuştuk. On maktul ve birçok yaralı bırakarak dağıtıldı. Hayyen altı kişi derdest edildi. Gönen kasabası terke mecbur edildi. Kaçan Ahmet altmış kadar avanesiyle bizden firar ederken Çunlu? civarında askeri piyade müfrezesine de yakalanarak birkaç maktul ve yaralı bırakarak perişan oldu. İhanet-i hak ile bu işi an-ı karip ikmal edeceğiz.”* dedi.¹⁹³

27 Kasım 1919'da Yarbay Rahmi Bey ve müfrezesi 390 er ve 24 subayla Gönen'e gitmek üzere Aksakal İstasyonu'na geldiklerinde, karşılaştıkları 50 kadar atlıyı önce Kuva-yı Seyyare zannetti. Daha sonra atlıların Anzavur'un adamları olduğunu anlayınca giriştikleri çatışma sonunda asileri Karacabey'e doğru kaçırdı. Yaptığı hataya rağmen Rahmi Bey Anzavur'u takibe devam etmedi. Çerkez Ethem 100 kadar süvarisiyle Anzavur'u takip etti. Karacabey'e gelen Ahmet Anzavur burada tutunamayarak Kirmastı'ya sığınmak istedi. Fakat gönüllülerden teşekkül eden halk, 11 subay ve 110 askerle ilçenin etrafını ablukaya aldı. Anzavur'un ilçeye girmesine müsaade edilmedi. Bunun üzerine Anzavur Kirmastı'nın 12 km doğusunda bulunan Söğütalan köyüne sığındı. Burada köylülere İngilizlerden yardım alarak bu işe giriştiğini, bir müsademe daha yaptıktan sonra memleketi ecnebilere işgal ettireceğini, kendisine verilen paranın kudretiyle yeterli kuvvet elde edeceğini söyledi.

30 Kasım'da Yarbay Rahmi ve Çerkez Ethem'in kuvvetleri erleri arabalara bindirmek suretiyle, Apolyont gölü ve Söğütalan köyünde Anzavur'u çevirerek Anzavur'un sonunu getirmek istedi. Söğütalan Mustafakemalpaşa'ya bağlı ormanlık bir köydü. Araziyi iyi tanıyan Anzavur yakalanacağını anlayınca 8 ölü, 18 silah ve 45 hayvan bırakarak kaçmayı başardı. Kuva-yı Seyyare'de iki şehit verdi. Anzavur Demirkapı-Sultançayırı-Susurluk yolu ile Manyas'a geçti. Anzavur 2-3 Aralık'ta Sultançayırı'na geldiğinde yanında 6-7 kişi kalmıştı.¹⁹⁴ Çerkez Ethem'in akrabası ve yakın arkadaşından biri yaralandı. Çerkez Ethem halka yaptığı duyuruyla, Anzavur'un halkı kandırdığını ve zarar gördüklerini kabul edenleri yanına alacağını söyledi. Bölgeye başka kuvvet gönderilmesine gerek olmadığını Bekir Sami Bey'e

¹⁹³ **İzmir'e Doğru**, 30 Teşrin-i Sani 1335.

¹⁹⁴ **TİH**, C.6, s.22; Hülagü, **Age.**, s.72; Eğilmez, **Age.**, s.30; **İzmir'e Doğru**, 4 Kanun-ı Evvel 1335, 13 Kanun-ı Evvel 1335.

iletti. Bekir Sami Bey 30 Kasım'da Ethem'e tebriklerini bildirdi.

*“en yakın akraba ve arkadaşlarını dahi feda etmek suretiyle Türk-Çerkez tarihine sürülmek istenen lekeyi silmek için göstermiş olduğunuz gayret ve başarı bizden sonra gelecek olan nesillerce saygıyla yâd edilecektir. Bu başarınız vatansever Türk ve Çerkez tarihinin bir şartnamesi olacaktır.”*¹⁹⁵

7 Aralık'ta Anzavur ve tedip kuvvetleri tekrar karşılaştı. Gönen'de Yortan civarında, milli kuvvetlerle Anzavur'un yandaşları arasında meydana gelen çatışma 6-7 saat devam etti. Asilerin mağlûp olduğu, 40 kadar ölü ile çok sayıda yaralı verdiği çarpışmada, Gönen Nizamiye Müfrezesi'nden yalnız bir asker yaralandı. Tedip kuvvetleri Yortan ve Ayvalıdere köylerine girdi. Çerkez Ethem'in hatalı bir kararı Anzavur'u yakalanmaktan kurtardı. Çünkü Balya-Bayramiç-Saraçlar üzerinden Gönen'e gelmiş olan Çerkez Ethem verdiği emirle Gönen Nizamiye Müfrezesi'nin geri çekilmesini istemişti.¹⁹⁶

Ahmet Anzavur ısrarla yürütülen takip hareketine ve defalarca sıkıştırılmasına rağmen takip kuvvetlerinden kaçmayı başardı. Ahmet Anzavur Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın daveti üzerine yanında 6-7 kişiyle beraber İstanbul'a kaçtı. Böylece Birinci Ahmet Anzavur İsyanı sona erdi.¹⁹⁷

Ahmet Anzavur'un Balıkesir ve Bandırma'da icra edilen baskınlar neticesinde maiyeti tamamen imha edildi. Yanında oğlu Abdulkadir ve Bigalı Şah İsmail'le beraber İzmit'e kaçtı. Ali Fuat Paşa Anzavur'un bundan sonra Düzce havalisinde tutunmaya çalışarak ilkbaharda tekrar fesat çıkarabileceğini söyledi. Bu nedenle ilkbahar aylarına kadar mutlaka yakalanması gerektiğini ve Düzce havalisinde gerekli tedbirlerin alınmasını emretti.¹⁹⁸

Bolu Mutasarrıfı Halil Bey, Çerkez Ethem kuvvetlerine takviye için Aziz Bey kumandasında 80-90 mevcutlu müfrezeye oluşturdu. M. Kemal Paşa Halil Bey'den, Aziz Bey kuvvetlerine lüzum kalmadığını söyleyerek, askerlerin ellerine bir vesika verildikten sonra dağıtılmalarını istedi.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Ünal, **Age.**, İstanbul 2002, s.239-240.

¹⁹⁶ Mert, **Agm.**, s.881; **İzmir'e Doğru**, 7-11 Kanun-ı Evvel 1335.

¹⁹⁷ **İzmir'e Doğru**, 10 Kanun-ı Sani 1336.

¹⁹⁸ **TİTE**, KN:315, BN:75.

¹⁹⁹ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1991, s.382-383.

2.1.2. İkinci Ahmet Anzavur İsyanı (16 Şubat–19 Nisan 1920)

Ahmet Anzavur 17 Şubat 1920’de 15 kadar adamıyla Biga’ya geldi. Biga Hükümet Konağı’na yerleşerek ayaklanmanın idaresini eline aldı. Ahmet Anzavur, Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş, Gâvur İmam’ı Biga’da bırakıp Yenice’ye hareket etti. Biga ahalisi ile arası açılan Anzavur’un 150 kişiden ibaret maiyeti Gönen’in güneybatısındaki Seydiköy’de bulunmaktaydı. Seydiköy’e yakın bazı köyler Anzavur’a katıldı. Çerkez Ethem’in 29 Şubat 1920’de Gönen’e 30 top, çok sayıda mitralyözle geleceği halk arasında yayılmaya başladı. Anzavur’un tenkili için gönderilen kuvvetler Gönen’de toplanarak 6 Mart’ta Anzavur’a karşı harekâta başladı.²⁰⁰

1 Mart 1920’de Ahmet Anzavur Sarıköy’e geldi. Sarıköy’de bulunan 8 jandarma eri ve bir kısım silahlı köylüyle bucak müdürünü Yortan köyüne çekilmek zorunda bıraktı. 2 Mart’ta Ahmet Anzavur ve Gâvur İmam kuvvetleri Gündoğan-Babakaya-Hasanbey-Karalarçiftliği-Bakırlı sırtlarını tuttu.²⁰¹

10 Mart’ta 61.Tümen Komutanı Kazım Bey, Çerkez Ethem’e durumun kötüleştiğini, Anzavur kuvvetlerinin başarılar kazandığını bildirdi. Balıkesir’in düşme tehlikesini önlemek, Yunanlarla irtibat sağlamalarına imkân vermemek için Çerkez Ethem’den yardıma gelmesini istedi ve telgrafını şöyle bitirdi:

“...durum muhataralıdır. Bu bakımdan bizzat ve kâfi bir kuvvet ve süratle Balıkesir’e hareket ediniz. Kuvvetlerin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir’e kadar sevki mümkündür. Bu süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum.

61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım”²⁰²

13 Mart sabahı Biga’ya giren Anzavur bir hafta sonra halka hitaben yaptığı konuşmayla, halkı Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırttı. Manyas ve Gönen’i kendisine üs olarak seçti. Ahmet Anzavur 19 Mart’ta Gönen civarına geldiğinde evvelce tertiplediği isyan birdenbire genişledi. İsyan Gönen ve Biga’yı içine alarak geniş bir mıntıkaya sirayet etti.

²⁰⁰ TİTE, KN:19, BN:34; Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Ankara 1989, s.28.

²⁰¹ TİH, C.6, s.32–33.

²⁰² Özalp, **Age.**, s.113; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.20.

Ali Fuat Paşa Heyet-i Temsiliye binasında M. Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede Ahmet Anzavur İsyanı hakkında malumat verdi. M. Kemal Paşa durumdan endişe duyuyordu. Ali Fuat Paşa daha önce Anzavur'u perişan eden Çerkez Ethem'in Salihli mıntıkasından getirilmeye çalışıldığını, halen haberleşme halinde olduklarını söyledi.²⁰³

20 Mart'ta Alemdar Gazetesi Balıkesir muhabiri "Bir Şaki Daha" başlıklı haberinde Çerkez Ethem'in temizlendiğini müjdeliyordu?²⁰⁴

Anzavur 4 Nisan'da Gönen üzerine yürüyerek şehri fazla zorlanmadan ele geçirdi. Yarbay Rahmi Bey komutasındaki nizamiye erleri tüfek bile atmadan dağıldı. İsyanlılar Yarbay Rahmi Bey ve birkaç subayı şehit etti. Biga çevresinde Kuva-yı Milliye aleyhine çalışan Anzavur İngilizlerin yardımlarıyla hiçbir çatışma yaşamadan Bandırma'yı işgal etti. Bandırma'da güçlenen Anzavur Bandırma'yı kendine merkez yaptı. Anzavur'un Bandırma'ya girişi Rumlar tarafından memnuniyetle karşılandı. Anzavur Rumlar tarafından kurtarıcı olarak görüldü. İstanbul Hükümeti Ahmet Anzavur'a 9 Nisan'da Paşa rütbesi vererek tekrar Balıkesir Mutasarrıflığı'na atadı. Anzavur daha sonra Kirmastı ve Susıgırlık'ı işgal etti. Gâvur İmam da Balya üzerinden Balıkesir'e doğru ilerledi.²⁰⁵

İsyan bölgesine Salihli Cephesi'nden ilk gelenler arasında Kuva-yı Seyyare'den Sarı Edip Efe kuvvetleri vardı. Sarı Edip Efe Balıkesir'de coşkuyla karşılandı. Çerkez Ethem ise Salihli'den süvari ve piyadeden kurulu olmak üzere 2.000 mevcutlu müfrezesiyle 14 Nisan'da isyan bölgesine geldi.

Çerkez Ethem İkinci Ahmet Anzavur isyanı sırasında; Demirci Mehmet Efe Kuvvetleri Kumandanı Danişmentli İsmail Efe, Balıkesir Milli Süvari Müfrezesi Kumandanı Keçeci Hafız Emin Bey, Salim Bey Kuvveti, Parti Pehlivan Müfrezesi, Kako Mehmet Müfrezesi, Mehmet Ali Çavuş Müfrezesi, Soma Cephe Müfrezesi Kumandanlığı, Akhisar Milli Alay Kumandanı Hafız Hüseyin Bey müfrezelerine emir komuta etti. Bu kuvvetlerin miktarı 2.000'i buluyordu.²⁰⁶

²⁰³ Cebesoy, *Age.*, s.384, 385.

²⁰⁴ Akşin, *Age.*, s.545; Sarıhan, *Age.*, C.II, s.441.

²⁰⁵ Özalp, *Age.*, s.109-110; *İzmir'e Doğru*, 4-7-11 Nisan 1336, 14 Nisan 1336; *TİH*, C.6, s.40.

²⁰⁶ Görgülü, *Age.*, s.300; *İzmir'e Doğru*, 11-14-18 Nisan 1336; Özalp, *Age.*, s.113.

Balıkesir’de toplanan kuvvetler 8–14 Nisan’da Kazım Bey’in genel komutasında Anzavur’un üzerine yürüdü. 14 Nisan’da Balıkesir’den Susurluk-Gönen istikametine hareket eden tedip kuvvetleri, 15 Nisan akşamı Anzavur kuvvetleriyle karşılaştı. Anzavur Kirmastı’dan hareket ederek Susurluk’a 4–5 km mesafedeki Karapürçek köyünün alt kısımlarında Yahyaköy’de (Yayaköy) muharebe tertibatı aldı. Taşköprü hattında başlayan muharebe Çerkez Ethem’in kumandasındaki kuvvetlerin, 15 Nisan 1920’de Susurluk ve Kirmastı arasında Anzavur kuvvetlerini 5 saatlik çarpışma sonucu mağlup etmesiyle son buldu. İki top, birçok silah ve cephaneye ele geçirildi. Anzavur yaralandı. 17 Nisan’da Kirmastı kasabası geri alındı. Anzavur neye uğradığını şaşırarak Bandırma istikametine kaçtı. Bekir Sami Bey Çerkez Ethem’i kazandığı başarıdan dolayı tebrik etti.²⁰⁷ 16 Nisan 1920’de Çerkez Ethem Susurluk’tan yolladığı telgrafta harekâtı şöyle özetledi:

“15.04.36 öğleden sonra bizzat Anzavur’un idaresinde usatla Susıgırlık civarında Kuva-yı Milliye arasında başlayan müsademe gece fasıla ile geçerek şafakla beraber harekât-ı taaruziyemizle yedi saat devam eden şedid bir müsademedden sonra usat perişan bir surette dağıtılmış ve altmış bir(alınmış) esir ile mevcut iki adet top mücahidinin fedakârane hizmetleri ile iğtinam edilmiş ve süvarilerimiz hezimete uğrayan usatı şiddetle takip etmektedir. Usat’ın mecruh ve maktulu pek çoktur.”²⁰⁸

Çerkez Ethem Kirmastı’da Anzavur kuvvetlerine katılmış olan Jandarma Merkez Karakol Kumandanı Başçavuş Abdullah ve Ormankadı köylü Küçük Mehmet’i ele geçirerek kasabadaki taşköprünün üstünde astı. Daha sonra İngiliz Muhipler Cemiyeti’ni kuran emekli Kaymakam Hasan Bey ile Çerkez Hakkı’yı yanına çağırarak nasihat etti. Nasihatlerinin fayda vermediğini görünce Hasan Bey’i idam etti.²⁰⁹

Çerkez Ethem Anzavur’un perişan kuvvetlerinden Kirmastı ve Karacabey’i kurtarıp, 19.04.1920’de Bandırma’nın 5 km güneyinde eşkıya ile çarpıştıktan sonra Bandırma’ya girdi. Çerkez Ethem Bandırma’da Heyet-i Mahsusa’daki dört subayın

²⁰⁷ **TİTE**, KN:28, BN:70; **TİTE**, KN:28, BN:68; **İzmir’e Doğru**, 21 Nisan 1336; Özalp, **Age.**, s.115; Şen Nur Aykut, **Milli Mücadelede Biga**, Haziran 2006, s.50; Sofuoğlu, **Age.**, Ankara 1994, s.333; Özer, **Age.**, s.90-91; Ünal, **Age.**, İstanbul 2002, s.355-356; Kocatürk, **Age.**, s.150; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.21.

²⁰⁸ **TİTE**, KN:28, BN:21; **TİTE**, KN:28, BN:1; **TİTE**, KN:29, BN:70; **TİTE**, KN:31, BN:120.

²⁰⁹ Hülâgü, **Age.**, s.90.

üçünü Bandırma belediye meydanında idam etti. Anzavur'un adamlarından Şah İsmail İstanbul'a kaçmayı başardı.

56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, Karacabey'de bulunan Yarbay Emin Bey Müfrezesi'ne emir vererek Çerkez Ethem'in kuvvetlerine katılmasını emretti. 22 Nisan'da Yarbay Emin Bey rütbesi gereği Çerkez Ethem'in emrine girmeyeceğini Bekir Sami Bey'e ilettili.

Çerkez Ethem 20 Nisan'da Balıkesir'e 15 km mesafedeki Kadıköy'deydi. Yanında İdris, Sefer, Hakkı, Arnavuz Aziz'de vardır. 57. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey Çerkez Ethem'den Arnavuz Aziz'in Kirmastı bankasından aldığı ve yanında bulundurduğu çok miktardaki parayı yerine iade etmesini istedi. Çerkez Ethem Bekir Sami Bey'in isteğini yerine getirdi. Karacabey'den Zoyel isimli şahsın da tutuklu olarak gönderilmesini istedi.²¹⁰

Anzavur Taşköprü muharebesinde perişan olduktan sonra yanında on adamıyla Gönen'e geldi. Belediye başkanlığında halka nutuk çekti. Kuvvetlerinin azlığından bahsettikten sonra Biga'ya gideceğini, İstanbul'dan daha büyük kuvvetler temin ettikten sonra Kuva-yı Milliye'yle mücadele edeceğini uzun uzun anlattı. Çerkez Ethem Bandırma'dan Gönen'e ve Kaplıcalar mevkiine geldi. Çerkez Ethem belediye başkanına telgraf çekerek üç gün içinde Kuva-yı Milliye tarafına geçmemeleri halinde zor kullanacağını söyledi. Bunun üzerine Gönen'de büyük telaş başladı. Bandırma'dan sonra Gönen 21 Nisan 1920'de Kuva-yı Tedbiye tarafından işgal edildi. Anzavur çareyi 6 adamıyla kaçırmakta buldu.²¹¹

Çerkez Ethem'in gazabından kaçan bazı kişiler limandaki İngiliz gemilerine sığındı. Çerkez Ethem'in adamları gemilere ateş etti. Gemideki bazı mürettebat yaralandı. Bunun üzerine İngiliz komutan karaya çıkarak Çerkez Ethem'le görüşti. Aralarında bir nevi anlaşma sağlandı.²¹²

Çerkez Ethem yapılan muharebeler sonucu yolladığı raporda Anzavur'un Bandırma'dan vapura binerek kaçtığını, askerlerin vapur hareket ettiği esnada kaçamaya çalışanlara ateş ettiklerini yazdı. Çerkez Ethem telgrafına şöyle devam etti:

«...Bandırma Anzavur mel'unun bu havalide yalan yere iftira sureti ile

²¹⁰ TİTE, KN:28, BN:20; İzmir'e Doğru, 25 Nisan 1336; Özer, Age., s.91; Ünal, Age., İstanbul 2002, s.357-358-359-362.

²¹¹ TİTE, KN:31, BN:22; İzmir'e Doğru, 2 Mayıs 1336; İğdemir, Age., s.62; Özer, Age., s.92.

²¹² Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C.II, s.296; Çerkes Ethem, Anılarım, s.22.

Padişah'a istinad ettiğini söyleyerek icra etmediğini zulüm ve itisaf gasp etmediği mal ve menal ve irtikab etmediği cinayat kalmamıştır. Kuva-yı Tedibiye Bandırmayı abluka ettiği esnada bu canilerin firarını teshil etmek üzere İstanbul'da iki Osmanlı gambotu gönderilmiş olması ve bu suretle kaçırılan canilerle merkezi hilafet namına himaye edildikleri fikri efkarı umumiye üzerinde büyük bir su-i tessir hasıl etmiş ve mel'unun istinat ettiği iftiraya kanaat hasıl etmek derecelerine gelmekle bütün bu havalinin galeyanda olduğu ve gayr-i meşru kabilenin alet-i icraiyesi olan bu gibi canilerin himaye edilmemesi telgrafla mabeyni hümayuna bildirilmesi umumen mukarrer ise de vesait muhabere mevcut olmadığı cihedle bu cihedin delalet ve teminine himmetlerini bu ahali havalisi namına rica ederim. 21 Nisan 1336

Umum Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Edhem»²¹³

Çerkez Ethem, 24 Nisan'da Biga üzerine yürürken ilerlemesine mani olmak isteyen, Sazova, Emsadariye, Demirci, Behçe ve Ayvalık'a yakın köylerdeki asilerle iki buçuk saat süren çatışmadan sonra Biga'ya girdi. İsyancılardan 1 top, 1 makineli tüfek, bol miktarda cephane ele geçirildi. Daha sonra Kuva-yı Tedibiye yaptığı aramada bir silah deposu buldu. Bu depodan 3.500 silah, 750 sandık cephane ele geçirildi. Halkta elinde bulunan silahları Kuva-yı Tedibiye'ye teslim etmeye başladı. Anzavur'un Biga'daki en büyük yardımcılarından olan ve yerine vekil olarak bıraktığı Çerkez asıllı Bigalı Hacı Musa, Çerkez Ethem tarafından yakalanarak idam edildi.²¹⁴

Çerkez Ethem 25 Nisan'da ağabeyi Tefvik Bey idaresindeki kuvveti de tek tük çeteleri ortadan kaldırması için Lapseki ve Karabiga'ya yolladı. İsyancılar Akbaş Cephanesi baskınında hizmeti geçen Bergaz nahiyesi müdürü Reşadettin Bey'i öldürmüşlerdi. Arnavut İzzet ve Laz Mehmet çeteleride Lapseki halkına huzur vermiyordu. Tefvik Bey Arnavut Rahman ve arkadaşlarını kendisine kılavuz olarak Lapseki'ye hareket etti. Lapseki eşkiyaları Tefvik Bey'in geleceğini haber aldıklarında, kaçmak yerine teslim olmayı kabul ederek, Tefvik Bey'i Çardak yolunda karşılamışlardı. Bu hareketleri Tefvik Bey'in hoşuna gitmişti. Fakat gece

²¹³ **TİTE**, KN:24, BN:20; **TİTE**, KN:28, BN:20; **TİTE**, KN:31, BN:73.

²¹⁴ **TİTE**, KN:28, BN:73; **TİTE**, KN:28, BN:84; **TİTE**, KN:28, BN:80; Aykut, **Age.**, s.50; İğdemir, **Age.**, s.87; Ünal, **Age.**, İstanbul 2002, s.368; **İzmir'e Doğru**, 25 Nisan 1336. Güven, **Age.**, s.69.

yarısı Tevfik Bey'in affettiği eşkiyalar gece yarısı Çardak nahiyesindeki halktan zorla para toplamaya başlamışlardı. Sabahleyin Çardak nahiyesinden bir heyet durumu Tevfik Bey'e aktarmıştır. Çetecileri bir araya toplayan, kaçan olursa vur emrini veren Tevfik Bey, gece yapılan rezaleti gerçekleştiren 15 kişiyi meydandaki çınar ağaçlarına asarak idam etmiştir.²¹⁵

2.2. Bolu, Düzce, Adapazarı İsyancıları (13 Nisan–31 Mayıs 1920)

Balıkesir ve Bursa civarında Ahmet Anzavur harekâtının devam ettiği sıralarda Hendek ve Düzce'de bazı kıpırdanmalar oldu. BMM'nin açıldığı günlere rastgelen isyan sırasında gelen haberler Ankara'yı huzursuz ediyordu. Düzce'de Abaza ve Çerkezlerden oluşmuş isyancılar Ömer Efendi köyünde hazırlıklarını yaparak Düzce'yi bastı. Hükümet görevlileri öldürüldü, Bolu Mutasarrıfı'nı kandırarak tutukladı, hapishaneleri boşalttı. Askerler ve hükümet memurları hapsedildi. Asiler ilçeye hâkim olduktan sonra isyanın elebaşlarından Berzeg Sefer kaymakam, Maan Ali jandarma komutanı, Düzce ileri gelenlerinden Vahap iâşe ve ikmalci, Koç Bey'de belediye başkanı oldu.²¹⁶

İsyanı bastırabilecek kuvvetler arasında en düzenli olanı daha önce Ankara'dan sevk edilen 24. Tümen'di. 24. Tümen'in başında bulunan Geyve Boğazı'ndaki Yarbay Mahmut Bey 18 Nisan'da M. Kemal Paşa'nın şu emriyle isyancıların üzerine gönderildi.

«Düzce İsyanı had bir safhaya girmiştir. Maiyeti âlinizdeki tekmil kuvvetlerle beraber bilâ ifate-i vakit Düzce'ye hareketle isyanı tedip ediniz.»

19 Nisan'da Geyve'den hareket eden Mahmut Bey aynı gün Adapazarı'na geldi. Adapazarı'nda halk dükkânlarını kapatmış endişe içinde bekliyordu. İlçenin İstanbul'la olan irtibatı kesildi. Mahmut Bey 21 Nisan akşamı Hendek'e geldi. Hendek'te halk dükkânlarını kapatmıştı. Mahmut Bey halkı tellaklar vasıtasıyla hükümet konağı önüne davet etti. Fakat gelen olmadı. Hendeklilerden bir kısmı civar köylere giderek; *“Bolşevikler Hendek'i bastı, kadın ve kızlarımızı çırılçıplak hamamlara doldurdular, Müslümanlık ve namusumuz tehlikededir, Allahını seven Hendeğe koşsun”* diyerek propagandaya başladı. İsyancılar 25 Nisan 1920'de

²¹⁵ Güven, *Age.*, s.70, 71.

²¹⁶ Sofuoğlu, *Age.*, Ankara 1994, s.339.

Yarbay Mahmut Bey'i²¹⁷ pusuya düşürerek şehit etti. Mahmut Bey'in Kurmay Başkanı Sami Bey, yaveri ile birkaç subayda şehit düşenler arasındaydı. 24. Tümen asiler tarafından tamamen dağıtılarak, topları ve tüfekleri alındı.²¹⁸

Hendek'i işgal eden asiler Adapazarı'na doğru yürüyüşe geçti. Adapazarı'na serbestçe girerek yönetime el koydu. Düzceli Kadir Bey'i Kaymakam, Düzceli Maan Ali Bey'i Jandarma Komutanı yaptılar. 28 Nisan'da Sapanca'nın Akçay köyünden İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim Hakkı Bey Adapazarı'na geldi. Halka Padişah'ın selamını getirdiğini söyleyerek 150 lira maaşla gönüllü asker kaydı yaptı.²¹⁹

İsmet Bey ve M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem'in abisi Reşit Bey'den Biga'da bulunan Çerkez Ethem'le irtibata geçmesini ve Adapazarı'ndaki durumu aktarmasını istedi. Sonra Adapazarı'ndaki Ali Fuat Paşa'ya destek olmak üzere Geyve-Adapazarı istikametine doğru yola çıkmasını istedi. Çerkez Ethem bu isteğe olumlu cevap vererek, ertesi gün Geyve'ye hareket edeceğini bildirdi. Çerkez Ethem Geyve Boğazı'na gitmek üzere yola çıktığında Manyas'a uğrayarak tedip hareketlerinde bulunmuş, Karacabey üzerinden geldiği Bursa'da Ali Fuat Paşa'dan bir telgraf almıştı. 27 Nisan 1920 tarihli telgrafta, tehlikeli durum dolayısıyla Çerkez Ethem'in biran önce Geyve'ye ulaşması isteniyordu. Çerkez Ethem Ali Fuat Paşa'ya ertesi gün beklediği müfrezesinin katılmasından sonra hemen yola çıkacağını bildirdi. Çerkez Ethem ertesi gün yola çıkmış ve Geyve'ye varmıştı.²²⁰

Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede civarında genişleyen isyanın Ankara'yı tehdit eder duruma gelmesiyle M. Kemal Paşa, bölgedeki halkı aydınlatması için Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede), Bolu Milletvekili İlyas Şükrü, Doktor Mehmet Fuat (Umay), Şükrü (Güleç), Osman Nuri (Özgen) Bey'lerden oluşan heyeti bölgeye gönderdi. Heyet 21 Nisan'da Bolu'ya geldi. 23 Nisan'da Hüsrev Bey ve arkadaşları Hükümet Tabibi Zihni, Malmüdürü Reşat Bey isyancılar tarafından Düzce'ye götürülerek hapsedildi. Giden nasihat heyeti bir ay

²¹⁷ Milli Mücadele'nin ilk şehit tümen komutanıdır. 1880'de doğdu. 1914'te Harp Akademisini bitirdi. Balkan ve I. Dünya Savaşlarında hizmet etti. 21 Nisan 1920'de şehit edildi. Cemal Kutay, **Ege'nin Kurtuluşu**, İstanbul 1981, s.22.

²¹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara 1997, s.297; Şapolyo, **Age.**, Ankara 1969, s.54; Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.39; İnönü, **Age.**, s.200; Cebesoy, **Age.**, s.389; Sofuoğlu, **Age.**, Ankara 1994, s.344-345; **TİH**, C.6, s.47-48.

²¹⁹ Sofuoğlu, **Age.**, Ankara 1994, s.349; Şapolyo, **Age.**, Ankara 1969, s.54.

²²⁰ Adnan Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, Ankara 2006, s.92-104; Rükü Özkök, **Düzce Bolu İsyancıları**, 1971, s.258; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.24-25.

Hürriyet ve İtilaf Partisi binasında tutuklu kaldıktan sonra Düzce'deki isyanın elebaşlarından Sefer Bey'e götürüldü. Heyet'in Sefer Bey'le ilişkileri iyiydi. Düzeliler Çerkez Ethem'den çok korkuyordu. Düzce'ye Çerkez Ethem'in değil Refet Bey'in girmesini istiyorlardı. Heyette görevli Osman Bey BMM'ye gönderdiği telgrafta, Sefer Bey'in mert adam olduğunu, uzlaşma fikrinde samimi olduğunu, Düzce halkının Refet Bey'i daha çok sevdiğini, Çerkez Ethem'in Düzce'ye girmesinin felaket olacağını, Düzce'ye gelmesini önlemek gerektiğini söyledi. Sefer Bey Çerkez Ethem'in Düzce'ye girmesiyle başına gelecekleri kestirmiş gibiydi. Çerkez Ethem'in Düzce'ye girişine kadar heyet tutuklu kaldı. Çerkez Ethem'in 27 Mayıs'ta idam ettikleri arasında Sefer Bey'de vardı.²²¹

M. Kemal Paşa 29 Nisan 1920'de Çerkez Ethem, Bnb. Nazım, Kaymakam Arif, Bnb. Çolak İbrahim kuvvetlerini Geyve Boğazı'nda bulunan Ali Fuat Paşa'nın emrine vererek Anzavur üzerine göndermek istedi.

Bütün gücüyle Anzavur'un adamlarını takip eden Çerkez Ethem'in Salihli Cephesi adeta boşalmıştı. Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tefik Bey cephede mevcudu çok az bir alayla kalmıştı.²²²

9 Mayıs'ta Gerede'ye giren Kuva-yı Tedibiye gösterdiği sürat sayesinde pek çok ganimet ele geçirdi. Daha önce isyancılara kaptırılan ve İngilizler tarafından isyancılara dağıtılan silahlar toplandı.²²³

16 Mayıs 1920'de Çerkez Ethem Ali Fuat Paşa'nın emriyle 600 Süvari, 700 piyade, 4 top ve 8 mitralyözle Bursa'ya geldi. Burada iki gün kalan Kuva-yı Seyyare'nin arabalarla Lefke'ye sevki için tedbir alındı. Fakat Çerkez Ethem Bekir Sami Bey'in haberi olmaksızın yedek cephe naklinin vasıta olmadığından yapılamadığını, trenle yardım imkânı sağlanmasını istedi. İsmet Bey ise Çerkez Ethem'in daha fazla vakit kaybedilmeden Lefke'ye hareket ettirilmesini istedi. 18 Mayıs'ta Bursa'dan Lefke'ye doğru hareket eden Ethem, 20 Mayıs'ta Lefke'ye ulaştı.²²⁴

²²¹ ÇAĞLAR Günay, **Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)**, Ankara 1997, s.17-65; TBMMZC, C.11, s.25; Sarıbay, **Age.**, s.58-59; Süreyya Şehidoğlu, **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Ankara 1970, s.64; Hüsrev Gerede, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, İstanbul 2002, s.190; Çerkes Ethem, **Anıları**, s.30-32.

²²² Kaygusuz, **Age.**, s.193.

²²³ **TİTE**, KN:24, BN:64.

²²⁴ Cebesoy, **Age.**, s.423; Ünal, **Age.**, İstanbul 2002, s.373; Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.2, İstanbul 2002 s.704; Sarıhan, **Age.**, C.III, s.43.

Ali Fuat Paşa 22 Mayıs'ta isyan mıntıkasını temizlemek maksadıyla, 23 Mayıs'ta Geyve grubunun tatbik edeceği harekât planı hazırladı. Harekâtı Çerkez Ethem'in kumanda ettiği tedip kuvvetleri yapacaktı. Önce Adapazarı, Sapanca, Hendek, Mudurnu işgal edilecekti. Çerkez Ethem 23 Mayıs'ta Sakarya nehrinin her iki tarafından Adapazarı'na ilerleyerek, Adapazarı, Sakarya, Yavaşçayı kanalı köprülerini işgal edecekti. 24. Tümen ise Çerkez Ethem kuvvetlerinin iki günlük iaşesini temin edecekti.²²⁵

Ali Fuat Paşa İsmet Bey'i yapılacak harekâttan haberdar etti. İsmet Bey 22 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa'ya yolladığı emirde, 23 Mayıs'ta yapılacak harekât için hemfikir olduklarını fakat, Kuva-yı Seyyare'nin yapacağı taarruzda, süratten ziyade emniyetin ve ihtiyatın daha önemli olduğunu, Kuva-yı Seyyare'nin sol tarafına kalan dağların düşman elinde olduğu, güneyden kuzeye doğru yani Akyazı üzerinden veya daha doğudan Hendek'e yönelmesinin uygun, Kuva-yı Seyyare'yi Adapazarı'ndan sonra Sakarya nehrinde iki kol arasında bırakmanın tehlikeli olacağını söyledi.²²⁶

23 Mayıs 1920'de Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem iki koldan Adapazarı ve Sapanca'ya taarruz ederek zaptetmeyi başardı. Çerkez Ethem kuvvetleri Adapazarı'na girerken halka, korkmayın biz kötülük yapmak için gelmedik diyorlardı. Çerkez Ethem isyancılardan 5 top ve 8 mitralyöz ele geçirdi. Asilerden üçü subay olmak üzere 40 esir alındı. İsyancılara katılmış ve silahla karşı koymuş köyler yakıldı. Çerkez Ethem Adapazarı'nda esir aldığı ve daha sonra suçsuz gördüğü bazı subayları affa yaraşır oldukları gerekçesiyle, ellerine vesika tutuşturarak Ankara'ya yolladı. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Çerkez Ethem ve Kuva-yı Tedibiye'nin başarılarını BMM'ye çektiği telgrafla bildirdi.²²⁷

Çerkez Ethem Adapazarı'nda Ahmet Anzavur'a hizmet eden Adapazarı As. Şb. Bşk. Bnb. Kemal'i, Anzavur'un Jandarma Zabiti Mülazım Sarı Murat'ı, Anzavur'un Topçu Kumandanı Abdullah'ı, Anzavur'a yardım eden Ermeni Komite Reisi Şirin'i asarak idam etti. Bnb. Kemal sehpaye götürülürken, "*ey Adapazarlılar, ben size ne kötülük yaptım, beni neden kurtarmıyorsunuz*" diye bağırdı.

²²⁵ Cebesoy, *Age.*, s.432-433.

²²⁶ *TİTE*, KN:314, BN:3.

²²⁷ *TİTE*, KN:28, BN:11; *TİTE*, KN:314, BN:26; Kocatürk, *Age.*, s.166; *TBMMZC*, C.2, s.26; Özel, *Age.*, s.81; Hatemi, *Age.*, s.705.

Çerkez Ethem Adapazarı'na girdiği esnada camide topladığı halka Kuva-yı Milliye aleyhine vaaz vermekte olan Arap Hoca adıyla ün yapan Hoca Ahmet'i Orhan Cami karşısındaki evin ikinci kat balkonuna astı. Bastonunu da ensesine taktı.

Çerkez Ethem Adapazarı'nda bölgeden kaçmaya çalışan İngiliz çiftini yakaladı. Çifti sorguya çektikten sonra, İngilizlerin içişlerine karışmamalarını ve kendilerinden gördükleri olumlu davranışları arkadaşlarına anlatmalarını öğütledikten sonra İzmit'e gönderdi.²²⁸

24 Mayıs'ta askerler ve hayvanlar yorgun düştükleri için gece Adapazarı civarında geçirildi. 26 Mayıs'ta birlikler Hendek üzerine harekât yapacaktı. Çerkez Ethem durum hakkında 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya bilgi verdi.²²⁹

Çerkez Ethem Adapazarı'nı ele geçirdikten sonra Ali Fuat Paşa'da Adapazarı'na geldi. Çerkez Ethem'i gösterdiği gayret ve fedakârlıktan dolayı tebrik etti. 25 Mayıs'ta yapılacak harekât hakkında görüşüldükten sonra Ali Fuat Paşa bir isteği olup olmadığını sordu. Çerkez Ethem ise Sultan Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Kuva-yı İtilafiye Başkumandanı'na Adapazarı'ndaki İngiliz temsilcisi vasıtasıyla mektuplar yazdığını, arkadaşlarının mektuplar hakkında kimseye malumat vermemesi gerektiğini öğütlemesine rağmen kendisine akıl danışmak istediğini söyledi. Ali Fuat Paşa mektupta neler yazdığını sordu. Çerkez Ethem Sultan Vahdettin'e Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının fenalıklarını saydıktan sonra yerine liyakat, ehliyet ve samimiyeti olan birinin başa getirilmesini, Damat Ferit Paşa'nın siyasi hayattan derhal çekilmesini istiyordu. Üçüncü mektupta ise Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Osmanlı milletini temsil edemeyeceğini hatırlatıyor, İngiliz Hükümeti'nin dikkatinin çekilmesini rica ediyordu. Çerkez Ethem mektupların altını "*Umum Kuva-yı Milliye'nin Kuva-yı Tedibiye ve Takibiye Kumandanı Edhem*" olarak imzaladı. Ali Fuat Paşa mektuplara çok şaşırılmıştı. Çerkez Ethem'in milli irade namına kendiliğinden yapmak istediği yanlış hareketi düzeltmek için çare aradı. Çerkez Ethem'e yanlış ve zararlı bir iş yaptığını söyleyerek şöyle devam etti:

"-teşebbüsünüzün nereye varacağını düşünebildiniz mi? Bu hareketinizle, düşmanlarımızın perişan olduğu şu günlerde onları tekrar ümide

²²⁸ **TİTE**, KN:28, BN:15; **TİTE**, KN:28, BN:14; **TİTE**, KN:24, BN:22; Sofuoğlu, **Age.**, Ankara 2006, s.112; Özel, **Age.**, s.81.

²²⁹ **TİTE**, KN:314, BN:12.

düştürdüğünüzün farkında mısınız? Hareketimiz henüz sona ermemiştir. Belki de en çetin kısmı sona kalmıştır. Yarın yeni bir vazife alacaksınız. Müfreze kumandanları siyasete karışmazlar. Bu yanlış hareketinizi derhal düzeltmelisiniz.”

Çerkez Ethem yaptığı yanlışın farkına vardı. İngiliz temsilcisine verdiği mektupları geri alarak Ali Fuat Paşa'ya teslim etti.²³⁰

25 Mayıs 1920'de birlikler Adapazarı'ndan hareketle Hendek'e, ertesi gün Düzce'ye ulaştı. Hendek'te 3 makineli tüfek, 300 silah ve bol miktarda cephaneye ele geçirildi. Hendek'te kurulan Harp Divânı'yla Belediye Reisi Adil, Avukat Ali Galip, eski Belediye Başkanı Hoca Mustafa, Bucak Müdürü Kamil idam edildi.²³¹ Düzce asileri Çerkez Ethem'in Hendek'ten öteye geçmemesini isteyerek bazı şartlarının kabul edilmesi durumunda teslim olacaklarını söylüyorlardı. Çerkez Ethem'in harekâtı durdurmaya niyeti yoktu. Hendek-Düzce arasındaki Nüfren (Nuhuviran) ve Bıçkı boğazındaki isyancıları ezen Çerkez Ethem Düzce'ye girdi. Çerkez Ethem'in ansızın Hendek boğazından Düzce ovasına inmesi karşısında asi reisleri ne yapacaklarını şaşırıldı. Adapazarı istikametinin kapatıldığını gören bir kısım asi lideri, Akçakoca'ya gidip oradan sahil yoluyla İstanbul'a kaçmaya çalıştıysa da Çerkez Ethem'in elinden kurtulmayı başaramadı. Çerkez Ethem hapishanedeki subayları, heyet-i nasiha ekibini, Sefer Bey'in evinde gözaltında tutulan Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'i serbest bıraktı.

Kendisini misafir gibi karşılamak isteyen Düzce heyetiyle, Düzce'de bulunan Bolu heyetini hemen tutukladı. Çerkez Ethem Mahmut Bey'i şehit edenlerin peşine düştü. Kuva-yı Seyyare Düzce'de isyanın elebaşlarından başta Harbiye Nazırı Şefik'in Kurmay Başkanı Yarıbay Hayri olmak üzere asi liderlerinden Çerkez ve Abazaların başında bulunan Sefer Bey, Koç Bey, Yzb. Ali, Mülazımevvel Şerafettin, Mülazımevvel Hayrettin, Mehmet Sabri, Tabur Katibi Hasan Lütfi, İbrahim Ethem, Abdülvahap, Fuat, Müftü Hafız Ahmet, Boyacının Hacı Hamdi, Çubukçu Sabri, İskender Bey'lerle, Hacı Emin, Bolulu Hacı Vehap, Nebizade Nuri Efendi, Hendek Müdürü Mehmet, Avukat Kör Ali Galip, Göynüklü Köse Mehmet Ağa, Rüştü Bey ve

²³⁰ TİTE, KN:314, BN:26; Cebesoy, Age., s.445-446. Mektupların tam metni için bkz. Orhan Selim Kocahanoğlu, “Çerkez Ethem'in Bilinmeyen Üç Mektubu”, Tarih ve Düşünce, Temmuz 2002, S.2002-7, s.50-54.

²³¹ TİTE, KN:28, BN:15.

Vahit Efendiler, Akyazı Müdürü Gürcü Hoca, Hafız Emin, Hendek Belediye Başkanı Mustafa Efendi, Abaza Kamil, Cafer Çavuş, bazı subay ve memurları tahkikata gerek görmeden Düzce meydanındaki ağaca asarak idam etti. İdam edilenler arasında 30 kadar Rum vardı. İdam edilenlerin sayısı 53'ü buluyordu.²³²

Düzce ve Bolu mıntıkasında isyan son bulduktan sonra Bartınlı Ali, Borduk Ali, Kadioğlu ile Kel Sait'in babası idam edildi. Bolu ve Gerede'de 1.000 tüfek, bir top, 8 makineli ve 1 otomatik İngiliz tüfeği toplandı.²³³

Bolu İsyanı'nın başında halkı Ankara Hükümeti tarafına çekmek için Bnb. Hüsrev Bey'le Osman Bey isyan bölgesine göndermişti. Hüsrev Bey ve Osman Bey isyancıların eline düşerek kötü muamele gördü. Canlarını Sefer adında birinin sayesinde kurtardılar. Bolu İsyanı'nı temizleyen Çerkez Ethem Ankara'ya idam edileceklerin listesini yolladı. M. Kemal Paşa'dan idama mahkûm ettiği kişilerin listesini imzalamasını istedi. Listede Hüsrev Bey'i isyancıların elinden kurtaran Sefer Bey'inde adı vardı. M. Kemal Paşa listeyi imzalamak düşüncesindeydi. Fakat Sefer Bey'in affedilmesini istedi. Çerkez Ethem'i ikna etmek için heyet-i vekile bile toplandı. Sabaha kadar süren yazışmalar netice vermedi. Çerkez Ethem yolladığı telgrafın cevabını bile beklemeden cezalandırdığı kişileri idam etti. Çerkez Ethem'in Sefer Bey'i asmakta acele etmesini, Sefer Bey'in 4.000 kişilik kuvvetiyle Ankara'nın emrine girmesini kışkırdığını savunanlarda vardır? Bir diğer rivayete göre ise Sefer Bey ile Çerkez Ethem arasında evvelden var olan husumet Çerkez Ethem'i aceleci davranmaya itmişti.²³⁴

6 Haziran'da Çerkez Ethem, Tevfik Bey ve Hafız Hüseyin Bey, Ali Fuat Paşa'yla beraber Adapazarı Serdivan köyündeydi.²³⁵

Çerkez Ethem, isyanı bastırdıktan sonra Ayıcı Arif Bey'i isyan bölgesinde bırakarak Eskişehir'e gitti. Eskişehir'de fazla kalmayan Çerkez Ethem, Yozgat İsyanı'na karşı görevlendirilerek Ankara'ya hareket etti.

Çerkez Ethem Yozgat ayaklanması için görevlendirilip bölgeden ayrıldıktan

²³² **TİTE**, KN:28, BN:15; Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.45; Hatemi, **Age.**, s.706; Güralp, **Age.**, s.62; İbrahim Çolak, **Milli Mücadele Esnasında Kuvâ-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hâtıratım**, İstanbul, s.61; Kocatürk, **Age.**, s.167; Sarıbay, **Age.**, s.94-95; Ünal, **Age.**, İstanbul 2002, s.386; Özkök, **Age.**, s.265; **TİTE**, KN:314, BN:26.

²³³ **TİTE**, KN:28, BN:30.

²³⁴ Adıvar, **Age.**, s.143, 145; İnönü, **Age.**, s.206; Özkök, **Age.**, s.267.

²³⁵ Çarıklı, **Age.**, s.107.

sonra Düzce Kaymakamı'na telgraf çekerek, Kuva-yı Seyyare'ye katılıp daha sonra Düzce bölgesine kaçanların derhal yakalanması istedi. Düzce Kaymakamı Çerkez Ethem'in isteği üzerine, 19 Temmuz'da 19 kişilik kuvveti kaçakların yakalaması için yola çıkardı. Bu durum bölgede yeni çatışmaların yaşanmasına sebep oldu.²³⁶

2.3. Yozgat İsyanı (15 Mayıs–27 Ağustos 1920)

Yozgat'ta milli harekete karşı koyma 1919 sonlarında başladı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Yozgat Şube Başkanı Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal BMM'yi kanuna aykırı ve padişaha karşı saymaktaydı. Çapanoğulları Yozgat'ta isyana hazırlanırken ilk ayaklanma Sivas'ın batısındaki Yıldızeli dolaylarında başladı. Posta nakliyeciliğinde açık veren ve kovuşturmadan kurtulmak için firar eden Hüseyin ile Postacı Nazım birleşerek hilafet ordusu kurmaya başladı. İsyancılar bazı Çerkez köylerinden yardım gördü. Düzce'den kaçan Çerkezler de isyancılara katıldı. Mayıs ortasında Yıldızeli batısında ki Sulusaray'a gönderilen tabur baskına, Yıldızeli'ne gönderilen tabur tecavüze uğradı. Artuva'ya gönderilen tabur ise pusuya uğradıktan sonra kasabaya sığındı. Bölgedeki Aleviler ise genelde hareketlere katılmıyorlardı. M. Kemal Paşa Alevileri uyarmak için Mucur As. Şb. Bşk. aracılığı ile Alevi Dedesi Çelebi Efendi'yi harekete geçirmek istedi. Hastalığını bahane eden Çelebi isyan karşısında tarafsız kalmak istedi.²³⁷

Çapanoğlu Celal ve Edip Bey'ler İttihat ve Terakki Partisi zamanında kötü muamele görmüşlerdi. Bu yüzden Ankara'da başlayan milli hareketi İttihat ve Terakki yönetiminin devamı olarak görüyorlardı. Çapanoğulları Anadolu ayanları arasında en güçlü olanları arasındaydı. Fakat son zamanlarda kaybettikleri nüfuzlarını geri kazanma arayışı içindeydi. Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin yayınladığı fetvalar ve yaptığı propagandalar Çapanoğulları üzerinde büyük tesir bıraktı. Çapanoğullarının bu özelliğini bilen M. Kemal Paşa, haber yollayarak Sevr antlaşmasıyla memleketin felakete maruz kaldığını, Yunan taarruzunun başlamak üzere olduğunu belirterek Çapanoğullarından üzerlerine düşen görevi yapmalarını istedi. Çapanoğulları isteğe; *«biz kimin nesi olduğunu ve gayeye hizmet ettiğini*

²³⁶ Şehidoğlu, *Age.*, s.99; Sofuoğlu, *Age.*, Ankara 2006, s.125.

²³⁷ Belen, *Age.*, s.205; Ocak, *Agm.*, s.95.

bilmediğimiz Mustafa Kemal'e mi yardım edeceğiz» şeklinde karşılık verdi.²³⁸

Çapanoğulları Yozgat'tan Ankara'ya gönderilecek milletvekillerinin seçimine mani olmak istedi. BMM'ye üye seçimi için belediyede yapılan toplantıda Celal ve Edip, meclisin ve yapılacak seçimin kanuna aykırı olduğunu, bu durumun padişahlık iddiası ile Padişah'a karşı isyan olduğunu söylediler. Çapanoğulları aralarında 30 kadar imza toplayarak Ankara Valiliği'ne telgraf yolladı. Ankara'da toplanacak meclisin padişahın isteklerine ve kanunlarına aykırı olduğunu söyledi. Ankara Valisi Yahya Galip Bey gerekli tedbirleri almadığı için iş çığırından çıktı.²³⁹

İsyanın elebaşlarından Halit Bey, yalnız başına birçok eksikliği tamamladı. Artova ve Yenihan asilerinden aldığı kuvvetle şımarıklığı arttı ve adamlarını çoğalttı. Kardeş ve akrabalarından bazıları kendisine katıldı.²⁴⁰

Duruma müdahale etmesi için Kılıç Ali Bey, Antep ve çevresindeki 80 kadar askeriyle 1 Haziran 1920'de Yozgat'a gönderildi. Müftü Mehmet Hulusi Efendi, Yozgat'a gelen Kılıç Ali Bey'e Çapanoğullarının tutumundan bahsetti. Kılıç Ali Bey anlatılanları Ankara'ya bildirdi. Tedbir maksadıyla Celal ve Edip Bey'leri evlerinin önüne asker dikerek göz hapsinde tuttu.

Yozgat'ta olup bitenlerden haberdar olan Halit Bey oturduğu Arapseyfi Nahiyesi'nden Yozgat'a geleceğini haber verdi. Halit Bey'in Yozgat'a gelmesiyle işlerin büyüyeceğinden endişe duyan Kılıç Ali Bey müfrezelerini alarak Boğazlıyan'a çekildi. Çapanoğlu olayından haberdar olan Mustafa Kemal Paşa tatsız olayların çıkmasına mani olmak maksadıyla, Süleyman Sırrı ve Madenli Rıza Beylerden oluşan nasihat heyetini Yozgat'a göndermeye karar verdi. Heyetle Çapanoğulları arasında yapılan toplantıdan sonuç alınamayınca hükümet Çapanoğullarının tutuklanarak Ankara'ya sevk edilmesini istedi.²⁴¹

Çapanoğulları şehri terk ederek isyan etmeye karar verdiler. Asiler 6-7 Haziran gecesi Zile'yi işgal etti. Askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundu. Askerlerimiz üç gün kadar dayanıp, erzak ve cephaneleri bitince asilere teslim olmak zorunda kaldı. Gittikçe güçlenen asiler Yozgat'a göz dikti. Çapanoğullarından Celal, Edip, Salih, Halit Bey'ler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi bir takım

²³⁸ Ocak, **Agm.**, s.91; Necati Fahri Taş, **Milli Mücadele Döneminde Yozgat**, Ankara 1987, s.40-41.

²³⁹ Ocak, **Agm.**, s.93, 95; Taş, **Age.**, s.44; **TİH**, C.6, s.90.

²⁴⁰ Halis Asarkaya, **Ulusal Savaşta Tokat**, 1936, s.119.

²⁴¹ Ocak, **Agm.**, s.98, 99; Taş, **Age.**, s.48.

eşkiyayı başına toplayarak, 13 Haziran'da isyanı büyüttü. Asiler 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal ederek büyük bölgeye hâkim oldu. Şehre giren asiler önce askeri depoya el attı, silahları alıp adamlarına dağıttı. Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu ve bölgede bulunan milli kuvvetler isyanı bastırmakta aciz kaldı. Asiler Yozgat, Alaca ve Köhne'de 10 gün kadar hüküm sürdü.²⁴²

Ankara çevresinde bulunan kuvvetlerin Düzce'de isyancılarla uğraşması, Sivas'taki 3. Kolordunun önemli bir kısmının Pontusçuları takip etmesi, diğer kuvvetlerinde ancak iç emniyete yetmesi nedeniyle isyan bastırılmadı. Bunun üzerine İsmet Bey Kazım Karabekir'e telgraf göndererek, isyanın bastırılması için süvari birliği istediysen de Ermeni meselesi yüzünden bu birlik gönderilemedi.

Asiler 16 Haziran'da Alaca üzerine yürüyerek ele geçirdi. Çevre köy ve kasabalardaki halk endişeye düşmeye başladı. 17 Haziran'da Trabzon Milletvekili Rıza Bey ve Hüsrev (Gerede) Bey BMM'ye telgraf gönderdi. Bu telgrafta isyanın tek sebebinin, Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in idaresizliği ve belki de tertiplemediği fesat olabileceğini belirtmişti.²⁴³

Çerkez Ethem Düzce İsyanı'nı bastırdıktan sonra kuvvetlerini önce Eskişehir'e daha sonra Salihli bölgesine sevk etmek istedi. Yozgat İsyanı'nı bastırması için Ankara'ya çağırılınca planı birden değişti. Çerkez Ethem'in 70 subay, 2.100 er, 1.300 hayvan, 4 kudretli dağ topu, bir sahra topu, 8 makineli tüfekten ibaret olan Kuva-yı Seyyare'sinin Ankara'ya getirilmesi için özel bir tren gönderildi.²⁴⁴ Çerkez Ethem Yozgat'a hareket etmek üzere 15 Haziran 1920'de Ankara'ya geldi. Çerkez Ethem'i istasyonda karşılayanlar arasında M. Kemal Paşa'da vardı. Çerkez Ethem gördüğü ilgiyle biraz şımarmıştı. M. Kemal Paşa, Ethem'i otomobiline alarak Ziraat Mektebi'ne götürdü. Bu okul hem Genelkurmay Başkanlığı hem de MSB olarak kullanılıyordu. Ethem Ankara'daki ilk gecesini burada geçirdi. M. Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Bey, Çerkez Ethem'le toplantı yaparak genel durum hakkında bilgi verdi. Anlatılanları dinleyen Çerkez Ethem şu cevabı verdi:

“Buraya gelişim bence önemsiz, sizce önemli. Yozgat isyanı hakkında

²⁴² Atatürk, *Age.*, s.299-300; Arıkoğlu, *Age.*, İstanbul 1961, s.155; Asarkaya, *Age.*, s.119; Ocak, *Agm.*, s.101; Cemal Bardakçı, *Age.*, s.125.

²⁴³ *TİH*, C.6, s.99.

²⁴⁴ *TİH*, C.6, s.100; Çerkes Ethem, *Anılarım*, İstanbul 1994, s.35; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara 1970, s.199.

bilgi edinmek, Yunan cephesi ile mi Yozgat'la mı uğraşmak daha gerekli olduğuna karar vermektir.

Siz bu kadar zamandan beri Ankara'da, devlet merkezinde bir ayaklanmayı dahi bastıracak bir kuvvet bulup bastıramamışsınız. Buna taaccüp ediyorum. Biliyorsunuz, Yunanların yakında bir genel taarruza geçmeleri ihtimali vardır. Ben katarımı Eskişehir'den Salihli cephesine taşımağa karar verdim."²⁴⁵

Çerkez Ethem'in yapılacak harekâtı kabul etmesiyle Kuva-yı Seyyare'nin Eskişehir'den Ankara'ya taşınması kararlaştırıldı. Kuva-yı Seyyare askerlerinin sevki 5 gün sürdü. Ankara'da millet bahçesinde Kuva-yı Seyyare mensuplarına akşam yemeği verildi. Bu yemeğin bedeli olan 20.000 kuruşu Ankara Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi karşıladı. Ankara çeşitli bölgelerden kılık ve kıyafetleri acayip Kuva-yı Seyyare askerleriyle dolup kaldı. Yozgat'a askerlerin yorulmadan taşınmaları için 90 adet yaylı araba hazırlandı.²⁴⁶ Bu askerler şehirde subayların kulağına gidecek şekilde; *"Bu hergelelerde ne iş yaparlar, biz cephe cephe koşarız, onlarda gerilerde yan gelip yatarlar"* diyecek kadar rahat konuşabiliyorlardı.²⁴⁷

20 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığı'nın verdiği emirle isyan bölgelerinde toplanmış olan asi kuvvetleri dağıtıp, asayişini temin ve idame, fesat teşkilatını kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmak yetkisini alan Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare'siyle Yozgat'a hareket etti.²⁴⁸ Kuva-yı Seyyare 20–21 Haziran gecesini Kılıçlar köyünde, 21–22 Haziran gecesini yürüyüşle geçirerek 23 Haziran sabahı erken saatlerde Yozgat'a vardı. Çerkez Ethem Yozgat'ı tamamen kuşattığı esnada Çapanoğulları zorla topladıkları halka, hükümet meydanında Padişah'ın fermanını ve Dürrizade'nin fetvalarını okuyorlardı. Çerkez Ethem'in topçu ateşine başlamasıyla Çapanoğulları neye uğradıklarını şaşırды. 23 Haziran 1920'de Kuva-yı Seyyare, isyancılar ve Ermenilerle iki saat süren müsademe sonucu Yozgat'a girdi. İsyancılar Alaca ve Köhne üzerinden kaçtı. İsyancılar 50'den fazla kayıp verdi. Çerkez Ethem isyana katıldıkları gerekçesiyle bazı Ermenilerin evlerini

²⁴⁵ **TİH**, C.6, s.100; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.39–41; Atay, **Age.**, s.272-273.

²⁴⁶ Hatemi, **Age.** s.708; Lord Kinross, **Atatürk**, İstanbul 1984, s.369; Kocatürk, **Age.**, s.172; Sarihan, **Age.**, C.III, s.90; Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.43.

²⁴⁷ Güralp, **Age.**, s.63.

²⁴⁸ Hatemi, **Age.**, s.709; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.III, İstanbul 1991, s.133; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.45-46.

yaktırdı.²⁴⁹

25 Haziran'da Çerkez Ethem Hıyanet-i Vataniye Kanununa dayanarak 8 kişiyi divan-ı harpçe yargılayarak idam etti. Bazı kaynaklarda idam edilenlerin sayısı 12 olarakta geçmektedir. İdam edilenler arasında Yozgat Şer'iyeye Hâkimi Hoca Şahab ve oğlu Refet, Ceritzade Hüsni, Çapanzade Vasıf ve Mahmut ve iki adamı, Kadı Remzi, Tevfikzade Abdullah vardı. Celal, Edip, Salih ve Halid Beyler hakkında da gıyaben idam kararı alındı. Divan-ı Harbin çalışmaları sırasında eskiden tütün kaçakçılığı yapan Kebapçı Veysel adında bir şahıs arası açık olduğu ve kin beslediği kişileri ihbar ederek idam edilmelerini sağladı. Durumu anlayan Çerkez Ethem ise Kebapçı Veysel'i de idam etti.²⁵⁰

Çerkez Ethem 24 Haziran 1920'de Yozgat'ta 200 kişilik müfreze bırakarak kuzeye yani asilerin toplanmakta olduğu Alaca üzerine yürüdü. 24-25 Haziran gecesi Alaca'daki asiler kuşatıldı. Gece alınan tedbirlerle asilerin kaçmaları önendi. Çerkez Ethem 28 Haziran'da iki saatlik çarpışmayla Alaca'yı işgal etti.²⁵¹

Çapanoğulları Yozgat ve Alaca düştükten sonra, bütün kuvvetlerini Arapseyfi'de topladı. Arapseyfi, Yozgat ile Alaca yolu üzerinde sarp bir boğazdı. İsyancılar Kuva-yı Seyyare'ye karşı bu elverişli arazide meydan okumak istedi. Bu suretle Yozgat'la ulaşımının kesileceğini anlayan Çerkez Ethem, Alaca'da iki günden fazla kalmayarak, 27 Haziran 1920'de Yozgat'a gitmek üzere asilerin toplanmakta olduğunu bildiği Arapseyfi'ye doğru yola çıkmıştı. Çerkez Ethem'in en güvendiği komutanlarından Parti Pehlivan kuvvetleri boğazın yan ve gerisini kuşatmaya başladı. İki ateş arasında kaldıklarını gören asiler 4 saatten fazla dayanamayarak dağıldı. Çapanoğullarından Edip yaralı olarak Aziziye'ye kaçanlar arasındaydı. Aynacıoğulları Devecidağı bölgesine, Deli Ömer, Deli Hacı ve Katil İlyas çeteleri Akdağmadeni ve dolaylarına sığındı. Arapseyfi Boğazı civarındaki asiler 300'e yakın kayıp verdi. Asiler 1 top, 1 hafif, 3 makineli ağır tüfek ve birçok hayvan bırakarak kaçtı. Arapseyfi çarpışması Yozgat ayaklanmasına vurulan ikinci

²⁴⁹ **TİTE**, KN:31, BN:210; Cemal Bardakçı, **Age.**, s.231; **TİH**, C.6, s.102; Çerkes Etkem, **Anılarım**, s.47; Hatemi, **Age.**, s.710.

²⁵⁰ **TİTE**, KN:31, BN:210; **TİTE**, KN:24, BN:84; Ocak, **Agm.**, s.106; Hatemi, **Age.** s.711.

²⁵¹ **TİTE**, KN:24, BN:74; **TİH**, C.6, s.102; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.49; Asarkaya, **Age.**, s.119; Kocatürk, **Age.**, s.177.

darbeydi.²⁵²

Çerkez Ethem Ankara'ya gönderdiği telgrafta BMM'nin kendisine verdiği görevi layıkıyla yerine getirdiğini bildirdi. M. Kemal Paşa Çerkez Ethem'i ve askerlerini Arapseyfi Boğazı'nda elde edilen başarıdan dolayı kutladı. Fevzi Paşa Çerkez Ethem'e bir telgraf çekerek, Yunanların yakın zamanda saldırı yapma ihtimallerinin olmadığını, bu nedenle gönül rahatlığıyla isyanı bastırmaya devam etmesinin yerinde olacağını bildirdi.²⁵³

Çerkez Ethem asilerin yargılamalarına devam ederek 2 Temmuz'da 22 asiye idam etti. İsyancılardan Halit Bey Yozgat'a dönmekte olan Kuva-yı Seyyare'ye Alaca'nın 15 km güney doğusunda Sincan köyü civarında hücum etti. Çerkez Ethem Alaca-Köhne arasında isyancıları hezimete uğratarak 1 top ve 4 mitralyöz ele geçirdi.²⁵⁴

Çerkez Ethem Yozgat İsyanı'nı bastırdıktan sonra bir beyanname yayınladı. Anzavur İsyanı, Damat Ferit Paşa ve İngiliz siyasetiyle ilgili geniş değerlendirmeler yaptıktan sonra Anadolu'nun temiz evlatlarına hitaben şöyle dedi:

«Padişahımız Efendimiz İngilizlerin elinde esirdir. Milletimiz hayat ve memat günleri geçiriyor. Düşmanlarımız sulh mukarrerâtıyla bizi büsbütün mahvetmek istiyorlar. Dinimizi, mukaddesâtımızı kurtarmak için Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi vatanımızı mahvedecek bir sulhu kabul etmemeye ahdetmiştir.

Hilafet ve saltanatın kurtulması bu meclisin vücûduyla kaimdir. Buraya uzanan her el kırılacaktır. Kuvâ-yı Te'dîbiyye milletin kuvvetidir. Ve mevcudiyetimizi kurtarınca kadar çalışacaktır. Bundan böyle ihtilâl çıkan havâlide hıyânet-i vataniye kanunu, selâmet-i umûmiye namına bilâ merhamet tatbik edilecektir.»²⁵⁵

İstanbul Hükümeti bölgedeki milli hareketin başarılı olmaması için her türlü propaganda ve iftira vasıtalarını etkin olarak kullandı. İstanbul Hükümeti tarafından Kuva-yı Milliye "Kuva-yı Bağiyе"²⁵⁶ diye vasıflandırıldı. Yapılan idamlar kışkırtıcı

²⁵² TİH, C.6, s.103; Ocak, Agm., s.107.

²⁵³ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân**, C.7, s.240–241; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.51–52.

²⁵⁴ Hatemi, **Age.**, s.712; Cemal Bardakçı, **Age.**, s.232.

²⁵⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Temmuz 1920.

²⁵⁶ İsyancı

olsun diye ilk gün 80, ikinci gün 60, üçüncü gün 40 kişi olarak duyuruldu.²⁵⁷ Hâlbuki Çerkez Ethem'in ifadelerinde idam edilenlerin sayısı 12 idi. Bunların 4 tanesi Kuva-yı Seyyare kuvvetleri arasında yolsuzluk yapanlardır.²⁵⁸

Çerkez Ethem bölgede huzuru sağladıktan sonra, 27 Haziran'da Yozgat İsyanı'nda parmağı olduğu gerekçesiyle Yahya Galip Bey'i,²⁵⁹ başkanlığını Tevfik Bey'in yaptığı harp divanında yargılamak üzere Yozgat'a gönderilmesini istedi.²⁶⁰ M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem'i oyalamak maksadıyla bir telgraf yolladı:

“Yozgat'ta Tedip Kuvvetleri Genel Komutanlığına

Eski Vali Yahya Galip Bey konusundaki buyruk ve haberleriniz üzerine, kendisinin çabukça gönderilmesi için İçişleri Bakanlığına gerekli buyruk verilmiştir.

*BMM Başkanı Mustafa Kemal”*²⁶¹

Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'in ısrarı devam edince Ankara'dan Yozgat'taki mahkemeye bir telgraf daha gönderildi:

«Yozgat'ta Kuva-yı Tedibiye Umum Kumandanlığına

*Kuva-yı Tedibiye Divan-ı Harbince, Yozgat'a sevki lüzumu istenen Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in ilk telgrafınız üzerine vazifesine son verilmiştir. Ancak kendisi yol meşakkatlerine dayanamayacak derecede hasta olduğu doktor raporu ile anlaşıldığından, gönderilemeyecektir.»*²⁶²

M. Kemal Paşa'ya göre Çerkez Ethem'in Yahya Galip Bey meselesinde asıl derdi, Ankara Hükümeti üzerinde otorite kurmaktı. M. Kemal Paşa'nın Yahya Galip Bey'i, yani Ankara Hükümeti'nin kudretini, Çerkez Ethem'e ezdirmeye niyeti yoktu. Çerkez Ethem'de Yahya Galip Bey'in hasta olmadığını, verilen hasta raporunun tertipten ibaret olduğunu, yapılan telkinlerle evinden çıkmadığını biliyordu.²⁶³

Çerkez Ethem'in Yahya Galip Bey'e olan esas kızgınlığı Ankara'da bulunduğu

²⁵⁷ Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Ankara 1988, s.37.

²⁵⁸ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.48.

²⁵⁹ Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da defterdarlık, Ankara Vali Vekilliği görevlerinde bulundu. TBMM'nin I. II. ve III. dönemlerinde Kırşehir milletvekilliği yaptı.

²⁶⁰ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.53; Hatemi, **Age.**, s.711.

²⁶¹ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.54; Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara 1995, s.163.

²⁶² Taş, **Age.**, s.53.

²⁶³ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.54.

sırada yeterince iltifat göstermemesiydi!²⁶⁴ Fakat Çerkez Ethem'le beraber Yozgat İsyanı'nı bastıran İbrahim (Çolak) Bey'de, Yahya Bey'in isyanda parmağı olduğu kanaatindeydi. Çapanoğullarından Celal bir zamanlar Samsun mutasarrıfı idi. O mutasarrıfken Yahya Bey Samsun'a sürgün edilmişti. Celal, Yahya Bey'e Samsun'da geçirdiği zaman zarfında büyük yardımlarda bulundu. Bu yüzden Yahya Galip Bey, Celal'e karşı iyi niyet besliyordu. Celal'in İstanbul Hükümeti namına çalıştığı anlaşılınca Ankara Hükümeti Yahya Bey'e verdiği emirle Celal'e karşı lazım olan tedbirlerin alınmasını emretti. Yahya Galip Bey, Celal'i Ankara'ya çağırdı ve 3 gün yanında misafir ettikten sonra serbest bıraktı. Bunun üzerine Yozgat'a dönen Celal, Postacı Mehmet'le beraber Aynacılara katılarak isyanın başına geçti.²⁶⁵

Bu durum Çerkez Ethem'le Ankara'nın arasını açmaya yetti. Yahya Galip Bey'in Yozgat'a yollanıp yargılanması Ankara'nın itibarını sarsabilirdi. Çerkez Ethem'in ısrarlarını biraz yatıştırmak için Yahya Galip Bey görevinden alındı.

Fakat Çerkez Ethem ve Tefvik Bey, Yahya Galip Bey'in Yozgat'a gönderilmesi noktasında ısrarlarına devam etti. Durumun kötüye gittiğini fark eden M. Kemal Paşa, Reşit Bey'e başvurdu. Paşa, Bursa'da bulunan Reşit Bey'in Ankara'ya gelmesini istedi. Reşit Bey'e durum izah edildikten sonra, kardeşlerinin bu inattan vazgeçmesi için aracılık yapması istendi. Reşit Bey, Çerkez Ethem'i makine başına çağırarak, memleketin içinde bulunduğu durumu göz önüne almasını istedi. Sonunda Çerkez Ethem ikna oldu ve mesele kapandı.²⁶⁶

Çerkez Ethem'i Yozgat dönüşü Ankara'da, M. Kemal Paşa ve İsmet Bey karşıladı. M. Kemal Paşa Kuva-yı Seyyare'nin bir müfrezesini teftiş etti. Karşılama bittikten sonra İsmet Bey'le M. Kemal Paşa arasında geçen konuşma şöyleydi:

“Her biri pürsilah, tepeden tırnağa silahlı. Bunun kendilerine verdiği güven ve büyüklük duygusu ile herkese tepeden bakıyorlar. Bugün memlekete hâkim olan kimdir? Bunlar mı, biz miyiz?”

Biziz, akıl bizdedir.”²⁶⁷

²⁶⁴ Yakın Tarihimiz, C.4, s.25.

²⁶⁵ Çolak, **Age.**, s.65-68.

²⁶⁶ Taş, **Age.**, s.54; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.55-56.

²⁶⁷ İnönü, **Age.**, s.207.

İsyanın bastırılmasından sonra 22 Temmuz 1920’de bakanlar kurulunda alınan kararla, Çapanoğullarından hükümet tarafına geçmek isteyenlere 15 gün süre verildi. Daha önce isyan ettikleri gerekçesiyle tutuklananlar hükümete sığınmış sayılamayacağından aftan yararlanamadı. 18 Ağustos’ta Çapanoğullarından Celal ve diğer Çapanzadelere yardımda bulunanların Yozgat’a dönüşlerine izin verilmedi.²⁶⁸ Çapanoğulları 1921 yılında çıkan affa kadar kaçarak saklandıkları Aziziye’de kaldılar. Hükümet Yunan meselesinden dolayı Çapanoğullarının üzerine fazlaca gitmek istemedi. Daha sonra alınan kararla İstanbul’da zorunlu ikamete mecbur edildiler.²⁶⁹

Çerkez Ethem Yozgat’ta halkın moralini bozduğu, kendi verdiği kararları geçersiz bulduğu gerekçesiyle, İçişleri Bakanı Albay Refet Bey’i Eskişehir İstiklal Mahkemesi’ne şikâyet etti. Çerkez Ethem’in Refet Bey’e kızgınlığı Alaca üzerine asker toplamak için gönderdiği adamlarından Hüseyin Gazi’nin eline verdiği vesikayı halkın şikâyetleri üzerine yırtmasıydı. Hüseyin Gazi isyanda parmağı olduğu gerekçesiyle suçlu görülen daha sonra Çerkez Ethem tarafından serbest bırakılan Alevi Dedesi Galip Bey’in oğluydu.²⁷⁰ Çerkez Ethem, Refet Bey’e sert ve küçültücü ifadeler kullanarak mektup yazdı:

“Dâhiliye Vekili Refet Bey’e

Dün Alacalı Dede Galip Beyzade Gazi Hüseyin Bey’den cevaben aldığım telgrafta: Yozgat ve Havalisi ihtilali alakadaranından, cephelere iştirak etmek suretiyle ve hükümetin karar ve tasvibi ile affedilenlerden bize iltihak eden üç yüz kişilik efrattan geri kalanların toplanmasına memur edilen Hüseyin Gazi’nin sevkettiği otuz kırk kişinin Ankara’dan iade ve memuriyetini ispat eden Hüseyin Gazi Bey’e vermiş olduğum vesikanın sizin tarafınızdan alınarak ‘Bu gibi mezuniyetler ve muameleler bana aittir’ gibi tahkiramız muamelenizden bahsedilmektedir. Pek namevsim bu muamelenin tarafınızdan yapıldığına ihtimal vermemekle beraber herhalde şayanı takip ve tashih görmekteyim. Vazife-i vataniyemden ayrılmak suretiyle o havalie berayı tedip gönderilmekliğimde hükümetin emriyle ve arzum hilafına idi. Zatıali ve emsali

²⁶⁸ BCA, 30..18.1.1/1.5..10; BCA, 30..18.1.1/1.13..7; BCA, 30..18.1.1/1.10..3.

²⁶⁹ Ocak, **Agm.**, s.110.

²⁷⁰ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.52.

*müfrezelerin havali-i mezkûrede vazife-i tedibiyenin icrasında kemali emniyetle şoselerde gezmek ve seyahat etmek gibi harekata geçmekte adem-i muvaffakiyetini unutmamak lazım gelir. Zaman ve istikbal daha çok hakiki vatanperverleri meydana ihraç ve maateessüf sahteleri de itizale icbar etmek tehlikesindedir. Umuru vekâletinde ne suretle uhdenize verildiğini pekâlâ farkına varanlardan olduğumu arz ile bu derece nezaketsizce bendenizi mecbur eden kılükalin tashihi ve mahalli mezkûre emir vererek Hüseyin Gazi'nin ve maiyeti efradının süratle iltihaklarının temin ve izamı ricasıyla cevabınıza muntazırım efendim.*²⁷¹

Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare'den kaçan askerlerinin kaçış nedenini, Refet Bey'in vesikalari yırtmasıyla, askerlerin bundan cesaret almasına bağlıyordu. İstiklal Mahkemesi şikayet üzerine Refet Bey'i çağırdı. Fakat Refet Bey, M. Kemal Paşa ve İsmet Bey'in araya girmesiyle yargılanmadı. Çerkez Ethem'in, Refet Bey hakkındaki iddiasını geri almasını teklif eden İsmet Bey'e verdiği cevap ilginçti. "...fevkalade hal icabı bu gibi meseleleri takip ve tetkike İstiklal Mahkemesi me'murdur. Bu mahkemelerin lüzumsuzluğunu iddia ve Refet Bey'e ait evrakın alınmasına teşebbüs ise müdahale mahiyetinde olur. Bu suretle de İstiklal Mahkemesinin manası kalmaz." İstiklal Mahkemesi kararlarını kabul etmeyen Çerkez Ethem'in işine geldiği zaman mahkemeye sahip çıkması manidardı.²⁷²

İsyanlar açısından genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Çerkez Ethem isyan bölgelerinde fırtına gibi esti. Aldığı sert tedbirler sayesinde isyancıların dilinden anladığını gösteriyordu. Bastırdığı isyanlar Kuva-yı Seyyare'yi zayıflatmaktan ziyade daha da güçlendirdi. Nedeni ise isyancıların bazılarını kendine kuvvetlerine dâhil etmesi, isyancılardan topladığı mallarla maddi anlamda daha güçlü hale gelmesiydi. Özellikle Yozgat İsyanı'ndan sonra Kuva-yı Seyyare gücünün zirvesine ulaştı. Bu durum Çerkez Ethem, Reşit ve Tevfik Bey'in davranışlarına yansdı.

²⁷¹ Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, 1998, s.119–120.

²⁷² Aybars, **Age.**, s.72; **TBMMGCZ**, C.1, s.278; **TİH**, 2/3, s.65; Yunus Nadi, **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, İstanbul 1955, s.19; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.94.

III. BÖLÜM

KUVA-YI SEYYARE ve YEŞİL ORDU CEMİYETİ İLİŞKİSİ

3.1. Farklı Kavramlar ve Yeşil Ordu

Milli Mücadele'nin en sancılı dönemlerinde, adı sıkça geçen kavramlardan bir tanesi Yeşil Ordu idi. Bu kavramdan sıkça söz edilmiş, adeta efsane haline geldiği zamanlar olmuştu. Araştırmanın bu bölümdeki amacı Çerkez Ethem, Reşit ve Tevfik Bey'lerin kurucusu olduğu Kuva-yı Seyyare'nin cemiyetle olan bağıını ortaya koymaktır. Bu amaçla Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşundan faaliyetlerinin sona erdirilmesine kadar ki süreç ayrıntılı olarak incelenecektir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında kurucuları ve üyelerinin bile birbirinden farklı söylemleri vardır. Çerkez Ethem gibi 1920'nin Milli Mücadele'deki en etkin simasının cemiyete katılması, Yeşil Ordu'yu kendinden kuşku duyulur hale getirmeye yetmişti. Esas konumuz olan 1920 ilkbaharında kurulan Yeşil Ordu'ya geçmeden önce, farklı manalarla adını duyuran Yeşil Ordu'lara göz atmakta fayda vardır.

Rusya'da 1917 devriminin gerçekleşmesiyle beraber Rus orduları cepheleleri terk etti. Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa eski emelleri gerçekleştirmek üzere yeşil bayraklı İslam Ordusuyla Bakü'yü zapt ederek Hazar'a doğru ilerledi. Mete Tunçay eserinde Rusya'da ortaya çıkan Kızıl Ordu'nun yanında beyaz devrimcilere karşı savaşan çoğu Müslümanlardan oluşan birlikleri ilişkilendirerek Nuri Paşa komutasındaki birliklerin Rusya'da ortaya çıkan Yeşil Ordu'nun kalıntısı olabileceğini söyledi.²⁷³

Yeşil Ordu kavramının efsane halini almasındaki diğer etkense Enver Paşa'dır. Enver Paşa'nın Kafkasya'da İslam ordusu kurduğu yolundaki söylentiler Anadolu'da dolaşmaya başladı. Bu söylentilerin bazıları şunlardı: Sovyetler Enver Paşa'yı destekliyor, Azerbaycan ve Kafkasya'da İslam ordusu kuruluyor, bu ordu saltanat ve hilafeti kurtaracak, bütün İslam dünyasını tek çatı altında toplayarak ayaklandırarak.²⁷⁴ Bu söylentilere inanlarda vardı. Enver Paşa Anadolu'ya gelip ordunun başına geçmeyince, İstiklal Savaşı'nın kazanılamayacağını düşünüyorlardı.²⁷⁵ Özellikle ittihatçılığın dönüşüm yaşadığı bu devrede, Kafkasya'da

²⁷³ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908–1925)*, İstanbul 1991, s.84.

²⁷⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2004, s.489; Ertürk, *Age.*, s.479.

²⁷⁵ Karaosmanoğlu, *Age.*, s.108.

faaliyet gösteren Enver Paşa'dan gelecek haberler bazı kesimler tarafından merakla bekleniyordu.²⁷⁶

Yeşil Ordu'yu Anadolu'da efsaneleştiren diğer önemli etken ise büyük titizlikle seçilen yeşil rengin kutsal yönünün olması ve akıllarda İslami çağrışım yapmasıydı. Halide Edib Adivar anılarında yeşil renk için; «...*Bolşevik Müslümanlarının aldığı bir renkse de, halk bu noktaya önem vermedi. Onlar için yeşil, sadece mukaddes bir renkti*» demektedir.²⁷⁷

Yeşil renk İslamiyet'le adeta sembolleşmişti. İslamın yeşil bayrakları, yeşil sarıkları, yeşil türbeleri hep İslamiyet'i akıllara getirici etkenlerdir. Bu nedenle yeşilin halk arasındaki önemi esrarlı ve kutsaldı. Eski gazalarda yeşillere bürünmüş şehitlerin, meleklerin saf saf göklerden inerek savaşanlara yardım ettiği inancı I. Dünya Savaşı'na kadar yaşanmıştı.²⁷⁸ Günümüzde de bu duruma benzer yakıştırmalarla karşılaşmak mümkündür. Bu kavramların hepsinde yeşil adeta İslami anlamda kullanıldı.

Yeşil Ordu kavramını kullanan bir diğer şahsiyet ise Kazım Karabekir Paşa'dır. Aznavur İsyanı'nın Batı Anadolu'da alevlendiği ve Ankara'yı tehdit etmeye başladığı zamanda M. Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e gönderdiği 18-19.4.1920 tarihli telgrafta asker isteğinde bulundu.

«...İnzibatına azim ve imanına tamamen itimad edebilecek ve herhangi bir yerde patlayacak bir kıyama anında tepeleyebilmek üzere kavi bir yumruk gibi güvenilecek seyyar ihtiyatlara ihtiyaç görülmektedir. Bu maksadı temin etmek ve milli ihtiyat kıtasını teşkil etmek üzere emr-i âlinizdeki firkalardan intihab edilecek beş yüz ilâ bin mevcutlu güzide bir kıt'anın veyahut kıtaatın insicamı bozulmadan ayrıca gönüllü olarak bu tarzda teşkil edilecek bir müfrezenin Ankara'ya izamını lüzumlu görmekteyiz. Bu müfreze efradına nakden fedakârlıklar yapmayı kabul edeceğiz. Bu babda mütalâa-yı âlilerini ve ne suretle tertibat ve fedakârlık ittihazı münasip düşünüldüğünü iş'arını rica

²⁷⁶ Tarık Zafer Tunaya, bir kanaate göre böyle bir cemiyet olmadığını, Rusya ve Asya'dan Anadolu hareketini desteklemek için gelecek hayali bir askeri kuvvetin adı olduğunu, bu suretle halkın cesaretinin artırılmak istendiğini yazmaktadır. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul 1995, s.34.

²⁷⁷ Adivar, **Age.**, s.138.

²⁷⁸ Aydemir, **Tek Adam**, C.II, s.325-326; Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, İstanbul 1976, s.168.

ederiz.»

Kazım Karabekir istenilen 500–1.000 asker kadar kuvvetin kendi birliklerinden verilmesinin mümkün olamayacağı kanaatine vararak, Erzurum kabadaylarından oluşan, küçük atlı müfreze kurarak Ankara'ya göndermeyi düşündü. Bu kuvveti manen yükseltmek için Denikin ordusu gerisinde birçok işler başaran, adı daha önceleri yarı efsane defalarca duyulan Yeşil Ordu ismini birliğe verdi. Yeşil rengin millet üzerindeki etkisini 'dehşetli' olarak nitelendirerek, kurduğu müfrezeyi taktığı isimle manen tamamlamış oluyordu. Ankara'ya hediye edeceği Erzurum dadaşlarından oluşan müfrezeye yeşil bayrak temin edildi. 14 Mayıs'ta Yeşil Ordu ismini alan mevcudu 30 atlı olan müfrezeye Ebulhindi köylü Cafer Bey²⁷⁹ kumanda edecekti.²⁸⁰

3.2. Ankara'da Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Teşekkülü

Ankara'da Yeşil Ordu Cemiyeti'nin nasıl ve ne şekilde teşekkül ettiği yönündeki tartışmalara geçmeden önce Milli Mücadele dönemi Türk-Rus ilişkilerine göz atmak gerekmektedir. Lord Kinross bu ilişkiyi şöyle özetlemiştir:

«“Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı demeli.” Bu, ünlü bir Türk atasözüdür. Deli Petro'dan ve onun genişleme siyasetinden bu yana, her kuşak bir Türk-Rus savaşına tanık olmuştur. Şimdi, Batı tehdidi altındaki Kemalistlerle Bolşevikler de, tarihlerinin bu dönüm noktasında birbirlerine yaklaşmak için, ihtiyatlı adımlarla, bazı köprülerden geçmek zorundaydılar. Mustafa Kemal'de, Anadolu'ya ayak bastığından beri, sırf İtilaf Devletlerine karşı koz olarak kullanmak için bile olsa, Sovyetlerle bir antlaşmayı ciddi şekilde düşünmeye başlamıştı.»²⁸¹

Yeşil Ordu üyelerinden Yunus Nadi'de Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşunu yukarıdaki atasözüne dayandırır. Bolşevikliğin memleketimizde hüküm sürmesine ciddi olarak taraftar hiçbir Türk yok demektedir. Fakat bu ortamda Bolşeviklere hoş gözükme amacıyla Kızıl Ordu'ya karşılık kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ismi

²⁷⁹ Yeşil Ordu müfrezesinin kumandanı Cafer Bey, İttihat ve Terakki zamanında Teşkilat-ı Mahsusa'da önemli görevler almıştır. Bu teşkilatın kurdurmuş olduğu Dağlar Alayı'nın başında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Mustafa Yılmaz, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Ankara 1987, s.76.

²⁸⁰ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.3, İstanbul 2000, s.1382.

²⁸¹ Kinross, **Age.**, s.369.

bile başlı başına mana ifade ediyordu.²⁸²

M. Kemal Paşa Milli Mücadele'nin başladığı günden itibaren açıkça ve şiddetle komünizmin karşısındaydı. Fakat bunu açıkça dile getirmekten kaçınması Sovyetlere karşı olan politikanın icabıydı. Yapılacak mücadele için gerekli olan para, silah ihtiyacının karşılanması, arkadan vurulma tehlikesinin önüne geçmek, Bolşevikleri oyalamak mecburiyeti M. Kemal Paşa'yı böyle bir politikaya mecbur etti.²⁸³

Türk komünistleri M. Kemal Paşa'nın hareketini komünist hareket olarak görmüyorlardı. Doğu Milletleri Birinci Kongresi'nde M. Kemal Paşa'yı karşılarına alarak şöyle konuştular:

*“Başında M. Kemal'in bulunduğu hareketin bir komünist hareketi olmadığını bir an bile unutmuyoruz. Bu hareketin amacı İngiliz efendilerine masadan ayaklarını çekmelerini dilemektedir. Sonra da Türk ağalarının ayaklarını masa üstüne koymalarına izin vermektir. Biz Türkiye'de gerçek bir halk ihtilali çıkıncaya kadar beklemek zorundayız.”*²⁸⁴

Komünistlere ve komünist propagandalarına Anadolu'da müsamaha göstermek mecburiyetinden dolayı faaliyetlerine göz yumulan Yeşil Ordu Cemiyeti, M. Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde Ankara'da faaliyetlerine başladı. Fakat cemiyetin kuruluş tarihinden tutunda, hangi amaçla kurulduğuna, genel sekreterinin kim olduğuna, üyelerinin tam listesinin kimler olduğuna, gizli gayeler güdüp gütmeye kadar birçok fikir ve tartışmalar mevcuttur. M. Kemal Paşa Nutuk'ta Yeşil Ordu Cemiyeti'yle ilgili olarak şu ifadeler yer verdi:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin teessüsünden sonra Ankara'da «Yeşilordu» namı altında, bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin, ilk müessisleri, pek yakın ve malum arkadaşlardı. ...Yeşilordu teşkilatının ilk müteşebbisleri meyanında bulunan yakın arkadaşlar, mahza bana yardım²⁸⁵ maksadiyle ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri teşebbüs alarak, faaliyette bulunmayı münasip görmüşler. Bana yalnız nafi bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben cidden

²⁸² Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.10-11.

²⁸³ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ankara 1967, s.124-125.

²⁸⁴ Atay, **Age.**, s.279.

²⁸⁵ Buradaki yardımdan kasıt İstanbul Hükümeti'nin Ankara'daki harekete karşı olan olumsuz tavrına önlem almak, Cemiyet-i Ahmediyeye'nin propagandalarının önüne geçmektir.

çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alakadar olamadım. Yeşilordu teşkilatı, neyama hafta bir teşkilat mahiyetinde teessüs ve oldukça tevessü etmiş. Kâtib-i Umûmisi Hakki Behiç Bey ve Ankara'daki heyet-i idaresi, ciddi ve esaslı faaliyet sarfetmişler. Matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilâtıyla iştigal edenler, işin benim malûmat ve muvafakatim ve arzum dâhilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim namıma teşkilâtı tevsi ve takviyeye çalışanlar çoğalmış."²⁸⁶

Cemiyetin niçin kurulduğu yönünde en sağlıklı bilgiyi verenlerden biri Ali Fuat Paşa'dır.

*"Müessisler, birbirini takip eden, kanlı ve tehlikeli vaziyetlere sebep olan dâhili ihtilaflar karşısında yeni zihniyete göre yetiştirilmemiş bir ordu ile iş görülemeyeceğini düşünmüşler, inkılâp maksadını daha kolaylıkla anlayabilecek bir teşkilat kurmayı kararlaştırmışlardır. Yapılacak bu teşkilatla isyanlar bastırılacaktı."*²⁸⁷

Ali Fuat Paşa Yeşil Ordu'nun iç isyanları bastırmak gayesiyle kurulduğunu söylüyordu. Fakat bu düşünce gerçekte alakası olmayan bilgiydi. 1920'nin ilk altı ayında Ankara Hükümeti Anadolu'da çıkan isyanlardan çok çekti. Yeşil Ordu Cemiyeti kurucuları ise böyle bir siyasi ortamda en çok ihtiyaç duyulan gereksinimi dile getirerek, M. Kemal Paşa'nın iznini almayı başarmışlardı.

Daha önce bahsedildiği gibi cemiyet M. Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde kuruldu.²⁸⁸ Kuruluş tarihi olarak Mete Tuncay 1920 Mayıs ayını göstermiştir. Mete Tuncay'ı eserinde eleştiren Fethi Tevetoğlu ise Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ilk kuruluş tarihi olarak 1920 Haziran ve Temmuz aylarını göstermektedir. Bu görüşünü ise

²⁸⁶ Atatürk, **Age.**, s.312.

²⁸⁷ Cebesoy, **Age.**, s.494.

²⁸⁸ M. Kemal Paşa Nutuk'ta cemiyetten haberdar olduğunu söylemiştir. Cemiyetin kurulduğu sıralarda meclis matbaasında çalışan Feridun Kandemir kendisini cemiyete kaydetmeye gelen Mülkiye Kaymakamlarından Vakkas ve Baytar Binbaşısı Salih Beylere M. Kemal Paşa'nın bu cemiyetten haberdar olup olmadığını sorar. Kendisine Paşa'nın tensib ve tavsiyesiyle sizi bu cemiyete davet ediyoruz denir. Fakat inanmaz. Ertesi gün konuyu araştırmak üzere M. Kemal'in yanına gider ve kendisini bulamaz. Konuyu Meclis Başkâtibi Recep (Peker) Bey'e, Adnan (Adıvar) Bey'e ve daha sonraki günlerde İbrahim Süreyya Bey'e sorar. Paşa'nın bu cemiyetten haberdar olduğunu, kendisinin cemiyete alınmasının da Paşa tarafından istenildiğini öğrenir. Feridun Bey'e Cemiyetin amacı 'Avrupa emperyalizmiyle mücadele, yani vatan ve milleti kurtarmak gayesi takip eden mukaddes cemiyettir' şeklinde açıklanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Kandemir, **Age.**, s.9-16.

1939 yılında görüştüğü Dr. Rıza Nur'un «*Kuvvetle zannediyorum ki 1920 yaz ibtidasıdır.*» sözüne dayandırmaktadır.²⁸⁹ George Haris daha yuvarlak ifadeyle 1920 baharında şekillendi demektedir.²⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir BMM'nin ilk çalışma yılı içerisinde Yeşil Ordu 1920 Haziran'ında kuruldu demektedir.²⁹¹ Enver Behnan Şapolyo 3 Mart 1920 tarihini kuruluş günü olarak göstermektedir.²⁹² Fahri Belen, Türkiye'de 1920 Haziran'ında resmi olmayarak Yeşil Ordu Cemiyeti kuruldu demektedir.²⁹³ Doğu Ergil ise cemiyeti 1920 Mayıs'da çalışmaya başlayan siyasi dernek olarak değerlendirir.²⁹⁴ Yukarıdaki bilgilere dayanarak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin gerek efsane yanının ortaya çıkmasındaki süreç gerekse Ankara'daki Komünist eğilimlerin artmaya başladığı dönem göz önüne alınacak olursa Yeşil Ordu Cemiyeti için 1920 ilkbaharında kuruldu demek daha doğrudur. Kesin tarih vermek resmi olarak kurulmayan cemiyet için yanlıştır. Zaten yukarıda aktardığımız tartışmalar resmi evraka değil kişilerin söylemlerine dayandığı için çıkmaktadır. Yeşil Ordu Cemiyeti'yle alakalı bir diğer önemli husus ise gizli dernek olarak anılmasıdır. Buradaki gizlilikten kasıt resmi olmayan gizliliklerdir. BMM'de büyük taraftar toplayan, M. Kemal Paşa dâhil herkesin haberdar olduğu cemiyetin gizli olarak anılmasından kasıt resmi olmayan bir gizliliklerdir.

Peki Yeşil Ordu Cemiyeti'nin öncüleri kimlerdir? Kimler tarafından kurulmuştur? Genel Sekreter Hakkı Behiç Bey midir yoksa Tokat Milletvekili Nazım Bey midir? Celal Bayar teşkilatın bir üyesi midir? Ali Fuat Paşa teşkilata dâhil midir? Burada aynı şekilde bir karışıklık söz konusudur. Öncelikle teşkilatın kimler

²⁸⁹ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1991, s.218. Tunçay'ın Yeşil Ordu Cemiyetinin kuruluş tarihi olarak gösterdiği 1920 Mayıs'ını kabul etmeyen Tevetoğlu'na yanıtı sert olmuştur: "*Fethi Tevetoğlu, 1988'de yayımlanan Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar adlı son yapıtında, Yeşil Ordu Cemiyeti'ni de ele almış, ama eski kitabındaki eksik ve yanlışları tamamlayıp düzeltmemiştir. Bu arada benim bu cümleyle –zaman saptama açısından– hataya düştüğümü ileri sürmekte (ona göre, doğru tarih, Rıza Nur'dan işittiği 1920 yaz iptidasıdır) ama bir sonraki paragrafta, Cemiyet'in çeşitli faaliyetlerinin, Nurettin Paşa'nın Genel Kurmayı uyarılarından (1921 Ocak ortaları) en az 8–9 ay önce başlamış olmak gerekçesini yazmaktadır ki, anlaşılın Ocak'tan 8–9 ay geriye gidilince hangi mevsime varılacağını hesaplayamamıştır*" demektedir. Tunçay, **Age.**, s.84.

²⁹⁰ George S. Harris, **Türkiyede Komünizmin Kaynakları**, İstanbul 1976, s.97.

²⁹¹ Aydemir, **Tek Adam**, C.II, s.324.

²⁹² Sarıhan, **Age.**, C.II, s.406. Ayrıca Zeki Sarıhan Yeşil Ordu Cemiyetinin kuruluş tarihinin kesin olarak bilinmediğini ifade etmektedir. Ayrıca Enver Behnan Şapolyo eserinde Yeşil Ordunun kuruluş tarihini kesin tarih vermeden BMM'nin açıldığı sıralarda diyerek konuyu açıklamaktadır. Şapolyo, **Age.**, Ankara 1969, s.52.

²⁹³ Belen, **Age.**, s.231.

²⁹⁴ Doğu Ergil, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara 1981, s.360.

tarafından oluştuğuna bakmakta fayda vardır. Genel merkez kurulu üyeleri 3 tanesi bakan olmak üzere 14 adettir. Bunlar;

Tokat Milletvekili Nazım (Öztelli-Resmor 1868–1935)

Maliye Bakanı Hakkı Behiç (1882–1943)

Sağlık Bakanı Dr. Adnan (Adıvar 1882–1955)

İzmit Milletvekili Sırrı (Bellioğlu 1876–1958)

İzmit Milletvekili Hamdi Namık (Gör 1881–1957)

Muğla Milletvekili Yunus Nadi (Abalıoğlu 1879–1945)

Saruhan Milletvekili İbrahim Süreyya (Yiğit 1880–1952)

Saruhan Milletvekili Reşit (Çerkez Ethem’in Ağabeyi 1877–1951)

Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami (Kızıldoğan 1884–1942)

Eskişehir Milletvekili Eyüb Sabri (Akgöl 1876–1950)

Kozan Milletvekili²⁹⁵ Doktor Mustafa (Cantekin 1878–1955)

Bursa Milletvekili şeyh Servet (Akdağ 1880–1962)

Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars 1855–1954)

Afyon Milletvekili Mehmet şükrü (Koç 1887–1938)²⁹⁶

Bu grubun içine Celal Bayar’ı katanlar vardır. Mete Tuncay, şevket Süreyya Aydemir’i kaynak göstererek verdiği bilgide Celal Bayar’ın Yeşil Ordu Cemiyeti’ni kuran 14 kişiden biri olduğunu iddia etmektedir. Doğan Avcıoğlu’da aynı şekilde “*hatta İttihatçı Celal Bayar’da Yeşil Ordu’nun on dört kurucusundan biridir*” demektedir. Genelkurmay tarafından yayınlanan Türk İstiklal Harbi serisinde Celal Bayar Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kurucuları arasında gösterilmektedir. İsmet İnönü’de Celal Bayar’ın bu tür hareketlere dâhil olduğunu söylemiştir. Fethi Tevetoğlu ise buna kesinlikle karşı çıkararak, Celal Bayar’ın bizzat kendisine Atatürk’ün bir iki defa kendisine cemiyete girmesi için çağrıda bulunduğunu, fakat Atatürk’ü gücendirmeden konunun dışında kaldığını söylediğini belirtmektedir. Tevetoğlu, Rahmetli Celal Bayar’ı Yeşil Ordu kurucuları arasında göstermek isteyenlerin

²⁹⁵ Mahmut Goloğlu Eskişehir milletvekili olarak göstermektedir. Bkz. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara 1970, s.265.

²⁹⁶ Kimi yazarlar Afyon Milletvekili Mehmet şükrü Bey’i bu gruba dâhil etmez. Üyelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Goloğlu, **Age.**, s.265; Tuncay, **Age.**, s.85; Tevetoğlu, **Age.**, Ankara 1967, s.147.

çabaları boştur diyerek bunu yapanların kasıtlı olduklarını ileri sürmektedir.²⁹⁷ Cemiyetin Genel Sekreteri Tokat Milletvekili Nazım Bey ise İstiklal Mahkemesi'ndeki sorgusunda kendisine sorulan ilk soruya şu cevabı vermektedir:

“–Umumi merkezdeki âza arkadaşlarınız kaç kişi idiler ve isimleri nedir?

– Hepsi de milletvekili olan Şeyh Servet Efendi, Doktor Adnan Bey, Hakkı Behiç Bey, Eyüp Sabri Bey, Yunus Nadi Bey, Hüsrev Sami Bey, İbrahim Süreyya Bey, Çerkes Reşit Bey, Sırrı Bey, Doktor Mustafa Bey, Hamdi Bey, Muhiddin Baha Bey, bendeniz... Şimdi hatırıma gelenler bunlardır.”²⁹⁸

Yukarıda adı geçenlerde Celal Bayar'ın isminin geçmemesi tartışmayı çıkmaz hale getirmektedir. Verdiğimiz bilgileri doğrularcasına Celal Bayar-Yeşil Ordu Cemiyeti ilişkisine son noktayı koyacak bilgiler, Celal Bayar ile 1985 yılında yapılan mülakatta ortaya çıkmaktadır. M. Kemal Paşa Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetlerini kontrol altında tutmak amacıyla bakanlar kurulu toplantısında İktisat Vekili olan Celal Bayar'dan cemiyete girmesini istedi. Celal Bayar cemiyete üye olmaz. Fakat bakanlar kurulunun kendisine verdiği görevi yerine getirmek maksadıyla başta Hakkı Behiç Bey olmak üzere diğer üyelerle sık sık görüşmeler yapar.²⁹⁹ Sonuç olarak Celal Bayar'ı cemiyetin resmiyette kurucuları arasında olduğunu kabul etmemek doğrudur. Fakat Celal Bayar'ın sol eğilimlere karşı ilgisinin olduğu yadsınamaz gerçektir.³⁰⁰ Celal Bayar'ın '*Atatürk'ü gücendirmeden konunun dışında kaldım*' demesi, cemiyete eğiliminin olduğunu fakat etkin bir üye olmaktan kaçındığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Cemiyet yukarıdaki 14 kişiden ibaret değildi. Aşağıda belirteceğimiz gibi İstiklal Mahkemesi zabıtlarına geçen 13 kişidir. Bunların haricinde Baytar Salih (Hacıoğlu), Şerif Manatov (Sovyetler Birliği Başkirt Cumhuriyeti'nin Ankara Temsilcisi), Zinetullah Nuşirvan (Basın Yayın'da memur), Feridun Kandemir

²⁹⁷ Tunçay, *Age.*, s.124; Aydemir, *Tek Adam.*, C.II, s.326; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.2, İstanbul 1996, s.555; *TİH.* 2/3, s.9; İnönü, *Age.*, s.225; Tevetoğlu, *Age.*, Ankara 1991, s.198. Fahri Belen Türk Kurtuluş Savaşı adlı eserinde Celal Bayar'ı Cemiyetin kurucuları arasında göstermektedir. Fahri Belen, *Age.*, s.231.

²⁹⁸ Yakın Tarihimiz, C.1, “Yeşil Ordu Cemiyeti”, s.70; Kandemir, *Age.*, s.136.

²⁹⁹ Kocatürk, *Agm.*, s.341.

³⁰⁰ Kılıç Ali, *Age.*, Derleyen: Hulusi Turgut, s.143.

(Meclis Matbaası Müdürü), Arif Oruç (Yeni Dünya Gazetesi sahibi), Vakkas Ferit (Mülkiye Kaymakamlarından), Manastırlı Mustafa Nuri (Öğretmen), Ahmet Hilmi (Emek Gazetesi Sahibi), Bakkal Ahmet, Konya Milletvekili Refik Koraltan gibi isimler³⁰¹ Yeşil Ordu Cemiyeti'nde görev almış kişilerdir. Rahmi Apak'ta cemiyete üye olan kişiler arasındadır. Fakat Yeşil Ordu'ya ne olup olmadığını bilmeden Bursa'da girdiğini ifade etmektedir.³⁰²

Bu noktada Ali Fuat Cebesoy'un cemiyetle olan bağına değinmekte fayda vardır. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin özellikle Reşit Bey'in cemiyetin kurucuları arasında olduğu aşikârdır. Çerkez kardeşlerle sıkı muhabere eden ve Kuva-yı Seyyare'nin faaliyet alanı olan Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın cemiyetle olan bağı akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Hakkı Behiç Bey'in 20 Kasım 1921'de Rauf Orbay'a gönderdiği mektupta şu ifadeler yer almaktadır.

«...Siyaset-i hariciye itibariyle şarka ve Rus inkılâbına takarrüpte memleket için büyük bir ümid-i necat gördüğüm ve şahsi kanaatlerim itibariyle de Müslüman âleminde Rus inkılâbının tadilen vücuda gelecek bir sosyalist ittihadına merbut bulunduğum için bu mesleğimde tamamen bana taraftar görünen Mustafa Kemal Paşa ile Bolşevizm'e doğru bir cereyan tevhit ediyorduk. Bunun iptidalarını Sivas hayatından beri pekiyi bilirsin. Hükümet işleriyle alakadar olduğum zaman bu mesleğimi tervice çalıştığım gibi haricen de efkârı hazırlamak üzere gizli bir teşkilat vücuda getirdik. Bu teşkilatın ismi 'Yeşil Ordu' idi. Aynı zamanda Türkistan'da İran'da Azerbaycan'da bu isimde teşekküller bulunduğunu haber alıyorduk. ...Diğer mühim bir nokta-i nazara göre de bu Teşkilatın faidesi olacaktı; hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evladı idi. Düşmanlarımızın takibat ve tazyikatından firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet imkânını bahşedecek ve onları daha büyük bir gayretle buldukları muhitlerde çalıştıracaktı. Reşid'in Ethem'in ve

³⁰¹ Yalçın Toker, **Yeşil Ordu**, İstanbul 1996, s.158-159; Tevetoğlu, **Age.**, Ankara 1967, s.147.

³⁰² 'Bu Yeşil Orduya, daha Bursa'da iken ne olduğu bilmeden bende girmiştin. Kafkasya'da bulunan Enver Paşa'nın kurduğu ve Bolşeviklerin desteklediği bir teşebbüs olduğu fikrinde idim... Düşman, bütün Anadolu'yu istila edecek olursa ve bütün vuruşmalarda ölmeyip sağ kalacak olursak Kafkaslara kadar çekile çekile çarpışacaktık. Türk Müslüman efsanesindeki KIZIL ELMA beklide bu idi. Oralara kadar çekildikten sonra Yeşil Ordu ile işbirliği etmek zaruri olacaktı...' Apak, **Age.**, Ankara 1988, s.212.

Fuat Paşa'nın dâhil olduğu bu teşkilat, bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın husumetini celbetti. Dağıtmaya mecbur olduk»³⁰³

Mektupta Ali Fuat Paşa'nın cemiyete katıldığı iddia edilmektedir. Fakat Ali Fuat Paşa'nın eserlerinde cemiyete üye olduğuna dair hiçbir ifadeye rastlanmamaktadır. Hatta cemiyetin amacından çoktan saptığını, kapatılması için M. Kemal Paşa'yı uyardığını ifade etmektedir.³⁰⁴ Kanaatimizce bu iddianın doğru olma ihtimali yoktur. Çünkü Ali Fuat Paşa gibi Milli Mücadele'nin en önemli dört-beş adamından biri olan şahsiyetin, cemiyete üye oluşunu hükümetten ve halktan saklaması mümkün değildir. Cemiyetin üyeliği propagandasına alet etmemesi de mümkün görünmektedir. Hakkı Behiç'ten başka bu üyeliği iddia eden yoktur zaten. Dolayısıyla bu iddiaya itibar etmek mümkün değildir.

Cemiyetin Genel Sekreteri Tokat Milletvekili Nazım Bey'dir.³⁰⁵ M. Kemal Paşa, Ali Fuat Cebesoy ve Cemal Kutay, Genel Sekreter olarak Hakkı Behiç Bey'i göstermişlerdir.³⁰⁶ Buradaki ifadelerin yanlışlığı Nazım Bey'in İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadelerinde ve BMM'deki gizli oturumda Yeşil Ordu hakkında milletvekillerine verdiği beyanatta ortaya çıkmıştır. Bu ifadelerinde Yeşil Ordu Cemiyeti'nin genel sekreterliğini kendisinin üstlendiğini söylemektedir.³⁰⁷ Fakat her ne kadar cemiyetin genel sekreteri resmîyette Nazım Bey olsa da Hakkı Behiç Bey'in cemiyet üzerindeki ağırlığı daha fazladır. M. Kemal Paşa'nın cemiyetin

³⁰³ Kocahanoğlu, *Age.*, s.320-321; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925) Belgeler 2*, İstanbul 1991, s.233.

³⁰⁴ Cebesoy, *Age.*, s.495.

³⁰⁵ 1867 yılında Erzurum'da doğdu. 1889 yılında Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun olarak Seraskerlik Muhasebe Kalemi'nde kâtip olarak devlet hizmetine girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Nazım Bey İkinci Meşrutiyetin ilanında rol oynamıştır. 31 Ağustos 1908'de Ergiri, 5 Haziran 1919'da ise Hama Mutasarrıfı olmuştur. 15 Mart 1911'de Van Vali Vekilliği'ne, 31 Ekim'de Harput (Elazığ) Vali Vekilliğine atanmış ve asaleti 11 Mart 1912'de onaylanmıştır. Ocak 1919'da Damat Ferit Paşa tarafından azledilmiştir. TBMM'nin birinci dönemi için 27 Mart 1920'de Tokat'ta yapılan seçimlerde aday olan Nazım Bey, 160 oy alarak milletvekili seçilmiştir. Salih Cenik, **Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, Ankara 2005, s.89.

³⁰⁶ M. Kemal bu konuda "*Katib-i Umumi Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki heyet-i idaresi ciddi ve esaslı faaliyet sarfetmişler*" demektedir. Atatürk, *Age.*, s.313. Ali Fuat Cebesoy ise '*O tarihlerde Yeşil Ordu'nun bizce gizli kalmış olan siyasetini Moskova'dan döndükten sonra umumi kâtibi Hakkı Behiç Bey'den öğrenmişim*' der. Cebesoy, *Age.*, s.494. Cemal Kutay ise '*Hakkı Behiç Bey'in umumi katipliğini üzerine aldığı Yeşil Ordu teşkilatı ile bu müsait zemini yaratmak istemiş olması da akla yakın gelir*' demektedir. Cemal Kutay, "**Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi**", Tarih Konuşuyor, İstanbul 2004, s.166.

³⁰⁷ Yakın Tarihimiz, C.1, "Yeşil Ordu Cemiyeti", s.70. '*...bu on dört kişi beni aralarına aldılar, yine Paşa'nın malûmatıyla beni Kâtib-i Umumi yaptılar*'. **TBMMGCZ**. C.2, s.20.

kapatılmasını Nazım Bey'den değil de Hakkı Behiç Bey'den istemesi, bunun en açık göstergesidir. BMM'de Hakkı Behiç Bey'in sol fikirlere yatkın en kuvvetli ses olarak tanınması cemiyetteki ağırlığının göstergesidir.³⁰⁸

3.3. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Hedefi ve Faaliyetleri

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin amaçlarını, kuruluşu sırasında ve kuruluşundan sonra olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki kuruluşu sırasındaki amacı, bir diğer anlamda M. Kemal Paşa'nın cemiyetin faaliyetlerine onay vermesindeki amaçtır. Memleket içindeki isyanlara ve isyanların çıkmasına sebep olan, telkin ve propaganda yapan Cemiyet-i Ahmediye'ye karşı, Anadolu'nun istiklal ve hürriyet aşkını temsil eden kurum olarak faaliyette bulunmasına M. Kemal Paşa onay verdi. Fakat cemiyetin memleketin dört bir yanına gönderdiği nizamnamelere, talimatnamelere ve beyannamelere baktığımız zaman yukarıdaki ifadeleri bulmak mümkün değildi. Yani cemiyet amacından saparak farklı mecralara yöneldi. Adeta Anadolu'da Komünizm propagandası yapar hale geldi. Durumu daha iyi anlamak için yayınlanan nizamname, talimatname ve beyannamelerden bazı örnekler vermek faydalı olacaktır.

Yeşil Ordu Cemiyeti yayınladığı beyannamenin başlığında «Eski Dünya Nedir? Yeni Dünya'da Neler Oluyor?» ifadesini kullandı. Devamında ise şöyle deniyordu:

“Eski dünya, birkaç zenginin, milyonlarca insanları esir gibi çalıştırarak, bu milyonlarca insanın açlık ve sefaletine karşı kendi rahatlıklarını te'min etmesinden başka bir şey değildir.

Köylü'ler, çiftçiler, bağcılar, bahçeciler, kunduracılar, yemeniciler, duvarcılar, marangozlar, arabacılar, velhâsıl ayağı ile ve kolu ile çalışan bütün işçiler, geceyi gündüze katarak çalışır çabalarlar, pek zorlukla karınlarını ancak kuru ekmekle doyurabilirler. Hasta olurlar, aç ve ilaçsız kalırlar, onlara ne ekmek veren olur, ne de ilaç veren ve ne de hekim getiren bulunur.

Dünyada yenen, giyilen her şeyi fukara meydana getirir. Evleri, konakları, sarayları amele çalışarak yapar. Fakat kendi aç, çıplak, sefil, evsiz,

³⁰⁸ Ağaoğlu, Age., İstanbul 1999, s.232.

yurdsuzdur. Aşar diye alırlar, vergi diye alırlar, iane diye alırlar. Zavallı köylü her türlü vergilere katlanır, ne yolu yapılır, ne mektebi yapılır, ne çocuğu okutulur...

Fukaranın hayrına hiç bir iş görülmez. Ne dâvâsına bakan olur, ne de kimse ona, insan diye bakar. Sanki Allah köylüyü, ameleyi, fukarayı, zenginlere kul köle olmak için yaratmıştır.

Ey köylüler, fukaralar, ey çalışkan çiftçiler, namuslu ırgatlar ve ameleler gözlerinizi açınız, etrafınıza dikkatle bakınız!... Etrafınızda bulunan beyler, ağalar kimlerdir bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır. Allah'ın indinde aranızda hiç bir fark yoktur. Allah insanları hep eşit yaratmıştır. Sizi fukara yapan, cahil yapan bu zalim adamların şerrinden kurtulmak için, başınızı biraz kaldırınız, sesinizi yükseltiniz, onlardan korkmayınız! Onlar kendi kendilerine size bir şey yapamazlar. Rusya 'dan gelen haberlerden, Rusya 'da çiftçi ve askerinin yaptıkları işleri herkes yavaş yavaş öğreniyor. Onlar yeni bir dünya yapıyorlar. Eski idareleri, eski hükümetleri tamamen değiştirmişler, yeni idâre, yeni hükümetler yapıyorlar.

Yeni dünyâ bambaşka oluyor. Yeni dünyâda hükümet hep fukaranın eline geçdi. Hükümet adamlarını fukara seçiyor. Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar hep ortadan kalktı. Zengin, fakir, büyük, küçük, bey, ağa hep eşit oldu. Rütbeler hep lağvoldu.

Bütün insanlar kardeş ve arkadaş gibi çalışıyor, geçiniyor. Dögmek, sögmek gibi şeyler ortadan kalktı. Hep kardeş ve arkadaş oldu. Nefer, neferliğini ve vazifesini biliyor. Zabitinden ne emir alırsa derhal ifa ediyor. Çünkü o emri neferin ifa etmesi, vazifedir. Zabitin vazifesi söylemek, neferin de yapmaktır.

İşte o kadar... Vazifesini yapmayan her kim olursa olsun, mutlaka şiddetle cezalandırılıyor. Mal mülk sâhibi olmak da yasak olduğu için rüşvet, anaför, hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, kâmilen ortadan kalkmıştır. Herkes insanlığı anlamış, herkes birbirine eşit olmuş... Biz de böyle olacağız, biz de bu

yola gidiyoruz."³⁰⁹

Yukarıda yazılanların Bolşevik ifadelerden hiçbir farkı yoktur. Beyannamenin hedef kitlesi işçi ve köylü kesimidir. İşçi ve köylülere karşı adeta müjdeler verilmektedir. Sermaye grupları ve zenginlere karşıda öfke mevcuttur. Peki, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş amacı neydi? M. Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği gerekçelerin hiçbirini yukarıdaki beyannamede görmek mümkün değildir. Nazım Bey'in İstiklal Mahkemesi'ndeki ilk ifadesi cemiyetin Avrupa emperyalizmiyle mücadele etmek için kurulduğu yönündedir. Cemiyet Avrupa emperyalizmiyle, Anadolu'da Bolşevik fikirleri yaymakla mücadele edecektir. Cemiyetin Şerif Manatof'la işbirliği yaparak, İslam-Bolşevik sentezini Anadolu'da yaymaktan başka Milli Mücadele'ye ne gibi katkısı olduğu tartışılır. Görüldüğü gibi cemiyetin gerekçe ve uygulamaları arasında büyük farklar vardır. Farklılıkları aşağıdaki örneklerle çoğaltmak mümkündür.

Beyannameden başka cemiyetin birde 32 maddelik nizamnamesi vardır. Nizamnamenin ilk maddesi cemiyetin Avrupa emperyalizmini Asya'dan kovmak için kurulduğunu tekrarlamaktadır. Sermayenin baskı ve zorbalıklarını yok etmede tereddüt etmeyeceği, devletin genel servetinden halkın maddi ve manevi kabiliyeti nispetinde faydalanmasına çalışılacağı, toprağın idaresinin ise halkın ortak kullanımına bırakılmasını esaslı ıslahat olarak saymaktadır. Ekonomik hayattan herkesin eşit miktarda faydalanması için devletin müdahalesi şarttır. Kişilerin servet biriktirmesine mani olacak tedbirler devletin vazifesidir. Cemiyet hayatında yönetime tam katılım usulü benimsenmiştir. Muharebe ve mücadele emperyalizm imha edilinceye kadar meşrudur. Zaruri ihtiyaçlarını bile temin edemeyen, azınlıkların hesabına çalışan çoğunluğun, refah ve saadetini, hürriyet ve selametini sağlamak başlıca hedeftir. Teşkilatın en sağlam unsurları, gücüyle fikriyle geçinmeye çalışan memur, çiftçi, amele, hademedir. Cemiyet hayatında yer bulamayan aciz, ihtiyar, malul, hastalıklı kişiler hayatın ortaklaşa ve eşit menfaatlerinden ayrı tutulamaz. İslâmiyet'in esaslarına dayanarak Asr-ı Saadetin samimiyetini iadeye çalışarak Batı'dan gelen ihtirasları Asya'dan atmaya çalışmak hak yolu, Allah yoludur. Terbiyede ve geleceği hazırlamada kardeşliği her şeye hâkim kılmak esastır.

³⁰⁹ Sadi Borak, **Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem Olayı**, İstanbul 2004, s.90-93.

Okul eğitimi parasız, mecburi ve yatılı olmalıdır. Adalette neticeler ve hadiseler değil, sebepler ve tesirlerle mücadele daha önemlidir. En ağır suç emperyalizmdir. Yalnız bu suçu işleyenlere idam cezası verilebilir. Ahlak işlerinde toplumsal yarar esası gözetilir. İyi veya kötü cemiyetin ortak mutluluğu ile ayırt edilir. Yeşil Ordu Kızıl Devrim Orduları'na samimi kardeşlik duygusuyla sonuna kadar bağlıdır ve müttefikidir. Yeşil Ordu'nun simgesi Yeşil Bayrak'tır. İslam kardeşliği bu bayrak altında kurulur. Kızıl ve yeşil bayrakların birliği mutluluğa yönelik çalışmaları tamamlayacaktır. Yeşil Ordu gizli bir genel merkezle idare edilir. Yeşil Ordu Moskova ve Kızıl Ordu merkezleri ile münasebetedir. Köylere kadar her yerde Yeşil Orduya bağlı gizli merkez heyetleri vardır. Şimdilik vazife bu sayılan esasları halka yaymaktır ve gelecekteki faaliyetler için zemin hazırlamaktadır. Genel merkez harekete geçme zamanını dış merkezlerle haberleşme yaparak belirleyecektir. Yeşil Ordu'nun devrim hareketi tahmin edildiğinden daha yakındır. Yeşil Ordu teşkilatına mensup olup ta emperyalizm lehinde çalışanlar derhal idam edilecektir. İdam hükmü genel merkezce verilir ve gizli ve özel araçlarla yerine getirilir. Yeşil Ordu'nun masrafları gizli olarak toplanacak yardımlarla, üyelerin vereceği aidatla karşılanır. Yardım toplamak için baskı, zorlama ve tehdit yapılmayacaktır. Yeşil Ordu ilkeleri için yayın yapanlar ödüllendirilecektir. Yeşil Ordu fikirlerine karşı gelenlerin fikirleri ihtiyatlı bir lisanla anlatılarak düzeltilmeye çalışılacaktır.³¹⁰

Nizamname Yeşil Ordu Cemiyeti'nin amacını açıkça anlatmaktadır. Kızıl Ordu'yla ilişkilerden, adaletten, eğitimden, yönetimin ilkelerinden, cezalandırma yöntemlerinden, İslamiyet'e karşı olan tutumlarından, hatta bayrağından, hedef kitlesinden tutunda, aile hayatına, devrimin ne zaman gerçekleşeceğine kadar cemiyetin bütün gayesi ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Adeta devlet içinde devlet kurmak isteyen bir cemiyetin ifadesi vardır satırlarda. En büyük istismar ise dinin Bolşevik akımını yaymada bir araç olarak kullanılmasıdır. Bolşeviklik ile asr-ı saadet karşılaştırılarak, saadet hayatına kavuşmak için Bolşevikliğin şart olduğu vurgulanmıştır.

³¹⁰ Borak, *Age.*, s.67-70.

Son olarak Yeşil Ordu'nun talimatnamesine³¹¹ bakarak cemiyeti daha fazla tanıma şansımız olacaktır. Genel olarak talimatname, beyanname ve nizamnamenin bir tekrarı maiyetindedir. Nizamname ve beyannameden farklı olarak şu ifadelere yer verildi:

Yeşil Ordu'nun yeşil cihat bayrağında «*Asya Asyalıdır. Asya artık kapılarını savaş, sermaye, ihtikâr, sınıflar ve ihtiraslar facialarına ebediyen kapamıştır!*» denilmektedir. Yeşil Ordu'ya sermaye sahipleri giremez. Merkez heyetinde çalışacaklar gündelik ve aylık ücretli şekilde çalışanlardan seçilir. Bunlar yemin ederek görevlerine başlar. Yeşil Ordu'nun üye sayısını artırmaya çalışmak en önemli işidir. Sermaye grubundan da olsa gayeye sadık kalacağına tam kanaat edilen kimselerde üye olabilir. Alınacak üyelerin bir rehberi ve iki şahidi bulunur. Bunlardan başkasını tanımaz, verilen emirleri harfiyen yerine getirir. Her merkezin yeteri kadar fedaisi olacaktır. Fedailer merkezden verilen kararları gizlice ve geciktirmeden icra ederler. Köy fedailerini gerektiğinde kasaba, ilçe, il fedailerleriyle birleşerek takım, bölük, tabur, şeklinde toplanırlar. Fedailer askerliğini yapmış yiğit kişilerden seçilir. Fedai yanında bir mavzerle 300 fişek bulundurur. Yeşil Ordu kan dökmeye karşıdır, fakat amaca ulaşmak için üzgün olmasına rağmen bazı icraatlarda bulunmaya mecburdur. Yeşil Ordu'ya karşı fiili muhalefete geçenler çaresiz yok edilir. Merkez heyetleri buldukları yerin en yetkili hükümet memurlarını elde ederek, gayemize fayda sağlamaya çalışacaktır. Yeşil Ordu'nun propagandasını yapması için bir gazetesi olacaktır.

Talimatnamede en göze çarpan nokta cemiyetin askeri gücünün tesis edilmesi için yapılması gerekenler ve askeri teşkilatlanma hakkındaki tavsiyelerdir. Yeşil Ordu'nun insanlık saadeti için kurulmuş bir örgüt olmasına rağmen kan dökmeyi gerektiğinde meşru kılması göze çarpan husustur. Adeta askeri ihtilal örgütü olmak gibi amacı vardır. Yeşil Ordu'nun yayınladığı yukarıdaki bildirimlerde memleket kurtuluşuna yararlı ifadeye rastlamak imkânsızdır. Bildirimlerde memleket yönetimine göz diken Bolşevik ihtilal örgütü izlenimi vardır. Yayımlanan bildirimler cemiyet

³¹¹ Nizamname'yi Fethi Tevetoğlu 12 madde olarak vermiştir. Mete Tunçay ise TCBMM Arşivi, İstiklal Mahkemesi T-2 Dosya 27-2'yi kaynak göstererek 42 madde olarak vermiştir. Verilen bilgiler aynıdır. Sadece madde sayıları arasında fark vardır. Tevetoğlu, **Age.**, Ankara 1967, s.149-150; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar I Belgeler II**, İstanbul 1991, s.207-209.

yöneticilerinin kaleme aldığı hayal mahsulü fikirler olmaktan öteye gidememiştir. Talimatnamenin sonunda birde ‘Netice’ yayınlanmıştır:

“Âlem, bir büyük inkılâp karşısındadır. Avrupa’da bir kısım ilim adamları, "Sosyalizm" mesleği dâiresinde, Batının medeniyet perdesi altındaki redâet ve cinayetlerini yıkmak, ortadan kaldırmak için "Burjuvazi" denilen muhtekir ve muhterislerle mücâdele ediyor. Bunların en büyük gayesi, çok zenginlerin taşkın sefâhetleriyle, fukara takımını yoksulluktan doğan sefaletine bir had tayin etmektir. "İslamiyet ve Şer-i Muhammedî" bu esasları binüçyüz yıl önce, Zekât, Fitre ve Kurban gibi vecibelerle koymuş ve terviç etmiş olduğundan, Müslümanlar bu âlemin terviç etmiş olduğu bu sosyal inkılâptan zarar görmek değil aksine faydalanacaklardır. Bunun içindir ki, teşkilatımızın bir umdesi de sosyalizm harekâtından istifade etmek ve onlara yardım etmektir. Her merkez hey’eti, bu umdeyi göz önünde ehemmiyetle tutacak ve inkılâbın tamamiyle husulüne kadar Zekât, Fitre ve Kurban gibi şeriatın fukara hakkı olmak üzere zenginlere yüklediği vecibelerle münasib surette toplatarak, çalışma gücünü kaybetmiş olanlara dağıtacaktır.”³¹²

Yeşil Ordu Cemiyeti, Sovyet Rusya temsilcisi Upmal vasıtasıyla, Moskova’daki Komitern’e gönderdiği raporda kendini şöyle anlatıyordu:

“Bolşevik hareket “Yeşil Ordu” terimiyle adlandırıldı. Çünkü Türkiye’de ilk zamanlarda tabandaki dini fanatizmde büyük rol oynayan zenginler ve mollalar komünizme karşı idiler. Türkiye halk kitleleri henüz komünizmi tam anlayamamıştı. Bundan dolayı Türkiye’de komünizme ön ayak olanlara, bunlardan tehlikeler gelebilirdi. Bu da Türkiye’de komünist inkılâbın daha doğmadan ölmesine sebep olurdu. Komünistler yalnız Yeşil Ordu ismini almakta kalmayarak, Türkiye’de yasal olarak çalışmasına müsaade edilmesi için nizamnâmesine bazı ihtiyatlı ve geçici paragraflar dâhil ettiler. Ve bu tarz siyasetle Yeşil Ordu önemli başarılar elde etti.”³¹³

Yeşil Ordu Cemiyeti’nin faaliyetlerinden biride fikir yapılarının III. Enternasyonal’e hoş geleceği zannına kapılarak Komintern’e katılmak istemesidir.

³¹² Borak, Age., s.82-90.

³¹³ Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Ankara 1997, s.99–100.

Fakat bu girişimden sonuç alamamışlardır.³¹⁴

Ankara'da ki faaliyetlerde Mülkiye Kaymakamlarından Vakkas Ferit Bey'in çabaları vardır. Vakkas Ferit Bey BMM karşısındaki bahçede masa masa dolaşarak komünizm lehine konuşmalar yapıyor, kurtuluş için tek yol olduğunu söylüyordu. Komünizmin ifadesi olan kıvılcıkta Ankara'da moda haline geldi. Bilerek yâda bilmeyerek herkes bu rengi kalpaklarında taşıdı.³¹⁵ BMM'deki teşkilatlanmayı ise Sovyet Elçisi Medivani organize ediyordu. Medivani Ankara'ya kadınlı erkekli 200 kişi ve telsiz cihazlarıyla geldi. Kurşunlu cami yakınında birkaç ev tutarak el altından meclisteki partizanlarını çoğaltmaya çalıştı. Şeyh Servet Efendi de BMM'de grup kurmanın zamanının geldiğini, memleketin buna ihtiyacı olduğunu, komünistliğin islâm esaslarına uygun olduğunu, hatta Hz. Ebubekir'in bile komünist olduğunu iddia etmekteydi.³¹⁶

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin hükümet ve M. Kemal Paşa ile olan ilişkilerini Hakkı Behiç ve Adnan Adıvar sağlıyordu. Ankara ve Eskişehir'deki gizli komünist kuruluşlarla, Rusya'daki Türkiye ile ilgili komünist eleman ve teşekküllerle irtibatı ise Hacıoğlu Salih, Vakkas Ferid, Arif Oruç sağlıyor, bu yolda Bolşevik teşkilatçı Şehidullah ile oğlu Ziyetullah Nuşirvan'ın, Rus sefaretinden Şerif Manatof ile Emek Gazetesi sahibi Ahmed Hilmi ve Bakkal Ahmed'in faaliyetleri devam ediyordu.³¹⁷

3.4. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Yurt İçinde Teşkilatlanması

Yeşil Ordu'nun kurucu merkez üyelerinden başka Ankara ve Eskişehir'de teşkilatları vardı. Ankara'daki merkez heyetini teşkil etmek için Eskişehir Milletvekili Hüsrev Sami Bey ve Hayvan Hastanesi Müdürü Bnb. Hacıoğlu Salih Bey görevlendirilmişti. Hacıoğlu Salih Bey komünistliğe kendini aşırı derecede kaptırmış bir insandı. Ankara teşkilatında görev yapanlar arasında Mülkiye Kaymakamlarından Vakkas Ferit, Öğretmen Manastırlı Mustafa Nuri, Gazeteci Arif Oruç, BMM Matbaa Müdürü Feridun Kandemir gibi isimleri saymak mümkündür.³¹⁸

³¹⁴ Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.11.

³¹⁵ Arıkoğlu, **Age.**, s.152.

³¹⁶ Atay, **Age.**, s.282.

³¹⁷ Yakın Tarihimiz, C.1, "Yeşil Ordu Cemiyeti", s.72; Tevetoğlu, **Age.**, Ankara 1991, s.221.

³¹⁸ Tevetoğlu, **Age.**, Ankara 1967, s.147.

Nazım Bey İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde zannedirim diyerek Konya Milletvekili Refik Koraltan'ı Ankara teşkilatında göstermiştir.³¹⁹ Ankara teşkilatında kimler olduğu noktasında ifadeler karışıktır. Vakkas Ferid, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde son zamanlarda genel merkeze karşı vaziyet alan Ankara Merkez Heyetinde Şeyh Kudbettin Efendi, Muallim Nuri ve Bnb. Salih Hacıoğlu'nu sayarken Yunus Nadi Bey yine aynı mahkemede verdiği ifadeyle genel merkezle pek ilgisi olmayan Ankara şubesinin üyelerinden sadece Salih Hacıoğlu'nu bildiğini, diğerlerini tanımadığını söylemiştir. Salih Hacıoğlu ise Askeri Baytar Kenan'ın adını vermektedir. Şeyh Servet Efendi ise Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey ve Sivas Milletvekili Memduh Bey'i önce evine davet ederek görüşmüş, daha sonra Nuşirevan'ın evinde yapılan toplantıya davet ederek Merkez Heyeti ile çalışmayı teklif etmişti.³²⁰

Yukarıdaki ifadeler bize Ankara teşkilatının, genel merkezle çok iyi ilişkiler kuramadığını göstermektedir. Genel anlamıyla bağımsız olarak faaliyetlerine devam etmişti. Daha sonra bu teşkilat Gizli TKF'ye katılmıştı.³²¹

Bir diğer şube olan Eskişehir'deki teşkilatlanma, Nazım Bey'in Bursa yolculuğu sırasında Yunus Nadi Bey'in Nazım Bey'e Behram Lütfi adında bir kişiyi takdim etmesiyle başladı. İbrahim Süreyya ve Yunus Nadi Bey, Behram Lütfi'nin Eskişehir teşkilatına memur edilmesini istedi. Bursa'dan Ankara'ya döndükten sonra Mustafa Nuri isimli kişiden Eskişehir teşkilatının kurulduğunu öğrendi. Mustafa Nuri ise Behram Lütfi ile beraber Eskişehir teşkilatını kuran kişidir.³²² Eskişehir'in bir diğer özelliği bu tür teşkilatlar açısından Anadolu'nun diğer illerine nazaran daha müsait konumda olmasıdır. Türkiye Sosyalist Fırkası Anadolu'daki şubesini bu şehirde açtı. Fırkanın yayın organı olan İşçi Gazetesi bu şehirde neşredildi. Ayrıca Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1919 genel seçimlerine bu şehirden Ethem Nejat'ı aday gösterdi. Ethem Nejat, Doğu Halkları Kurultayı'na daha sonra 10 Eylül 1920 tarihinde toplanan 1. TKF Kongresine Eskişehir ve Ankara teşkilatlarını

³¹⁹ Yakın Tarihimiz, C.1, "Yeşil Ordu Cemiyeti", s.71.

³²⁰ Ahmet Altıntaş, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri, İ.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1995, s.78.

³²¹ Yılmaz, Age., Ankara 1987, s.93.

³²² Yakın Tarihimiz, C.1, "Yeşil Ordu Cemiyeti", s.71.

temsilen katıldı.³²³

Yeşil Ordu Bursa'da da teşkilatlanmaya gitti. Muhittin Baha (Pars) Bursa'ya gelerek ülkenin kurtarılması için Bursa'da Yeşil Ordu adı altında Bolşevik örgütünün kurulmasını istedi. Bundan sonra Albay Bekir Sami, Jandarma Komutanı Remzi Bey, Mümtaz Şükrü Bey belediye binasında Vali'nin yanında bir toplantı yaptı. Cemiyetin kurulması kararlaştırıldı ve yemin edilerek faaliyetlere başlandı. Gizli olarak kurulan cemiyet Yeşil Ordu tüzüğünü bastırdı ve şifre olarak esselam kelimesini kullandı. Cemiyete girmeyi kabul edenler Celal (Bayar) Bey'in bacanağı olan Sezai Bey'in yazıhanesinde yemin ettirilerek cemiyete kayıt edildi.³²⁴

Sivas bölgesinde Yeşil Ordu Cemiyeti'nin şubelerini açmak için girişimler oldu. Fakat bu girişimden sonuç alınamadı.³²⁵

3.5. Kuva-yı Seyyare'nin Yeşil Ordu Cemiyeti'yle Olan Bağı

Araştırmanın esasını teşkil eden bu nokta üzerinde uzunca durmakta fayda vardır. Yeşil Ordu Cemiyeti'ni zararlardan ziyade tehlikeli hale getiren en önemli etken Çerkez Ethem ve kardeşlerinin cemiyetle olan bağıydı. Cemiyetin şimşekleri üzerine çekmesinde Kuva-yı Seyyare gibi çok önemli askeri gücün başında bulunan Çerkez Ethem'in Bolşevik akıma kapılmasının büyük etkisi olmuştu. Çerkez Ethem'i isyana götüren en büyük etkenlerden bir tanesi bu husustu. Cemiyetin askeri gücü hüviyetine dönüşen Kuva-yı Seyyare amacından sapıp M. Kemal Paşa'nın dediği gibi genel bir gayeye yöneldi. Peki, Çerkez Ethem Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bir parçası haline nasıl geldi?

3.5.1. Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Katılması

Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne dâhil olması Yozgat İsyanı günlerine rastlamaktadır. 1920 yazı Ankara'da Bolşevikliğin en popüler olduğu günlerdi. Ankara'daki Bolşevikler ise kendilerine arka çıkacak prestij sahibi liderlerini çoktan gözlerine kestirmişlerdi. Yeşil Ordular başlarına Çerkez Ethem'i geçirecek ve milli kahraman unvanını sık sık kendisine yakıştırarak gerçek komünizmi uygulamaya

³²³ Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Erşan, **Milli Mücadelede Eskişehir**, Eskişehir 2002, s.67-68.

³²⁴ Eğilmez, **Age.**, s.202.

³²⁵ Altıntaş, **Age.**, s.80.

çalışacaklardı. Çerkez Ethem Yeşil Ordu'ya katılmasıyla cemiyetin temelini teşkil etmeye başladı. Çerkez Ethem'in devrimciliğinden çok o günlerdeki askeri gücüne güvenildi. Ankara'daki siyasi mücadelelerini askeri güçle birleştirip emellerine daha rahat ulaşabileceklerdi.³²⁶

Çerkez Ethem anılarında Yeşil Ordu Cemiyeti hakkında; «*Bu namda Kuva-yı Milliye'nin başından sonuna kadar herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmi, özel, gizli, açık bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine rastlanmaz.*» gibi çok garip ve gerçekle ilgisi olmayan ifadeler kullandı. Çerkez Ethem anılarının ilerleyen bölümlerinde kendini ele veren ifadelerde bulundu:

«Ben bundan sonra, Yani Yozgat'a hareketimden önceki günlerimi Taşhan'da oturan Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Beyin özel dairesinde geçiriyor ve geceleri de meclis binası içinde bana ayrılan odada kalıyordum. Bu birkaç günlük misafirliğim sırasında Büyük Millet Meclisi üyelerinden önceden tanıdığım ve tanımadığım birçok kimselerle görüştim. Bunların çoğu sohbet sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın halinden şikâyet ediyorlardı...

...Evet Ankara'da samimi birçok dava arkadaşları da bulmuştum ki uygun bir zamanın gelmesini can-ı gönülden istiyorlar ve dua ediyorlardı.»³²⁷

Çerkez Ethem'in görüştüğü ve dava arkadaşı olarak nitelendirdiği kişiler kuvvetle muhtemel Yeşil Ordu Cemiyeti'nin üyeleridir. Bir görüşe göre ise Çerkez Ethem'i Yeşil Ordu Cemiyeti'ne üye yapan kişi Ankara günlerinde evinde kaldığı Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey'di. Çerkez Ethem Ankara'da bulunduğu günlerde Yeşil Ordu Merkez Komitesine dâhil edildi.³²⁸

Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'in kardeşleriyle beraber Yeşil Ordu'ya girdiklerini ve cemiyete kuvvetli birer mesnet olduklarını söylüyordu. Adapazarı İsyanı sırasında Damat Ferit Paşa ve İngiliz Kumandanlığı'na yazılan mektuplarında, Çerkez Ethem'i yakından takip eden politikacılar tarafından yazdırıldığına inanıyordu. Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'in Ankara'ya çağırılmaması için çok gayret etti. Herhangi bir siyasi cereyana kapılmasından korkuyordu.³²⁹

³²⁶ Ertürk, **Age.**, s.495; Avcıoğlu, **Age.**, C.2, s.561.

³²⁷ Çerkez Ethem, **Anılarım**, s.42, 44.

³²⁸ Haris, **Age.**, s.110.

³²⁹ Cebesoy, **Age.**, s.495.

Çerkez Ethem ve Tevfik Bey, Yozgat İsyanı sırasında Ankara'da geçirdikleri günlerde Yeşil Ordu Cemiyeti'ne üye oldu. Reşit Bey zaten Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bizzat kurucuları arasındaydı. Kuva-yı Seyyare'nin komuta kademesinin cemiyete iltihakından sonra Kuva-yı Seyyare müfrezeleri Yeşil Ordu'nun esasını teşkil etmeye başladı.³³⁰ 1920 ortalarında vaziyet garip bir hal almıştı ki Kuva-yı Seyyare birlikleri tek başına Yeşil Ordu namıyla anılır olmuştu.³³¹

Yozgat İsyanı'nı bastıran Çerkez Ethem artık kendine eskisinden daha fazla güveniyordu. Ankara'nın Moskova ile ilişkilerine değinen Çerkez Ethem, Türk Devrimi ileri gelenleri arasında Moskova'nın kendisine daha fazla güven duyduğunu yani M. Kemal Paşa'ya tercih ettiğini ima etmekteydi. Kendisini ise Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi savunucuları arasında gösteriyordu.³³² Çerkez Ethem'in Bolşevik yanını ise Moskova tarafından itibar görmüyor, samimi bulunmuyordu. 13 Aralık 1921'de Rus delegasyonunun lideri olarak Bolşeviklerin Türk Kurtuluş Savaşı'na verdiği desteği göstermek amacıyla Ankara'yı ziyaret eden Mihail Vasileviç Frunze'nin Çerkez Ethem hakkındaki düşünceleri Moskova'nın Çerkez Ethem'e bakışını açıkça ortaya koyuyordu:

*«Ulusal devrim hareketi sırasında ortaya çıkan, köylü toplumunun sınıfsal içgüdüleri ve gereksinmelerinin sömürsüyle ün kazanan, oysa altına bakılırsa su katılmamış bir demogog ve maceracıdan başka bir şey olmayan adamın kaderi bu.»*³³³

3.5.2. Bolşevik Akımın Kuva-yı Seyyare'yi Sarması

Çerkez Ethem'de başlayan Bolşevik duygular Kuva-yı Seyyare'ye kısa zamanda sirayet etti. Kuva-yı Seyyare birlikleri arasında Bolşevik Taburu isminde birlik oluşturuldu.³³⁴ Eskişehir Müdafaa-i Milliye'nin öncülüğünde oluşturulan, Tabur Komutanlığı'na İsmail Hakkı Bey'in getirildiği müfreze Çerkez Ethem'in emrine verildi.³³⁵ Çerkez Ethem bu taburdan şöyle bahsetmektedir:

³³⁰ Atatürk, **Age.**, s.314.

³³¹ Şapolyo, **Age.**, Ankara 1944, s.296.

³³² Çerkez Ethem, **Anılarım**, s.80.

³³³ Frunze, **Türkiye Anıları**, İstanbul 1978, s.101. Hüsamettin Ertürk'e göre ise Moskova, Yeşil Ordu liderliğine Enver Paşa'dan ziyade Ethem'i uygun buluyordu. Ertürk, **Age.**, s.482.

³³⁴ Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.55.

³³⁵ Hiçyılmaz, **Age.**, s.26.

«Atlı Piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz Kuva-yı Seyyare tümeni ve birlikleri arasında 'Bolşevik Taburu' adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis birliğini, çoğunlukla Karakeçili aşireti efradından oluşan Eskişehir Müdafaa-i Milliye teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun komutanı Yzb. İsmail Hakkı Efendi, savaşçı olmaktan çok gerçekten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaş aleyhinde teşvik yeteneğinde birisiydi. Son zamanlarda savaştan bıkmış askerleri, hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden olağanüstü tahsisat vermekteydim. Tabura adı bu komutan yüzünden verilmişti.»³³⁶

Bolşevik Taburu Çerkez Ethem'in Bolşevik karakterinin Kuva-yı Seyyare içinde sembolleşmesiydi. Bolşevik Taburu'nun teşekkül ettiği yer olan Eskişehir, Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin çıktığı, sol fikirlerin rahatlıkla ifade edilebildiği Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sinin kontrolü altında kalan bölgeydi. Çerkez Ethem bu gerçeği Yzb. İsmail Hakkı'yı savaşçı olmaktan ziyade Bolşevik yönüne vurgu yaparak anlatmıştı.

İsmail Hakkı Bey, Çerkez Ethem'in isyanı sırasında Yunan tarafına geçmeyerek Kütahya'da teslim oldu. Teslim olduktan sonra kendisinden alınan bilgiye göre Bolşevik Taburu 5 subay 261 erden müteşekkildi.³³⁷

Bolşevik Taburu 24 Ekim 1920'de yapılan Gediz Taarruzu sırasında Emet Milli Müfrezesi ile beraber düşmanın batı yanını, gerilerini tehdit etmek ve Simav istikametinden gelecek düşman kuvvetlerini durdurmakla görevlidir.³³⁸

İşin ilginç tarafı Ankara'nın böyle bir müfrezenin varlığından 17 Kasım 1920'ye kadar haberi yoktu ve tesadüfen öğrenmişti. Karakeçili Müfrezesi olarak da bilinen Bolşevik Taburu Eskişehir Karacaşehir'de kuruldu. Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu müfrezenin mevcudu hakkındaki bilgi talebi ve Batı Cephesi Komutanlığı tarafından denetlenmesi emri, Çerkez Ethem tarafından kabul edilmedi.³³⁹

³³⁶ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.122.

³³⁷ **TİH.** 2/3, s.132. İsmail Hakkı Bey Ocak 1926'da idam edilmiştir. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar I**, s.126.

³³⁸ **TİH.** 2/2, s.432.

³³⁹ Atatürk, **Age.**, s.342.

Kuva-yı Seyyare'deki bir diğer Bolşevik belirti ise Afyon Cephesi'ndeki Albay Osman (Kasap Osman) Müfrezesi'nin bayrağındaki kırmızı ve yeşil renktir. Kırmızı renk Bolşevikliği, yeşil renkse İslam'ı temsil ediyordu.³⁴⁰ Fahrettin (Altay) Bey Kasap Osman Müfrezesi'nde gördüğü kırmızı yeşil flamayı Refet (Bele) Bey'in flamasında da görünce çok şaşırır ve aralarında şu konuşma geçer:

«— Kusura bakmayınız, bu yeşil-kırmızı rengi Osman Beyin flamasında da görmüştüm madun olduğu için aldırmadım. Fakat siz mafevkiminde bu renkleri taşıdığımızı görünce artık benim flamamın da rengini değiştirmem zaruri oldu.

Benim bu sözlerim üzerine Refet Bey, hemen elini omzuma koyarak:

— *Sakin yapma. Senin ki doğrudur. Bizimkiler muvakkattir. Cevabını verdi. O vakit Yeşil Ordu hikâyesinin iç yüzünü anlamış oldum.»*

Fahrettin Bey yeşil ve kırmızı renkleri emir subayı Topçu Yüzbaşısı Sabri Bey'in mendilinde kullandığını fark eder. Mendildeki yeşil rengin Yeşil Ordu'yu temsil ettiği kanaati kendisinde uyanmıştır.³⁴¹

Kuva-yı Seyyare birliklerinin yaptığı Bolşevik propagandayı ve askerler arasında görülen Bolşevik heveslerin ezbere yapıldığını söylemek çok doğrudur. Hakkı Behiç Bey'in dediği gibi Kuva-yı Seyyare'nin etrafında dönen bilir bilmez³⁴² Bolşevik cereyanları Anadolu'daki Bolşevik modasının takibinden başka bir şey değildi.

3.5.3. Nazım Bey Meselesi

Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'yle olan ilişkisini kanıtlayan bir başka önemli hususta Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı'na seçilmesinden sonraki süreçtir. İçişleri Bakanı Hakkı Behiç Bey 2 Ağustos'ta sağlık durumunu gerekçe göstererek istifa etti. İstifa sırasında Konya'da bulunan M. Kemal Paşa, 3 Ağustos'ta BMM'ye telgraf çekerek, yakında Ankara'da olacağını ve sorunun çözümünün kendisi Ankara'ya gelene kadar ertelenmesini istedi.³⁴³

³⁴⁰ Belen, *Age.*, s.232.

³⁴¹ Sorgun, *Age.*, s.248-282.

³⁴² Kandemir, *Age.*, s.116.

³⁴³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İstanbul 2003, s.180-181.

Bakanlıklar BMM tüzüğüne göre doğrudan doğruya milletvekilleri tarafından gizli oyla seçiliyordu. 4 Eylül 1920’de yapılan ilk oylamada Nazım Bey 66 oy, Refet Bey 65 oy, İzmit Milletvekili Sırrı Bey’de 31 oy aldı. Sırrı Bey’in adaylıktan çekilmesi üzerine, ikinci oylamada Nazım Bey 98 oy alarak İçişleri Bakanı seçildi.³⁴⁴ M. Kemal Paşa’nın adayı Refet Bey’in yerine, Yeşil Ordu Cemiyeti üyelerinden ve Bolşevik fikirleriyle tanınan Nazım Bey’in seçilmesi, büyük bir krizi beraberinde getirdi.

Nazım Bey bakan seçildikten sonra M. Kemal Paşa’yı ziyaret etmek istedi. M. Kemal Paşa, Nazım Bey’in talebini geri çevirdi. M. Kemal Paşa, BMM’nin güvenini kazanmış bakanı kabul etmemekle, yaptığı muamelenin mahiyet ve nezaketini kabul ediyor, fakat memleketin içinde bulunduğu durum sebebiyle buna mecbur olduğunu belirtiyordu. M. Kemal Paşa Nazım Bey’i casuslukla suçluyor, gayr-i milli faaliyet sevdasında olduğunu söylüyordu.³⁴⁵

M. Kemal Paşa problemin çözümü için Nazım Bey’in İçişleri Bakanlığı’na seçildiği gün Ankara’ya gelen Çerkez Ethem’den Nazım Bey’in istifa etmesini sağlamasını rica etti. Çerkez Ethem, Nazım Bey’in dostu olan Hacı Şükrü’den Nazım Bey’in yanına giderek istifası hakkında konuşmasını istedi.³⁴⁶ Çerkez Ethem’in bir selamı Nazım Bey’in İçişleri Bakanlığı’nın iki gün sürmesine yetti. 6 Eylül 1920’de BMM’de Nazım Bey’in istifası okundu.

“Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Ahval-i sıhhiyem Dâhiliye Vekâleti’ni kabule müsait olmadığından vekâlet-i mezkûreye diğer bir zâtın intihab buyrulması müsterhamdır. 6 Eylül 1336

*Tokat Mebusu ve Dâhiliye Vekili Nazım”*³⁴⁷

Nazım Bey’in İçişleri Bakanlığı’na seçilmesi Bolşeviklerin Ankara’da ne kadar çok taraftar topladıklarının en açık göstergesiydi. Halk Zümresi yani BMM’deki Yeşil Orduların sayısı 85’i bulmuştu.³⁴⁸ M. Kemal Paşa’yı zora sokan bu durum üzerine Bolşevik akıma karşı tedbir alınması düşünülmeye başlandı.

³⁴⁴ Cenik, *Age.*, s.93.

³⁴⁵ Atatürk, *Age.*, s.335.

³⁴⁶ Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.76-77; Hatemi, *Age.*, s.727.

³⁴⁷ *TBMMZC*, C.3, s.524

³⁴⁸ Harris, *Age.*, s.105.

3.5.4. Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi

Eskişehir, en büyük gayri muntazam birliklerin bulunduğu yani Çerkez Ethem'in kontrolü altında olan bölge idi. Komünist ve Bolşevik yayın yapan gazetelerde Ethem'in desteğiyle bu bölgede çıkmaya başladı. Eskişehir'deki komünist faaliyetlerde Şerif Manatov'un da büyük gayretleri vardı. Yeşil Ordu'nun Eskişehir teşkilatından olan Mustafa Nuri 1920 Ağustos sonuna doğru Arkadaş Gazetesi'ni çıkardı. Daha sonra Arif Oruç'un Eskişehir'e gelip Mustafa Nuri'yle beraber çalışmasıyla gazete Seyyare-i Yeni Dünya ismini aldı. Gazete Rusya'daki Türk komünistlerin lideri Mustafa Suphi'nin çıkardığı Yeni Dünya ve Kuva-yı Seyyare'ye atfen isminin başındaki Seyyare adıyla Çerkez Ethem'e bağlılığını Seyyare-i Yeni Dünya ismiyle dile getiriyordu. Gazetede İslami ve komünist doktrin arasındaki temel benzerlikleri ortaya koyan birçok yazı çıkmıştı. Gazetenin yayın hayatına başlamasından bir süre sonra Ankara'yı ziyaret eden Sovyet gözlemcisi, gazetenin hedef ve tuttuğu yolu "*komünizmin ilkel ve bilgisiz, fakat nispeten dürüst, namuslu yorumu*" şeklinde tarif ediyordu.³⁴⁹

Çerkez Ethem ile Arif Oruç'un tanışması Eskişehir'de Kuva-yı Seyyare birliklerinin cephe durumlarını denetlerken gerçekleşti. Çerkez Ethem Arif Oruç'un isteği üzerine Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin çıkması için lazım olan matbaayı satın alarak Arif Oruç'un emrine verdi. Çerkez Ethem'e göre gazetenin niteliği sosyal demokratı. Göreviyse vatandaşları birlik içerisinde toplamaya çalışmak, devrimci hükümete adalet ve özgürlük esasları çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini hatırlatmaktı. Çerkez Ethem Arif Oruç'un üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirdiğine inanıyordu.³⁵⁰

Gazete Çerkez Ethem'den Ethem Yoldaş diye söz ediyordu. Gazetenin Kuva-yı Seyyare'yi takip eden özel muhabiri vardı. Kuva-yı Seyyare muhabiri Kuva-yı Seyyare'nin cephedeki faaliyetlerini ayrıntılı olarak okuyuculara iletliyordu.³⁵¹

İslam Bolşevik gazetesi Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin başında "*Dünyanın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz*" sözü yer almaktaydı. Yeni Dünya ismi Mustafa

³⁴⁹ Harris, *Age.*, s.109–113; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru 1921–1922*, Ankara 1971, s.12.

³⁵⁰ Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.81.

³⁵¹ Ali Ergin Güran, *Kuva-yı Seyyareden Kuva-yı Milliye'ye Yeni Dünya (Seçmeler)*, İstanbul 1976, s.9–10–22–36.

Suphi'nin Moskova'da kurup Kırım'da Türkistan'da ve Kafkasya'da çıkarmaya devam ettiği bir gazetenin adıydı. *Fukara-i Kâsibe* tamlaması *proleterya* karşılığı olarak ilkin Azerbaycan'da kullanıldı.³⁵²

Çerkez kardeşler Kuva-yı Seyyare'nin yayın organı olan Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin her şeyi ile yakından alakadar oluyordu. Saruhan Milletvekili Reşit Bey Fahrettin (Altay) Bey'e 18.9.1920 tarihli yazdığı mektupta Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'ne abone aramaktaydı.

«Fahrettin Beyefendiye

Bilmem ki Bolşevik olacaktınız? Olmazsanız bile herhalde bir Bolşevik gazetesi olan Yeni Dünya'nın intişarını temin için abone olarak muavenetinizi istirham eylerim efendim. 18.8.336

Reşit Saruhan Mebusu»³⁵³

Arif Oruç'un Eskişehir'de çıkardığı Yeni Dünya Gazetesi'nin sayıları Ankara'ya düzenli olarak ulaştırılıyordu. Bir kısmı ise elden satılmaya devam ediyordu.³⁵⁴ Çerkez kardeşler gibi Kuva-yı Seyyare'nin fertleri de Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nden, Arif Oruç'tan, Çerkez Ethem'den her yerde bahsediyor, taraftar toplamaya çalışıyorlardı. Kütahya'a Kuva-yı Seyyare müfettişi Kemal Bey Yeni Dünya Gazetesi ve komünist fikirlere hizmet ediyordu. Özellikle Çerkez Ethem'in kahramanlığı, vatana hizmeti ve bu hizmetin karşılığının takdir görmemesi Kuva-yı Seyyare askerleri tarafından dillendiriyordu.³⁵⁵

Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nde her türlü makaleye rastlamak mümkündü. Başlangıçta birkaç Türk komünistinin makalesi yayınlanırken daha sonra İran, Ermenistan ve Anadolu emekçilerinin III. Enternasyonal beyannamesi bile basılmıştı. Gazete komünizmi Müslüman ahlakı içerisinde ilkel ve basit bir şekilde yorumlama çabasındaydı. Gazete Bolşevik Rusya'ya dostluk duyguları besliyordu. Ankara Hükümeti'ne karşı açıkça muhalefet etmeye sakınıyordu.³⁵⁶

³⁵² Tunçay, *Age.*, s.127.

³⁵³ Sorgun, *Age.*, s.277.

³⁵⁴ Arıkoğlu, *Age.*, s.206.

³⁵⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, İstanbul 1971, s.122. Yazar bir başka ifadesinde Eskişehir'de yayınlanan ve adının altında Türk Bolşevik Gazetesidir cümlesini taşıyan Yeni Dünya gazetesini birkaç kez gördüğünü ve Arif Oruç'unda adını orada okuduğunu söylemektedir. İzzettin Çalışlar, **Gediz, Kütahya Ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61. Tümen**, Ankara 2006, s.28.

³⁵⁶ Frunze, *Age.*, s.100-142.

Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nde Çerkez Ethem'le yapılan mülakat yayınladı. Bu konuşma 27 Eylül 1920'de Açığöz Gazetesi'nde de yayınlandı. Çerkez Ethem Bolşeviklik hakkında derin değerlendirmeler yapmaktan ziyade anılarındaki sözlerinin tekrarını gazete muhabirine de söylemişti. Gerçekte Çerkez Ethem neyi savunduğunu derinlemesine analiz edecek kadar bilgi sahibi değildi. Çerkez Ethem'in mülakatta verdiği göze çarpan bazı cevaplar şöyledir:

«—Evet, Bolşevizm cihanı istila edecektir. Biz onu layık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mesut olacaktır. Emin olunuz, Bolşevizm hali hazırda içinde yüzdüğümüz felaketten ziyade istikbalimiz için daha nüsmir ve daha nafi olacaktır.

—Bolşeviklik yegâne çare-i necat ve felahımız olacaktır.»³⁵⁷

Ali Fuat Paşa Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin yayına başlamasından kısa bir süre sonra 14 Eylül 1920'de M. Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. Eskişehir'de Yeni Dünya isminde Bolşevik gazetesinin yayınlandığını, gazetenin BMM'nin siyasetine aykırı açıkça dokundurmalarla bulunduğunu, başlarında M. Kemal Paşa'nın olduğunu üstü kapalı biçimde ifade ettiklerini ilettili. M. Kemal Paşa verdiği cevapta Türk-Sovyet ilişkileri hakkında uzunca değerlendirmeler yaptı. Konunun hassasiyetine ve önemine dikkat çektikten sonra; “...Bila kayd-u şart Rus tâbiyeti demek olan dâhildeki komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz. ...Bittabi komünizm ve Bolşevizme alemen aleyhtarlığı muvafık görmem”³⁵⁸ diyerek içinde bulunulan durumda Bolşevik yardımına muhtaç olduğunu, Bolşeviklere sırt dönülemeyeceğini dile getirmek istiyordu.

3.6. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Kapatılması ve Sonrasındaki Sol Teşekküller

Bolşeviklerle olan dostane havayı bozmak istemeyen M. Kemal Paşa komünist faaliyetleri kontrol altında tutarak, Bolşeviklerle mevcut dostane havayı geliştirecek şekilde devam etmesini istedi. Bu sayede hem Bolşeviklerin siyasi alandaki destekleri hem de maddi yardımları sağlanacaktı. Fakat Türk komünistlerin Bolşeviklerden yardım ve destek görmeleri, Anadolu'da komünistliği yayma adına faaliyetlerine hız

³⁵⁷ Emel Akal, *Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul 2006, s.359.

³⁵⁸ Cebesoy, *Age*, s.514–518.

vermeleri, M. Kemal Paşa'yı önleyici tedbirler almaya mecbur etti.³⁵⁹

M. Kemal Paşa, cemiyetin zararlı bir hal aldığını gördükten sonra derhal kapatılması gerektiğine kanaat getirdi. Yakın arkadaşlarını da bu konuda bilgilendirdi. Fakat Hakkı Behiç Bey, M. Kemal Paşa'nın isteğine karşı çıkarak, cemiyetin sanıldığından çok daha büyük olduğunu ve üyelerle amaçlarına ulaşmaya kadar maksatlarından ayrılmayacaklarına dair birbirlerine söz verdiklerini söyledi. M. Kemal Paşa bu sözlere sert tepki göstererek, "kapattırırım" dedi. M. Kemal Paşa tüm çabalarına rağmen Hakkı Behiç Bey'in söylediklerinin doğru olduğunu, cemiyetin sanıldığı kadar küçük olmadığını belirtmekteydi.³⁶⁰ M. Kemal Paşa, Fevzi Paşa'dan Hakkı Behiç Bey'le görüşüp cemiyetin kapatılması için ikna etmesini istedi. Fevzi Paşa'nın araya girmesiyle Hakkı Behiç Bey cemiyetin kapatılmasına razı oldu.³⁶¹

1920 sonbaharında Yeşil Ordu Cemiyeti'nin tamamen lağvedilmesinden sonra ortaya çıkan boşluğu doldurabilmek maksadıyla, M. Kemal Paşa 18 Ekim 1920'de Resmi TKF'yi kurdurttu. Cemiyet üyelerinin resmi fırkada toplanmasını isteyen Paşa'nın bu isteği tamamen yerine getirilmemekle birlikte, Hakkı Behiç ve bazı kişiler bu daveti kabul etti. M. Kemal Paşa, TKF'nin Yeşil Ordu modeline dönüşmemesi için lazım gelen bütün tedbirleri almayı ihmal etmedi. Komünizme ve komünist teşkilatlara kesinlikle karşı çıkan Fevzi Paşa, Ali Fuad Paşa, Kazım (Özalp), Refet (Bele) ve İsmet Bey'de TKF'ye üye yapıldı. TKF'ye katılmayanlar ise Tokat Milletvekili Nazım Bey önderliğinde kurulan Gizli TKF'yle birleşerek, 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'ni kurdu. Şeyh Servet ve Nazım Bey TKF'ye karşı tavrı aldı. TKF ile ilişkilerinin bulunmadığına dair Yeni Gün ve Yeni Dünya Gazetesi'ne verdikleri ilan, gerekli izinlerin alınmadığı gerekçesiyle yayımlanmadı. 1920 sonlarına gelindiğinde artık Yeşil Ordu Cemiyeti tamamen ortadan kalkmış, Yeşil Ordu mensupları da çeşitli sol kuruluşlar arasında yerlerini almış bulunuyorlardı.³⁶²

³⁵⁹ Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1987, s.66.

³⁶⁰ Atatürk, **Age.**, s.315.

³⁶¹ Cemal Kutay, "**Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi**", Tarih Konuşuyor, İstanbul 2004, s.157.

³⁶² Ahmet Altıntaş, "**Yeşil Ordu Cemiyeti**", Türkler Ansiklopedisi, C.16, Ankara 2002, s.93; Mustafa Yılmaz, **Age.**, Ankara 1987, s.117; Necip Hablemitoğlu, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti**, İstanbul 2006, s.196; Cebesoy, **Age.**, s.552-553.

1920 Ocak'ta Çerkez Ethem'in isyanının bastırılmasından sonra Kuva-yı Seyyare yani Yeşil Ordu'nun askeri kanadı ortadan kalkmış oldu. Bu sıralarda «İslamın Asr-ı Saadetinden Bir Yaprak» isimli broşür askerler arasında dolaşmaya başladı. Broşürde komünizmin vaat ettiği hayatla Peygamberimiz dönemindeki hayatın aynı olacağı anlatılmak isteniyordu. Bu imzasız broşürün Şeyh Servet Efendi tarafından hazırlandığı ileri sürüldü.³⁶³ 19.11.1921'de Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın eline geçen risaleyi Genelkurmay'a yollamasıyla, eski Yeşil Ordular hükümet tarafından tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi.³⁶⁴

İstiklal Mahkemesi, Yeşil Ordu üyelerini sorguya çekti ve 9 Mayıs 1921'de kararını açıkladı. Ethem, Tevfik, Reşit, Yzb. İbrahim, Jandarma Yüzbaşı Sami, Erkan-ı Harp Yüzbaşı Halil, Polis Artin, Manyaslı Şevket, Çerkes Ahmet, Reşat, Bnb. Abdullah, Mülkiye Kaymakamlarından Lütfi idama mahkûm edildi. Tokat Milletvekili Nazım, Hacıoğlu Salih, Zinetullah Nuşirvan 15 yıl küreğe konma cezası aldı. Şeyh Servet Efendi ve Mehmet Şükrü Bey suçsuz görülerek tahliye edildi. Arif Oruç ise tutuklu kaldığı süre yeterli görülerek tahliye edildi. Fakat hükümetin uygun gördüğü yerde ikamete tabi tutuldu. Çeşitli cezalara çarptırılan Yeşil Ordular 29 Eylül 1921'de çıkarılan af kanunuyla serbest bırakıldı.³⁶⁵

24 Ocak 1921 tarihine geldiğinde M. Kemal Paşa'nın Bolşevik taraftarlarına karşı olan düşünceleri çok netti. Ankara'da bulunan Sovyet Heyeti Sekreteri ile Resmi TKF hakkında yaptığı bir sohbette Hakkı Behiç, Reşit Bey, Hacı Şükrü ve bazı Çerkezleri egoist şahsiyetler olarak nitelendiriyordu.³⁶⁶

3.7. Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin Ankara'ya Nakli

1920 sonlarında Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra M. Kemal Paşa, 18 Ekim 1920'de Resmi TKF'yi kurdurdu. M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem'e bir mektup yazdı. Resmi TKF'nin kurulduğunu haber verdikten sonra kendisini firkaya davet etti. Ayrıca Bolşevik propagandası için çok mühim olan Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nin faaliyetlerini daha rahat kontrol edebilmek maksadıyla gazetenin

³⁶³ Yalçın Toker, *Age.*, s.195.

³⁶⁴ Necati Fahri Taş, *Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, İstanbul 1997, s.91. Sadi Borak bu belgenin tarihinin orijinalinde 01.01.1921 olduğunu söylemektedir. Borak, *Age.*, s.38.

³⁶⁵ Yakın Tarihimiz, C.1, "Yeşil Ordu Cemiyeti", s.298; Yalçın Toker, *Age.*, s.246.

³⁶⁶ Aslan, *Age.*, s.295.

Ankara'ya naklini rica etti. Muhterem Yoldaş diye biten mektup şöyle başlıyordu:

«*Muhterem Ethem Beyefendi,*

...Eskişehir'de çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız...

Yalnız şuarasını bildirmek gerekir ki, III. Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu cemiyet merkezine ben, sen ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya Gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, cemiyetin genel sekreteri olmuştur. Buna ciddi bir surette çalışmak, bilimsel ve pratik gayret lazımdır. Çünkü genel çıkarlarımız bunu gerektiriyor. ...Matbaanın hemen Ankara'ya taşınmasını buyurunuz. Hacı Şükri Bey matbaanın taşınmasına memurdur. Hakkı Behiç Bey kardeşimizin hamiyetine ve beceri derecesine benim kadar sizinde emin bulunduğunuza inanıyorum. Sıhhat ve afiyet, muhterem yoldaş.»

Çerkez Ethem matbaanın Ankara'ya taşınmasına ve orada faaliyetine devam etmesine izin verdi. Arif Oruç'a da gerekli izahat yapıldıktan sonra matbaa Ankara'ya taşındı.³⁶⁷ Eskişehir'de yayınlanan Yeni Dünya Gazetesi'nin altında «*İslam Bolşevik Gazetesi*» yazar iken gazete, Ankara'ya taşındıktan sonra «*Türkiye Komünist Gazetesidir*» ibaresi yer aldı. Gazetenin yalnızca ilk sayısında başyazar olarak Hakkı Behiç Bey'in yazıları çıktı. Daha sonraki tüm sayılarda ise başyazar olarak Arif Oruç görüldü. Gazete Ankara'da cumartesiden başka her gün çıkıyor ve tanesi 5 kuruşa satılıyordu. Bu durum 83. sayıya kadar böyle devam etti.³⁶⁸

Gazetede Çerkez Ethem ile ilgili haberler abartılı olarak veriliyor, kazandığı zaferler övülüyordu. 28 Aralık'ta hükümet izinsiz asker toplanmasını yasaklayan beyanname yayınladı. BMM Reisi M. Kemal Paşa imzalı beyanname, Hâkimiyet-i Milliye gazetesiyle beraber Yeni Dünya Gazetesi'nde de yayınlandı. Hükümetin izinsiz asker toplamayı yasaklamasına, gazetenin 83. sayısında bu durumu eleştiren haber yapmasına müteakip, gazetede Çerkez Ethem yanlısı haberlere son verildi. Gazetenin adındaki Seyyare sözü Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sini hatırlattığı

³⁶⁷ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.79–80; Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru 1921–1922**, Ankara 1971, s.15.

³⁶⁸ Tunçay, **Age**, s.129.

için kaldırıldı.³⁶⁹ Çerkez Ethem'in Ankara Hükümeti'ne karşı isyanı sırasında gazete, Çerkez Ethem taraftarı birkaç makale daha yayınlandı. Demiryolu memur ve işçilerine çağrıda bulunarak, Çerkez Ethem üzerine trenle yollanan askerlerin ulaşımını engellemek maksadıyla grev çağrısında bulundu.³⁷⁰ Yapılan bu haberler 2 Ocak 1921'de Yeni Dünya Gazetesi'nin hükümet taraftarlarınca tahrip edilmesiyle karşılığını buldu. Arif Oruç ve arkadaşları ise tutuklandı.³⁷¹

Hakkı Behiç Bey gazetenin basılma olayını şöyle anlatmaktadır:

“Eskişehir’de gayri münasip neşriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecek iken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya Gazetesi bir eşkıya yatağı gibi basıldı, muharrirleri hapsedildi, sermuharrir ben olduğum, gazetenin başında müdür-ü mesul namına da benim ismim bulunduğu halde en küçük bir arkadaşlık hissiyle haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem’in gönderdiği bir beyanname tabolunmuş...”³⁷²

Yeni Dünya Gazetesi kapatıldıktan sonra matbaası Yunus Nadi'nin Yenigün Gazetesi'ne devredildi. Ankara'daki bolşevik teşkilatları ise III. Enternasyonel'e hiçbir zaman kabul edilmedi.³⁷³

³⁶⁹ Tunçay, *Age.*, s.129; Güran, *Age.*, s.55; *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Aralık 1920.

³⁷⁰ Frunze, *Age.*, s.142.

³⁷¹ Tunçay, *Age.*, s.104.

³⁷² Kocahanoğlu, *Age.*, s.324.

³⁷³ Andrew Mango, *Atatürk*, İstanbul 2000, s.286.

4. BÖLÜM

KUVA-YI SEYYARE ve DÜZENLİ ORDU İLİŞKİLERİ

4.1. Gediz Muharebesi'ne Kadar Kuva-yı Seyyare'nin Düşmana Yönelik Faaliyetleri

İtilaf Devletleri kendi çıkarlarına uygun olarak hazırladıkları barış projelerini Türklere kabul ettirmek için, mütareke hükümleri dışında giriştikleri yıkıcı teşebbüsler dışında, bu işi ayrıca kuvvet kullanarak gerçekleştirmek istedi. Bunun için doğudan Ermeni ordusunu, batıdan Yunan ordusunu Anadolu içlerine saldırtmayı uygun ve yeter gördüler. 22 Haziran 1920'de Batı Cephesi'nde Milne hattından itibaren başlayan Yunan taarruzu, Temmuz ortalarına doğru Bursa doğusunda Kestel, merkezde Demirci-Elvanlar, güneyde ise Buldan ve Burhaniye hattına kadar kolaylıkla ilerlemiş ve bu hatta duraklamıştı.³⁷⁴ 24 Haziran 1920'de Yunanlar sabah saatlerinden itibaren Akhisar istikametine doğru taarruza başladı. 23–24 Haziran'da da Salihli ve Milas istikametine taarruz etti.³⁷⁵

Çerkez Ethem'in genel olarak faaliyette bulunduğu Salihli bölgesi 23.Tümen Komutanlığı'nın sorumluluğundaydı. 1920 ortalarında milis kuvvetlerin emrinde bulunan ve I. Dünya Savaşı'na katılmış erlerin terhis olmaları, seçme kuvvetlerden oluşan Kuva-yı Seyyare'nin iç ayaklanmaları bastırmak üzere başka bölgelerde bulunması sebebiyle 23.Tümen savaş gücünden çok şey kaybetmişti.³⁷⁶

Genelkurmay Başkanlığı Bursa istikametinde gelişen Yunan taarruzu karşısında Batı Cephesi kuzey kesiminde kolordu ve cephe komutanlıkları ile birlikte yeni tertip ve tedbirler alınırken, bir yandan Uşak Cephesi'ndeki kuvvetlerin takviyesini lüzumlu görüyordu. Bu günlerde Yozgat ayaklanmasını bastırmakta olan Kuva-yı Seyyare'nin cepheye geri çağırılması düşünüldü. Verilen emirle Bursa ve Uşak istikametinde başlayan Yunan taarruzu karşısında ordu birliklerinin ve milli kuvvetlerin geri çekilmekte oldukları, hiç olmazsa önemli bir noktada dayanmak gerektiği ve bunu ancak morali sağlam 1. Kuva-yı Seyyare'nin yapabileceği işaret edildi. Bu sebeple 3 Temmuz'da Çerkez Ethem'in Yozgat ayaklanmasının tedip

³⁷⁴ TİH. 2/2, s.385.

³⁷⁵ TİTE, KN:28, BN:36; HTVD, S.14, BN. 378.

³⁷⁶ TİH. 2/2, s.301.

harekâtını Çolak İbrahim Bey'e bırakarak derhal geri dönmesi istendi.³⁷⁷

Çerkez Ethem, 9 Temmuz'da cepheye dönmek üzere Yozgat'tan ayrıldı. 12 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Çerkez Ethem'den iki gün sonra Kuva-yı Seyyare birlikleri Ankara'ya ulaştı. Kuva-yı Seyyare'nin vakit kaybedilmeden ertesi gün Eskişehir'e sevkine başlandı. Eskişehir'e gelen Kuva-yı Seyyare kimseye danışmaksızın, keyiflerine göre, en güzel evleri boşaltarak sahiplerini kovdu ve buralara yerleşti. Günlerce Eskişehir'de at oynatarak yorgunluk attı. Yozgat İsyanı sırasında kazandıkları paraları Eskişehir'de harcadılar.³⁷⁸

Tevfik Bey Eskişehir'e geldikten sonra İzzettin Bey'e mektup yollayarak şöyle dedi:

"Eskişehir'de ki zabitanı çok fena vaziyette buldum. Adeta hissiyatı vataniyeden mahrum, sefil bir vaziyette, kahvelerde işsiz güçsüz oyun oynamakla meşgul görüyorum. Bu zabitan daire-i inzibat ve terbiyeye alınmazsa bizzat tecziye edeceğim."

İzzettin Bey ise verdiği cevapta:

"Mektubunuzu okudum. Hissiyatı vatanperveranenizi takdir ederim. Zabitanın hukuk ve vezaifi ve inzibatı kolordu kumandanı sıfatıyla bana mevdudur ve kalplerinin vatan aşkı ve memleket derdiyle çarptığından haberdarım. Zabitanın herhangi birisine bir tecavüz kabul edemem. Böyle bir harekete bizzat ve fiilen mukabele ederim."

Mektubu alan Tevfik Bey çok sinirlendi. İzzettin Bey durumdan Ali Fuat Paşa'yı haberdar etti. Ali Fuat Paşa Tevfik Bey'i Bozöyük'teki karargâhına çağırdı. Bir gün sonra da Çerkez Ethem Ankara'dan geldi. Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'le İzzettin Bey'i tanıştırdı. Çerkez Ethem'e Kütahya Mıntıkası Kumandanlığı'nı vereceğini, Çerkez Ethem'in Gediz ve Simav mıntıkasında Yunanlara karşı savaşacağını söyledi.³⁷⁹

Ali Fuat Paşa Kuva-yı Seyyare'ye Bursa Cephesi'nde İnegöl civarında Uludağ'ın doğusundaki köylere yerleştirerek görev vermek istedi. Çerkez Ethem ise Simav, Tavşanlı ve Demirci hattında görev almak istiyordu. Çerkez Ethem

³⁷⁷ TİH. 2/2, s.389; Çerkez Ethem, **Anılarım**, s.57.

³⁷⁸ Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.194; Hatemi, **Age.**, s.714.

³⁷⁹ Çalışlar, **Age.**, İstanbul 1997, s.326-327.

Eskişehir'den Kütahya üzerine hareket ederek, kuvvetlerini Kütahya bölgesine yerleştirdi. Abdullah adında bir adamını Kütahya Valiliği'ne getirdi. Abdullah Bey, Kütahya'nın Çerkez Ethem'den sonra en korkulan kişisi oldu. Bunun neticesinde halk tarafından Kuva-yı Seyyare'ye karşı büyük bir nefret uyandı.³⁸⁰

Ali Fuat Paşa Batı Cephesi'nde görev yapan kuvvetlere 25 Temmuz 1920'de bir emir yayımlayarak vazifelerini bildirdi. Çerkez Ethem 27 Temmuz'da Kütahya Mıntıka Komutanlığı'na atandı. Çerkez Ethem'in kuvvetleri icap eden vazifeye göre görev alacak, hangi bölgeye giderse gitsin gittiği bölgede bulunan müfrezelere yardım edecekti. Kütahya Mıntıka Komutanlığı kuzeyden Beyce-İnönü, doğudan Eskişehir-Afyon-Karahisar, güneyden Sındırgı-Simav-Gediz-Sincanlı bölgesinde görev yapacaktı. Görevi mıntıkasının düşmanla temasta bulunan kısmında gerilla harekâtı yapmak, asayiş temin etmek ve lüzumu halinde Ertuğrul, Saruhan gruplarına ve 12. Kolordu'ya yardım etmekte.³⁸¹

Çerkez Ethem verilen emir üzerine Kütahya'ya geldi. İlk iş olarak Kütahya hapisanesinden fiziki yapıları kuvvetli 400 kadar mahkûm ile bölgeden sağladığı 150 gönüllüyü silahlandırdı. Bu kuvvete yeteri kadar yedek subay vermek suretiyle kendi adamlarından Hafız Hüseyin Bey'in emrinde bir tabur teşkil ederek Simav istikametine sevk etti.

11 Temmuz'da Simav ve kuzeyi çevresinde toplanan Kuva-yı Seyyare 4.500 atlı ve yaya asker, 550 mevcutlu cezalılar taburu³⁸² 4 dağ topu ve 14 makineli tüfekten ibaretti.³⁸³

Yunan ordusu 21 Temmuz'dan itibaren Simav istikametine yürüyüşe geçti. 23 Temmuz'da Hisarköy'ü geçerek Demirci'nin güneyinde bulunan dağlarda vaziyet aldı. 26 Temmuz'da Simavlıların arasında bulunan zararlı ve karşıt kişiler Yunanlarla işbirliği içine girdi. Çerkez Ethem 30 Temmuz'da Simav civarına geldi. Yunanlarla işbirliği yapan Simavlıları nasihat ederek yola getirmeye çalıştı. Gayretinden netice alamayan Çerkez Ethem Simav civarında Yunan ordusuna öncülük eden asilerin üzerine yürüdü. Asilere 50 ölü, 50 yaralı verdirdi. Kuva-yı Seyyare'den 4 şehit, 5 yaralı vardı. 30 Temmuz'a kadar geçen sürede Simav ve Hisarköy dolaylarında,

³⁸⁰ Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.194; Akıncı, **Age.**, s.15.

³⁸¹ Özalp, **Age.**, s.150; **TİH.** 2/2, s.393.

³⁸² Sonradan katiller taburu adı verilmiştir.

³⁸³ **TİH.** 2/2, s.389; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.60.

küçük ölçüde ve çoğu keşif mahiyetinde taarruzlar yapıldı. Bu süre zarfında duruma hâkim olan Çerkez Ethem için artık taarruza geçme zamanı gelmişti.³⁸⁴

30 Temmuz'da Demirci'nin 12 km güneyinde topçu ve makineli tüfikle donatılmış Yunan kuvvetiyle karşılaşan Çerkez Ethem, karşılıklı taarruzlar sonucu düşmanı 5 km geriye atmayı başararak, Demirci'nin güneyine hâkim tepeleri işgal etmeyi başardı. 31 Temmuz 1920'de Yunanlarla muharebeye devam edildi. Yunan ordusu 300 süvari, 500 kadar piyade takviyesi yaptı. Yunanlar inatla direnmekteydi. Muharebe bütün şiddetiyle devam ediyordu. Yunanlar takviye aldıkları için bir ara karşı taarruza geçmek istedilerse de, Kuva-yı Seyyare topçusunun ateşi karşısında durakladı. Muharebeyi yakından izleyen Çerkez Ethem'in kumandanları ve hatta Tefik Bey, düşmanın bol cephanesi olduğunu ve yeni takviye aldığı zannı ile çekilmeyi teklif etti. Teklifi reddeden Çerkez Ethem, maiyetindeki 100 atlıdan ibaret ihtiyat kıtası hariç, bütün birliklerin iştiraki ile tekrar taarruza geçilmesini emretti. Birlikler düşman mevzilerine doğru ilerlemeye başladı. Parti Pehlivan Müfrezesi Hocalar'dan geçerek düşmanın sağ kanadını ve gerilerini ateş altına alacak duruma girdi. Cepheden ilerleyen birliklerin de fedakârca saldırılarına karşısında düşman saat 12.00'ye doğru önce sağ kanattan olmak üzere grup mevzilerini terk ederek çekilmeye başladı. Bir süre takip edilen düşman hayli zayıf vererek Hocalar'da toplandı ve Çiftlik üzerinden Borlu'ya çekildi. Çerkez Ethem'in taarruzu ile yedi buçuk saat süren zorlu bir muharebe neticesinde Demirci zaptedildi. Tarihe Demirci Muharebesi olarak geçen bu çarpışma sırasında Kuva-yı Seyyare 50 şehit, 60 yaralı verdi. Kuva-yı Seyyare'nin ileri gelenlerinden Çerkez Ethem'in eniştesi Hafız Hüseyin, Vasıf Bey, Makedonya Müfrezesi Komutanı Mehmet Ali Bey, Faik Bey şehit oldu. Yunanların ikisi yüzbaşı 500 kaybı vardı. Ayrıca 20 Yunan askeri esir alındı. 25 mitralyöz, 1 top ve 30 araba yükü yaklaşık 1.000 sandık cephane, birçok hayvan, kaput, çadır, battaniye, elbise, 400 çelik başlık ele geçirildi. 1 Ağustos'ta Kuva-yı Seyyare Demirci'ye tamamen hâkim oldu. Çerkez Ethem Yunanlarla işbirliği yapanların olup olmadığını sorgulamaya başladı. Yunan kuvvetlerini ağırladığı iddiasıyla Dilâverin Mehmet ve Hacı Nurullah Efendi Çerkez Ethem tarafından yakalandı. Tüm mallarına el konulduktan sonra idam edildi. Çerkez Ethem

³⁸⁴ **TİH.** 2/2, s.414; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.61.

Demirci’de kazandığı zaferi kendi imzasıyla gönderdiği telgrafla mertebe, silsile dinlemeyerek, cephe, kolordu, tümen komutanlarına ve BMM’ye bildirdi. BMM’de Çerkez Ethem’in Umum Seyyar Kuvvetler ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem imzasıyla yolladığı galibiyeti müjdeleyen telgrafın okunmasından sonra Aydın Milletvekili Cami Bey’in teklifiyle, BMM namına Çerkez Ethem’e teşekkür edilmesine karar verildi.³⁸⁵

Çerkez Ethem’e karşı mağlup olarak Demirci’nin güneyine çekilen Yunanlar, 4 Ağustos’ta 5 taburla Salihli’den ve 1 taburla Kula’dan Demirci üzerine yürüdü. Yzb. İsmet kumandasındaki Uşak Hücum Taburu ve Alaettin Tiritioğlu’nun akıncı müfrezesi Çerkez Ethem kuvvetlerine yardım için gönderildi. Fakat bu birlikler Yunanların ani saldırıya geçmesiyle cepheye yetişemedi. 5 Ağustos’ta devam eden çatışmalar da Yunan ordusu Demirci’yi tekrar işgal etti. Bunun üzerine Çerkez Ethem, Kuva-yı Seyyare’yi doğudaki Hisarköy dağlarına çekti. Yunanlar 6 Ağustos’ta üç alaylık bir kuvvetle Kuva-yı Seyyare’nin sol tarafına Demirci tarafından şiddetle taarruz etti. Fakat Kuva-yı Seyyare iki saatlik çarpışmayla Yunanları durdurmayı başardı.³⁸⁶

10 Ağustos 1920’de Yunanlar Simav dağlarından Kuva-yı Seyyare’ye taarruz etti. Bunun üzerine 23. Tümen’den bir Alay ile iki dağ topu ve bir süvari bölüğü düşmanın sağ kısmına taarruz ederek Kuva-yı Seyyare’ye yardım etti.³⁸⁷

14 Ağustos’ta Yunanlar iki alayla Kuva-yı Seyyare’ye yeni bir taarruz yaptı. Bu taarruz Kuva-yı Seyyare tarafından durduruldu. Başarılı olamayan Yunanlar ertesi gün Alaşehirli Mustafa Bey’in çiftliği istikametine tekrar taarruz etti. Dört saat süren çarpışmada Kuva-yı Seyyare’den biri subay 7 asker şehit oldu, 19 asker yaralandı.³⁸⁸ Kuva-yı Seyyare 17–18 Ağustos’ta Yunanların taarruzuna karşılık vermeye karar verdi. Sabaha karşı baskın tarzında bir harekât yapıldı. Kuva-yı Seyyare Yunanları 2 km güneydoğuya doğru çekilmeye mecbur bıraktı.³⁸⁹

³⁸⁵ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.62-63; Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.196; Hatemi, **Age.**, s.718; Tekeli, İlkin, **Age.**, s.325; **TBMMZC**, C.3, s.41-53-366-367; Sarıhan, **Age.**, C.III, s.144; Cebesoy, **Age.**, s.486; Avcıoğlu, **Age.**, C.2, s.1260; Ergül, **Age.**, s.278-279; **TİH**, 2/2, s.415.

³⁸⁶ **TİTE**, KN:28, BN:52; Tekeli, İlkin, **Age.**, s.330; **TBMMZC**, C.3, s.367; Cebesoy, **Age.**, s.486; Hatemi, **Age.**, s.719.

³⁸⁷ Sorgun, **Age.**, s.262.

³⁸⁸ **TİTE**, KN:24, BN:96; **TBMMZC**, C.3, s.288; Hatemi, **Age.**, s.721.

³⁸⁹ Kocatürk, **Age.**, s.195; **TBMMZC**, C.3, s.367; Cebesoy, **Age.**, s.487; Hatemi, **Age.**, s.722.

20 Ağustos'ta Yunanlarla Kuva-yı Seyyare arasında Demirci civarındaki çatışmalar sabahtan akşama kadar devam etti. Yunanlar Demirci'nin güneyine sürüldü. Demirci'nin güneydoğusuna ilerleyen Kuva-yı Seyyare cephanesizlikten Hisarköy-Atagediği'ne çekildi. 20-22 Ağustos günlerinde Yunanların zayıyatı 2 subay 15 er ölü, 3 subay 95 er yaralı idi.³⁹⁰

Şiddetli çarpışmalar sırasında rahatsızlanan Çerkez Ethem Ankara'ya gitti. M. Kemal Paşa 21 Ağustos'ta BMM'ye sunduğu teklifte, Reşit Bey'in Çerkez Ethem'e vekâlet etmesini istedi. BMM tarafından Çerkez Ethem'in yerine Kuva-yı Seyyare Kumandanı olarak Reşit Bey atandı. BMM çalışmalarında izinli sayılan Reşit Bey 21 Ağustos'ta cepheye hareket etti. Reşit Bey 1.000 süvari ve 300 piyadeli Kuva-yı Seyyare ile Simav'dan Uşak'a hareket etti. Çerkez Ethem'in hastalandığını öğrenen milletvekilleri Demirci Muharebesi sonucu memlekete rahat bir nefes aldırın Çerkez Ethem'e hastalığından dolayı duydukları üzüntüyü Reşit Bey vasıtasıyla bildirmeye karar verdi.³⁹¹

Ertuğrul Grubu Komutanı Kazım Bey 29 Ağustos'ta Uşak'a taarruz eden Yunanların hareketi üzerine cephenin durumunda bazı değişiklikler yapmak zorunda kaldı. Kuva-yı Seyyare'den Gediz ve Hamidiye hattı üzerine hareket etmesi istendi. 30 Ağustos'ta Kuva-yı Seyyare Yeniköy ve Sarıdere'yi terk ederek, Hamidiyehanı doğusundaki Gördes'te toplandı. Ertesi gün Simav ve Uşak'tan ilerleyen Yunanlar Kuva-yı Seyyare ile akşama kadar muharebe etti. Kuva-yı Seyyare'den 350 asker, 1 top ve 2 mitralyözle Gördes'e sevk edildi. Kuva-yı Seyyare Kütahya ile Gediz arasında bulunan Saray civarına çekildi.³⁹²

Ertuğrul Grubu Komutanı Kazım Bey, Kütahya'da bulunan Reşit Bey'le görüştüktan sonra cepheye hareket etti. Tevfik Bey ile de bir görüşme yaptı.

İsyanlarda gücünü kat kat artıran Kuva-yı Seyyare'nin mevcudu firar ve çatışmalarda kaybedilen askerlerle üçte bir seviyesine kadar düştü. Tevfik Bey Kuva-yı Seyyare'nin mevcut kuvvetiyle cepheyi düşmana karşı bir gün bile savunamayacağını, kuvvetlerin tertip ve tanzimi için geri çekilmeleri gerektiğini söyledi. Kuva-yı Seyyare'nin takviye edilebilmesi ve askerlerin istirahat edebilmesi

³⁹⁰ Sarihan, *Age.*, C.III, s.179; *TİH.* 2/2, s.418; Hatemi, *Age.*, s.723.

³⁹¹ *TBMMZC*, C.3, s.363-370; Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.72-73; Hatemi, *Age.*, s.723-725.

³⁹² Özalp, *Age.*, s.160-162; Hatemi, *Age.*, s.726.

için 189. Alay'ın Kuva-yı Seyyare emrine verilmesi kararlaştırıldı. Kuva-yı Seyyare bir müddet cepheye sürülmeyerek Kütahya istasyonu civarında dinlenmeye alındı.³⁹³

5 Eylül'de Kuva-yı Seyyare Kütahya-Çavdarhisar'ın 6 km doğusunu işgal etti. Ertesi gün Kütahya-Dereköy ve Pınarbaşı'nda istirahata geçti. Tevfik Bey 16 Eylül'de Kütahya civarında Milli Alay firarilerinden olan erlerin 15'i ölü olmak üzere, 90 tanesini ele geçirdi.³⁹⁴

18 Eylül 1920'de hükümet aldığı kararla Kuva-yı Milliye müfrezelerinin kaldırılmasına karar verildi. Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare kuvvetlerine Birinci Kuva-yı Seyyare, Çolak İbrahim'in kuvvetlerine İkinci Kuva-yı Seyyare adı verilerek, iki müfrezenin devamına karar verildi. Bu müfrezelerin maaşları seyyar jandarma adıyla, seyyar jandarma kanununa dayanarak verilecekti.³⁹⁵

Çerkez Ethem Ankara'dan geniş yetkilerle Batı Cephesi'ne döndüğünde, Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'i Bozöyük'teki karargâhına çağırdı. Çerkez Ethem'den müfrezesiyle beraber Demirci istikametine hareket etmesini istedi. Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sinin Batı Cephesi birlikleriyle beraber ahenkli bir şekilde hareketi için Birinci Kuva-yı Seyyare adında teşkilatlanacağını söyledi. Çerkez Ethem kararın kabulünde tereddüt gösterdi. Çerkez Ethem'in halsiz olduğunu sezen Ali Fuat Paşa Çerkez Ethem'i tedavi edilmesi için askeri hastaneye gönderdi. Hastaneden alınan rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Çerkez Ethem akciğerinden rahatsızdı. Uzun tedavi ve istirahate ihtiyacı vardı. Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı'ndan bir süreliğine ayrılma ihtiyacı üzerine, Tevfik Bey'in Kuva-yı Seyyare'ye kumanda etmesini istedi. Ali Fuat Paşa teklifi kabul etti.³⁹⁶

Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare şehitleri için mevlit okutmaya karar verdi. 11 Ekim'de İzzettin Bey'i de okutulacak mevlide davet etti.³⁹⁷

4.2. Gediz Muharebesi ve Sonuçlarının İlişkilere Yansıması

Gerek meydana gelişi ve gerekse kendinden sonra gelişen olaylar açısından

³⁹³ Özalp, *Age.*, s.163.

³⁹⁴ Hatemi, *Age.*, s.728-731.

³⁹⁵ *BCA*, 30..18.1.1/1.12..1.

³⁹⁶ Cebesoy, *Age.*, s.511-512.

³⁹⁷ Çalışlar, *Age.*, İstanbul 1997, s.335.

Gediz Taarruzu Milli Mücadele tarihimizin önemli hadiselerinden biridir. Gediz Muharebesi'nin düzenli ordu mu yoksa Kuva-yı Milliye mi tartışması yapıldığı günlere denk gelmesi harekâtı daha önemli hale getirmekteydi. Mecliste ve askerler arasında yüksek sesle bu düşüncelerin ifade edilmeye başlanması hem hükümeti hem de düzenli ordu birliklerini zor durumda bırakıyordu. Eskişehir sokaklarında Yeşil Ordu'nun etkisiyle açıktan açığa subaylığın ve mecburi askerliğin kaldırılması gerektiği dile getiriliyordu. Nitekim o güne kadar gerçekleştirilmesi istenilen, düzenli ordu meselesi taarruz ve sonrasında gelişen hadiseler neticesinde kesin bir şekilde sokulacaktı.

1920 Eylül ortalarında Batı Cephesi'nde Yunanların Gediz'de bulunan ve bir tümen olduğu tahmin edilen kuvvetine taarruz etme ve kazanılacak sınırları da olsa bir zaferle halkın ve askerinin moralinin yükseleceği fikri doğmuştu. Özellikle Çerkez Ethem taarruz fikrine destek veriyordu. Fakat düzenli birliklerle takviye edilmelerini istedi.³⁹⁸ Bir müddet sonra Ali Fuat Paşa'da bu kanaat hâsıl olmuş olmalı ki hatıralarında Gediz Taarruzu'nun gerekçelerini şu şekilde açıklamaktaydı:

“Yunanlılar kuvvetlerini belli başlı iki gruba ayırmak mecburiyetinde kalmışlardı. Birisi Bursa-Aksu'da, diğeri Uşak ve civarında toplanmıştı. Düşmanın Uşak grubu Gediz'in şimalinde ki Derbend geçini kuvvetli bir ileri mevzii olarak tutmuş. Bu vaziyet karşısında Uşak ve Bursa gruplarının mütekariben yapacakları bir taarruz halinde birisini diğerrinin yardımı olmadan yakalamak çok müşkül olacaktı. Çünkü Gediz'de bulunacak düşman kuvveti, Uşak grubunun kısmi küllisini Kütahya'ya mı, yoksa Afyon'a mı hareket ettiğini bizden saklayabilecek ve iki grup arasında ki irtibatı da temin edebilecekti. Bu sebeptendir ki bizce Gediz ileri mevziinde Yunan kuvvetini yalnız yakalayıp mağlup etmek, bir daha düşmanın bu istikamete kuvvet ayırmamasını sağlamak demektir. Bunun bir neticesi olarak iki düşman grubu bir ileri hareket esnasında kolay kolay irtibat temin edemeyecekti. Askeri bakımdan Gediz baskını elzemdi.”³⁹⁹

Ali Fuat Paşa Gediz Taarruzu'na katılacak komutanlarla Ertuğrul Grubu

³⁹⁸ Ayfer Özçelik, “Gediz Taarruzu (24 Ekim1920)”, AKDITYK, AAMD, C.7, S.21, Ankara 1991, s.581–583.

³⁹⁹ Cebesoy, *Age.*, s.537–538.

Komutanı Kazım Bey'in Alayunt'taki karargâhında toplantı yapmaya karar verdi. 16 Ekim'de yapılan toplantıya Albay Kazım Bey, 11. Tümen Kumandanı Arif Bey, 61. Tümen Kumandanı İzzettin Bey ve Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem katıldı. Ali Fuat Paşa komutanlara verdiği izahatta Gediz'de düşmanın bir tümenlik kuvveti buldukça, Bursa ve Uşak gruplarının olası ileri hareketi esnasında onları ayrı ayrı yakalamanın imkânı olmadığını, doğu da Ermenistan harekâtına başlanacağı için Batı Cephesi'nde de faaliyette bulunmak gerektiğini, taarruzun baskın tarzında olacağını ve İtalya'dan istenen cephanenin temin edildiğini söyledi. Çerkez Ethem Gediz'de bulunan düşmanın bir tek tümen olması nedeniyle, hem bu tümenin yok edileceği hem de cephane ve diğer muharebe eşyası gibi birçok ganimetin alınarak cephane ihtiyacının giderileceğini söyledi. Çerkez Ethem ve 11. Tümen Komutanı Yarbey Arif Bey harekâta taraftar olduklarını bildirdi. Kazım ve İzzettin Bey ise bazı noktalar üzerinde itirazda bulundu. Tartışmalar sonucu pürüzler halledildi ve kumandanların ortak kanaatiyle taarruzun yapılmasına karar verildi.⁴⁰⁰

Ali Fuat Paşa taarruz düşüncesini Erkan-ı Harbiye Umum Reisi İsmet Bey'e bildirdi. İsmet Bey, Ali Fuat Paşa'nın düşüncesine Yunan tümenlerinin çok kuvvetli olması ve kuvvetlerimizin Yunan kuvvetine nazaran daha az olması gerekçesiyle karşı çıktı. Cephane miktarımızda harekât için yetersizdi. Düşmana karşı süratle yapılacak bir taarruzla başarı kazanılabiliyordu. Fakat genel ve sonucu olan bir başarı kazanılması zor görünüyordu. Batı Cephesi Komutanlığı'yla haberleşme ile anlaşamadığı için İsmet Bey konuyu Ali Fuat Paşa ile görüşmek üzere Ankara'dan Eskişehir'e gitti. Harekât bir süreliğine ertelendi.⁴⁰¹

Daha sonra taarruza katılması düşünülen kuvvetlerin kumandanlarının cephaneyi kâfi görmeleri ve taarruzun gerçekleşmesini istemeleri üzerine Ali Fuat Paşa taarruzun yapılacağı günü ve ayrıntılı planı İsmet Bey'e gönderdi. Buna göre birlikler buldukları yerden hareketle, 22–23 Ekim'de hazırlık mıntıklarına girecek ve 23–24 Ekim sabaha karşı taarruz edeceklerdi.

Cephe komutanlarıyla yapılan görüşmeden sonra 61. Tümen, 159. Alay ve Kuva-yı Seyyare Gediz'e hareket etti. Ali Fuat Paşa 24 Ekim'de yapılacak taarruz için birliklerine bazı emirler verdi:

⁴⁰⁰ Cebesoy, *Age.*, s.541-542; Çalışlar, *Age.*, Ankara 2006, s.7; Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.82-83.

⁴⁰¹ İnönü, *Age.*, s.213; Atatürk, *Age.*, s.332; *TBMMGCZ*, C.1, s.275.

a- 61. Tümen'in iki alayı, Tümen Komutanı'nın emrinde olarak Düşecek (Kocadağ)-Yunuslar hattına karşı düşmanın kuzey kanadına taarruz edecek Bolşevik Taburu ve Emet Milli Kuvvetleriyle irtibat yapacaktır.

b- 23 Ekim 1920'den itibaren 61. Tümen'in, Grup Komutanlığı emrine vereceği Alay, Efendiköprüsü-Derbent genel yönünde düşmanı cephede oyalamak için kullanılacaktır. Durumun gelişmesine göre, Alay ile 11. ya da 61. Tümen'in takviyesi Grup Komutanlığı'nın kararına bırakılmıştır.

c- 11. Tümen, 189. Alay emrinde olmak üzere Arpa yaylası üzerinden düşmanın güney kanadına taarruz edecektir.

d- Ethem Bey Kuva-yı Seyyare'si düşmanın ihtiyatlarını Gümüşlü-Gediz-Çatı deresi üçgeni içinde aramak, 11. Tümen'in sol kanadı ile irtibatı muhafaza etmek, düşmanın gerilerini vurmak, düşmanın Uşak'tan gelecek kuvvetlerini Dörtdeğirmen-Hamidiyehanı hattında durdurmak, düşmanın Gediz'de ki kuvvetlerinin güneye veya batıya çekilmesine engel olmak göreviyle taarruz edecektir.

e- Emet Milli ile Bolşevik Taburu, 24 Ekim 1920'de sabah erken saatlerde düşman mevzilerine taarruza başlamak üzere 23-24 Ekim gecesi Şihlar üzerinden Işıkpaşa'ya ilerleyecektir. Düşmanın hareketleri hakkında en doğru açık bilgileri bu kuvvetler getireceğinden özellikle keşfe dikkat edilmek şartıyla 61. Tümen ile emniyetli ve çabuk irtibat kurmaları gerekir.⁴⁰²

Gediz'de icra edilen taarruz sırasında Kuva-yı Seyyare'de en kalabalık zamanlarından birini yaşıyordu. Çerkez Ethem komutasında şu müfrezeler vardı.

Birinci Kuva-yı Seyyare Komutanı Ethem

Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik

Birinci Kuva-yı Seyyare Kurmay Başkanı Yzb. Halil

159. Alay⁴⁰³

Kuşçubaşı Eşref Müfrezesi

Sarı Mehmet Müfrezesi

Halit Müfrezesi

Alaca Müfrezesi

⁴⁰² **TİH.** 2/2, s.432; Çalışlar, **Age.**, Ankara 2006, s.11; Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.199; Özalp, **Age.**, s.164.

⁴⁰³ 61. Tümen kadrosunda yer alan 159. Alay Gediz Taarruzu için Çerkez Ethem'in emrine verildi.

Hamza Kaptan Müfrezesi
 Arif Kaptan Müfrezesi
 Kaplan Naci Müfrezesi
 Tahsin Müfrezesi
 Pehlivan Ağa Müfrezesi
 Makedonya Müfrezesi
 Kamil Çavuş Müfrezesi
 Manyaslı Şevket Müfrezesi
 Recep Kaptan Müfrezesi
 Bolşevik Taburu
 Dr. Fazıl Müfrezesi⁴⁰⁴

24 Ekim 1920 saat 06.00'da, tümen birlikleri emredilen yerlere geldi. Havanın çok sisli olması yüzünden irtibatı kaybetmemek için bir süre yerlerinde beklediler. Saat 07.00'ye doğru 174. ve 190. Alaylar düşman mevzilerine yaklaşmaya başladı. Saat 08.00'de Tümen tamamen yayılmış ve taarruz tertibatını almış bulunuyordu. Topçu hazırlık ateşiyle beraber taarruz başladı. Açık arazide bulunan 190. Alay'ın 1. Tabur'u düşmanın topçu ve makineli tüfek ateşi baskısı altında güç ilerleyebiliyordu. Yunan topçusu, 61. Tümen mevzilerini keşfetmiş ve baskı altına almıştı. Bu sebeple tümen topçusu mevzi değiştirmek zorunda kaldı. 61. Tümen, Yunanların üstün ateş etkisi altında 24 Ekim'de düşmanın birinci hat siperlerine girmeyi başaramadı. Bu emir üzerine 61. Tümen Komutanı'nın gece saat 22.00'de 190. ve 174. Alayların taarruza devam etmesini emretmesi üzerine, 190. Alay'ın 3. Taburu düşmanın birinci hat siperlerine girdi. Fakat Yunanların yaptığı karşı taarruz üzerine 50 m kadar geri çekilmek zorunda kaldı. 190. Alay'ın diğer taburları da düşmana 100 m mesafede bulunuyordu. Bunun üzerine 11. Tümen bu güne kadar milli harekâta benzeri görülmemiş, çok sayıda topçu ile başlayan ateş desteğinde 189. 70. ve 126. Alaylar birinci hatta olmak üzere düşman mevzilerine doğru ilerlemeye başladı. Fakat bir taraftan karanlığın baskması, diğer taraftan gündüz 127. Alay'ın başarısız hareketinin sonucu olarak meydana gelen moral bozukluğu yüzünden taarruz başarı sağlayamamış, ancak düşman siperlerine 300 m mesafeye kadar yaklaşılabilmişti.

⁴⁰⁴ Görgülü, *Age*, s.257.

Harekât umulduğu şekilde gelişmediği için cephe komutanı taarruzu durdurdu. 11. Tümen'in Yenice ve Armutçuk'ta toplanmasını emretti. 11. Tümen'in çekilmesi çok düzenli olmuştu. Bu çekilişte 61. Tümen Efendi köprüsünde, 1. Kuva-yı Seyyare Yağmurlar-Alacapınar-Yeğinler bölgesinde toplanma emrini almıştı.⁴⁰⁵

Gerek 11. Tümen'in harekâta başladığı anda 61. Tümen'in henüz taarruza geçmemiş olması, gerekse 11. Tümen'in ileri hatlarda ki alaylarının sis, yağmur yüzünden birbirleriyle irtibat kuramamaları ve Kuva-yı Seyyare'nin harekâta olumlu tesirinin olmaması nedeniyle yapılan plan başarıya ulaşmadı. Ali Fuat Paşa birliklerine 26 Ekim'de geri çekilmeleri için emir verdi.⁴⁰⁶

Kuva-yı Seyyare 26 Ekim'de Hamidiyehanı civarında Yunan taburlarının güvenliğini sağlayan bir kuvvetle temas sağladı. 13. Yunan Tümeni'nin Gediz'i boşalttığı haberi üzerine derhal Hamidiyehanı istikametine çevrilen Kuva-yı Seyyare emredilen bölgeye geldi. 61. Tümen Komutanı'ndan 190. Alay'ın kendisiyle işbirliği yapmasını istedi. Bolşevik Taburu ile 159. Alay'dan bir tabur da 190. Alay yakınlarında bulunuyordu. Çerkez Ethem Hamidiyehanı'nda bulunan 13. Yunan Tümeni'ne 190. Alay'la birlikte 27 Ekim öğleden sonra taarruza başladı. Bu taarruzu 190. Alay Muhipler-Çeltikçi istikametinde, Kuva-yı Seyyare ise bir kolla Erdoğmuş-Asaklar, diğer bir kısım kuvvetle de Vakıf-Gölcük-Yeniköy istikametlerine yöneltti. Kuva-yı Seyyare'nin üç saat devam eden taarruzu çok şiddetli oldu. Güneş batmadan bir saat önce Pehlivan Ağa Müfrezesi Asaklar batısında ki yüksek sırtları işgal etti. 190. Alay bu taarruza dört saatlik bir gecikme ile katılabildi. Bu sebeple 190. Alay'la irtibat hayli güç oldu. 27-28 Ekim gecesi devam eden muharebe topçu, bomba, makineli tüfek ve piyade ateşleri ile çok şiddetli cereyan etti. 28 Ekim sabaha karşı 190. Alay geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine Kuva-yı Seyyare'de çekilmek zorunda kaldı. Kuva-yı Seyyare 28 Ekim'de Daimler, Işıklar üzerinden Cebrail'e geldi. 27-28 Ekim'de Hamidiyehanı'ndaki Yunan kuvvetlerine tekrar taarruz eden Kuva-yı Seyyare başarılı olamadı. Yunanların karşı taarruzuna dayanamayarak geri çekilmeye mecbur oldu.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ **TİH.** 2/2, s.435-436-438.

⁴⁰⁶ Ayfer Özçelik, **Agm.**, s.585; **TBMMZC**, C.5, s.223.

⁴⁰⁷ **TİH.** 2/2, s.446; Özalp, **Age.**, s.166; Hatemi, **Age.**, s.747; Cebesoy, **Age.**, s.547; **HTVD**, S.50, BN.1167.

Dalgalı, inzibatsız ve kumandasız harekâttan sonra Türk ordusu Gediz’de mağlup oldu. Yunan ordusu harekâta cevap vermek için Bursa Cephesi’nden taarruza geçti. Yenişehir ve İnegöl’ü işgal etti. Uşak üzerinden de Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan kıtaatımıza saldırdı. Kıtaatımız Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi. Bu şekilde cephenin her tarafından genel bir mağlubiyete uğradık.⁴⁰⁸

Gediz’de Taarruzu sonucu kuvvetlerimizi zayıtı fazlaydı. 11. ve 61. Tümen’lerde 14 subay ve 170 er şehit oldu. 13 Subay ve 260 er yaralandı. 700 civarında askerde kayıptı. Silah ve cephe bakımından da sarfiyat fazlaydı.⁴⁰⁹

Gediz Taarruzu’ndan sonra taarruza iştirak eden komutanlar arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Kuva-yı Seyyare taarruzun yapılmasını çok istemişti. Kuva-yı Seyyare düzenli kıtaların görevlerini tam anlamıyla yapmadıklarını ve Kuva-yı Seyyare’yi yalnız bıraktıklarını söylüyordu. Suçladıkları komutanlarda Kuva-yı Seyyare’nin harekâtın yapılmasını istemesindeki gizli maksadının yeni kurulan 61. Tümen ve 11. Tümen’leri harekât sırasında yıpratarak meydanın tamamen Kuva-yı Seyyare’ye kalmasını temin etmek olduğunu söylüyorlardı. Bu iddiayı 11. Tümen Kurmay Başkanı Rahmi Apak hatıralarında şu şekilde ortaya koymaktadır:

“...Etem’in kuvvetleri düşman karşısında uzak mesafelerde at oynatmakta vakit geçirmiştir... Teyfik, 11. Tümen’e: «Neden taarruz etmiyorsunuz? İlerleyiniz!» tarzında haber göndermiş, Tümen Komutanı Arif, «bu heriflerin maksatları kötü, bizi kızdırıp kendileri sağlam kalmak, böylece bu iki muvazzaf tümeni yok ettirecek vaziyeti ellerine almak istiyorlar.» diye taarruzu tekrarlamaktan vazgeçmiştir.”

Kuva-yı Seyyare ve düzenli ordu birlikleri arasındaki ilk güvensizlikte bu suretle ortaya çıkmış oldu. Ali Fuat Paşa’ya göre bütün kuvvetler vazifelerini tam anlamıyla yapmıştı. Fakat Kuva-yı Seyyare’nin Demirci Muharebesi’nde gösterdiği cesaret ve feragati bu muharebe karşısında göstermeyip seyirci kaldığını söylüyordu.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Atatürk, **Age.**, s.332.

⁴⁰⁹ Özalp, **Age.**, s.166.

⁴¹⁰ Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.200-201; Apak, **Age.**, Ankara 1988, s.211; Özalp, **Age.**, s.166. Cebesoy, **Age.**, s.544.

M. Kemal Paşa kumandanların ortada olan başarısızlığı sahiplenmediklerinin farkındaydı. BMM’de verdiği izahatta kimisi böyle yapsak daha iyi idi, kimisi diyor ki; şöyle yapsaydık daha iyi olurdu, kimisi Ordu Komutanı ricat emri... Ordu Kumandanı diyor ki, hata Kuva-yı Seyyare’de; Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleri diyor ki, hata bizde değildir ordu kumandanlarındadır. Ordu kumandanı hatasını kapatmak için bize atfediyor. Böyle bir takım dedikodular var, diyerek meseleyi izah etmişti.⁴¹¹

Ali Fuat Paşa taarruzdan sonra 27 Ekim’de Ankara’ya yolladığı telgrafta mağlubiyetin nedenini askerin sayıca yetersizliğine, teçhizat, ikmal ve iâşe eksikliğine bağlamaktaydı. Fakat bu bahanenin geçerli olduğunu söylemek zordur. Çünkü Ali Fuat Paşa üç gün önce taarruzun yapılabilecek durumda olduğunu söyleyerek, taarruz fikrinde ısrar ediyordu.⁴¹²

31 Ekim’de Yunanların bir piyade fırkası ve bir süvari alayı Kuva-yı Seyyare’ye tekrar taarruz etti. Gediz ve Derbent’i işgal eden kuvvetlerimiz Susuzkaya sırtlarına geri çekilmek zorunda kaldı. 3 Kasım’da Günay köyüne ilerlemek isteyen düşman süvari bölüğü Kuva-yı Seyyare tarafından durduruldu.⁴¹³

4.2.1. Ali Fuat Paşa’nın Moskova Büyükelçiliği’ne Atanması

Gediz Muharebesi’nden sonra düzensiz Kuva-yı Milliye birliklerinin yarattığı kötü hava herkesi düzenli ordu birliklerinin ihdas edilmesi gerekliliği noktasında düşünmeye sevk etti. Buna karşı olarak çetelerde düzenli ordunun modasının geçtiğini, mecburi askerliğin istifa ettiğini, muvazzaf kıtaların manevra kabiliyetinin düşük olduğunu dile getiriyorlardı.⁴¹⁴

Ali Fuat Paşa, Moskova Büyükelçiliği’ne atanmadan önce Afyon’a gelerek Çerkez Ethem’in istediği Kübelzade Hacı Hafız ve Çarkçihacızade Nuri Hacıarifzade Niyazi, Aşkarzade İbrahim Efendi ve 7 arkadaşını Kütahya’ya gönderdi. Fahrettin Bey sorumlu olduğu bölgede kendisine haber verilmeden neden böyle bir şey yapıldığını sordu ve sözü Çerkez Ethem’den açtı. Aralarında şu konuşma geçti:

⁴¹¹ TBMMGCZ, C.1, s.276.

⁴¹² Atatürk, *Age.*, s.333.

⁴¹³ Çalışlar, *Age.*, Ankara 2006, s.20; Hatemi, *Age.*, s.748-749.

⁴¹⁴ Apak, *Age.*, Ankara 1988, s.212.

«—Bir jandarma çavuşluğundan yetişen bu adamın bizlere karşı aldığı durumun düzeltilmesine delalet buyrulması yerinde olacaktır.

—Hürmetkâr olması tabidir amma, jandarma çavuşluğu çok eskidir, şimdi büyümüş milli kumandan olmuştur ona da hakkını vermeliyiz.»

Ali Fuat Paşa'nın Çerkez Ethem'i ezdirmeyecekti. Fahrettin Paşa Çerkez Ethem'i ne kadar şikâyet etse de Çerkez Ethem'in kendisine yapabileceği muhtemel saldırıdan korkmaktaydı. Fahrettin Bey Afyon'a dönerken trenin Alayunt istasyonunda durmadan devam etmesi için Demiryolları Genel Müdürü Behiç Bey'den ricada bulundu.⁴¹⁵

Gediz Muharebesi'nden sonra Fuat Paşa'nın otoritesinin sarsıldığına inan M. Kemal Paşa, cephe komutanlığını Ali Fuat Paşa'dan almayı zaruri buldu. Tam bu günlerde yani 5 Kasım'da Fuat Paşa Ankara'ya gelmek için izin istedi. Fuat Paşa'nın aleyhindeki dedikodular ve Kuva-yı Seyyare'nin orduda disiplinsizliğe yol açan kötü etkileri üzerine M. Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın 7 Kasım'da Ankara'ya gelmesine izin verdi. Ali Fuat Paşa'nın 8 Kasım'da Ankara'ya Kuva-yı Milliye kıyafetiyle gelmesiyle, M. Kemal Paşa'nın hakkında düştüğü tereddüde gerek kalmadı. M. Kemal Paşa o günlerde çok ihtiyaç duyulan Moskova'ya heyet gönderme ihtiyacı üzerine Ali Fuat Paşa'ya Moskova Büyükelçiliği'ni teklif etti. Ali Fuat Paşa teklifi kabul etti. M. Kemal Paşa 8 Kasım'dan itibaren «gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararını» almış bulunuyordu.⁴¹⁶

Batı Cephesi Komutanı ve Ankara Milletvekili Ali Fuat Paşa Heyet-i Vekile'de alınan kararlar 9 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçiliği'ne tayin edildi.⁴¹⁷

Demirci Mehmet Efe ile temas halinde olan Çerkez Ethem'in askeri güçle yenilmesi biraz zordu. M. Kemal Paşa Çerkez Ethem'i devreden çıkarmanın bir diğer yolu olarak Ali Fuat Paşa'ya eğer isterse Çerkez Ethem ve kardeşlerini Moskova'ya götürebileceğini söyledi. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin ise bu teklifi kabul etmeye niyetleri yoktu. Kabul etmemeleri için yapılan teşebbüsler de sonradan öğrenilmişti.⁴¹⁸ Çerkez Ethem'in Moskova'ya gideceği haberleri, Çerkez Ethem ve taraftarlarını endişeye düşürdü. Nitekim 13 Kasım 1920'de Kütahya'da bulunan BMM üyelerinden

⁴¹⁵ Sorgun, *Age.*, s.274-275.

⁴¹⁶ Atatürk, *Age.*, s.336-337; Cebesoy, *Age.*, s.560-564.

⁴¹⁷ *BCA*, 30..18.1.1/1.18..12.

⁴¹⁸ Atatürk, *Age.*, s.332-341; Mango, *Age.*, s.291; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.21.

Hacı Şükrü, komutan ve milletvekili imzasıyla M. Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta kuşkularını dile getiriyordu:

“Ethem Bey’in Ali Fuat Paşa ile birlikte Rusya’ya gideceği haberleri cephe ve cephe gerisinde ki halk arasında dedikoduya yol açmış ve bu gibi kimselerin muhitinizden uzaklaştırılmasından sonra diktatörlük ilan edeceğiniz kanısını meydana getirmiştir. Tarafınızdan böyle bir teklifin yapılamayacağını affınıza sığınarak soranlara bildiriyorum. Bununla beraber sizin böyle bir teklife taraflı olmadığınızı, surf Fuat Paşa’nın samimiyet ve hususiyetine dayanarak teklifte bulunduğunuzun alakalılara duyurulmasını pek uygun görüyorum”⁴¹⁹ diyordu.

4.2.2. Batı Cephesi’nin Yeniden Tanzimi (8 Kasım 1920)

Gediz Muharebesi’nin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İsmet Bey 8 Kasım’da Batı Cephesi Komutanlığı’na atandı. 10 Kasım’da Bilecik’e gelerek göreve başladı. Daha sonra cephe karargâhı olan Eskişehir’e geldi. İsmet Bey göreve başladıktan sonra ilk iş olarak mevcut kuvvetlerin sayısını tespit etmek için kumandanlıklara yazdığı emirle kuvvetlerin durumunun ve sayısının Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderilmesini istedi. Bundan sonra ihtiyaçlar halka temas edilerek doğrudan değil Batı Cephesi Komutanlığı’na sağlanacaktı. Hiç kimseden zorla para ve asker alınmayacaktı. Bu emre bütün kumandanlıklardan cevap geldiği halde Kuva-yı Seyyare’den istenen cevap gelmedi. Kuva-yı Seyyare bunun yanında düzenli olarak her gün verilen raporları da yazmayı kesti. Kuva-yı Seyyare tam anlamıyla Batı Cephesi Komutanlığı’nı tanımıyordu. Bu suretle İsmet Bey ile Kuva-yı Seyyare arasındaki anlaşmazlıkta başlamış oluyordu.⁴²⁰

9 Kasım’da Heyeti-i Vekile’de bazı kararlar alındı. Batı Cephesi, Kuzey ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı. Kuzey Cephesi Albay İsmet Bey’in, Güney Cephesi de Albay Refet Bey’in komutasına verildi. Kuzey Cephesi’nin adı Batı Cephesi olarak değiştirildi. Çerkez Ethem’in Birinci Kuva-yı Seyyare kuvvetleri de bu cephenin emrine verildi.⁴²¹ Çerkez Ethem, Batı Cephesi’nin kuzey-güney

⁴¹⁹ TİH. 2/3, s.66–67.

⁴²⁰ Arıkoğlu, Age., s.211; İnönü, Age., s.215.

⁴²¹ Aydın, Age., s.484; HTVD, S.52, BN.1197.

olarak ayrılmasına karşı çıkararak cephenin tek çatı altında birleştirilmesini Heyet-i Temsile'ye teklif etti. Heyet-i Temsile teklifi imkânsız buldu.⁴²²

Batı Cephesi ikiye ayrıldıktan sonra Kuva-yı Seyyare Gediz dolaylarında konuşlandı. Çerkez Ethem ise rahatsızlığı dolayısıyla Ankara'da bulunuyordu. Kuva-yı Seyyare Kurmay Başkanlığı'nı Kurmay Yzb. Halil yapıyordu. Emrinde bir makineli tüfek bölüğü (12 tüfekli), bir topçu bataryası, sıhhiye bölüğü, 159. Piyade Alayı, Bolşevik Taburu, Parti Pehlivan, Sarı Mehmet, Makedonya, Halit Bey, Kamil Çavuş, Alaca, Şevket Bey, Arif Kaptan, Recep Bey, Tahsin Bey müfrezeleri bulunuyordu.⁴²³

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey Erkân-ı Harbiye'nin gösterdiği lüzum üzerine, Çerkez Ethem'in faaliyet alanlarını sınırlamak için kendisine sınırları tespit edilmiş bölge içinde kalması için emir verdi. Bununla beraber «*Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanı*» unvanını taşımasını istedi. Çerkez Ethem ısrarla «*Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı*» unvanını kullandı. Çerkez Ethem verilmemiş yetki ve unvanları kimseye sormadan kendi kendine takınıyordu.⁴²⁴

Çerkez Ethem İsmet Bey'den askerlerine maaş dağıtmak maksadıyla bir miktar para istedi. Fakat istediği para toplam asker miktarına göre azdı. İsmet Bey maaş alacak askerlerin, bordro düzenlemek maksadıyla, kaç kişi olduklarını, isimlerini ve rütbelerini sordu. Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyaresi'nin deşifre olacağına kanaat getirerek, gerekli parayı kendi yöntemleriyle temin etti.⁴²⁵

Çerkez Ethem M. Kemal Paşa ile özel bir buluşmada, karşılıklı inancın kuvvetlendirilmesi için Ankara'ya geldiğini ve Albay Refet'e güveni olmadığını söyledi. Cephe bölgesinde son günlerde ortaya çıkan olaylardan bahsetti. Çerkez Ethem ve aynı düşüncede olanlar, cephenin ikiye bölünmesinde sakınca olduğunu ileri sürerek bütün cephenin Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e verilmesinin lüzumunu belirtiyordu. Albay Refet'in kuvvetli olmasından Kuva-yı Milliye komutanlarının korktuklarını söylüyorlardı. Çerkez Ethem'in düşüncesini sonradan öğrenen Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet ise, Çerkez Ethem ve taraftarlarının

⁴²² Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918–1920)*, Ankara 2001, s.275.

⁴²³ *TİH.* 2/3, s.41.

⁴²⁴ Atatürk, *Age.*, s.342; Karaosmanoğlu, *Age.*, s.71; İnönü, *Age.*, s.216.

⁴²⁵ İnönü, *Age.*, s.215; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.22-23.

bütün cephenin kendisine verilmesi hakkındaki fikirlerini kabul etmiyordu. 30 Kasım'da Batı Cephesi Komutanı bu yoldaki düşüncesini Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı yazıyla şu şekilde açıklamıştı:

“Bütün cephenin bana verilmesi ile Yüzbaşı Tevfik'in açıkça ayaklanması arasında garip bir çelişki var. Albay Refet yerinde kalmalıdır. Ethem, ihtimal ki Cephe Komutanlığı'na rapor vermemek suretiyle söz dinlemeyen kardeşini idare etmek fikrindedir. Emir ve komutadan hiçbir şekilde fedakârlık edemem. Yüzbaşı Tevfik'ten ne olursa olsun rapor isteyeceğim. Olmazsa görevden el çektirerek emir ve komutadan alıkoyacağım. Ethem'le pek açık görüştüm. Mücadele ettim. Bana beraber çalışacağına ve kahrımı çekeceğine söz verdi. Kendisinin 'umum kelimesi' olmaksızın yalnızca Kuvve-i Seyyare Komutanlığı sıfatını kullanması teklifine bile açıkça razı olamadım. Eğer Ethem bana inanır ve emniyet ederse, hakikaten şeref ve mevkiini muhafaza etmek Samimi fikrindeyim. Özetle, Batı Cephesi'nde kesin disiplin ve hükümet mevcudiyeti en önemli meseledir”

diyordu.

Ertuğrul Grubu eski komutanı Albay Kazım'da cephenin iki komutanlığa ayrılmasına taraftar değildi. Kazım Bey, “20. ve 12. Kolordulardan kurulu olarak cepheye bir komutan komuta etsin, o da Batı Cephesi Komutanı veya Genelkurmay Başkanı olabilir” diyordu. Çerkez Ethem ve taraftarları, Albay Refet'in çekilmesinde ve Albay Kazım'ın Fahrettin Bey'in yerine 12. Kolordu Komutanlığı'na getirilmesi fikrinde, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet ile yapılan buluşma ve toplantılarda çok direnmişlerdi.⁴²⁶

11 Kasım'da Kuva-yı Seyyare bölgesinde Yunanların Gediz'den çekilmeleri üzerine, şehir aynı gün Kuva-yı Seyyare tarafından işgal edildi. Keşif kolları Hamidiyehanı istikametine sürüldü. Batı Cephesi Komutanlığı 12 Kasım 1920'de verdiği emirle, Kuva-yı Seyyare'nin bütün kuvvetiyle Yunanları takip etmesini ve temas sağlamasını istedi. Kuva-yı Seyyare verilen emre göre harekâtı milis kuvvetleriyle yapacak, 61. Tümen'den emrine verilen 159. Alayı Derbent civarındaki mevzide bırakacaktı. Yunanlar aynı gün Hamidiyehanı'ndan Uşak istikametinde

⁴²⁶ TİH. 2/3, s.65–66.

çekilmeye devam etti. 13 Kasım'da Kuva-yı Seyyare'nin yaptığı keşiflere göre, Yunan artçılarının Aynihan-Çamköy-Sorkun hattında oldukları ve kuvvetlerinin bir Evzon alayından ibaret bulunduğu anlaşılmıştı. Demirel Kasabası'nda Kuva-yı Seyyare tarafından gönderilen bir müfrezeyle işgal edildi. 14 Kasım 1920'de Kuva-yı Seyyare kuvvetinin çoğu ile Hacıköy-Erdoğmuş bölgesinde toplandı. 159. Alay Yunuslar-Güneyköy bölgesine geldi. Kuva-yı Seyyare karargâhı Gediz'de kaldı. Batı ve Güney Cephesi Komutanlığı'nın istihbaratlarına göre, Yunanların Uşak'ı boşalttıklarına ihtimal verilmekteydi. Bunun üzerine İsmet Bey Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'na 17-18 Kasım gecesi ve 18 Kasım sabahı Yunanların Gediz'de olduğu gibi Uşak'tan da yiyecek ve hayvanları götürmesine mani olmak için, Kuva-yı Seyyare'nin kuvvetinin çoğuyla Aynihan-Çamköy-Sorkun hattında ki Yunan artçılarına taarruz etmelerini istedi. Kuva-yı Seyyare hazırlanamadığından 18 veya 19 Kasım'da taarruz edeceğini bildirmişti. 19 Kasım 1920'de Sorkun istikametinde başlayan taarruz üç saat sürdü. Aptallar Tepesi ile bu tepenin batısında bulunan Yüksek Tepe ele geçirildi. Yunanların takviye alarak yaptığı karşı taarruz sonunda fazla kayıplardan çekinen Kuva-yı Seyyare ileri kıtalarını Şabandamı-Karaçayır-Eskiköy hattına çekmek üzere emir vermişken, Yunanların geri çekilmeye başladığını öğrendi ve tekrar Aynihan-Çamköy hattını işgal etti. Yunan kuvvetleri Sorkun-Gökdere-Selvioğlu hattında durdu. 20 Kasım'da Kuva-yı Seyyare'den gönderilen müfreze tarafından Gördes'de işgal edildi. 23 Kasım'da Aptallar Tepesi'ndeki Kuva-yı Seyyare'nin cephe ve sol kanadına Yunanlar tekrar taarruz etti. Yunanların cephe taarruzu geri atılmışsa da sol kanattan ilerleyen bir Evzon alayının etkisi karşısında Kuva-yı Seyyare birlikleri Göynük-Günay-Eğlence kuzey sırtlarına çekilmek zorunda kalmıştı.

Son günlerde Yunan kuvvetlerinin Bursa Bölgesi'nden geriye gitmeyip, Aksu-Dimboz-Koyunhisar-Kaynarca-Yeniköy-Yalova hattında toplandığı Adalar Tümeni'nin iki alayının Mudanya'dan gemilere bindirilerek Yunanistan'a taşınmakta olduğu haberi alındı. Diğer taraftan Uşak civarında İkisaray-Burgaz-Gündüzler-Aptallar Tepesi-Kurugedik-Selvioğlu-Beylerhanı hattında durarak tahkimat yapmakta olan 2. ve 13. Yunan Tümenleri'nden bir kısım kuvvetin Uşak etrafında bulunduğu tahmin edilmekteydi. Birbirine aykırı olan haberler üzerine Batı Cephesi Komutanlığı'nca 24. ve 11. Tümen ve 1. Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'na aşağıdaki

görevler verildi.

“24. ve 11. Tümenler karşılarında ki düşman durumunu ve kuvvetini keşfedecek ve teması muhafaza edecekler. Bir düşman taarruzu halinde İncirli-Nazıfpaşa hattında muharebeyi kabul edecekler. 1. Kuvve-i Seyyare büyük kısmıyla Uşak kuzeyinde ki düşmanla yakın teması koruyacak. Aptallar tepesi-Kurugedik hattında ki düşman karşısında bulunan kuvvetlerini geri almayacak, aynı zamanda kuvvetli müfrezeleriyle Sındırgı, Borlu, Kula, Esmе, istikametlerini keşfettirecek ve düşman üstün kuvvetlerle Uşak kuzeyinden Gediz’e doğru taarruz ederse, adım adım geri çekilerek, Gediz kuzeydoğusunda ki Derbent mevzilerini savunacak, 61. Tümen cephe ihtiyatı olarak Kütahya’da kalacaktır.”⁴²⁷

13 Kasım’da Kuva-yı Seyyare Yunanların çekilmesi üzerine Demirci’yi işgal etti. Ertesi gün Kuva-yı Seyyare İnhan ve Sorgun hattındaki düşmanla bir saat kadar müsademe etti.⁴²⁸

20 Kasım’da General Papulas Anadolu’daki Yunan Orduları Başkumandanlığı’na tayin edildi. Yunanların geri çekilmesiyle Gördes Kuva-yı Seyyare tarafından tekrar ele geçirildi.⁴²⁹

4.3. Reşit ve Tevfik Bey’lerin İlişkilerin Bozulmasındaki Etkileri

Kuva-yı Seyyare tam manasıyla ifade etmek gerekirse üç kardeşin ortaklaşa yönettiği askeri birlikti. Çerkez Ethem’in askeri kanattaki yardımcısı Tevfik Bey, siyasi kanattaki yardımcısı ise Reşit Bey’di. Reşit Bey’de zaman zaman Kuva-yı Seyyare’ye vekâlet etti. Tevfik Bey ise vekil sıfatıyla her türlü meseleye karışıyordu. M. Kemal Paşa Ethem meselesiyle ilgili BMM’de verdiği izahatta kardeşler arasındaki görev paylaşımını şöyle özetledi:

“Ethem Bey rahatsızlığını bahane ederek kâh Eskişehir’de kâh Ankara’da çalışıyordu. Reşit Bey Meclisin içinde çalışıyordu. Tevfik Bey, kardeşi Ethem Bey’in Vekili sıfatıyla, Kütahya ve o havalideki kuvvetlerin

⁴²⁷ TİH. 2/3, s. 44-45, 47.

⁴²⁸ Hatemi, *Age.*, s.752; Sarıhan, *Age.*, C.III, s.282.

⁴²⁹ Kocatürk, *Age.*, s.214.

başında çalışıyordu ve her üçü aynı maksada çalışıyordu.”⁴³⁰

Reşit Bey Meclis-i Mebusan’dan gelerek Ankara’ya katılan milletvekilleri arasındadır. Saruhan milletvekili olarak 23 Nisan 1920’de Mebusan Meclisi’nden gelen Mahmut Celal Bey, İbrahim Süreyya Bey, Avni Bey, Mustafa Necati Bey, Ömer Lütfü Bey, Refik Şevket Bey, Reşat Bey ve İsmail Hakkı Bey’le beraber BMM’ye katılmıştır. Reşit Bey’in milletvekilliği Çerkez kardeşlerin isyanına kadar devam etti. 8 Ocak 1921’de milletvekilliği düşürüldü.⁴³¹

Çerkezlerde olan ataerkil aile yapısı aslında dar görüşlü olan fakat kendilerini herkesten üstün sayan ağabeylerinin Çerkez Ethem üzerinde hâkimiyet kurmalarını kolaylaştırdı. Çerkez Ethem ağabeylerinin etkisinde kalmasaydı Milli Mücadele’ye yapmış olduğu hizmetlerine devam edebilirdi. Reşit Bey Ankara’daki siyasi işleriyle, Tevfik Bey ise Kuva-yı Seyyare’nin başındayken yaptığı ölçsüz işlerle Çerkez Ethem’i felakete doğru sürükledi.⁴³² Çerkez Ethem’de ağabeyi Tevfik Bey’i inatçı ve kavgacı bir karaktere sahip biri olarak görüyordu.⁴³³

Hakkı Behiç Bey’in Tevfik Bey hakkındaki düşünceleri Çerkez kardeşler ile Ankara arasındaki ilişkilerin bozulmasında tek etkenin Çerkez Ethem olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktaydı.

“...Bunun arkasından Ethem’in biraderi Tevfik’in kendisine orduca muavenet edilmediğine dair şikâyetler başladı. Ethem meselesinin başlangıcı bu idi. ...Ethem hasta olduğu için kuvvetleri başında Tevfik vardı. Bu çocuk çok sinirli bir adam. İsmet Paşa’nın kısa, kat’i, esbabı mucibesiz emirleri karşısında asabileşti.”⁴³⁴

Kılıç Ali hatıralarında Reşit ve Tevfik Bey’i, ilkel bir adam olan Çerkez Ethem’in gücünden yararlanarak kullanmakla suçladı. Birlikte kurdukları Kuva-yı Seyyare’yi astığı astık bir çete olarak nitelendiriyordu.⁴³⁵

Rahmi Apak, Çerkez Ethem’in kardeşlerinin etkisinde nasıl kaldığını şöyle anlatmaktadır:

⁴³⁰ TBMMZC, C.7, s.225.

⁴³¹ Demirel, *Age.*, s.101; TBMMZC, C.7, s.228.

⁴³² Aydemir, *Tek Adam*, C.II, s.291; Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, s.291.

⁴³³ Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.63.

⁴³⁴ Kocahanoğlu, *Age.*, s.322-323.

⁴³⁵ Kılıç Ali, *Age.*, Derleyen: Hulusi Turgut, s.133.

“Çerkez Ethem geleceğini akılsız ve hırslı kardeşlerinin tesiri altında kalarak mahvetti. Kendinden büyük kardeşi Tevfik yüzbaşılıktan emekli, kötü, aksi tabiatlı, asi ruhlu bir adamdır. En büyükleri Reşit ise daha hırslıdır. Reşit cahil olmakla beraber, Türk vatanına bağlılığı kuvvet bulmamış birisiydi. Bu ikisinin Çerkezlik damarları kuvvetli idi. Ethem kardeşlerine nazaran daha sakin, hüsnü ahlak sahibi, az konuşan, itimada layık, uysallık gösteren, daha makul ve cesur bir adamdır. Reşit ve Tevfik olmasaydı, bilhassa Reşit olmasaydı, Ethem’in nizam ve disipline girmesi ve emrindeki kuvvetleri Batı Cephesi emrine vermesi muhtemeldi.”⁴³⁶

Çerkez Ethem’i yoldan çıkarmanın kardeşleri olduğunu düşünen bir diğer komutan Refet Bey’dir. Çerkez Ethem’in esasında namuslu, vatanperver, terbiyeli iyi bir çocuk olduğunu fakat Reşit ve Tevfik’in fenalıklarından dolayı Çerkez Ethem’in başının derde girdiğini düşünüyordu.⁴³⁷ Celal Bayar ise Çerkez Ethem’i ağabeyi Reşit Bey’in baştan çıkardığını, Çerkez Ethem’in bu olaylarda kurban gittiğini düşünüyordu.⁴³⁸

Reşit Bey, BMM’nin 19 Ağustos 1920’deki içtimasında yaptığı bir konuşmada BMM’nin dağılması gerektiğini şöyle ifade etti:

“...burada bir Heyet-i Hükümet var. Bir Heyet-i İcraiye var. Bendenizce, hepimiz dağılalım. Lazım olan vazifeyi muntıklarımızda tamamiyle üzerime alalım ve bunlar vazifeleriyle meşgul olsunlar. Hattâ mümkün ise müsellehan bir şey yapalım. ...Milletin ruhuna, hayatına taallük eden iş asıl taşradadır ve tüfengün ucundadır. ...Birer kişi kalsın, kontrol mahiyetinde hükümeti. Ona da lüzum yoktur bendenizce, fakat bu kadar bir heyetin burada kalması ve diğer azayi kiramın kâffeten cephelere gitmesi, işte bendeniz bunu teklif ediyorum.”⁴³⁹

Tevfik Bey 23 Ekim 1920 tarihli raporunda bir düşman tümeninin taarruzu üzerine kuvvetlerini Gönen köyü üzerindeki sırtlara çektiğini bildirdi. Sol tarafındaki Cumburdu kesiminin emniyete alınmasını Batı Cephesi Komutanlığı’ndan istedi. Düşmanın esasında korkulacak ciddi taarruzu yoktu. Batı Cephesi Komutanlığı

⁴³⁶ Apak, Age., Ankara 1990, s.105-113-214.

⁴³⁷ Selek, Age., C.1, İstanbul 2002, s.309.

⁴³⁸ Ünal, Age., İstanbul 1996, s.224.

⁴³⁹ Selek, Age., C.2, İstanbul 2002, s.916.

Tevfik Bey'in esas niyetinin ordu birliklerini cepheye sürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğunu düşünüyordu. Batı Cephesi Komutanlığı Tevfik Bey'den taarruz eden düşmanın kaç top kullanmakta olduğunu ve Kuruköy'den yol boyunca Çamköy'e doğru bir düşman harekâtının yapıp yapılmadığını sordu. Tevfik Bey cephenin genişliğinden dolayı cephenin sol kanadının 12. Kolordu tarafından tutulması gerektiğini söylüyordu. Cumburdu vadisinin sorumluluğunun da Güney Cephesi Komutanlığı'na ait olduğunu belirtiyordu. Tevfik Bey 24 Kasım 1920'de yazdığı tariz dolu telgrafında; «*Bendeniz şimal ve cenup cephelerinin her ikisi de aynı hükümetin emrinde olduğunu zannediyorum. Mademki değildir, idaresizlik yüzünden, beyhude burada evlad-ı vatani kırdırmayacağım. Yirmi dört saate kadar sol cenahımızı kuvvetli bir surette temin edilmediği halde Kuva-yı Seyyare'yi eski hattımız olan Efendi köprüsü civarına çekeceğim. Bu hususta mesuliyetin kime ait olduğunu hükümet bulsun. Efendim*» diyordu.⁴⁴⁰

Batı Cephesi Komutanlığı bu telgrafi sükûnetle karşıladı. 12. Kolordu'nun Kuva-yı Seyyare'nin sol kanadından 40 km kadar uzakta olduğunu, düşmanı kesin sonuçlu taarruzla yerinden atmak görevinin Kuva-yı Seyyare'ye verilmediğini, Kuva-yı Seyyare'nin düşmanı takip eden bağımsız bir süvari tümeni olduğunu belirtti.⁴⁴¹

21 Kasım 1920'de Tevfik Bey Batı Cephesi Komutanlığı'na yolladığı telgrafta, kendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerlerini çağırdıkları yolunda bir haber verdi. Esasta böyle bir şey söz konusu değildi. Çağırılrsa bile Batı Cephesi Komutanlığı bu durumu Gördeslilerin Tevfik Bey'den gördükleri baskı ve zulme bağladı. Verdiği emirle de hiçbir köyün yakılmamasını, halkın hiçbir askeri yetkili tarafından idam edilmemesini, suçluların İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmelerini istedi. Tevfik Bey Kuva-yı Seyyare'nin cezalandırma yetkisini yok eden bu emre uymadı.⁴⁴² Bunun üzerine İsmet Bey Kütahya'da bulunan Kuva-yı Seyyare karargâhının ilerisindeki Simav'a, Simav ve Havalisi Kumandanı sıfatıyla istihbarat hizmeti yapması ve mülki işleri üstlenmesi için 23 Kasım 1920'de İbrahim Bey'i tayin etti. Bu birlik jandarma hizmetinde bulunmuş, iyi halli, tanınmış kimselerden seçilen 150 kişiden oluşuyordu. Kuva-yı Seyyare sadece askeri vazife ile

⁴⁴⁰ Atatürk, *Age.*, s.344.

⁴⁴¹ *TİH.* 2/3, s.69–70.

⁴⁴² Atatürk, *Age.*, s.342.

ilgilenecekti. İbrahim Bey'e yardımcı olunması için Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'na emir verildi. Bölge halkına da her türlü dertlerini Simav Havalisi Kumandanlığı'na iletmesi için beyanname yayınlandı. Tevfik Bey bölge komutanlığına itiraz etti. Bu komutanlığın kendisini kontrol maksadıyla kurulduğunu iddia ediyordu.⁴⁴³ Ankara'da bulunan kardeşi Çerkez Ethem'e 24 Kasım 1920'de şu telgrafi yolladı:

“Ankara'da Seyyar Kuvvetler Kumandanlığı'na 24.11.1920

Bu günlerde Garp Ordusu Kumandanlığından can sıkıcı ve icrası kabil olmayacak derecede bazı saçma emirler verilmektedir. Bu böyle devam ederse, vakitsiz büyük bir gürültü çıkaracağımı kat'iyen zannediyorum. Ona göre icabedenlerin dikkat nazırını celbetmenizi rica ederim.

*Seyyar Kuvvetler Kumandan Vekili Mehmet Tevfik*⁴⁴⁴

Düzenli ordu çalışmalarına hız verildiği bu sırada cephelere 23 Kasım'da yollanan emirle bütün birliklerden er, subay, silah, cephanes, hayvan ve diğer gereçlerin sayısının cetveller halinde yazılarak gönderilmesi istendi. Amaç düzenli ordu birliklerinin kuvvet miktarını tespit etmek, bunun sonucunda ortaya çıkacak erzak, malzeme ihtiyacını ortaya çıkarmaktı. Bütün birlikler emrin gereğini yerine getirirken Kuva-yı Seyyare'den hiçbir cevap gelmedi. Sonunda Tevfik Bey imzasıyla 27 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'na yazılan mektupta şöyle deniliyordu:

“1.Kuvve-i Seyyare bir tümen haline getirildiğinden, özel senet karşılığında birçok çizelgelerin gönderilmesinden bahseden, levazım başkanımıza gönderilen telgrafi gördüm.

2.Ben asker olduğum için konuların Kuvve-i Seyyare'ce yapılamayacağı ve yaparım diye bu yükün altına giremeyeceğini aşağıda ki şekilde arz ederim.

3.Kuvve-i Seyyare ne bir tümen ne de muntazam bir kuvvet haline getirilebilir. Ve buna imkân yoktur. Çünkü bu kuvvetin başında birkaç subayla hesap memurları bulunmakla kayıtlarının düzenli tutulması lazımdır. Hâlbuki bu serserilerin başına ne bir subay, ne de bir hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, kabul ettirilmesine de imkân yoktur. Çünkü subay

⁴⁴³ **TİH.** 2/3, s.71; İnönü, **Age.**, s.216; Atatürk, **Age.**, s.343; Apak, **Age.**, Ankara 1990, s.215; Mango, **Age.**, s.291; **TBMMZC**, C.7, s.226; **TBMMGCZ**, C.1, s.260-281; Çalışlar, **Age.**, Ankara 2006, s.29; Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.23; Hatemi, **Age.**, s.757.

⁴⁴⁴ Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.26.

gördüler mi Azrail görmüşçesine ayaklanıyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri⁴⁴⁵ de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardandır. Sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur.

4.Kuvve-i Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zorunluluğu vardır. Aksini iddia etmek kesin olarak doğru olmamakla beraber, bu yükü de kabul ederiz dersek, büyük bir yalan söylemiş oluruz. Bunun dışında söylenecek her söz yalandır. Ben bir defa bu işin dışında bir iş kabul edemem. Ethem Bey'e yazınız bunu bu suretle kabul ederse gelsin idare etsin. Aslında bu kuvveti asker gibi disiplin altına almak ve nizama koymak değil, bu fikrin doğduğunu hissettiği anda çözümler. Rica ederim bu yazdığım şeyleri başka bir şeye yorumlamayınız. İşin gerçeği budur.

*Kuva-yı Seyyare K. Vekili Tevfik*⁴⁴⁶

Tevfik Bey 27 Aralık'ta M. Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta özetle şöyle diyordu. Gediz ve Simav ilçeleri, Kütahya Mutasarrıflığı'na bağlıdır. Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey'in şimdi Demirci'de olduğu, bu durumda böyle bir komutanlığa kesin olarak ihtiyaç olmadığını ve Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yayınlanan bildiri ile bu yerlerde Kuva-yı Seyyare'nin adaletsiz, emniyetsiz ve namussuzca hareket ettiğini yayınladığını ve bunu Kuva-yı Seyyare'nin kesin olarak kabul etmeyeceğini bildirdi. Bu noktalar hal edilinceye kadar Batı Cephesi'ni tanımayacağını ve gönderilen Simav ve Havalisi Komutanlığı'nın hemen Eskişehir'e hareketi için emir verdiğini bildirdi. Tevfik Bey 4 Aralık 1920'de Simav Havalisi Kumandanı İbrahim Bey'e hakaret ve küfür dolu bir telgraf gönderdi. Jandarmalarıyla beraber defolup gitmediği takdirde kurşuna dizdireceğini söyledi. İbrahim Bey'in görev yapmasına müsaade etmeyerek önce Kütahya'ya, daha sonra Alayunt'a kovdu ve geri geldiği takdirde öldürmekle tehdit etti.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Bölüğün giyecek ve yiyecek sorumlusu.

⁴⁴⁶ HTVD S.73, BN.1574; TİH. 2/3, s.70-71; Atatürk, Age., s.344; Müderrisoğlu, Age., s.307-308; Nadi, Age., İstanbul 1955, s.27.

⁴⁴⁷ İnönü, Age., s.216; TİH. 2/3, s.71; Atatürk, Age., s.343; Apak, Age., Ankara 1990, s.215; Hatemi, Age., s.757; Mango, Age., s.291; TBMMZC, C.7, s.226; TBMMGCZ, C.1, s.260-281; Çalışlar, Age., Ankara 2006, s.29; Nadi, Age., İstanbul 1955, s.30.

Bursa Cephesi'nde İznik yakınlarında düşmanın bir faaliyetinin hissedilmesi üzerine İsmet Bey, bizzat bölgeye giderek tedbir almaya karar verdi. 28 Kasım'da Bilecik'e gideceğini dönüşte karşılıklı görüşmek istediğini ilettili. Bu günlerde Çerkez Ethem'de Ankara'da bulunuyordu. Kuva-yı Seyyare'ye vekâlet eden Tevfik Bey, 27 Kasım akşamından itibaren günlük raporları Batı Cephesi Komutanlığı'na göndermeyi kesti. İsmet Bey'i dikkate almadığını göstermek için de raporları M. Kemal Paşa'ya göndermeye başladı. İsmet Bey Tevfik Bey'i uyarması için Ankara'da bulunan Çerkez Ethem'e telgraf yolladı. M. Kemal Paşa, Tevfik Bey'e doğrudan kendisine yollanan raporların son maddesinde Batı Cephesi Komutanlığı'na da verilmiş olduğu kaydının bulunmadığına dikkat çekerek, bir yanlışlık mı olduğunu yoksa, bir sebebe mi dayandığını sordu. Tevfik Bey telgrafa cevap yazmadı. Çerkez Ethem, Tevfik Bey ile İsmet Bey arasındaki meselenin telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla, Simav Havalisi Komutanlığı'nın kurulmasından kaynaklandığını M. Kemal Paşa'ya ilettili. Çerkez Ethem, İsmet Bey'den bu tür işlerin kendisinin cepheye dönüşünden sonraya bırakılmasını rica etti. Raporlar önce Ankara'ya Çerkez Ethem'e, oradan Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilmeye başlandı. Bunun üzerine Tevfik Bey, Çerkez Ethem'e şu telgrafi yolladı:⁴⁴⁸

«Namusumuzla oynayan Garp Cephesi Kumandanını bundan böyle amir tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği Kumandanına bugün maiyetiyle Eskişehir'e avdet etmesi için emir verdiğimi yazmıştım. ...Cüz'i bir şey hissedersen bu yeni ihdas edilen kumandanlığın heyet-i mecmuasını mahfuzen Garp Ordusuna iade edeceğim. Garp Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu cephe kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum.»

Kuva-yı Seyyare'nin yaşadığı cephanе sıkıntısı da Batı Cephesi Komutanlığı'yla Çerkez kardeşler arasında yaşanan büyük problemlerin başında gelmekteydi. Batı Cephesi Komutanlığı'nın yayınladığı bir emirle; kıştan faydalanılarak kıtaların silah ve cephanesinin bütünleneceği ve tümenlerin aynı cinsten silahlarla düzenleneceğini bildirilerek, birliklerden silah ve cephanе çizelgesi istenmişti. Kuva-yı Seyyare'den bu emre karşılık verilmedi. Yeniden istenmesi

⁴⁴⁸ Atatürk, *Age.*, s.345–347; İnönü, *Age.*, s.217; *TBMMGCZ*, C.1, s.280; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.30.

üzerine 10 Aralık 1920’de Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı Ethem imzasıyla gelen cevapta şöyle dendi: *“13 Kasım tarihinden beri Kuvve-i Seyyare’nin çok kuvvetli düşmana indirdiği darbeler önceki raporlarla arz edilmişti. Bu muharebelerde şüphesiz ki Kuvve-i Seyyare’nin cephane sarfiyatı fazla olacaktır. Hiçbir gün muharebesiz ve müsademesiz geçmediğini takdir buyurursunuz. Silah denkleştirilmesi sükûnet anlarında uygulanabilir. Geceli gündüzlü düşmanı tedirgin eden ve çarpışan kıtaların bu silah denkleştirilmesi işine katılmasının mümkün olmayacağı sizce de bilinmektedir. Boşalan kovanlar geri verilecektir.”*

Bundan başka Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili Tefik imzasıyla 10 Aralık’ta bir şifre gönderildi: *“Ordu’da silah ve cephane denkleştirilmesinin gerektiğini zannetmiyorum. Çünkü hangi taraf fazla faaliyet gösterirse, o tarafa cephane verilmesi doğaldır. Topçu cephanesine ihtiyaç yoktur. Boş kovanlar Eskişehir’e gönderilmektedir. Fakat piyade, özellikle Alman cephanesine ihtiyacımız çoktur. Bu yazımızdan bize emniyet etmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenilir nede içilir, ancak düşmana atılır. Bir emniyet meselesi hatıra geliyorsa, cephane göndermeyebilirsiniz. Çünkü şimdiye kadar böyle bir soru ile karşılaşmamıştım.”*⁴⁴⁹

13 Aralık’ta Saruhan Milletvekili Reşit Bey’in, BMM’de M. Kemal Paşa aleyhine yaptığı propaganda karşılığını buluyordu. Birçok milletvekili M. Kemal Paşa ve İsmet Bey’e karşı rahatsızlığını belli etmeye başladı.⁴⁵⁰ Reşit Bey Yeşil Ordu taraftarlarının sayesinde, BMM’de hatırı sayılır bir şahsiyet oldu. Kardeşinden aldığı kuvvetle de sözünü esirgemez biri haline geldi. Düzenli ordunun baş aleyhtarlarından biriydi. Reşit Bey gibi birçok milletvekili düşüncelerini açıktan açığa söylemeye çekinmiyordu. Düşüncelerinin genelini şu sözler özetliyordu:

“Elimizde bu kadar top tüfek, milyona yakın muntazam askerimiz var iken mağlubiyetlerin en büyüğüne uğradık ve perişan bir hale geldik. Bu yolun çıkmaz bir yol olduğunu bilfiil gördük, tekrar ikinci bir hataya düşmekte akıl ve mantık yoktur. Bu gün Yunan ordusunun karşısında dayanan, istilasına engel olan tek kuvvet Kuvve-i Seyyaredir. Bunu çoğaltmak, gerilla harbiyle düşmanı kovmak mümkündür. Muntazam kıta Yunan ordusunu görür görmez çil yavrusu

⁴⁴⁹ TİH. 2/3, s.73; Abadan, Age, İstanbul 1972, s.109; Atatürk, Age., s.353.

⁴⁵⁰ Karaosmanoğlu, Age., s.74; Hatemi, Age., s.758.

*gibi silah atmadan dağılıyor. Kurtuluşumuzun yolu çete harbidir. Bunu takviye etmekten başka çare yoktur.*⁴⁵¹

Reşit Bey, M. Kemal Paşa'nın ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz uzlaşma çabaları sırasında aralarında Celal Bey'in de bulunduğu milletvekillerinin içinde bizim için hayatımız, haysiyetimiz, bizim menafimiz bu milletin, bu vatanın hayat ve menafiinden yüksektir. Biz İran'da da, Turan'da da kendimize yaşayacak yer buluruz, demekten çekinmiyordu.⁴⁵²

Çerkez Ethem hayatının geri kalanını geçirdiği Amman'da ağabeylerinin kendisine yaptırdığı yanlışların farkındaydı. Fakat Çerkez Ethem'in pişmanlığı biraz farklıydı. Çerkez Ethem kendisini Ürdün'ün başkenti Amman'da ziyaret eden Tarık Mümtaz Göztepe'ye pişmanlığından şöyle bahsetti:

“Yozgat isyanında, Ankara Valisi Yahya Galip'in maznun sıfatı ile Kuva-yı Seyyare mahkemesine celbini emrettiğim zaman bu adam M. Kemal Paşa'ya iltica etmiş ve O da kendisine şefaatte bulunmuştu. Ben bu fırsattan istifade ederek M. Kemal Paşa'nın bizzat mahkemeye celbedilmesi için derhal teşebbüse geçecektim. Sen o (Reşit'i kastediyor) sırada tedavi edilmekte olduğun Bursa'dan büyük bir telaşla kalkarak yanıma geldin ve ne yapıp yapıp bu büyük fırsatı elimden kaçırttın...

*Bu hıyanetin yetmezmiş gibi Ankara'ya giderek M. Kemal Paşa'yı tevkif ve Batum'da harekete hazır bulunan Enver Paşa'yı yerine geçirmek üzere yapacağım mükemmel tertibata karşı duranların başında bulunan Rauf Bey (Orbay) kadar muhakkak ki sende mesulsun!”*⁴⁵³

Çerkez Ethem kendine hak verenlerin aksine kendisine mani olduğu gerekçesiyle ağabeyini suçluyordu. Muhittin Ünal'ın, Çerkez Ethem'i Ürdün'de tanıyanlarla yaptığı görüşmelerde tanıkların ortak kanaati de Çerkez Ethem'in sağlığı sırasında ağabeyi Reşit Bey'i suçlamasıydı.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Arıkoğlu, Age., s.153.

⁴⁵² TBMMZC, C.7, s.226.

⁴⁵³ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994, s.244.

⁴⁵⁴ <http://www.circassianworld.com/CerkesEthem.html>, erişim tarihi 15.07.08.

Çerkez Ethem 31 Aralık 1920’de İsmet Bey’e çektiği, daha sonraki konuda bahsedeceğimiz telgrafında, ağabeyi Reşit Bey’i suçlamıştı. Reşit Bey’in “...Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Reisi olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin.”

5. BÖLÜM

KUVA-YI SEYYARE'NİN TASFİYESİ

5.1. Çerkez Ethem'in Ankara'ya Karşı Tavrını Netleştirmesi

Çerkez Ethem Gediz Muharebesi ve sonrasında yaşanan Batı Cephesi Komutanlığı'nın değişmesini ve yapılan uygulamaları kabul etmedi. Cephe komutanının emrine girerek mücadeleye devam etmek yerine, iktidar mücadelesine girerek bir takım zararlı işlere bulaştı.

Çerkez Ethem ve kardeşleri Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığını, kendilerinin herkesten üstün birer kahraman oldukları zannına kapıldı. Bu düşüncelerini zaman mekân tanımaksızın söylemekten çekinmediler. Ordudaki subay ve kurmay subay arasında ikilik çıkarmaya çalıştılar. Çerkez Ethem'in bu planı özellikle Bursa bölgesindeki 24. Tümen'de tuttu. Çünkü 24. Tümen'in emrinde birçok Kuva-yı Milliye müfrezesi vardı.

Çerkez Ethem valiler dâhil herkese doğrudan emir veriyordu. Emirlerin yerine getirilmemesi halinde idam edeceğini söyleyerek gözdağı vermekten çekinmiyordu.⁴⁵⁵

Çerkez Ethem'in asi tavırlarını Çerkez adet ve geleneklerine dayandıranlarda vardı. Çerkezlerdeki ananevi kaide başlarında Çerkez olmazsa başka bir kumandanın emri altına girmemek olduğudur. İsmet Bey'le aralarındaki husumet bu nedenle doğmuştu.⁴⁵⁶

Çerkez Ethem'i Ankara Hükümeti'ne karşı bu kadar asi ve şımarık hale getiren nedenlerden biri Çerkez Ethem'in Ankara ziyaretleri sırasında gördüğü büyük ilgiydi. Bolu, Düzce ve Adapazarı bölgesindeki isyanları bastıran Kuva-yı Seyyare lideri Çerkez Ethem Ankara'ya geldi. Kuva-yı Seyyare Ankara'ya giriş yaptığı sırada halk sokakları doldurdu. Çerkez Ethem büyük bir coşkuyla karşılandı. M. Kemal Paşa Ankara'da bulunan tek otomobili Çerkez Ethem'e tahsis etti.⁴⁵⁷ Çerkez Ethem Ankara'da BMM'yi ziyaret ettiği gün, dinleyici locasında görünmesiyle bütün milletvekilleri Çerkez Ethem'i ayakta alkışladı. Çerkez Ethem'e yakın görünen milletvekilleri yani Yeşil Orduların ön ayak olmasıyla gerçekleşen olaydan sonra

⁴⁵⁵ Atatürk, *Age.*, s.314.

⁴⁵⁶ Özgen, *Age.*, s.90.

⁴⁵⁷ Adivar, *Age.*, s.150.

Çerkez Ethem'in taşkınlığı ve şımarıklığı önü alnamaz hale geldi.⁴⁵⁸

Çerkez Ethem, İsmet Bey'in komutanlığını tanımıyordu. Kendisinin doğrudan doğruya BMM'ye bağlı olduğunu söylüyordu.⁴⁵⁹ İsmet Bey'i çekemeyişinin bir diğer nedeni, Milli Mücadele'ye Çerkez Ethem'den sonra katılmasıydı. Rütbesi, bilgisi ne suretle yüksek olursa olsun kendisinden üstün olamazdı ve İsmet Bey'den emir alamazdı. İsmet Bey'in kumandasına girmeyi kendisine yapılan bir hakaret gibi görüyordu.

Çerkez Ethem Ankara'dayken M. Kemal Paşa'yı ziyaret etti. Paşa'dan İsmet Bey'in görevden alınmasını isteyecekti. M. Kemal Paşa rahatsızdı ve evinde istirahat ediyordu. Çerkez Ethem'in isteğine Paşa şiddetle karşı çıktı. Kılıç Ali görüşme esnasında Çerkez Ethem'in M. Kemal Paşa'yı öldürme fikrinde olduğunu, fakat alınan tedbirler neticesinde Çerkez Ethem'in vazgeçerek, askerlerine Çerkezce "durum tehlikededir vazgeçelim" dediğini söylemektedir. Hatta bir gece vakti, Kuva-yı Seyyare'den Küçük (İzmirli) Ethem'in M. Kemal Paşa'nın otomobilini gece vakti durdurmak istediğini, amaçlarının Paşa'yı kahve içmek bahanesiyle Ethem'in yanına götürerek öldürmek olduğunu söylemekteydi.⁴⁶⁰

Kuşçubaşı Eşref'te Kuva-yı Seyyare için faaliyetlerine devam ediyordu. Afyon telgrafhanesinden Çerkez İlyas'a göndermek istediği telgrafta Kuva-yı Seyyare'ye asker toplamaya çalışıyordu.

«İlgında Çerkes İlyas Bey'e

*Toplayacağınız süvari ve piyade arkadaşlarınızla Ethem Bey kıtasına
iltihak etmek üzere hazırlanmanızı ve neticeyi bana bildirmenizi rica eder
gözlerinizden öperim. 3 Ekim 336*

Eşref»

Telgrafhane müdürü telgrafı 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e gösterdi. Fahrettin Bey telgrafın çekilmesine müsaade etmedi.⁴⁶¹

Kuva-yı Seyyare'nin gösterdiği asi tutum İsmet Bey'in canını sıkmaya başladı. İsmet Bey bir gün BMM'nin önünden geçen Kuva-yı Seyyare askerlerini gördükten sonra "Kılıç Ali! At benim, silah benim, kuvvet benim, yalnız kumanda benim değil!"

⁴⁵⁸ Kılıç Ali, **Age.**, Derleyen: Hulusi Turgut, s.134.

⁴⁵⁹ Adıvar, **Age.**, s.178.

⁴⁶⁰ Ertürk, **Age.**, s.415; Kılıç Ali, **Age.**, Derleyen: Hulusi Turgut, s.134-135.

⁴⁶¹ Sorgun, **Age.**, s.283; Ahmet Efe, **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, İstanbul 2007, s.166.

diyecekti⁴⁶²

İsmet Bey Eskişehir’de iken düzensiz bir takım silahlı askerlerin ortalıkta dolaştığını gördü. Yanındakilere askerlerin kim olduklarını sordu. Kiminin Kuva-yı Milliye’den kiminin firari olduğunu öğrendi. Bu askerleri teftiş etmek istediğini belirterek yanına getirilmesini istedi. İsmet Bey’in karşısına gayet ciddiyetsiz vaziyette çıkan müfreze kumandanına İsmet Bey sert bir ihtarda bulundu. Bu sırada Çerkez Ethem’de oradaydı. Müfreze komutanı Çerkez Ethem’in adamıydı. Çerkez Ethem İsmet Bey’in kendi adamına kızmasına tahammül edememişti.⁴⁶³

Tevfik Bey’in İsmet Bey’le arası açıldıktan sonra Kuva-yı Seyyare Batı Cephesi’nin haberleşmesine mani olmak istedi. Telgraf ve telefon hatlarının Kuva-yı Seyyare’nin haberleşmeleriyle meşgul olmasından söz ederek cephe ile haberleşmeleri açık ve resmi şekilde yasakladı. İrtibatsızlık ve rapor alınamayışı sebebiyle Kuva-yı Seyyare kıtalarının nerede ve ne halde bulunduğunun Batı Cephesi Komutanlığı’na öğrenilmesi mümkün olmamıştı. Bu sırada Kuva-yı Seyyare’nin Eskişehir ve civarına saldıracağı haberleri de yayılmıştı.⁴⁶⁴

Çerkez Ethem ile Ankara’nın arasını açan konulardan bir tanesi de Yahya Galip Bey meselesiydi. Yozgat İsyanı’nı bastırdıktan Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey’i isyanda parmağı olduğu gerekçesiyle divan-ı harbinde yargılamak üzere Yozgat’a gönderilmesini talep etti. M. Kemal Paşa’nın ret cevabının Çerkez Ethem’e geldiği sırada Ethem’in canı çok sıkıldı. Haber geldiği esnada Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı İçöz’de yanındaydı. Çerkez Ethem yüksek ve öfkeli bir sesle “*Ben onu Ankara’da asmasını bilirim*” dedi.⁴⁶⁵

Çerkez Ethem Yozgat dönüşü Ankara’da kaldığı günlerde özel olarak görüştüğü Yusuf İzzet Paşa’dan milis güçlerin kaldırılacağını öğrendi. Bunu duyan Çerkez Ethem çok şaşırılmıştı. Reşit Bey’de bu duruma asla razı olmayacaklarını söylüyordu.⁴⁶⁶

⁴⁶² Kılıç Ali, **Age.**, Derleyen: Hulusi Turgut, s.136.

⁴⁶³ **TBMMGCZ**, C.1, s.283.

⁴⁶⁴ Atatürk, **Age.**, s.347; **TİH**. 2/3, s.78.

⁴⁶⁵ Arıkoğlu, **Age.**, s.159; Kılıç Ali, **Age.**, Derleyen: Hulusi Turgut, s.136; Atay, **Age.**, s.274; Atatürk, **Age.**, s.299.

⁴⁶⁶ Kenan Esengin, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, İstanbul 1998, s.283.

Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'since Eskişehir'in güneybatısındaki Karacaşehir'de Karakeçili Müfrezesi teşkil edilmişti. Batı Cephesi Komutanlığı'nın 17 Kasım 1920'ye kadar bu birlikten haberi yoktu ve tesadüfen öğrenmişti. Çerkez Ethem bu birliğin görevini geri bölgelerde ki kaçakların takibi ve yakalanması olarak belirtiyordu. Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu müfrezenin mevcudu hakkındaki bilgi talebi ve Batı Cephesi Komutanlığı tarafından denetlenmesi emri Çerkez Ethem tarafından kabul edilmedi. Aksine Çerkez Ethem müfrezenin Kütahya'ya naklini emretti.⁴⁶⁷

Ankara Çerkez Ethem'in evvelden beri Yunanlarla ve İstanbul Hükümeti'yle temas aradığına şüpheleniyordu. 1920 Aralık'ta Çerkez Ethem'in İstanbul Hükümeti'yle anlaşığı, Ankara'ya yürüyeceği ve ani baskınla meclisi dağıtacağı endişesi kulaktan kulağa yayılıyordu.⁴⁶⁸ Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey Ertuğrul Grubu Komutanı Kazım Bey'e verdiği emirde Kuva-yı Seyyare'nin cephedeki hareketliliğinden şüphe ederek uyanık bulunulmasını istedi.⁴⁶⁹

Yunanlar tarafından esir edilerek sonradan kaçan İnegöl Kaymakamı, esirliği sırasında, *“Ethem'in Yunan Komutanlığı'na başvurarak Anadolu Hükümeti'ne karşı birlikte savaşacağını bildirdiğini ve Yunan Komutanlığı'ndan aldığı cevapta; memnun olduklarını ancak Hristiyanların mal, can ve ırzlarının güven altına alınması şartıyla kendilerinin de diğer cephelerden taarruza geçeceklerini; Ethem'in bu hareketi iki ay önceden beri Bursa'da sezilmiş; Kuva-yı İnzibatiye Komutanlarından Bekir Bey'in Yunan Generalleri ve İngiliz askeri çevreleriyle sıkı bir işbirliği kurarak, Ankara Hükümeti'ne karşı koymak için birkaç bin kişilik bir İslam kuvveti toplamaya çalıştığını; Bekir Bey'in yanında Ethem'in adamları bulunduğunu ve onunla haberleşmekte olduğunu”* öğrenmişti.

5.2. Çerkez Ethem-Demirci Mehmet Efe Yakınlaşması

Ekim 1920 sonlarından itibaren Kuva-yı Milliye yerine düzenli ordu birlikleri kurma çalışmalarının hız kazanması Demirci Mehmet Efe'yi de huzursuz etti.

⁴⁶⁷ TİH. 2/3, s.69; Atatürk, Age., s.342.

⁴⁶⁸ Meclis memurluğu sırasında lise öğrencisi olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu temize geçtiği bir yazı sırasında bu yazışmaları gördüğünü ve ruhunda şok etkisi yaptığını söylemektedir. Velidedeoğlu, Age., s.87; Yakın Tarihimiz, C.1, s.36.

⁴⁶⁹ Özalp, Age., s.167.

Demirci Mehmet Efe M. Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, vatan ve milletin kurtuluşu için çalışmaktan başka gayesinin olmadığını vurguluyordu. 10 Kasım'da İsmet Bey'in Batı Cephesi, 11 Kasım'da Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanlıklarına atanmasıyla Demirci Mehmet Efe'nin tedirginliği büsbütün arttı. Fakat Ankara Hükümeti Demirci Mehmet Efe ile olan ilişkilere önem veriyor, açıkça cephe almak istemiyordu.⁴⁷⁰

Çerkez Ethem, Demirci Mehmet Efe ile anlaşma teşebbüsünde bulundu. Demirci Mehmet Efe ile gizli haberciler vasıtasıyla görüşmeye başladı. Kır atlı siyah yamçılı bir adamın Demirci Mehmet Efe ile görüştüğünden sonra Kütahya'daki Çerkez Ethem'in yanına gittiğini öğrenen Fahrettin (Altay) Bey bu atlıının yakalanması emrini verdi. Fakat takip edildiğini anlayan haberci Çerkez Ethem kuvvetlerine katılmayı başardı. Bu takipten haberdar olan Çerkez Ethem Fahrettin Bey'i Ankara'ya şikâyet etti. Ankara'dan Fahrettin Bey'in görevden alınmasını talep eden Çerkez Ethem'in istediği olmayınca Fahrettin Bey'e olan hıncı büsbütün arttı.⁴⁷¹

57. Tümen Kumandanı M. Şefik Bey, Çerkez Ethem'in Demirci Mehmet Efe gibi cahil olmadığını, aklı başında ve kıymetli kardeşlerinin yanında şuurlu hareket ettiğini zannediyordu. 57. Tümen Komutanı M. Şefik Bey 5 Aralık 1920'de aldığı telgrafta, Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'in işbirliği yaptığı haberini aldı.

«Ethem Bey kuvvetleriyle Demirci Efe kuvvetlerini birleştirerek bir inkılâp yapmak teşebbüsünde oldukları ve bu maksadın husulü için en ziyade gayret eden olduğunu istihbar ettiğimi arz ederim.»

Şefik Bey 14 Aralık'ta İğdecik'e gelerek Demirci Mehmet Efe ile görüştü. Demirci Mehmet Efe'yi kederli ve üzüntülü halde buldu. Hükümete karşı herhangi bir asi tavrına rastlamadı.⁴⁷²

Çerkez Ethem'le Demirci Mehmet Efe arasındaki gizli haberleşmeyi sağlayan kişi Vacit⁴⁷³ Bey isminde biriydi. Yakalanan Vacit Bey'in üzerinden çıkan şifreli mektupta şunlar yazıyordu:

«Demirci Mehmet Efe'ye

Muhterem Mücahit Kardeşim Demirci Mehmet Efe, 9.12.1920

⁴⁷⁰ Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Ankara 1999, s.225.

⁴⁷¹ Sorgun, **Age.**, s.274.

⁴⁷² Aker, **Age.**, s.267, 268.

⁴⁷³ M. Kemal Paşa Meclis'teki beyanatında Vacip Bey demiştir. **TBMMGCZ**, C.1, s.286.

Bizim çalışmamızın, fedakârlığımızın emaresi olarak dışarıya ve içeriye karşı ihtilâlin ve memleket müdafaasının lazım gelen intizamında cereyan etmesi için teşkil ettirilen Ankara Hükümeti, birkaç muhteris şahsın aleti olmaktan kurtulamamakta ve günden güne keyif, şahsi ihtiraslar ve menfaat hükmünü ileri götürmektedir. Memleketin bu gidişle maalesef kurtulması imkân haricindedir. Dış vaziyet Anadolu harekâtına müsait bulunmakla beraber istifade edilme şöyle dursun, haset ve fesatlıkla kalınmayarak, yakışsız hareketlerine mani teşkil edeceklerini tahmin ettikleri seni, Yörük Ali'yi, beni ve bazılarını her ne şekilde olursa olsun imhaya karar vermişlerdir.

Daha evvel Yörük Ali ile sizin imhanızı memleket hesabına lüzumun, hissettirmek gafletinde bulundular. Ben, gayri ihtiyari bu vicdansızca düşünceden müteessir olduğumu, memleket adına müşterek olan gayemizin elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakârlık eden ve edeceklerin, neden yok edilmeğe layık görüldüğünü bahis mevzuu ettiğimde: “Seni biz kendimizden biliyoruz, onlar ne vakit olsa başımıza beladır” demek kadar makul olmayan cevap ve mütalaalarla meseleyi kapadılar. Ailesini Söke'ye nakletmek üzere olan Eşref Beyi daha o zaman sizi ikaz etmek üzere göndermiştim. Hâlbuki bu defa aynı icraatın gerçekleştirilmek üzere olduğu tamamıyla meydana çıktı ve dolayısıyla sübut bulmuş oldu.

Size memur Refet Bey'dir. Bana memur da Garp Cephesine tayin edilen İsmet Bey'dir ki, bu namussuzlar hazıra konmuş ve İsmet dün İstanbul'dan gelmiştir. Refet'in senin yanında son zamanlarda emir zabiti gibi bulunduğunu bilirsiniz.

Hâsılı selâmetiniz ve memleketin kurtuluşu, elele vermek ve birbirimizle sıkı bir irtibat temin ederek hareket birliğinde ve kuvvetlendirmededir. Kuvvetleriniz arasında kat'iyen ordunun vereceği kimseyi almayınız. Mazlum halkın hukukunu koruyunuz. Müteyakkız olunuz. Allah doğrunun yardımcısıdır kardeşim. Birer birer rezil olmamak ve vatani emeklerimizin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalyız. Cevabınızı bekliyorum. Gözlerinizden öperim.

Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem»⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Gökbel, *Age.*, s.423; Yakın Tarihimiz, C.2, s.364; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.41-42.

Kâtip ve muhasip sıfatıyla mektubu alan Süleyman Turgut (Akkaş), durumu Demirci Mehmet Efe'ye anlattı. Demirci Mehmet Efe *“Ben vatansız değilim. Böyle bir şey yapamam”* diyerek cevabının aynen iletilmesini istedi. Fakat Çerkez Ethem'e herhangi bir cevap yazılmadı. Süleyman Turgut Bey mektuptan Ankara'yı gizlice haberdar ettikten sonra Demirci Mehmet Efe'nin isyan fikrinin olmadığını, ileride belki yapabileceğini, en sağlam yolun teşkilatının dağıtılması olduğunu söyledi.⁴⁷⁵ Demirci Mehmet Efe ile Çerkez Ethem'in beraber hareket etme davranışları üzerine Demirci Mehmet Efe'nin yanında bulunan Mülazım Kazım Bey, Şefik Aker'e gönderdiği telgrafta kaldırılan Burdur Heyet-i Merkeziye eski üyelerinden bazılarının Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'in birleşerek Ankara Hükümeti'ne karşı inkılâp yapma teşebbüsünde olduklarını bildirdi.⁴⁷⁶

6 Aralık'ta Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, 12. Kolordu'ya gönderdiği yazısında Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'in ayaklanarak, Ankara Hükümeti'ni devirme niyetinde olduklarını ileri sürdü. Haberleşmelerine engel olunmasını istedi.⁴⁷⁷

Demirci Mehmet Efe'nin etkisiz hale getirilmesindeki asıl amaç Kuva-yı Seyyare'yle birleşme ihtimalinin ortaya çıkmasıydı. Kuva-yı Seyyare ve Demirci Mehmet Efe'nin birleşmesi durumunda ortaya çıkacak süvari kuvvetinin yapacağı isyanın bastırılması daha güç olacaktı.⁴⁷⁸

Çerkez Ethem 12 Aralık 1920'de Yörük Ali Efe ile temas aradı. Kendisiyle beraber hareket etmesi için adamlar gönderdi. Çerkez Ethem Yörük Ali Efe'ye yolladığı şifreli telgrafta şöyle diyordu:

“Mücahidini Muhterem Kardeşim Yörük Ali Efe'ye

Bizim çalışmamızın ve fedakârlığımızın verimli olması, iç ve dışa karşı ihtilalin ve memleket savunmasının gerektirdiği iyi bir düzen içinde yürütülmesi için kurulan Ankara Hükümeti, birkaç muhterisin aleti olmaktan kurtulamamakta günden güne keyfi ve şahsi ihtiras ve menfaatler çoğalmaktadır. Memleketin bu gidişle kurtarılması imkânsızdır. Dış durum Ankara Hükümeti'ne elverişli bulunmakla beraber, bundan faydalanmak şöyle

⁴⁷⁵ Köstüklü, **Age.**, s.226.

⁴⁷⁶ Aker, **Age.**, s.267.

⁴⁷⁷ Sarihan, **Age.**, C.III, s.314.

⁴⁷⁸ **HTVD**, S.74, BN.1607.

dursun, hareketlerine engel teşkil edeceklerini tahmin ettikleri Demirci ve Sarı Efe'yi ve daha bazılarını, her ne şekilde olursa olsun, yok etmeye karar vermişlerdir. Daha önce Demirci Mehmet Efe'nin ortadan kaldırılmasının güya memleket hesabına lüzumunu bana hissettirmek istediler. Bu düşünceden üzüntü duyduğunu ve ortak olan amacımızın elde edilmesi uğrunda her gün hizmet ve fedakârlık edenlerin ve edeceklerin neden yok edileceklerini sordum. Orasını biz kendimiz biliyoruz dediler. Onlar ne vakit olsa başımıza beladır demek kadar uygun olmayan bir cevapla meseleyi kapadılar. Harcadığımız emeklerin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmamız. Cevabınızı bekliyorum. Şifreyi alır almaz yanımıza, Denizli'ye yaklaşmanızı ve benimle sıkı temasa gayret etmenizi ayrıca rica ederim"⁴⁷⁹

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, 10 Aralık'ta M. Kemal Paşa'ya telgraf yolladı. Refet Bey Demirci Mehmet Efe'den aldığı mektupta, Çerkez Ethem ve taraftarlarının M. Kemal Paşa ve kendisinin bir dakika bile yaşamasını istemediklerini, hükümeti devirerek arzu ettikleri adamları başa geçirmek istediklerini, vaziyetten Çerkez Ethem ile Demirci Mehmet Efe'nin anlaşmak için haberleşme yapmakta olduklarını çıkardığını söyledi.⁴⁸⁰

Çerkez Ethem İzmit-Düzce taraflarında bulunan Sarı Edip Efe'yle de temas kurdu. Sarı Edip Efe'den bir an önce Kütahya'ya gelerek Kuva-yı Seyyare'ye katılmasını istedi. Fakat Sarı Edip Efe Kütahya'da bulunan Çerkez Ethem kuvvetlerine katılmayı reddetti.⁴⁸¹

Çerkez Ethem 13 Aralık'ta Reşit Bey'le uzun bir görüşme yaptı. Bu görüşmesinde Sarı Edip Efe'nin müfrezesiyle Gök Bayrak Taburu'na katılması için haber gönderilmesini, meclis vasıtasıyla cephe komutanlarının değiştirilmesini, meclis kararıyla olmasa bile bir yolunu bulup isteklerinin yerine getirilmesini istedi. Reşit Bey, Çerkez Ethem'e verdiği cevapta Kuva-yı Seyyare'nin düşmana karşı savunma yapmamasını, bunu tümenlere bırakmasını ve Sarı Edip Efe ile haberleşmesini, buna engel olunduğu takdirde cephe komutanı ile yeniden ilişkinin kesilmesini istedi. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Reşit Bey'i yanına çağırarak ne istediklerini sordu. Reşit Bey'de cephe komutanlarının değiştirilmesini, yerine ise

⁴⁷⁹ **TİH**, 2/3, s.74; **TBMMZC**, C.7, s.226; **HTVD**, S.73, BN.1578.

⁴⁸⁰ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.59.

⁴⁸¹ İnönü, **Age.**, s.231.

kendisinin tayin edilmesini istedi. M. Kemal Paşa teklifi kabul etmedi. Çerkez Ethem'e kardeşi ile haberleşmelerinde söz ettikleri konuların kabul edilemeyeceğini belirtti. Çerkez Ethem 19 Aralık'ta M. Kemal Paşa'ya yolladığı telgrafta Sarı Edip Efe'nin kendisine katılmasını rica etti:

“Anadolu'daki isyan hareketlerinin bastırılması sırasında, durum icabı Biga dolaylarında bıraktığım ve sonradan geçici olarak Düzce'ye gönderilen Birinci Kuva-yı Seyyare'ye bağlı ve büyük bir kısmı İzmir ve dolayları gönüllülerinden oluşan 250 süvari, 200 piyade, bir dağ topçu takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvari erlerinden kurulu Edip Bey müfrezesinden, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla daha çok yararlanılacağı tabiidir. Bununla birlikte, sürekli müracaat yapılmakta olduğundan ve Edip Bey tarafından, o bölgede güvenliğin tam olarak sağlandığı bildirildiğinden, bu bölgenin uygun görülecek başka bir birliğe teslim edilerek, Edip Bey'in müfrezesinin savaş vasıtalarıyla birlikte Kuva-yı Seyyare'ye katılması hususunun ilgili makamlara emir ve havalisini rica ederim.”

Telgraf üzerine M. Kemal Paşa, 19 Aralık'ta Düzce'de bulunan Edip Bey'e bir telgraf göndererek, Çerkez Ethem'in isteğinden ve bunun kendisince de istendiğinden bahsettikten sonra, bulunduğu bölgede kalmasının kesin ihtiyaç olduğunu belirtti. Edip Bey verdiği cevapta, müfrezesiyle Düzce'de kalacağını, fakat müfrezesindeki askerlerin Kuva-yı Seyyare'deki askerler gibi aynı ödenekle çalıştırılmasını istedi.⁴⁸²

M. Kemal Paşa Çerkez Ethem'in isteğine verdiği cevapta, Edip Bey müfrezesinin 70 kişiden ibaret olduğunu, bu kuvvetteki müfrezenin Kuva-yı Seyyare'ye önemli faydasının olamayacağını, Edip Bey'in aynı zamanda Düzce Kaymakam Vekilliği görevini yürütmekte olduğu için bulunduğu yerden ayrılmasının mümkün olmayacağını belirtti.⁴⁸³

Çerkez Ethem, Sarı Edip Efe'yle temas ararken Hacı Şükrü Bey'inde aracılık yaptığı M. Kemal Paşa tarafından 9 Ocak 1921'de BMM gizli oturumunda gündeme getirildi. Hacı Şükrü Bey hakkındaki iddiayı kabul etmedi. M. Kemal Paşa'yla arasında sert bir tartışma yaşandı.

⁴⁸² Atatürk, **Age.**, s.355; **TBMMGCZ**, C.1, s.285; Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.62.

⁴⁸³ Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.66.

“M. KEMAL PAŞA- ...Yalnız bir şey sormak istiyorum; mademki kendinizi müdafaa ediyorsunuz, belki izah edersiniz. Demin verdiğim izahatta birçok zevatça malûm mesele hakkında ve Ethem Beyin Reşit Beyle görüşürken Sarı Efe hakkında ki muharebeyi arz etmiştim. Haber veriniz, adam-ı mahsus gönderiniz, derhal terk etsin orasını, öteki efe ile birleşsin ve beriki de demiş ki; belki ben yapamam siz yapınız ve icap ederse isyan edersiniz. O muharebeyi müteakip de Hacı Şükrü Bey makine başında görüşmüştür ve cereyan eden muharebede şu sözler vardır:

— Sen nasılsın?

— Bildiğin gibi.

— Söylediğim şeylerle de görüştüm, iyi cevap aldım, Sarı Efe çok iyi, sıhhati yerindedir.

— Evet, ben çalışıyorum.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyaribekir)– Cevap vereyim müsaade ediniz; bunları zatı âlinize kim vermiş ise namussuzdur; alçaktır. Ben muharebelerden bile haberdar değilim. Yanımda kim varmış ise söyleyiniz...

M. KEMAL PAŞA (Devamla)– Biz divanıharp heyeti değiliz. Kendinizi orada, divan-ı harpte müdafaa edersiniz. Tamik-i tahkikat yapıyor, başka bir şey söylenmez; işi tahkikata bırakıyoruz.”⁴⁸⁴

5.3. Ankara'nın Çerkez Ethem'i İkna Çabaları

M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'in İsmet Bey'e karşı olan tutumunu yumuşatmak için iki tarafı görüştürüp uzlaştırmaya karar verdi. Çerkez Ethem ve kardeşlerini mümkün olduğu kadar nasihatle yola getirmeye gayret etti. M. Kemal Paşa, Tevfik Bey'in son zamanda ki durumu üzerine yapılması gerekenler hakkında şöyle düşünüyordu:

1. Yzb. Tevfik'e bu hareketinin düşman karşısında ayaklanma olduğunu; emir ve komutaya kayıtsız şartsız uyararak eski durumunu devam ettirmek suretiyle görevini yapmasını bildirmek, itaat etmezse onu komuta etmekten alıkoymak. Bu halde Yzb. Tevfik'in kuvvetlerini beraberine alacağı ihtimaline karşı gerekli

⁴⁸⁴ TBMMGCZ, C.1, s.260.

tedbirleri almak.

2. Yzb. Tevfik'e mümkün olursa Çerkez Ethem vasıtası ile uygun bir bildiriye bulunmak, daha sonra yeni şımarıklıkların önüne geçecek şekilde onu itaat altına almak. M. Kemal Paşa düşüncelerini cephe komutanlıklarına da bildirmişti.⁴⁸⁵

Bu günlerde İstanbul Hükümeti İçişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyetle Bilecik'te görüşecek olan M. Kemal Paşa, iki meseleyi birden halletmek istedi. M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem, Kazım (Özalp) Bey, Hacı Şükrü Bey, Celal Bey (Bayar), Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey ve Kılıç Ali'yi yanında götürdü. Çerkez Ethem hastalığını bahane ederek gelmek istemedi. Doktor Adnan Bey'de, Çerkez Ethem'i muayene ettikten sonra hastalığının seyahate mani olduğunu söyledi. Fakat trenin korumalı ve sobalı olması halinde gitmesine mani olmayacağını ekledi. M. Kemal Paşa Çerkez Ethem'i mutlaka yanında götürmek istiyordu. Şahsına ait özel kompartımanı Çerkez Ethem'e tahsis etti. Hacı Şükrü Bey'in araya girmesiyle, Çerkez Ethem hasta yatağından kaldırılarak trene getirildi. 3 Aralık 1920'de hazırlanan özel bir trenle hareket edildi. İsmet Paşa Bilecik'te olduğu için Eskişehir'de mola verilmeyip Bilecik istasyonuna gidilecekti. Fakat 4 Aralık'ta Eskişehir'de mola verildi. M. Kemal Paşa kompartımanında istirahat ediyordu. Uyandığında trenin niçin durduğunu ve yola devam etmediğini sordu. Yaverleri arkadaşlarının sabah kahvaltısını yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve gelmek üzere olduklarını ilettiler. M. Kemal Paşa herkesin acele toplanmasını ve trenin tekrar hareket etmesini istedi. Herkes toplandığı halde Çerkez Ethem gelmemişti. Çerkez Ethem tren mola verdiği zaman Hacı Şükrü Bey'le beraber sessiz sedasız Eskişehir'e Kuva-yı Seyyare karargâhına gitmişti. Çerkez Ethem, M. Kemal Paşa benim hasta olduğumu biliyor, sabahleyin terlilik hâsıl oldu, doktordan ilaç falan aldım tesir etmedi, yolculuğa devam edemeyecek haldeyim, rica ederim onlar gitsinler meseleyi halletsinler, bana müsaade etsinler burada kalacağım diyerek trenden ayrılmıştı. Çerkez Ethem esasında İsmet Bey tarafından kurulacak tertiple ortadan kaldırılacağına inanıyordu. Bu korkusu nedeniyle yolculuğa devam etmeyerek Eskişehir'de kaldı. M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem olmadan Bilecik'e gitmenin faydası olmayacağına inanarak İsmet Bey ile iki

⁴⁸⁵ TİH. 2/3, s.74.

istasyon ileride buluşmaya karar verdi. İsmet Bey’le beraber tekrar Eskişehir’e geldi. Eskişehir’de bir lokantada Çerkez Ethem hariç bütün heyeti gören M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem’in hastalığının nasıl olduğunu sordu. Eski halinden daha iyi olduğunu öğrendi. Heyetten Kazım Bey Çerkez Ethem’in yanındaydı. Karargâhında Ethem’i ziyaret eden Kazım Bey’e Çerkez Ethem ordunun Kuva-yı Seyyare aleyhine kışkırtıldığından, bu hususta görüştüğü bir subaydan bilgi aldığından ve İsmet Bey’e güveninin kalmadığından bahsetti. Tevfik Bey’in Eskişehir’i basacağı haberlerini yalanladı.

M. Kemal Paşa Batı Cephesi Karargâhı’nda İsmet Bey ve arkadaşlarıyla görüşme yaptı. Kılıç Ali’yi Çerkez Ethem’in karargâhına gönderdi. Hacı Şükrü Bey’de karargâhtaydı. Çerkez Ethem hastalık bahanesiyle Batı Cephesi karargâhındaki toplantıya gitmemişti. İsmet Bey, Çerkez Ethem ve kardeşleriyle daha önce yaşadığı problemleri saydıktan sonra, Düzce’de yaşanan tütün meselesinden bahsetti. Çerkez Ethem’in adamlarından Şevket ve arkadaşları Düzce’de hükümet tarafından ele geçirilen kaçak 10.000 kilo tütünü Mihalliç deposunun mühürlerini söküp, kapılarını kırmak suretiyle alarak Eskişehir’e gitmişti. Tütünlerin geri alınması için Çerkez Ethem’le haberleşiliyordu. Çerkez Ethem Şevket ve arkadaşlarını koruyor, tütünleri hükümete teslim etmek istemiyordu.⁴⁸⁶

Çerkez Ethem’in Eskişehir’de bulunan karargâhı çok iyi döşenmiş evden oluşuyordu. Karargâhta olağanüstü hareketlilik göze çarpıyordu. Hacı Şükrü Bey ertesi sabah Kılıç Ali’ye not bıraktı. Bu notta şunlar yazılıydı: “*Kuva-yı Seyyare’ye yapılan haksızlıkları yerinde incelemek için Ethem Bey’le birlikte Kütahya’ya gidiyorum. Arkadaşlara arz-ı veda ederim.*”

4 Aralık akşamı Batı Cephesi Karargâhı’nda yapılan Çerkez Ethem’in katılmadığı toplantıda, Reşit Bey İsmet Bey’e karşı saldırgan konuşmalar yaptı. M. Kemal Paşa’nın Reşit Bey’e, Ethem’in ne zaman geleceğini sorması üzerine, Çerkez Ethem’in şu dakikada kuvvetlerinin başında olduğu cevabını verdi. M. Kemal Paşa bu ters cevaba rağmen sakin olmayı ve görüşmeye devam etmeyi tercih etti.⁴⁸⁷ Reşit Bey, Çerkez Ethem’in soyluluğundan ve kahramanlığından söz etmeden yapamadı.

⁴⁸⁶ TİH. 2/3, s.81; Belen, *Age.*, s.270.

⁴⁸⁷ Atatürk, *Age.*, s.348-349; İnönü, *Age.*, s.228-229; Özalp, *Age.*, s.168; TBMMGCZ, C.1, s.257-283; TİH. 2/3, s.74; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.37-38; Çerkes Ethem, *Anılarım*, s.104.

M. Kemal Paşa'nın Reşit Bey'e, İsmet Bey'in yerine kimi istediğine dair soru sorması üzerine Kazım (Özalp) Bey'in veya kendisinin Batı Cephesi Komutanı olmasını istedi.

“Açıkçası biz kumandan olarak ne İsmet, ne de Refet Bey'i istemiyoruz. Bize niçin kumandan olarak Kazım Bey'i vermiyorsunuz? O, bizi pekâlâ idare edebilir.”

Kendilerinden tam bir itaat istenmesinin, itaatsizliği tahrik etmekten başka bir işe yaramayacağını söyledi. Bunun üzerine M. Kemal Paşa Reşit Bey'e bu dakikaya kadar kendisiyle bir eski arkadaş sıfatıyla konuştuğunu, artık yakınlığının son bulduğunu, karşısında BMM ve Hükümeti'nin başkanı bulunduğunu söyledi. İsmet Bey'e durumun gereğini yerine getirmek üzere yetkisini kullanması için emir verdi. İsmet Bey emrinde bulunan komutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir, ben onu yola getirmeye ve cezalandırmaya muktedirim, bu konuda daha kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu görevi kolaylıkla yerine getirilmesi için yardımını rica etmiş değilim dedi. Reşit Bey bunun üzerine acele edilmemesini, kendisinin kardeşlerinin yanına giderek uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi.

Bu görüşmeden sonuç alamayan M. Kemal Paşa, İstanbul'dan gelen heyetle görüşmek üzere Bilecik'e gitti. Reşit Bey'de, Kazım Bey'le beraber Çerkez Ethem'in cephe kumandanının emrini dinlemesini sağlamak için Kütahya'ya döndü. Gediz'de bulunan Tevfik Bey'inde gelmesiyle, Kütahya'da yapılan toplantıda Çerkez kardeşler cephe komutanının emirlerini dinleyeceklerini vaat etti. Ancak Refet Bey ve Fahrettin Bey'in görevden alınmasını istediler. 9 Aralık'ta Reşit Bey'den M. Kemal Paşa'ya gelen telgrafta, Tevfik Bey'le İsmet Bey arasındaki meselenin halledildiği, Batı Cephesi Komutanlığı'yla haberleşmenin tekrar başladığı, Simav Havalisi Komutanı'nın yerine dönebileceği bildirildi. Reşit Bey bunun üzerine tekrar Ankara'ya döndü.⁴⁸⁸

Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Kuva-yı Seyyare'nin bu günlerde 1.200 süvari kuvveti olduğu tahmin ediliyordu. Bu kuvvetler Uşak'tan Sındırgı'ya kadar dağınık vaziyette bulunuyordu. Kuva-yı Seyyare Kütahya bölgesinde örgütlenmek

⁴⁸⁸ Atatürk, *Age.*, s.349-351; Kılıç Ali, *Age.*, Derleyen: Hulusi Turgut, s.137-140; İnönü, *Age.*, s.231; *TBMMZC*, C.7, s.226; *TBMMGCZ*, C.1, s.284; Selek, *Age.*, C.2, İstanbul 2002, s.947.

için büyük çaba içerisindeydi. Kuva-yı Seyyare ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında başlayan haberleşme İsmet Bey'e göre görünüşte başlamıştı.⁴⁸⁹

Kazım Bey, Reşit Bey'le beraber gittiği Kütahya'da Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'le yaptığı görüşmenin sonucunu M. Kemal Paşa'ya şu ifadelerle özetledi:

- 1- Ankara Hükümeti gayeyi gerçekleştirecek durumda ve güçte değildir. Bu hükümete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz.
- 2- Silahla karşı koymamızın mahiyetini kötüye yoracaklardır. Fakat sonunda başarılıysam herkes bana hak verecektir.
- 3- Refet Bey'le aramızda bir izzetinefis meselesi geçmiştir. M. Kemal Paşa, Refet Bey'in haysiyetine değer vererek bizimkini kırıyor. Herhalde Refet Bey'i önüne katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim. Ölürsem de bu takipte öleyim.
- 4- Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Meclis'te ki durumu bizi aldatmıştır. Meclis'in ne önemi ve ne hükmü vardır?⁴⁹⁰

Çerkez Ethem 8 Aralık'ta Kütahya'dayken boş durmamış, Kurmay Başkanı Halil Bey'e gönderdiği telgrafında, düşmanın üstün kuvvetlerle olası taarruzu halinde mukavemet gösterilmeden geri çekilmesini istedi. Uzakta bulunan müfreze komutanlarının da acele ve gizli olarak ikaz edilmesini rica etti.⁴⁹¹

Çerkez Ethem, Tevfik Bey'le Albay İsmet arasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine, kendilerini haklı göstermek için M. Kemal Paşa'ya 9 Aralık 1920'de bir mektup gönderdi.

“İsmet Beyefendi'nin son defa kasten denecek derecede ve mevsimsiz muamelesi sonucunda hakkımızda bir leke hasıl olmuştur. Önemsiz olan bazı olaylardan faydalanarak, ahlaksızlığını neye mal olursa olsun açığa çıkarmaktan çekinmeyecek kadar her yerde düşkün seviyede çok kimseler vardır. Bunların bozgunculuğundan özellikle sizi dahi kuruntu ettiğinizi haber alıyorum ve delillerini görüyorum.

Bu hususta Başyaver Salih Bey biraderlerimizin de çocukçasına tedbir ve tertipleri bilinmektedir.

⁴⁸⁹ HTVD, S.74, BN.1608.

⁴⁹⁰ Atatürk, *Age.*, s.357.

⁴⁹¹ Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.39.

Paşam, hayat ve mevkiiniz benim için kutsaldır. Ben vatana ve gayeye bu derece bağlıyım. Gereken kimseleri ikaz buyurunuz. Bütün becerikliliğimizi ve kudretimizi gayenin elde edilmesi için harcayalım. Zorluk çıkarmasınlar. İnsan hatasız olamaz. Beni uyarsınlar. Ben memleketin selametini düşündüğüm hususlarda gerekirse en kabiliyetsiz mensupların bile mütalaasına başvuruyorum. Her kıtanın kaçaklarını yine o kıtaya geri vermek çok doğru ve son karar icabı iken, geçen gün Maden'den dönen Kuvve-i Seyyare'ye mensup müfreze, Ankara Komutanlığı tarafından Genel Kurmay Başkanlığı emriyle Güney Cephesi'ne sevk edilmiştir. Dün de Kuvve-i Seyyare'nin orduya verilen onaylı bütçesinin ve havalenin verilmemesi, Kütahya'ya Batı Cephesi'nden bildirilmiştir. Anadolu inkılâbı adına iyi ve fena tedbirin sonucu sizin kadar kimseyi ilgilendirmez. Daha önce Fuat Paşa tarafından Kuvve-i Seyyare'nin seyyar jandarma teşkilatı ihtiyacı bütçeye konulmuş olduğu tebliğ edilmiş ve o suretle gereken onaylı çizelge Batı Cephesi'ne gönderilmiştir.”

BMM Başkanı M. Kemal Paşa, 12 Aralık'ta Çerkez Ethem'in yazısına şu cevabı verdi:

“9 tarihli telgrafınızı aldım. Şahsım ve gayem ile münasebetim hakkında açığa vuruğunuz hislerden duygulandım. Son günlerde ki fiili belirtilerin beni kuruntuya değil, fakat duraksamaya sevk ettiğini itiraf ederim. Milletın hayat, hürriyet ve istiklaline himmet harcamış ve faaliyet göstermiş olan senin gibi bir kardeş hakkında ki sevgim sarsılmamıştır. İsmet Beyefendi'nin yersiz ve mevsimsiz bir tedbir almış olduğunun belirtilerini görmüyorum. Başyaver Salih kardeşinize gelince, onun bana karşı olduğu kadar sana karşı dahi sevgi ve kardeşliğinin çok yüksek olduğuna benim kadar senin dahi inanmış olmanı isterim. Sana ve bana aleyhte ve lehte söz yetiştirenlerin ahlak durumunu tetkik etmenin lüzumlu olduğunu hatırlatırım. İçinde bulunduğumuz büyük işlerde o nispette küçük halli ve aşağı ahlaklı insanların dahi olduğunu göz önünde bulundurarak, kötü kuruntulardan kendinizi kurtarmak için çok dikkat sarfına lüzum olduğunu itiraf ederiz. Sizin gibi kıymetli bir kardeşin hayat ve varlığı ve faaliyetinin bence ne kadar lüzumlu olduğunu takdir edebilecek zekâyâ sahip olduğuna kaniim. Bu sebeple benim sözlerimi ve teminatımı samimiyet ve ciddiyetle kabul ederek her türlü zorlukları başka makamlarla halletmekte

zorluğa uğradıkça, doğrudan doğruya özel ve gizli olarak bana bildirerek çözümleyebileceğine inanmalarını, havale ve kaçak meseleleri hakkında durumu inceliyorum. Sonucunu fiilen göreceksiniz. Yalnız benim duraksamamı haklı gösterebilecek birtakım teşebbüslerde bulunduğunuz haberini yalanlayıcı faaliyetlerinizi görmek isterim. Hacı Şükrü'nün karıştırıcı ve melun bir adam olduğuna ben iman ettim. Senin de iman etmeni ve bu kişi hakkında ona göre muameleni değiştirmeni arzu ederim. Samimi ve kardeşlik hisleriyle gözlerinden öperek her türlü şüphe ve duraksamalarını gidermeni ve dertlerini bizzat benimle muhabere ederek halletmeni ve fakat genel durumunuzun ahenk ve intizamını bozacak hiç kimseyi hoş görmemenizi rica ederim."⁴⁹²

Çerkez Ethem M. Kemal Paşa'nın samimi tutumuna karşı yine ayaklanır durum ve tedbir almaktan geri durmadı. Ankara'da Kuva-yı Seyyare tarafı bazı milletvekilleri eskisi gibi düzenli ordu aleyhindeki propagandalarına devam etmekteydi. Özellikle Afyonkarahisar Milletvekili Hacı Şükrü çok ileri gidiyordu. Hacı Şükrü'nün şifre ile Çerkez Ethem'e yazdığı telgraf, Batı Cephesi şifre subayı tarafından postahane de tutulmuştu. Çerkez Ethem ve arkadaşlarına ait özel bir şifre ile yazıldığı için telgrafın manası anlaşılamamıştı. Çekilen şifrenin yerine gönderilmediğini anlayan Hacı Şükrü, komutan ve milletvekili imzasıyla Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı'na başvurmuş, adı geçen şifrenin Çerkez Ethem'e çekilmesini istemişti. İsmet Bey, Hacı Şükrü'nün komutan ve milletvekili imzasını atmaya ve hükümetten gizli olarak özel şifre kullanmaya yetkisi olup olmadığını BMM ve MSB'den sormuş, karşılık olarak Hacı Şükrü'nün hiçbir komutanlık veya resmi sıfat taşımadığı, özel şifre ile haberleşmeye yetkisinin bulunmadığı bildirilmişti.⁴⁹³

Bu arada hükümetin izinsiz asker toplamayı yasaklamasına rağmen, Çerkez Ethem'in Konya, Ankara, Haymana'da irtibat subayları vasıtasıyla asker, silah ve hayvan toplamaya çalışması işi iyice çekilmez hale getiriyordu. Çerkez Ethem sağa sola adamlar yollayarak, olası bir çatışmayı sezmiş olacak ki, açık ve şifreli haberleşmelerle asker teminine gayret gösteriyordu. Batı Cephesi Komutanlığı ise şifreli haberleşmenin yapılmamasını ya da şifrelerin suretinin gönderilmesini istedi.

⁴⁹² **TİH.** 2/3, s.75-76-77; Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.40.

⁴⁹³ **TİH.** 2/3, s.84-85.

Batı Cephesi haberleşmeleri kontrol ediyor fakat mani olamıyordu. Çerkez Ethem’de Batı Cephesi Komutanlığı haberleşmemize mani oluyor, diyerek kıyameti koparmıştı.

Çerkez Ethem 7 Aralık’ta Kalecik Kaymakamlığı’na yolladığı telgrafla şu emri verdi:

«Kuva-yı Seyyare müfreze kumandanlarından olup zirde künyesi muharrer İsmail Ağa, kaza-yi valaları dâhilinde Kuva-yı Seyyareye mensup olup mezun ve gayrimezun mücahidin ile yeniden silah ve hayvan tedarikiyle, iltihak edecek vatanperverleri alıp getirmek vazifesiyle memuren Kalecik’e izam kılınmıştır. Kendisine her türlü teslihat ve muavenat-ı lazime-i vataniyenin ifasını rica eylerim efendim.

Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı Ethem»

Kuva-yı Seyyare reislerinden Kaplan Naci, Müdafaa-i Hukuk Müfrezesi adına aldığı paraları yerinde sarf etmemek ve halkın mallarını zorla almak, müfrezesinden silahlı ve toplu olarak bir kısım kuvvetin kaçmasına sebep olmaktan sanıktı. Bu sanığın tutuklu olarak İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmesi lüzumu, 15 Aralık’ta MSB’den Batı Cephesi Komutanlığı’na yazıldı. Batı Cephesi Komutanlığı gereğinin yapılmasını Çerkez Ethem’e bildirdi. Çerkez Ethem Kaplan Naci’nin Demirci Cephesi’nde bulunduğunu bahane ederek onu göndermemekte direniyordu.⁴⁹⁴

Çerkez Ethem daha sonra hırsızlık suçundan Ankara’da tutukluyken sonradan serbest bırakılan, Van göçmenlerinden Musa Beyzade Abbas adında birini elinde belge, beraberinde 5–10 kişi ile Haymana civarına asker toplamaya gönderdi. Bu belgede gönderilen kişilerin asker toplamaya memur olduğu, bütün devlet görevlilerinin bu kişilere yardım etmesi gerektiği yazıyordu. Kuvvet toplamaya memur olanlara parola ve işaret bile verilmişti. Çerkez Ethem’in görevlendirdiği bu kişi, Recep Zühtü Bey komutasındaki kuvvet tarafından 19 Aralık’ta yakalanarak İstiklal Mahkemesi’ne teslim edildi.⁴⁹⁵

Kuva-yı Seyyare 9 Aralık’ta Yunanlar tarafından ikinci kez işgal edilen Gördes’e girdi. Çerkez Ethem 10 Aralık’ta Gördes’te tekrar beliren muharebe ihtimaline karşı, Batı Cephesi Komutanlığı’ndan süratle gönderilmek üzere piyade

⁴⁹⁴ TİH. 2/3, s.81.

⁴⁹⁵ Atatürk, *Age.*, s.352-356; Arıkoğlu, *Age.*, s.212; İnönü, *Age.*, s.232; *TBMMGCZ*, C.1, s.286.

mermisi ve topçu mermisi istedi. Bunun ötesinde Kuva-yı Seyyare'nin sağ tarafına yardım etmesi için Eskişehir'de toplanan süvari alaylarından bir kısmının gönderilmesini istedi. Batı Cephesi Komutanlığı Kuva-yı Seyyare'ye 462 kudretli, 29 Alman, 33 Osmanlı, 5 Sandık Rus cephanesi verildiğini, ordu içinde cephanedaki dağılımının ayarlanabilmesi için eldeki cephanedeki miktarı ve son Gördes savaşında ne kadar topçu cephanesi harcandığını sordu. Kuva-yı Seyyare Komutanı Vekili Tevfik Bey imzasıyla 11 Aralık 1920'de yollanan yazıda; cephanedeki ne yenir ne içilir, ancak düşmana atılır. Böyle bir güven meselesi akla geliyorsa cephanedeki göndermeyebilirsiniz, deniliyordu.⁴⁹⁶

Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'in Simav Havalisi Komutanı Yarbay İbrahim Bey'le yaşadığı problem Çerkez Ethem'le görüşen heyetin çabaları neticesinde tatlıya bağlanmıştı. Çerkez Ethem 10 Aralık'ta Batı Cephesi Komutanlığı'na bir telgraf çekti. Bütün yanlış anlamalara çığır açan ve yeni işgal edilen bölgeye atanan Simav ve Havalisi Komutanı İbrahim Bey'e sözlü olarak bir bölgede ve aynı yetkide iki komutan bulunmasının uygun olmayacağından bahsetti. Bu dolaylarda Kuva-yı Seyyare Komutanlığı bulunduğu sürece bu komutanlığa bağlı olmak üzere gösterilecek herhangi bir merkezde bulunmak şartıyla görevi başına dönmesinde sakınca olmadığını söyledi. Hükümet ve komutanlık otoritesini sarsan bu duruma Batı Cephesi Komutanlığı'nca son verilmek istendiğinden, zaten Eskişehir'e çağrılmış olan Saruhan Mutasarrıflığı'nın gelişinden faydalanılarak, Simav ve Havalisi Komutanlığı 11 Aralık'ta verilen emirle kaldırıldı. Simav ve Havalisi Komutanı Yarbay İbrahim Bey'e Alayunt Mevki Komutanlığı görevi verildi. Yarbay İbrahim yanında bulunan subaylar ve jandarma bölüğü ile Alayunt'a hareket etti.⁴⁹⁷

Reşit Bey ve arkadaşlarının Ankara'ya gelmesinden sonra bazı milletvekilleri Kuva-yı Seyyare sorunu üzerine özel bir toplantı yaptı. Yusuf İzzet Paşa'nın başkanlığında heyet seçildi. Heyet isteklerini bakanlar kuruluna bildirmişti. Yolsuz olan bu başvurunun kabul olunamayacağı bakanlar kurulu kararıyla kendilerine bildirdikten sonra, M. Kemal Paşa heyetle özel olarak görüşmek istedi. 12 Aralık'ta heyet üyeleri M. Kemal Paşa'nın evine gitti. Toplantıya Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) ve Doktor Adnan (Adıvar) Bey'de katıldı. Heyet Yusuf İzzet Paşa'nın

⁴⁹⁶ Atatürk, *Age.*, s.353; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.43-44.

⁴⁹⁷ Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.45-46; *TİH.* 2/3, s.83-84.

başkanlığında 5 milletvekilinden (Emir Paşa, Yunus Nadi, Afyonkarahisar Milletvekili Şükrü, Saruhan Milletvekili Vehbi, Albay Kazım) kurulu idi. Heyet, bakanlar kurulundan şu hususların görüşülmesini istedi.

“a- Cephedeki komuta anlaşmazlığının gerçek mahiyetini,

b- Bakanlar Kurulu'nca Kuva-yı Milliye'nin kaldırılması için karar alınıp alınmadığını, cephe hangi Kuva-yı Milliye'nin mevcut olduğunu,

c- Kuvve-i Seyyare'nin muhafazası lüzumunu ve kaldırılması gerekirse Meclis'ten bir karar alınmasını,

d- Cephedeki anlaşmazlığın kesinlikle çözümlenmesi ve bunun sebeplerinin açıklanmasını,”

M. Kemal Paşa yukarıda ki maddelere gerekli karşılığı vermiş ve bu zamana kadar gelişen durum hakkında açıklamada bulunmuştu. Sonunda Çerkez Ethem Tevfik Bey'in cephe komutanlığına ve hükümete karşı itaatsizliğini, Kuva-yı Seyyare'nin amacının gücünü kayıtsız şartsız genişletmek ve tahakküm etmekten ibaret olduğunu, buna ise yalnız BMM'nin yetkili olup onun her neye dair olursa olsun vereceği kararları hükümet başkanı sıfatıyla yapabileceğini anlattı. Sorun için başka çözüm şekli düşünmediğini ve söyleyecek başka sözünün olmadığını ifade ederek müzakereye son verdi. M. Kemal Paşa'nın açıklaması heyet üzerinde istenen etkiyi yaptı. Bunun üzerine M. Kemal Paşa delegelerin sorunun uzlaşma yoluyla çözümü için yaptıkları ricaya cevap olarak:

“a- 1. Kuvve-i Seyyare, amirleri tarafından verilecek emirleri yapar,

b- 1. Kuvve-i Seyyare Komutanları, memleketin kanun ve nizamlarına itaat ederlerse, bu taktirde mesele yoktur. Aksi halde atına binerek ve memleketin bütün kuvvetlerini etrafına toplayıp bu hayati sorunu bizzat çözmek zorunda kalacağını” bildirdi.⁴⁹⁸

16 Aralık'ta Kuva-yı Seyyare'den İzmirli Ethem Bey, 61. Tümen Komutanı İzzettin Bey'i ziyaret etti. Amacı Kuva-yı Seyyare ve Çerkez Ethem hakkında propaganda yapmaktı. İzzettin Bey'e Çerkez Ethem'in hizmetlerinden bahsettikten sonra, Kuva-yı Seyyare'nin 61. Tümen'den memnun olduğunu, Çerkez Ethem'in de İzzettin Bey'e selamı olduğunu ilettiler.

⁴⁹⁸ TİH. 2/3, s.83-84.

Hükümet tarafından anahtarı olmayan şifreli haberleşmenin yasaklanmasına ilk karşı çıkan yine Çerkez Ethem oldu. Çerkez Ethem yasağa uymayarak özel memurları ve arkadaşlarıyla şifreli haberleşmeye devam etti. Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu duruma engel olmasıyla Çerkez Ethem, İsmet Bey'e 14 Aralık'ta yolladığı telgrafta, bazı ihtiyaçlar ve benzeri eksikler için Ankara ve Eskişehir Kuva-yı Seyyare irtibat subaylarına çekilen telgrafların durdurulmakta olduğunun anlaşıldığını, haberleşmelerinin yasaklanması veya güçlüğüne uğratılması şeklindeki işlemlere son verilmesini istedi. Hâlbuki yasaklanan şifreli haberleşmelerdi.⁴⁹⁹

Çerkez Ethem ikna edilmeye çalışılırken Eskişehir ve çevresinde Kuva-yı Seyyare'nin kolordu halinde teşkilatlandırılacağı, Çerkez Ethem'e de Kolordu Kumandanı payesi verileceği söyleniyordu. Çerkez Ethem'e cepheden çekilerek Ankara'da milletvekili olarak çalışması da teklif edilmişti. Çerkez Ethem rivayete göre teklifleri reddediyordu.⁵⁰⁰

Kuva-yı Seyyare merkezi Kütahya'da, Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi görev yapıyordu. Kütahya'da Çerkez Ethem tarafından tayin edilmiş birde Mevki Kumandanı Abdullah Bey vardı. Tevfik Bey asker kaçağı ailesi oldukları gerekçesiyle Kütahya'daki bazı aileleri sürgün ederek evlerini yaktı. Bunun üzerine Abdullah Bey, Tevfik Bey'in emriyle kaçak asker ailelerinden bazılarını sürgün edilmek üzere Kadı Ahmet Asım Efendi'ye gönderdi. Mutasarrıf Vekili Kadı Asım sürgün işlemlerinin son çıkan kanun gereği İstiklal Mahkemesi'ne ait olduğunu belirterek, evrakı Abdullah Bey'e iade etti. Mevki Komutanı Abdullah Bey, Asım Efendi'nin yanına getirilmesi için 4 silahlı asker gönderdi. Kadı Asım Efendi işlerinin çokluğunu ileri sürerek sabahleyin gelebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Abdullah Bey'in adamları Tevfik Bey'in emriyle, Ahmet Asım Efendi'yi gece vakti kapısını kırarak evinden aldı. Hakaret ederek sorguya çekti. Ahmet Asım Efendi aynı gece silahlı bir müfrezeyle on dört saat uzakta bulunan Gediz'deki Kuva-yı Seyyare komutanının huzuruna çıkartıldı. Önce Ahmet Efendi'yi idam etmeye karar veren Tevfik Bey, daha sonra karar değiştirerek Kütahya'dan uzaklaştırılmasına karar verdi. Asım Efendi görevi bırakarak Ankara'ya döndü. Ankara'da bu olay milletvekilleri tarafından duyuldu. Konu hakkında BMM'ye gensoru verildi. 12 Aralık'ta MSB'den Batı Cephesi Komutanlığı'na, Batı Cephesi Komutanlığı'da

⁴⁹⁹ Atatürk, *Age.*, s.353.

⁵⁰⁰ Apak, *Age.*, Ankara 1990, s.213.

Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'na soruşturma yapmasını ve sonucun bildirmesini emretti. Kadı Asım Efendi'ye de görevinin başına dönmesi söylendi.⁵⁰¹ Adalet Bakanlığı'nın 16 Aralık'ta Batı Cephesi Komutanlığı'na yolladığı raporda şu ifadeler vardı:

“...Kuva-yı Seyyare Komutanlığı, memurların beğenilmeyen durumlarını nihayet bağlı buldukları makamlara bildirmeye yetkilidir. Kaldı ki hükümet teşkilatı içinde pek önemli ve özel bir yer tutan bu gibi kadılar hakkında değil, en küçük bir hükümet memuru için bile uygun görülen bu gibi küçültücü davranışların daha çok o memurun atanmasından ve gönderilmesinden sorumlu olan merkezi hükümete dayanacağı doğal bulunmuştur. Sakatlığı meyanda olan bu yasa kırıcı işlemin düzeltilerek hemen memuriyeti başına dönmesi için adı geçen kadıya kesin emir verilmiş olmakla bu gibi başına buyruk davranışların tekrarlanmaması sağlanarak, yeltenenlerin askeri mahkemeye verilmesi suretiyle uyarı işleminin yapılması rica olunur.”⁵⁰²

Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tefik Bey 19 Aralık'ta yolladığı raporda şu cevabı verdi:

“Milli Savunma Bakanlığı'ndan, Kütahya Kadısı Asım'ın Kütahya Bölgesi Komutanı Vekili Abdullah tarafından bölge dışı edilmesi hakkındaki telgraftı aldım. Abdullah Bey her ne yapmış ise, tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmış ve yapmaya zorlanmıştır. Bu sorunun gerekçesi Şer'iyeye Vekâleti'ne sunulmuştur. Bu sebeple, muharebe alanı olan Kütahya dolaylarında ikinci bir Derviş Vahdeti'nin meydana çıkmasına Kütahya dolayları ve Seyyar Kuvvetler Komutanlığı izin veremezdi. Kadı Asım'ın geri dönmesine kesin emir verildiği yüksek makamınızdan bildiriliyor. Geri döndüğü takdirde, üzüntü ile ifade edeyim ki memleketin selameti için muhakkak asılacaktır. Durumun gerekenlere duyurulmasını rica ederim.”⁵⁰³

Reşit Bey'in, Refet Bey'in görevden alınmasını istemesi ve İsmet Bey'e olan güvensizliği nedeniyle M. Kemal Paşa İsmet Bey'le konu üzerinde görüştü. İsmet

⁵⁰¹ Atatürk, *Age.*, s. 354; *TBMMGCZ*, C.1, s.281; İnönü, *Age.*, s.231; *TİH*. 2/3, s.80; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.59-60.

⁵⁰² *HTVD*, S.73, BN.1577.

⁵⁰³ Atatürk, *Age.*, s. 354; *TBMMGCZ*, C.1, s.281; İnönü, *Age.*, s.231; *TİH*. 2/3, s.80; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.61; *HTVD*, S.73, BN.1579.

Bey eğer kuvvetlerin benim elimde toplu bulunmasından korkuyorlarsa ve benim şahsımla temasa geçmek istemiyorlarsa, Kazım Bey'e iki tarafında ehemmiyeti olduğu için, kendi emrindeki bazı tümenlerin ve Kuva-yı Seyyare'nin Kazım Bey'in emrine verilerek Kütahya merkezli kumandanlık kurulmasını istedi. Teklif Kazım Bey'e iletildi ve prensip olarak kabul etti. 16 Aralık'ta M. Kemal Paşa, Güney ve Batı Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgrafta, Kuva-yı Seyyare'ye karşı açık ve kesin bir tutum almak gerektiğini, Albay Kazım Bey'e komutanlık verilmesini uygun görmediğini bildirdi. Eskişehir'de hazırlanan iki tümen ile bir süvari alayının harekete hazır bulundurulmasını emretti.⁵⁰⁴

Reşit Bey 20 Aralık'ta evinde düzenlediği toplantıda Yeni Dünya Gazetesi'nden Hayri, Arif Oruç'un yeğeni Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü Bey'e, Kuva-yı Seyyare ve ordu birlikleri arasında çatışma çıktığı takdirde subayları ve erleri yanılma görevini verdi. Bu kişiler 21 Aralık'ta trenle Eskişehir'e hareket etti. Yanlarında Çerkez Ethem'in kâtibi de vardı. Aralarından biri durumdan M. Kemal Paşa'yı haberdar etti. M. Kemal Paşa, İsmet Bey ve Fahrettin Bey'e bilgi vererek, bu kişilerin takip edilmesini istedi.⁵⁰⁵

20 Aralık'ta Tevfik Bey, Batı Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgrafta bundan böyle komutanlığı bir üst olarak tanımayacağını ve ilişkileri kestiğini bildirdi. Çerkez Ethem'e çektiği telgrafta da birliğin içinde aleyhlerinde propaganda yapanların bulunduğunu, bunları yakalarsa idam edeceğini söyledi.⁵⁰⁶

M. Kemal Paşa, 21 Aralık'ta Refet ve İsmet Bey'lere Kuva-yı Seyyare'nin gücünü artırarak propaganda yapmaya çalıştığını bildirdi. Kuva-yı Seyyare'nin durum, kuvvet ve hareketi konusunda sürekli araştırma yapılmasını istedi.⁵⁰⁷

Batı Cephesi Komutanlığı 23 Aralık'ta, Kuva-yı Seyyare'nin son konuş ve düzeni ile Yunan kuvvetleri hakkında aldığı bilgi üzerine, Kuva-yı Seyyare kıtalarının durumunda yapılan değişiklikleri sormuş ve cephe hizmetlerinin düzenlenmesi için teklifi varsa onlarında bildirilmesini istemişti. Bu isteğe 23-24 Aralık gecesi Kuva-yı Seyyare'den gelen cevapla, "*Kuvve-i Seyyare'ce ilk mevzii*

⁵⁰⁴ Sarihan, *Age.*, C.III, s.329; *TBMMGCZ*, C.1, s.286.

⁵⁰⁵ Atatürk, *Age.*, s.357.

⁵⁰⁶ Sarihan, *Age.*, C.III, s.335.

⁵⁰⁷ *HTVD*, S.73, BN.1580.

olarak seçilen, *Silindi-Kürkçü-Emirfakih-Ramazandamları-Tepeköy-Horozcu mevkilerinin dağlık ve kışın çok şiddetli olmasından, hayvanların yiyecek ve idareleri pek zor bir duruma girmiş, bu yüzden müfreze Gediz çayı civarına çekilmiş, karargâh da Gediz'e alınmıştır*” dendi. Batı Cephesi Komutanlığı cevabı yeterli bulmadı. 24 Aralık'ta Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'na bir telgraf daha gönderdi:

“1. Gerçekten mevsimin durumuna göre, özellikle kıtaların cephe hizmeti ve keşif faaliyeti, müfrezeler arasında sıraya konarak, ihtiyatların cepheden uzak olmamak şartıyla, geride istirahatlarının sağlanması tensik ve ihmal edilmesi gerekir. Bu düşünceye göre bazı müfrezelerinizin Gediz Çayı civarına alınmış olması uygun olabilir. Ancak durumu doğru mütalaa etmek için bütün müfrezelerin nerede bulduklarının teferruatıyla cepheye bildirilmesi gereklidir.

2. Düşmanın son günlerde faaliyetini durdurması ile mevsim, çok fazla dağınık olan 159. Alay'ın ikmaline kesin ihtiyaç göstermektedir. Alayın makineli tüfekleriyle birlikte Kütahya'da toplanmasını ve ne vakit toplanabileceğinin bildirilmesini rica ederim.” Cephe Komutanı İsmet Bey böylece 159. Alay'ı Çerkez Ethem'in emrinden kurtarmış olacaktı.⁵⁰⁸

Bilecik görüşmesi sonrası Ankara'ya gelen M. Kemal Paşa, 22 Aralık 1920 akşamı Celal Bey (Bayar), Kazım Bey (Özalp), Eskişehir Milletvekili Eyüp Sabri Bey, Dr. Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Emir Bey, Yusuf İzzet Bey, Fevzi Paşa ve Kılıç Ali'yi eski hükümet binasında toplantıya çağırdı. Toplantıya çağırılanlar arasında Reşit Bey'de vardı. M. Kemal Paşa şimdiye kadar yaşananları belgeleriyle beraber toplantıya katılanlara anlattı. Reşit Bey, M. Kemal Paşa'nın söylediği hiçbir şeyi inkâr etmedi. Yalnız düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Çerkez Ethem'in kuvveti olduğunu, diğer tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını söyleyerek, Çerkez Ethem kuvvetlerinin takviye edilmesi gerektiğini bildirdi. M. Kemal Paşa'da Çerkez Ethem'in komutası altında 1.200 ila 2.000 kişi arasında kuvvet olduğunu, bu sayı arttırılacak olursa disiplinsizliğin doğacağını, memleketin kaderini şahsa bağlı kuvvetlerin değil, BMM'nin kanunlarına bağlı düzenli birliklerin belirleyeceğini, Kuva-yı Seyyare'nin belli bir kadro halinde

⁵⁰⁸ **TİH.** 2/3, s.86–87; **HTVD,** S.73, BN.1582.

verilen emirlere uymak, boyun eğmek şartıyla yararlı olabileceğini söyledi. Seyyar kuvvetlerin disiplinli ordu gerçeğini anlamaları şartıyla ortada çözülemeyecek meselenin kalmayacağını söyledi. Reşit Bey gene düzenli ordunun aleyhinde bulununca M. Kemal Paşa tepki gösterdi. *“Kardeşlerinizin hizmetlerini inkâr eden yok, fakat bu demek değildir ki insan bir buçuk hizmetiyle her hakikati çiğneyerek memleketin başına bela olmaya hak kazanır.”* Reşit Bey ise ihanet edebileceklerinin işareti olarak şöyle konuştu: *“Bu Anadolu hareketine iştirak etmekle hata etmişiz. Bu yüzden bizim yüz binlerce liralık çiftliklerimiz, servet ve samanımız düşman tarafında kaldı. Benim ne zorum vardı da geleyim. Ben nerde olsa oturabilir ve yaşayabilirim. Ben Venizelos’la da bile pekâlâ diz dize oturabilir adamım.”* M. Kemal Paşa bu manasız ve abes sözleri bırakarak esasa gelinmesini istedi. Meselenin görüşmelerle barışçı bir yoldan çözülmesine karar verildi. Sorunun çözümü uzun uzun tartışıldıktan sonra aralarında Reşit Bey’inde bulunacağı heyetin Kütahya’ya gitmesi kararlaştırıldı. Heyetin görevi Çerkez Ethem ve Tevfik Bey’e son bir nasihatte bulunmaktı. Bu nedenle 5 kişilik heyet oluşturuldu. Heyette Celal Bey, Eyüp Sabri Bey, Vehbi Bey, Reşit Bey, Kılıç Ali vardı. Emir Paşa rahatsızlığı nedeniyle götürülmedi. Reşit Bey heyette Kazım Bey’in olmasını ısrarla istedi. Fakat M. Kemal Paşa bu isteği kabul etmedi. Heyet 23 Aralık’ta Ankara’dan hareket etti. Heyet Kuva-yı Seyyare’ye şu hususları iletcekti:

- 1- Kuva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uyacak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.
- 2- Kuva-yı Seyyare, kuvvetini arttırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir şekilde adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi, yapılacak müracaat üzerine cephe komutanlığınca sağlanacaktır.
- 3- Kuva-yı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip göndermeyecek, kaçaklar diğer birliklerin ki gibi cephe komutanlığınca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.

4- Kuva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu irtibat subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir sureti de bize verilecektir.⁵⁰⁹

M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin kendini belli eden asi tavırlarına karşı, 22 Aralık'ta Çerkezlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki idari makamları uyararak uyanık olmalarını istedi.

“...Son zamanlarda Batı Cephesi Kumandanı İsmet Beyin yönetimle ilgili bazı girişimlerinden kuşkulananak vehme kapılan Birinci Gezici Kuvvetler Kumandanı Ethem Beyle arkadaşlarının, Düzce bölgesinde Çerkez ve Abazalar arasında el altından birtakım teşkilatlanmalara ve kışkırtmalara girişimde bulunmaları beklenir olduğundan, bu konuda sürekli uyanık bulunulmasını ve bu gibi girişimlere başvuracaklar hakkında hemen ve tereddüt etmeksizin yasal gereklerin yapılmasını rica ederim. 23.12.1920

TBMM Başkanı Mustafa Kemal”⁵¹⁰

23 Aralık 1920'de Ankara'dan hareket eden heyet Eskişehir'e, 24 Aralık öğleden sonra Kütahya'ya vardı. Heyet önce Eskişehir'e uğrayarak İsmet Bey'le görüştü. Heyet İsmet Bey'in Kütahya'da yapılacak görüşmeye gelmesini istiyordu. M. Kemal Paşa, İsmet Bey'i uyararak heyetin İsmet Bey'i Kütahya'ya götürmek istediğini, heyette bulunan milletvekillerinin hepsinin Çerkez Ethem taraftarı olduğunu, gelen heyete güvenmemesini ve Kütahya'ya gitmemesini bildirdi. İsmet Bey kendisine yapılan daveti bir kıtayı teftiş etmeye gideceğini bahane ederek reddetti. Kütahya'ya gelen heyet kumandanlar tarafından karşılandı. Bu sıralarda M. Kemal Paşa Kuva-yı Seyyare erlerinin Gediz'de, Pehlivan Ağa Müfrezesi'nin Kütahya'da toplanmış olduğu haberini aldı. 25 Aralık'ta Kütahya'da bulunan Celal Bey'e bu hareket tarzının taşıdığı maksadı ve anlamının ne olduğunu bilmek istediğini belirten telgraf yolladı. Celal Bey müsterih olunmasını, kötüye yorumlanacak herhangi bir davranışın bulunmadığını bildirdi. M. Kemal Paşa cevaba itimat etmeyerek 12. Kolordu ve Batı Cephesi Komutanlığı'nın uyanık bulunmasını istedi. Tevfik Bey ertesi gün yapılacak toplantıya katılmak üzere cepheden döndü.

⁵⁰⁹ Atatürk, *Age.*, s.359; *TBMMGCZ*, C.1, s.287-291; Sarıhan, *Age.*, İstanbul 1998, s.67; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.71-74.

⁵¹⁰ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara 1991, s.381.

Çerkez Ethem ve Tevfik Bey’le yapılan uzun konuşmalardan netice alınamadı. Çerkez Ethem ve kardeşleri eski isteklerini sıralamaya devam ediyordu. Yapılan görüşmeler sonunda İsmet Bey’in emrine girmeyeceklerini söylediler. Fahrettin Bey ve Refet Bey’in görevinden alınmasını, Fahrettin Bey’in yerine Kazım Bey’in atanmasını istediler. Heyet Çerkez kardeşlerle görüşme yaparken Kuva-yı Seyyare’den Parti Pehlivan heyetin yanına gelerek “*Reis Paşa hazretlerine ve meclise söyleyiniz. Bize kurşun atmasınlar. Biz memleketin namusunu müdafaa etmek için ortalığa atıldık ve sizden yalvarırız, istirham ederiz, bu sui tefehhümü müslihane hallediniz*” diyecekti. Parti Pehlivan Çerkez Ethem ve hükümet arasındaki meseleden çok rahatsızdı. Adeta iki arada bir derede kalmıştı.⁵¹¹

Hükümet gelişigüzel gönüllü er toplanmasının önüne geçmek için 25 Aralık 1920’de bakanlar kurulunda karar aldı. BMM Başkanı M. Kemal imzasıyla yayınlanan bildiri şöyleydi:

*“Hiç kimse hiçbir sebep ve suretle hükümetin haberi olmaksızın kuvvet toplamaya yetkili değildir. Bu bildirinin yayınlandığı tarihten önce, bu yolda teşebbüste bulunanlar varsa, derhal kendilerini ve teşebbüs maksatlarını doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi taktirde bu gibi müteşebbislerin memleketin iç huzurunu bozmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ni ve masum memleket halkını zarara sokmak töhmetleriyle suçlanacaklarını bildirir ve ilan eylerim.”*⁵¹²

Çerkez Ethem bir takım şartlar öne sürüyordu. Bu şartlardan bazıları heyetin 27 Aralık 1920’de M. Kemal Paşa’ya çektiği telgraftan anlaşılmaktadır.

«Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal’e

1- Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen tedafüidir. Kendilerine karşı tahşit ve idame edilen kuvvetler nevi icat karakollar mevzii asliyesine çekildikleri takdirde bu hareketten de sarfi nazar edeceklerdir.

2- Hasmane harekete maruz kalmadıkça, memleketin selâmeti atiyesi için de şahsı devletlerine karşı perverde eyledikleri muhalesete binaen her türlü fiili

⁵¹¹ Atatürk, *Age.*, s.359; İnönü, *Age.*, s.234; Kılıç Ali, *Age.*, Derleyen: Hulusi Turgut, s.142; Özalp, *Age.*, s.170; *TBMMGCZ*, C.1, s.288-293; *HTVD*, S.72, BN.1567.

⁵¹² *TİH*. 2/3, s.68; Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.86.

hareketten içtinap edeceklerini en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3- *Kuvve-i Seyyare'nin Konya ve Alacada bulunan efradıyla, Konya'dan mülâzım Sadreddin Efendi kumandasında gelmekte iken, Fahrettin Paşa tarafından tevkif edilen 80 neferin ve kuvve-i seyyare müfreze kumandanlarından Kürt İsmail ağanın, Kalecikten akrabasından cihada iştirak etmek üzere esnanı askeriye haricindeki kimseler toplananların iltihaklarına mümanaat edilmemesi.*

4- *Kuvve-i seyyareye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi.*

5- *Emniyet ve itimadın fiilen tesisi ve idamesi için Fahrettin ve Refet beylerin cepheden uzaklaştırılması.»⁵¹³*

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin isteklerinin uygulanacak tarafı yoktu. M. Kemal Paşa Heyet'ten gelen telgraf üzerine Çerkez Ethem ve kardeşlerinin isteklerini İsmet Bey, Refet Bey, Fahrettin Bey'e bildirerek, kuvvetlerin buldukları yerlerde uyanık bulunmalarını istedi. Kuva-yı Seyyare'den herhangi bir hareketlenme gelmedikçe müdahale edilmemesini istedi.⁵¹⁴

Çerkez Ethem sorununun artık anlaşma yoluyla sonuca bağlanamayacağını anlayan M. Kemal Paşa, 27 Aralık'ta Albay İsmet ve Albay Refet Bey'e Kuva-yı Seyyare ayaklanmasının bastırılması hakkında ki kararlarını şu yazılı emirle bildirdi:

“Kütahya'daki heyetin cevabı Kuvve-i Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclis'e bildirmeye ihtiyaç yoktur. Barış ile sonuçlandırsak, Meclis'in yaptıklarımızın onaylayacağı şüphesizdir. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz mevcuttur. Bundan ötürü kararım şudur.

Albay İsmet, Eskişehir'i bir kuvvetle güven altına alarak, kuvvetin çoğu ile derhal Kütahya'yı; Albay Refet de bütün süvari ve fazla piyade ve topçu ile Altıntaş'ı işgal etmeli; ondan sonra Kuvve-i Seyyare'ye bütün istekler dikte ettirilmeli ve bir taraftan da dağılmalarını sağlamak için propagandalar yapılmalıdır. Kuvve-i Seyyare'nin bizim için en zararlı hareketi piyade ve

⁵¹³ Arıkoğlu, *Age.*, s.213; *TİH.* 2/3, s.87–88.

⁵¹⁴ Atatürk, *Age.* s.361.

topçu topluluklarımızın bulunduğu yerler dışından ve kesin bir çarpışma kabul etmeyerek serbest ve kuvvetlerimizin etkisinden uzak alana çekilmeli ve orada yerleşerek zor ve baskı ile para ve kuvvet toplamalarıdır. Buna, karşı bütün Batı ve Güney Cepheleri süvari birliklerinin hemen takibe geçmeleri gerekir ki; alınacak tedbirlerle bunun kesin olarak sağlanmasını rica ederim. Takip için 2. Kuvve-i Seyyare'nin harekâtını pek dikkatli keşfettirmek, baskınlara karşı son derece uyanık bulunmak hususlarını özellikle göz önünde bulundurulmasını isterim. Bu yoldaki düşüncelerin makine başında bildirilmesini rica ederim.”

Batı ve Güney Cephesi Komutanları verdikleri karşılıklıta, M. Kemal Paşa'nın bu direktifine genel olarak katıldıklarını bildirmişlerdi.⁵¹⁵ Yollanan telgraf üzerine Heyet-i Vekile toplanarak 27 Aralık 1920'de, vatanın selamet ve halası için orduda ki görüş birliğinin ve mutlak itaatın gerekli olduğunun her şeyden önemli olduğunu söyleyerek aldığı kararla;

1- Birinci Kuva-yı Seyyare, bütün ordu birlikleri gibi kayıtsız, şartsız Büyük Millet Meclisi kanunlarına, Hükümetin koyduğu düzen ve emirlere ayak uydurmakla,

2. Birinci Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nı askeri konularla ilgili bütün teklif ve görüşlerini, ancak emri altında bulunduğu komutanlığa ve bu komutanlık vasıtasıyla ilgili makamlara bildirmekle yükümlü sayıldı.⁵¹⁶

M. Kemal Paşa, Kütahya'daki heyete bakanlar kurulunun aldığı kararı bildirdikten sonra kendilerine verdiği görevin sona erdiğini belirterek geri dönmelerini istedi. Cephe komutanlarına da emir vererek Çerkez Ethem ve kardeşlerine karşı harekete geçilmesini istedi. Çerkez Ethem ve kardeşlerini şöyle eleştirdi: “*Harekât-ı askeriyeyi, çapulculuktan ve devlet teşkil ve idaresini, şunun bunun masum çocuklarını fidyeye necat dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan, ibaret zanneden şarlatalıkllarıyla, bütün bir Türk vatanını iz'aç ve Türk milletinin Büyük Meclisini kendileriyle işgal eden hayâsız, hadnaşinas, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar pest ve erzel tiyette bulunan bu kardeşleri*” yola getirmek için bazı tedbirler

⁵¹⁵ **TİH.** 2/3, s.88; **HTVD,** S.73, BN.1584.

⁵¹⁶ **BCA,** 30..18.1.1\2.25.11; **TİH.** 2/3, s.91.

alındı.⁵¹⁷

5.4. Kuva-yı Seyyare'ye Karşı Askeri Müdahale

Ayaklanmayı bastırmak için ayrılan kuvvetlerden bazıları şunlardı:

Batı Cephesi'nden;

Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı Eskişehir'de,

11. Tümen (126. Alay hariç) Çukurhisar ve civarında,

61. Tümen (159. Alay hariç) Eskişehir ve civarında,

Süvari Tugayı Eskişehir ve civarında,

Güney Cephesi'nden;

Güney Cephesi Komutanlığı Karargâhı Afyonkarahisar'da,

8. Tümen Afyonkarahisar ve civarında,

23. Tümen Dumlupınar bölgesinde,

Süvari Grupları Afyonkarahisar ve civarında,

Bu göreve ayrılan birliklerin ortalama olarak kuvveti şöyle idi:

Batı Cephesi Komutanlığı

11. Tümen; 108 subay, 2.872 er, 1.596 tüfek, 15 ağır makineli tüfek, 8 top, 878 hayvan,

61. Tümen; 158 subay, 3.753 er, 2.123 tüfek, 10 makineli tüfek, 8 top, 671 hayvan,

Süvari Tugayı; 35 subay, 880 er, 531 tüfek, 4 ağır makineli tüfek, 720 hayvan,

Toplam olarak 301 subay, 7.505 er, 4.250 tüfek, 29 ağır makineli tüfek, 16 top, 2.269 hayvan idi.

Güney Cephesi Komutanlığı

8. Tümen; 132 subay, 2.226 er, 1.056 tüfek, 13 ağır makineli tüfek, 5 top, 607 hayvan,

23. Tümen; 191 subay, 1.899 er, 1.270 tüfek, 9 ağır makineli tüfek, 11 top, 635 hayvan,

Süvari Grupları; 172 subay, 2.966 er, 2.174 tüfek, 12 ağır makineli tüfek, 600 hayvan idi ki; Güney Cephesi'nin toplamı; 495 subay, 7.091 er, 4.500 tüfek, 16 top,

⁵¹⁷ Atatürk, *Age.*, s.363.

1.842 hayvandı.⁵¹⁸

Çerkez Ethem Kuvvetleri

Çerkez Ethem, bu tarihlerde 159. Piyade Alayı'nı Yunanlara karşı Uşak Cephesi'nde bırakarak, kuvvetlerini Gediz ve dolaylarında toplamış bulunuyordu. Bu kuvvetlerin durumu kesin olarak tespit edilememiştir. Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sinin kuvvet bölümü şöyle idi:

159. Piyade Alayı Gediz Güneyinde,
 Bolşevik Taburu (5 subay, 261 er) Uşak'ın kuzey bölgesinde,
 Çerkez Ethem Karargâhı (100 atlı) Kütahya'da,
 Yzb. Tevfik Karargâhı (40 atlı) Gediz'de,
 Parti Pehlivan Müfrezesi 500 kişi,
 Manyaslı Şevket Müfrezesi 120 kişi,
 Çorum Müfrezesi 120 kişi,
 Abaza Mehmet Müfrezesi 120 kişi,
 Arif Bey Müfrezesi 120 kişi,
 Doktor Fazıl Müfrezesi 120 kişi,
 Karakeçililer Müfrezesi 200 kişi,
 Hamza Kaptan Müfrezesi 50 kişi,
 Tahsin Bey Müfrezesi 130 kişi,
 Eskişehir Alayı 400 kişi,
 Mehmet Müfrezesi 106 kişi,
 Kaplan Naci Müfrezesi 120 kişi,
 Geri hizmetlerde kullanılan piyadeler 200 kişi,

Toplam olarak 2.326 insan (159. Alay ile birlikte 4.650 askeri buluyordu), 2 otomatik tüfek, 6 ağır makineli tüfek ve 4 toptan ibaretti.⁵¹⁹

İsmet Bey olası Yunan taarruzuna karşı Eskişehir'e gelen 61. Tümen'i tekrar Kasım sonlarında Kütahya'ya çekti. Amacı Kütahya'ya hâkim olarak Çerkez Ethem'in gücünü kırmaktı. İsmet Bey artık gece gündüz askerlerini Çerkez Ethem'le olabilecek çatışmaya hazırlıyordu. Bu sırada Çerkez Ethem'in İstanbul Hükümeti'yle haberleştiği öğrenildi. Çerkez Ethem İstanbul Hükümeti'ne sadakatini bildiriyor,

⁵¹⁸ **TİH.** 2/3, s.89.

⁵¹⁹ **TİH.** 2/3, s.90.

Ahmet İzzet Paşa'nın serbest bırakılması için BMM'yi protesto ettiğini yazıyordu.⁵²⁰

Kuva-yı Seyyare'yi dağıtmak için 11. ve 61. Tümen'lerle bir süvari tugayı tahsis edildi. 24. Tümen hariç hemen hemen bütün kuvvetler Çerkez Ethem üzerine sevk edildi. Güney Cephesi emrinde bulunan 1. Süvari Grubu'ndan başka toplanan süvari kıtalarıyla 2. Süvari Grubu teşkil edilmişti. Her grup 3 süvari alayından kurulu idi. 1. Grup Komutanlığı'na, 7. Atlı Piyade Tümen Komutanı Bnb. Derviş (General Derviş), 2. Grup Komutanlığı'na da Bnb. Hüseyin Rahmi (Kurmaya Albay Rahmi Apak) atanmışlardı. Gruplar tümen yetkisindeydi.⁵²¹

12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey, Çerkez Ethem'in Afyon ve Dumlupınar'a ansızın hücum etme ihtimali üzerine, Sandıklı'daki 8. Tümen'i Afyon'a getirip gizlice savunma tedbirleri aldırdı. 23. Tümen Kumandanı Halis Bey'e de Çerkez Ethem'in ansızın yapabileceği baskın ihtimaline karşı dikkatli olması için emir verdi. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'de, Çerkez Ethem'in bu tarzda yapacağı hareketten şüphelenmekteydi.

Fahrettin Bey Afyon'a gelmekte olan 189. Alayı Alayunt istasyonundan çevirerek, Kütahya'da Çerkez Ethem'le müsademe eden 1. Kolordu Komutanı İzzettin Bey'in emrine gönderdi.⁵²²

M. Kemal Paşa 27 Aralık'ta harekât emrini verdi. 11. Tümen Çerkezkartla, Mollaoğlu, Musaözü, Akçay, 61. Tümen Akaya, Hasırcı, Gökçekis, Aydemir, Kızılınler, Süvari Tugayı Kırka, Aktar, Süpürt bölgesinde toplandı. 28 Aralık'ta Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'sine karşı üç koldan harekâta başlandı. 29 Aralık'ta yürüyüşe devam edilerek, Kuva-yı Seyyare'nin bulunduğu Kütahya'ya karşı harekâta devam edildi.⁵²³

İsmet Bey, Refet Bey kuvvetlerinin Afyon üzerinden yani güneyden Kütahya'ya girmesi için emir verdi. Bu sırada Kütahya'da bulunan Heyet'te Ankara'ya dönüyordu. Ahmet İzzet Paşa heyetinden kalan ve Batı Cephesi emrine veren otomobille hareket eden İsmet Bey, Kütahya'ya giden milletvekili heyetiyle karşılaştı. Saruhan Milletvekili Reşat Bey, İsmet Bey'e Çerkez Ethem ve kardeşlerinin çok sınırlı olduğunu, hükümete güvenmediklerini ve muhtemelen

⁵²⁰ İnönü, *Age.*, s.235.

⁵²¹ *TİH.* 2/3, s.91; Apak, *Age.*, Ankara 1990, s.218-219.

⁵²² Sorgun, *Age.*, s.281, 284.

⁵²³ *HTVD*, S.72, BN.1568.

çatışacaklarını söyledi. Balıkesir Milletvekili Vehbi Bey ise İsmet Bey'e çıkışarak, biz size silahları memleketin evlatlarını birbirine vurdurmak için vermedik, yaptığınız hareket yanlıştır dedi. Milletvekillerinin Çerkez Ethem'i savundukları açıktı. Fakat İsmet Bey'in Çerkez Ethem'in İstanbul Hükümeti'yle haberleştiğini söylemesiyle sesleri kesildi.

Çerkez Ethem Kütahya tarafında propagandasını yapmaya devam etti. Ankara Hükümeti'nin Yunanlarla anlaşmasını, İzmir'in 15 sene Yunanlara terk edildiğini, kendilerinin Yunanlara karşı savaşa devam etmek için Ankara Hükümeti'ne isyan ettiklerini, BMM'nin dağıldığını birçok milletvekilinin Kuva-yı Seyyare'ye katıldığını, bir kısmının İnebolu üzerinden İstanbul'a kaçtığını, M. Kemal Paşa ellerine geçerse idam edeceklerini geçtikleri köylerde söylüyorlardı.⁵²⁴

Çerkez Ethem 29 Aralık'ta bir beyanname yayınlayarak BMM ve Batı Cephesi Komutanlığı'nı itham etti;

«Bu israflar ve ihtiraslar ile dolu şartlar altında milleti ve memleketin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edildikleri sabit olan sulh tavassut heyetinin (Ahmet İzzet Paşa heyeti) muvafık ve müsait şartlar altında geldikleri de halk arasında şâyi olduğuna göre, bu heyetin serbest bırakılarak sulh müzakerelerine sür'atle başlanmasını bütün asker ve efrat ve milletin tercümanı olarak ihbar-ı keyfiyet eylerim. Ankara'da toplanan Meclisin ne şekilde içtima ettiğini tabii hepimiz biliyoruz.

İlk toplantıları da bu fakir milletin sırtından kendilerine yılda üç bin lira tahsisat yapmaları olmuştur ki, içlerinde yılda yüz lirayı bir arada gören çok azdır. Şimdi bol bol dalkavukluklarla me'lufturlar. Bilecik'e gelen Heyet-i Aliyenin hemen İstanbul'a iadesi ehemmiyetle mâruzdur.

Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Umum Kumandanı Ethem»⁵²⁵

Çerkez Ethem Ankara'ya çektiği telgrafın ardından 2 Ocak 1921'de Bursa üzerinden İstanbul Hükümeti'ne sadakatini bildiren bir telgraf çekti. Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yakalanan bu telgrafta; BMM'nin kararıyla taarruza uğradığını, kuvvetlerinin savunmaya hatta saldırıya bile yeterli olduğunu, karşı

⁵²⁴ İnönü, **Age.**, s.235; **HTVD**, S.74, BN.1610.

⁵²⁵ **TBMMGCZ**, C.1, s.269-270; **Yakın Tarihimiz**, C.2, s.365; **TİH**. 2/3, s.92; Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.91; **HTVD**, S.73, BN.1586; Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.113.

tarafında ve yan tarafında Yunanlar olduğunu, izleyeceği yol konusunda Yunan komutanlığıyla anlaşmaya vardığını, Padişah'ın onayını almayı da her bakımdan lüzumlu bulduğunu söyleyerek, Padişah'la haberleşmenin sağlanması için Akhisar-Gördes telgraf hattının onarılmasını istedi.⁵²⁶

Çerkez Ethem'in bu telgrafı BMM'de okundu. Çerkez Ethem meselesi etraflıca tartışıldı. Çerkez Ethem'e üzerine yapılacak harekâta itiraz eden milletvekilleri vardı. Çerkez Ethem ve kardeşlerini çekip çevirdiği için Ali Fuat Paşa'nın görevden alınarak Moskova Büyükelçiliği'ne gönderilmesini eleştiriyorlardı. Ortaya çıkan anlaşmazlıkların sebebinin yeni tayin edilen komutanların tecrübesizlikleri olduğu ileri sürülüyordu. Mesela Karesi Milletvekili Basri Bey, Çerkez Ethem meselesinin ihanetten ziyade idaresizliğin neticesi olduğunu söylüyordu. Orduda ciddiyet ve disiplin aramanın zamanı olmadığını, Çerkez Ethem'in orduyu dağıtması durumunda ne yapılacağını, BMM'nin haberi olmadan harekât kararının nasıl verilebildiğini söylüyordu. M. Kemal Paşa yaşanan bütün gelişmeleri ayrıntılarıyla milletvekillerine anlattı. Milletvekilleri Çerkez Ethem yandaşlarının yaptığı propagandanın etkisinde kalarak Kuva-yı Seyyare'nin yenilemeyeceğini düşünüyorlar, ordu ile yapılacak olası çatışma halinde milli kuvvetlerin dağılacağına inanıyorlardı.⁵²⁷ Uzun müzakerelerden sonra BMM bazı kararlar aldı. BMM meselenin kan dökülmeden halledilmesi için, eğer Çerkez Ethem ve kardeşleri kendi rızaları ile Kuva-yı Seyyare'nin başından ayrılarak bir kenarda oturmak isterlerse, bu durum hükümetçe kabul edilecek, aksi takdirde memleketin ve ordunun selameti için gerekli tedbirler alınacaktı. 30 Aralık'ta Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e BMM'nin kararını Çerkez Ethem'e iletmek üzere yetki verildi. Bu maksatla Çerkez kardeşlerin Ankara'da bulunan babaları Ali Bey'in Eyüp Sabri Bey'le beraber Kütahya'ya gönderilmeleri bile düşünüldü. M. Kemal Paşa bu tedbiri iyi karşılayarak Ali Bey'e cepheye gitmesi için vesika çıkarttı. Ertesi gün yani 31 Aralık'ta cepheden gelen haberler üzerine bu durumdan vazgeçildi.⁵²⁸

İsmet Bey 29 Aralık'ta emrinde bulunan kuvvetlere bazı emirler verdi. Çerkez Ethem'in BMM'ye çektiği telgraftan uzunca bahsetti. Çerkez Ethem'in Kuva-yı

⁵²⁶ Atatürk, *Age.*, s.364; *TİH.* 2/3, s.82.

⁵²⁷ Atatürk, *Age.*, s.365; *TBMMGCZ*, C.1, s.300.

⁵²⁸ Nadi, *Age.*, İstanbul 1955, s.97; *HTVD* S.73, BN.1587.

Seyyare askerlerine hayatlarının tehlikede olduğunu söyleyerek, Ankara Hükümeti aleyhinde savaşmaları için yemin ettirdi. Askerin konaklayacağı mahallerde halktan bazı propagandacılar tayin edildiğini, bunlardan haber alınanlardan ikisinin Kütahya’da İshak Fakih mahallesinden Ahmet oğlu Hüseyin, diğerinin ise Hüseyin oğlu Süleyman olduğunu, bunların yakalanır yakalanmaz kurşuna dizilmesi gerektiğini emretti.⁵²⁹

Bu sırada Çerkez Ethem ve yordakçıları Gediz’e çekilmişler, Kütahya’dan ayrılırken de; *“Mustafa Kemal Paşa ile Albay İsmet, İngilizlerle barış yapıyorlar, kendileri gidip memleketi İngilizlere terk edecekler. Binbaşya kadar olan subaylar ve erler kendileriyle birlik değildir”* gibi propagandalar yapmışlardı. Kütahya’da bıraktıkları irtibat subayları ve levâzım memurları 61. Tümen tarafından yakalanmıştı.⁵³⁰

Batı Cephesi kuvvetleri Kütahya’ya doğru ilerlemesine devam etti. 30 Aralık’ta Çerkez Ethem’i takip eden birlikler karşılık görmeden Kütahya’ya girdi. Çerkez Ethem dört-beş ay gibi bir süre Kütahya’da bulunduğu için hemen sıkıyönetim ilan edildi. Halkın elindeki cephaneye ve silahın iki gün içerisinde askeri birliklere teslimi için valilik aracılığıyla şehir halkına ve köylere tebligat yapıldı. Refet Bey’in kuvvetlerinin de Kütahya’ya girmesiyle belediye dairesinde İsmet, Refet, Kazım ve Arif Bey’lerin katıldığı bir toplantı yapıldı. Yapılan toplantıda harekâtın bundan sonraki safhası gözden geçirildi. Çerkez Ethem kuvvetlerinin büyük bölümünü süvariler oluşturuyordu. Refet Bey’in emrinde de süvari kuvvetleri vardı. Bu nedenle Batı Cephesi emrindeki süvari kuvvetleri Refet Bey’in emrine verildi. Çerkez Ethem’in artık Gediz istikametinden geri çekileceği tahmin ediliyordu.⁵³¹

İsmet Bey 30 Aralık 1920’de Kütahya ve Havalisi Komutanlığı’nı kaldırdı. Bu durumu kıtalara, sivil makamlara ve Çerkez Ethem’e de tebliğ etti.⁵³² İsmet Bey 30 Aralık’ta bir beyanname daha yayınlayarak, Çerkez Ethem’in yaptığı fenalıklar hakkında bilgi verdi. Batı Cephesi Komutanlığı’nın yayınladığı beyannameye şunlar yazılıydı:

⁵²⁹ İnönü, *Age.*, s.236; Çalışlar, *Age.*, Ankara 2006, s.37.

⁵³⁰ *TİH.* 2/3, s.93.

⁵³¹ İnönü, *Age.*, s.237-238; Çalışlar, *Age.*, Ankara 2006, s.39.

⁵³² *TİH.* 2/3, s.93.

“1. Büyük Millet Meclisi şahıslar ve cemiyetler tarafından para toplanmasını yasak etmişti. 1. Kuvve-i Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Teyfik, Büyük Millet Meclisi'nin verdiği emirlerle kesin olarak itaat etmek zorundadırlar.

2. 1. Kuvve-i Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Teyfik Beyler, hükümet tarafından verilen erzak ve paraların nereye sarf edildiğinden bilgi vermek zorundadırlar. Hükümet tarafından 1. Kuvve-i Seyyare adına verilen para müfreze komutanlarının ve erlerin maaşlarına, iaşelerine ve teçhizatlarına mahsup olup, Ethem ve Teyfik Beylerin kendilerine mahsus değildir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin komutan ve müfettişleri her makamın olduğu gibi 1. Kuvve-i Seyyare'nin de kasalarını, işlerini ve mevcut askerleriyle tertiplerini denetlemeye yetkilidirler.

3. Büyük Millet Meclisi, harp suçlusu ve vatan hainliği gibi suçların yargılanmasını İstiklal Mahkemeleri'ne vermiştir. Kuvve-i Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Teyfik'in halkı kendiliklerinden cezalandırma yetkisi yoktur. Halka zulüm edilmemesi hakkında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin emirlerine kesinlikle uymak zorundadırlar.

4. Büyük Millet Meclisi halktan asker, harp gereç ve araçları alınmasını, ancak askerlik şubeleri aracılığı ile yapar. 1. Kuvve-i Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Teyfik, kendi adamları ile köylerden istedikleri gibi asker, silah ve beygir toplamak hakkından yoksun edilmişlerdir. Büyük Millet Meclisi'nin bu yolda ki emirleri kesin olarak uygulanacaktır.

5. Bütün hükümet memurları herkes için itibarlı ve yetkilidir. 1. Kuvve-i Seyyare'de bulunan müfreze komutanları ve erler Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun bir parçasıdır. Yoksa 1. Kuvve-i Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Teyfik'in ücretle çalıştırdığı ve kişisel çıkarlarına bağlı köleler değildir. Millet'in silah ve erleri ancak Türkiye'yi temsil eden Büyük Millet Meclisi'nin iç ve dış düşmanlarına karşı kullanılmak için komutanlara verilmiştir. Yoksa millet'in silah ve erleri Ethem ve Teyfik'in memleket içinde diledikleri gibi hüküm ve ceza etmeleri için ellerine verilmemiştir.”⁵³³

⁵³³ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Ocak 1921; TİH. 2/3, s.94-95; Nadi, Age., İstanbul 1955, s.98-99.

Batı ve Güney Cephesi Komutanları 31 Aralık 1920 öğle vakti Çekürler istasyonunda buluşarak yapılacak harekât hakkında görüştü. Görüşme sonunda bazı kararlar alındı:

“1. Batı Cephesi Komutanlığı; emrinde 11. 61. ve 8. Piyade Tümenleri olduğu halde, 1. Kuvve-i Seyyare'nin toplu bulunduğu Gediz ve civarına yanaşacak.

2. Güney Cephesi Komutanlığı; Süvari Tugayı dâhil, bütün süvari kuvvetlerini sol kanat üzerinde bulunduracak.

Kuvve-i Seyyare, Piyade tümenleri tarafından dağıtıldıktan sonra, süvari kuvvetleriyle takip edilecek ve bu amaçla; harekâta piyade tümenleriyle 1 Ocak 1921'de başlanarak batıya doğru az bir mesafe alınacak ve 3 Ocak akşamı Gediz mevzileri ile temasa gelinecekti.”

Alınan bu karardan sonra İsmet Bey Kütahya'ya döndü. İsmet Bey karargâhına geldiği vakit, Kuva-yı Seyyare Komutanı Ethem'in hükümete sığınması hakkında ki BMM kararı ile Genelkurmay Başkanlığı ve MSB'nin Çerkez Ethem'in hemen işten el çektirilmesiyle ilgili emrini aldı. Bunun üzerine şifreli telgrafla emri Çerkez Ethem'e tebliğ etti. Batı Cephesi Komutanı'nın tebliğinde; *“Ankara'ya ve Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı açık telgraf Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna karşı ayaklanma, vatana ihanet olduğundan, Ethem'in komutanlıktan el çektirilmesiyle hakkında kanuni kovuşturma yapılması Büyük Millet Meclisi ve Genelkurmay Başkanlığı'ndan emredilmiştir. 1. Kuvve-i Seyyare Komutanlığı'nı sizden ve kardeşiniz Yüzbaşı Teyfik'ten sonra en kıdemli müfreze komutanına terk ediniz”* deniyordu.⁵³⁴

İsmet Bey Kütahya'da harekete geçmeden önce Çerkez Ethem'e 31 Aralık'ta BMM'de verilen karar üzerine son bir ikazda bulundu.

«...Bir buçuk aydan beri sizlerle türlü türlü vesveseler ilka olunduktan sonra, siyasetten de herkes türlü türlü istifadelere yeltendi. Bu gibi ihtilaflarda ya insan büyüğünün sözüne mutavaat ve emniyet eder, veyahut inat neticesi mukavemet ve müsademeye müncer olursa talih de oyunda muvaffakiyet ihtimalini hesap ve muvazene eyler. İnat ve mukavemet hususunda evvela

⁵³⁴ TİH. 2/3, s.96.

Ankara'da tertibatı siyasiyeye girişildi.

Cephede emir ve kumanda, itaat ve inzibat keyfiyeti hükümetin bir mesele-i siyasiyesi şekline getirildi. Sonra diğer cephelerde bulunan Kuvayi Milliye rüesasının iştirakine hafî bir surette müracaat olundu ve ordu dâhilinde propagandanın tesiratına güvenildi. En nihayet harekâtı katiyeye girişilmesine hem hükümetin karar veremeyeceği, hem de kâfi kuvvet bulamayacağı zannolundu. Bunlar yanlış ve muzır tedbirler idi. Hepinizden akıllı olan Reşit Bey, bu tedbirlerin isabetsiz ve yanlış olduğunu takdir etmedi. Bu gidişle kardeşler arasında kan akması gayrikabili içtinap görünüyor.

Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat korkusu olamaz. Fakat herhangi bir mübarezenin esbabı muvaffakiyetini kablelvuku muvazene etmek iktiza eder. Ordunun size kurşun atmayacağı ve bazı kıtaatın size iltihak edecekleri hakkında ihtimal aldığınız teminata itimat etmeyiniz. İdareniz altında ki hakiki kuvvetlerin miktarı malum. Beş bin miktarında olduğu mesmu olmakla birlikte, on bin hesap ediyorum. Kuva-yı Milliyeyi lağvettiğimiz ve ele geçecek rüesa ve efradın hayatları tehlikede iğfalatı ile herkesin mal ve canını müdafaa kaygusuna düşerek ciddiyetle yemin ettirildiği ve külliyetli topçu ve piyade cephanesi iddihar ettiğiniz kabul edilmiş, velhasıl bu faraziyat en geniş miyasta tutularak lazım gelen tedbir ittihat olunmuştur. Hiç kimse size bu kadar açık kardeşlik yapmadı. İşte ben, bu vaziyeti bu suretle hulasa ettikten sonra, Büyük Millet Meclisi'nin kararı veçhile münasip gördüğünüz şekil ve tertipte Kuva-yı Seyyare başından çekilmenizi hem şerefimiz, hem de Kuva-yı Milliye mensupları için faydalı addediyorum. Bugün başka çare-i hal kalmamıştır.

Bir defa şifahen görüştüğümüz zaman ne kadar açık surette beyanı fikir ettimse, bu defa da yazı ile aynı vuzuh ve samimiyetle hakikati söylüyorum. Bu telgrafımın mürettep veya pazarlığa vesile addedilmesi yanlış olur. Baki son selam.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet»⁵³⁵

Bu telgrafi alan Çerkez Ethem aynı gün İsmet Bey'e meydan okuyan bir cevap

⁵³⁵ **TİH.** 2/3, s.607-608; **HTVD** S.74, BN.1611; Nadi, **Age.**, İstanbul 1955, s.101.

verdi.

“Benim çektiğim telgraf ve telgraflar tamamıyla bir hakikattir. ...Hükümetin aleyhimde tertip ettiği tuzaklara vakıf olduğum günden itibaren her türlü ihtiyata riayet ettim. Şimdiki meşgalem hadiseleri lehime olarak tarihe uydurmak için taarruzunuzu bekleyeceğim. ...Beni ve benim kuvvetlerimi ezebilecek, vurabilecek imkânınız varmış da bu münasebetsizliklerin vukuundan önce Uşak için teklif ettiğim taarruzu niçin kabul etmediniz? Öyle ise hain cani hepsen, hep siz.

...Sizin ve emsalinizin çekememezliğine kıskançlığına, şahsi ihtiraslarınıza, şahıslar değil, memleketler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi şahit ve ne gibi deliller aranabilir. ...Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Reisi olurdu ve nede sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin. ...Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat meselesi bahis konusu olmaz buyuruyorsunuz, bu tavsiyeyi bana söylemek liyakatinde olduğunuzu bana ispat etmek için Uşak cephesine buyurmanız lazımdır. ...iki gözümün biçareleri! Talim ve Terbiye ile 93’den beri kazandığınız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek olursanız bu iddianıza o kadar şaşmayacağım.

...Ah fesâtle malûf vatanseverler! Biçare Millet Meclisi sizin askerî sahte şöhretlerinizi müdrük değil. Binaenaleyh vatanseverlik hissim şu hitapta bulunmamı emrediyor: bana karşı emniyet bahş bir durum alınız, aksi halde hakikat ve hak muvaffak olacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir. Bakî ilk selâm.

*Umum Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem*⁵³⁶

İsmet Bey taarruza geçmekten başka çare kalmadığını düşünerek Gediz istikametine harekât için emir verdi. Batı ve Güney Cepheleri’nden hareket eden bütün kuvvetler Kütahya’nın 30–40 km ilerisinde ve Gediz yönünde bir hatta birleşti. Çerkez Ethem’in Kuva-yı Seyyare’si tahminlerin aksine, direniş göstermeye cesaret

⁵³⁶ **TİH.** 2/3, s.609–610; **HTVD** S.74, BN.1612.

edemeden Gediz yönüne çekildi.⁵³⁷

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrinde 3.200 tüfek, 500 süvari, 29 makineli tüfek, 20 top vardı. Refet Bey'in kuvvetleri ise 2.000 tüfek, 1.400 süvari, 38 makineli tüfek ve 9 toptan oluşuyordu. 1.000 süvari, 2.000 piyade ve 4 toptan oluşan Kuva-yı Seyyare'ye karşı, Batı ve Güney Cephesi de 5.200 tüfek, 1.900 süvari, 67 makineli tüfek ve 29 toptan oluşuyordu.⁵³⁸

Çerkez Ethem Gediz'den ayrıldıktan sonra geçtiği köylerde birbirini tutmayan yanlış haberler yaydı. Önce Çerkez Ethem'in büyük miktarda kuvvetleriyle Tavşanlı mıntikasına geçtiği öğrenildi. Fakat sonradan alınan haberlerde Çerkez Ethem'in Simav tarafında olduğu haber alındı. Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyare'si toplu hareket etmiyordu. Çerkez Ethem kuvvetlerinin büyük kısmı Simav'da, ileri kısımlarının Muhipler Köyü'nde, Doktor Fazıl Müfrezesi Emet'te, Recep Bey Müfrezesi ise Tavşanlı'daydı. Kuva-yı Seyyare'den bazı kopmalar olduğu da gelen haberler arasındaydı. Bu arada İsmet Bey askerlerin istirahat etmesi için harekâta iki gün ara vermişti.⁵³⁹

1 Ocak'ta Çerkez Ethem'in kendisine katılma çağrısına uyan Dr. Fazıl Bey, müfrezesiyle birlikte Demirci'den ayrıldı.⁵⁴⁰ Batı ve Güney Cephesi kıtaları genel olarak buldukları bölgelerde istirahat etti.

2 Ocak'ta Çerkez Ethem Gördes Kaymakamı'nı tehdit ederek, en yakın Yunan kumandanına bir adam göndermesini ve İstanbul'la haberleşmesinin sağlanmasını istedi. Yaveri Sami'yi de Yunan kumandanına gönderdi. Yunanlar görüşmeye gelen heyeti misafirperverlikle karşıladı. Çerkez Ethem'in kendilerine sığınma eğiliminden memnunlardı.⁵⁴¹ 1919–1922 yılları arasında Anadolu'da Yunan işgal ordusunda görev alan, bütün olayları yüksek bir mevkiden ve bizzat yaşamak imkânı bulduğunu ifade eden Yarbay Kanellopulos göre; Çerkez Ethem cephanesi bittiği, yaralılarını tedavi araçlarına sahip olmadığı için Yunan ordusundan yardım istemeye mecbur olmuştu. Çerkez Ethem ilk olarak 1. Kolordu Kumandanı General Nider'e başvurdu. Esasını Türklerin teşkil ettiği bir kuvvetin M. Kemal Paşa'ya karşı savaşmasının

⁵³⁷ İnönü, *Age.*, s.237-238; Atatürk, *Age.*, s.363; Selek, *Age.*, C.2, İstanbul 2002, s.991-992.

⁵³⁸ Selek, *Age.*, C.2, İstanbul 2002, s.945.

⁵³⁹ İnönü, *Age.*, s.239; Çalışlar, *Age.*, Ankara 2006, s.42.

⁵⁴⁰ Sarıhan, *Age.*, C.III, s.348.

⁵⁴¹ Akıncı, *Age.*, s.23; Sarıhan, *Age.*, C.III, s.349.

Yunanlar için ne kadar faydalı olacağını sezen Nider, Çerkez Ethem'e mühimmat, haberleşme araçları ve ilaçların verilmesi için Küçük Asya Ordusu'nun idaresini üstlenen General Papulas'a ricada bulundu.⁵⁴²

Kuva-yı Seyyare'nin ordunun harekâtına karşı koymayarak Gediz'den kuzey-batı ve batıya çekilmesi ihtimali düşünüldü. Özellikle gerilerde Kütahya-Eskişehir istikametlerinde baskın yapmaları ve bozgunculuk çıkartmalarına karşı, Kütahya'yı civarda ki çetelere karşı korumak göreviyle Ertuğrul Grubu Kurmay Başkanı Vekili Bnb. Hüseyin Hüsnü komutasında 61. Tümen'den bırakılan bir piyade taburu ile bir sahra topçu takımı ve bir jandarma bölüğünden kurulu müfreze tertip edilmişti. Buna Kütahya Müfreze Komutanlığı adı verilmişti.

Süvari Tugayı ile 1. ve 2. Süvari Grupları; keşif kollarını Yağcılar-Abya-Karaağaç-Genişler hattına kadar ileri sürerek, konma bölgesi ile bu hat arasını devamlı olarak keşif için emniyet altında bulunduruyorlardı. 2 Ocak 1921'de yapılan yürüyüşlerde genel anlamda çatışma olmadı. 8. Tümen'in yürüyüşü sırasında ileri sürülen süvari bölüğü, Terziler-Aslanapa kesiminde 40 kadar asiye rastlanmış ve meydana gelen çarpışmada asiler çekilmişlerdi.⁵⁴³

Batı Cephesi Karargâhı Yalnızsaray'a geldikten sonra saat 22.00 sıralarında Gediz'den Saruhan Milletvekili Reşat, Demirci Kaymakamı Hatemi ile Mutasarrıf Aziz karargâha gelerek arabuluculuk yapmak üzere İsmet Bey'le görüştü. Çerkez Ethem'in durumunu bildikleri için endişeliydiler. İsmet Bey heyetin isteklerini, aldığı görevin buna imkân vermediğini öne sürerek reddetmişti.⁵⁴⁴

3 Ocak'ta 61. Tümen yürüyüşü sırasında 16 asiye rastladı. Asileri karşılık vermelerine meydan vermeden yakalamış, silah ve cephanelerini aldıktan sonra tutuklamıştı. 8. Tümen yürüyüşü sırasında yanında bulunan süvari bölüğü Yenicearmut köyünde Parti Pehlivan çetesinin bulunduğunu görerek muharebeye başlamıştı. 400–450 kadar yaya ve atlıdan oluşan Pehlivan Müfrezesi, Yenice Armutçuk hattında zayıf bir direniş gösterdi. Asiler bir saat süren muharebeden sonra Yağmurlar istikametine kaçtı. Çarpışmada 176. Alay'dan bir subay şehit olmuş, bir er yaralanmıştı. Daha sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nın ileri sürdüğü Muhafız

⁵⁴² Sarıhan, **Age.**, İstanbul 1998, s.83.

⁵⁴³ **TİH.** 2/3, s.98, 99; **HTVD**, S.73, BN.1590.

⁵⁴⁴ **TİH.** 2/3, s.99.

Süvari Bölüğü'nden Çavdarhisar istikametinde giden subay keşif kolu, Pehlivan çetesinden 10 kadar asi ile çarpışarak 4 esir, az sayıda silah ve hayvan ele geçirerek Batı Cephesi Karargâhı'na göndermişti. Çerkez Ethem ve çetesi durmaksızın takip birliklerinin önlerinden çekiliyorlardı. Ele geçen esir ve göçmenler, orduya katılmak istediklerini ancak öldürülecekleri korkusuyla gelemediklerini söylüyorlardı. Çerkez Ethem kuvvetinin 1.700 kadar derme çatma atlıdan ibaret olduğu anlaşılmıştı. Çerkez Ethem 159. Alay erlerinden kendisiyle beraber hareket edecekleri alıkoyup geri kalanların silahlarını alarak memleketlerine gönderdi. Kuva-yı Seyyare fazla direniş göstermeden çekiliyordu. Bu durum uygulanan planda değişiklik yapılmasını gerektirdi. Plan Ethem'in daha önceden Yunanların kuvvetlendirerek boşalttıkları, Yunuslar-Derbent-Işıklar hattında karşı koyacağı esasına dayanılarak yeniden düzenlendi.⁵⁴⁵

Bu sırada Yzb. Tevfik tarafından Kuva-yı Seyyare'nin Uşak yolu üzerinde ve Yeniköy karşısındaki handa bulunan telefon merkezinden Eynihan yolu ile Yunan karargâhına telefon hattı çekirtmekte olduğu öğrenilmişti.⁵⁴⁶

3 Ocak'ta Kuva-yı Seyyare'den Kaplan Naci 120 atlısıyla Tavşanlı'ya geldi. Ertesi gün ise Kuva-yı Seyyare'den askerler 50–60 kişilik gruplar halinde Afyon, Seyidgazi ve Eskişehir'e gelerek teslim oldu. 5 Ocak'ta Tava ve Cebrail bölgelerinden hareket eden süvari grupları Çerkez Ethem'i aramaya başladı. 5 Ocak'ta 200 kişilik Çerkez Ethem kuvvetinin yaptığı taarruz püskürtüldü. Kuva-yı Seyyare'den 5 kişi yaralandı, 2 asker esir alındı. Kuvvetlerimiz Gediz'i ele geçirdi. Gediz'den öğrenildiği kadarıyla Ethem ve kardeşlerinin telaş ve endişe içinde oldukları, Kuva-yı Seyyare'nin dağılmaya başladığı, müfrezelerin 30–40 kişi kaldığı öğrenildi.⁵⁴⁷

Kuva-yı Seyyare'nin büyük kısmı ile önceden Yunanlar tarafından tahkim edilmiş olan bu hatta mukavemet etmesine kuvvetle ihtimal veriliyordu. Öğleden sonra 8. Tümen tekrar Güney Cephesi Komutanlığı, Süvari Tugayı da Batı Cephesi Komutanlığı emrine girdi. Birliklerden alınan raporlardan; Parti Pehlivan çetesinden 200–300 kişilik kuvvetin Derbent-Işıklar hattında olduğu öğrenildi. Akşama doğru

⁵⁴⁵ Selahattin Selışık, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006; **TİH.** 2/3, s.100–101.

⁵⁴⁶ **TİH.** 2/3, s.101.

⁵⁴⁷ Çalışlar, **Age.**, Ankara 2006, s.42; Hatemi, **Age.**, s.762. Güralp, **Age.**, s.112.

61. Tümen'den alınan rapordan, asilerin Gediz istikametinde çekildikleri anlaşılmıştı. Çerkez Ethem ile kardeşlerinin Simav istikametinde kaçtıkları ihtimali kuvvetlenmişti. Böylece Gediz dolaylarında Çerkez Ethem'in 2.500 kişilik kuvvetinin toplandığı umuluyordu. Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı'na taşıt araçlarının yeter sayıda bulunmamasından, Eskişehir dolaylarından araba gönderilmesi ve ordu levazım kurullarının Kütahya'ya taşınması emredildi. Taşıt araçlarının yetersiz oluşu ve ordunun Kütahya'dan 60–70 km uzaklaşmış olmasından, ikmal işleri pek güç duruma düşmüştü. Elde cephe karargâhına 10 km uzakta bulunan tümenlerle telefon irtibatı yapacak kadar kablo bile mevcut değildi. Bu hal şüphesiz ki harekâtı önemli şekilde aksatıyordu. Eskişehir ve Ankara ile ancak telgrafla bir hattın güçlkle haberleşme yapılabiliyordu. Buna rağmen hava şartları uygun bulunduğu takdirde; 5 Ocak saat 10.00'da Yunuslar-Derbent-Işıklar hattına taarruz edilmesine iki cephe komutanı tarafından karar verildi.

5 Ocak 1921'de 61. Tümen emredilen saatte taarruz ederek Derbent'i geçti. Tümeden çıkarılan süvari subay keşif kolu Gediz istikametinde ilerlediği halde, hiçbir asiye rastlamamıştı. Birliklerden gelen haberlerden Çerkez Ethem'in 400–500 kadar kuvvetiyle Gediz'in 20 km kadar kuzeyinde Kelbabat'a, kardeşlerinin Simav istikametine çekildikleri anlaşıyordu.⁵⁴⁸

5 Ocak 1921'de Gediz'de bulunan Çerkez Ethem tarafından Orhaneli Kaymakamlığı'na çekilen telgrafta, "*Orhaneli Kaymakamlığı'nın orada vekâleten bulunan Karacabey Kaymakamı Binbaşı İbrahim'e devir teslimi*" istenmişti. Ethem telgrafın altına yine Umum Kuva-yı Milliye Komutanı unvanıyla imzasını atmıştı.⁵⁴⁹

Batı Cephesi Karargâhı Efendiköprüsü civarında kurulmuştu. Tamamlayıcı haberlerden, Kuva-yı Seyyare'nin 400 kadar kuvvetle kuzey istikametinde çekilmiş olduğu anlaşıldı. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin de Simav istikametinde çekildiği öğrenildi.⁵⁵⁰

Doktor Fazıl Müfrezesi'nden Süvari Tugayı'na sığınan iki erden alınan bilgilerden; Kuva-yı Seyyare'nin durumunun iyi olmadığı, Doktor Fazıl Müfrezesi'nin on gün önce Demirci'den Simav'a ve oradan Emet'e gitmiş olduğu,

⁵⁴⁸ **TİH.** 2/3, s. 103, 104, 105.

⁵⁴⁹ **TİH.** 2/3, s.97–98.

⁵⁵⁰ **TİH.** 2/3, s.106.

Ethem ve kardeşlerinin Simav'a çekildikleri, Kaplan Naci'nin müfrezeleri ile birlikte sığınmak amacıyla Seyitgazi istikametine geçtiği öğrenildi. Gerçekten Kaplan Naci tarafından Kütahya'nın 30 km kuzeyinde ki İnegazi köyünden Kütahya Merkez Komutanlığı'na 5 Ocak'ta gönderilen yazıda; *“Hükümetime isyanı, Yunanla birleşmeyi kabul etmediğimden, Kuvve-i Seyyare'den 100'den fazla atlı ile ayrılarak, Eskişehir üzerinden Ankara'ya hareket ettiğimin lazım gelen yerlere bildirilmesini istirham ederim”* deniliyordu. Kaplan Naci tarafından aynı zamanda BMM Başkanı M. Kemal'e çekilen telgrafta; *“Hükümete isyan, Yunanla ittifak çirkin ve iğrenç hareketlerden nefretle, müfrezemle Ankara'ya hareket ediyorum. Müdahale edilmemek için gerekenlere emir buyrulması maruzdur Efendim”* denilmekteydi.⁵⁵¹

6 Ocak'ta Yunan Ordusu'nun Bursa Cephesi'nden ileri harekâta geçmesi üzerine Efendiköprüsü'nde buluşmuş olan iki cephe komutanı birlikte aldıkları karara göre; Ethem harekâtına geçici olarak ara verip, belirmiş olan Yunan taarruzunu karşılamak için İnönü ve Dumlupınar savunma mevzilerine dönmek üzere harekete geçti.

İsmet Bey Batı Cephesi kuvvetlerinin büyük kısmıyla Eskişehir civarına hareket etti. Çerkez Ethem'in tedip harekâtını İzzettin (Çalışlar) Bey'e bıraktı. Bu sırada Tavşanlı bölgesinde bulunan Kaplan Naci Müfrezesi, Çerkez Ethem'in Yunanlarla birleşmesi dolayısıyla 120 atlıyla Kuva-yı Seyyare'den ayrılarak Ankara'ya hareket etti.

Çerkez Ethem Gediz üzerinden harekete geçerek İzzettin Bey'le muharebeye tutuştu. 7 Ocak sabahı erken saatlerde asiler Gediz'e topçu ateşi açtı. Aynı zamanda Arapşah'taki bölüğe taarruza geçti. Asi kuvvetler 300 kişi kadardı. Kuvvetlerimiz daha geriye çekildi. Tümen'in taarruzu sonunda 190. Alay Arapşah'taki ve 174. Alay Sazköy'ün kuzeyindeki tepelerde bulunan asileri geri attı. Özellikle tümen topçusunun ateşi asilerin moralleri üzerinde kötü etki yaratmıştı. Bu yüzden kademe kademe geri çekilerek tümenle teması kesmek zorunda kalmışlardı. Birlikler taarruz hedeflerini ele geçirdikten sonra emir gereğince asileri takip etmedi. Gediz muharebesi bu suretle sona erdirilmiş oldu.

Çerkez Ethem kuvvetlerin Gediz'den çekildiğini bir gün sonra fark ederek

⁵⁵¹ **TİH.** 2/3, s.108–109; **ATBD,** S.91, BN.2270.

Kütahya'ya doğru harekete geçti. 61. Tümen Komutanı Gediz'den çekilmenin halk üzerinde yapacağı kötü etkiyi önlemek için Kütahya'da bildirgeler astırıldığı gibi, Gediz'de şehrin ileri gelenlerini, hükümet ve belediye üyelerini davet ederek geri çekilmenin sebeplerini anlattı.⁵⁵²

Ertesi gün ise Kuva-yı Seyyare'den Doktor Fazıl 300 asiyle kuvvetlerimize saldırdı. Bir süvari bölüğümüz zayıf verdi.⁵⁵³

Sert Mahmut isimli asi çetesinden 37 ve Parti Pehlivan çetesinden 2 kişi Kütahya Müfreze Komutanlığı'na gelerek sığındı. Kaplan Naci'nin de sığınmak istemesinden sonra Emet'e gelen yazıda: *“Yunanlarla birleşmeyi ve hükümet aleyhinde hareketi namus ve vatanseverliğine yakıştıramadığından 300 kadar atlısıyla sığınmak istediği”* bildiriliyordu. Bu istek cephe komutanı tarafından kabul edilerek cevap verildi.⁵⁵⁴

7 Ocak'ta Ethem'in yaveri Yzb. Sami Demirci'ye gelerek Reşit Bey'in Yunanlarla yaptığı anlaşmayı anlattı. Reşit Bey'in Uşak'ta yaptığı anlaşmaya göre Kuva-yı Seyyare bölgesi olan Gediz, Simav, Demirci, Gördes, Kütahya Yunanlar tarafından tarafsız bölge sayılmıştı. Buralarda Yunan harekâtı yapılmayacaktı. Buna karşılık Çerkez Ethem Türk milli mücadelesinden çekilerek isyan edecekti. Yzb. Sami protokol haritaları üzerinden tarafsız bölgeyi tespit ederek Alaşehir-Kula yoluyla Demirci'ye gelmişti.⁵⁵⁵

M. Kemal Paşa 8 Ocak 1921'de Çerkez Ethem meselesi ile ilgili BMM'ye tekrar izahatta bulundu. 29 Aralık'taki oturumda Çerkez Ethem'i savunan milletvekilleri şimdi Çerkez Ethem'in aleyhindeydi. Milletvekilleri Çerkez Ethem, Tevfik ve Reşit Bey'e M. Kemal Paşa'nın 'bey' diye hitap etmesine karşı çıkarak hain demesini istediler. M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'e hain diyerek milletvekili sıfatı taşıyan Reşit Bey için aynı ifadeyi kullanmadı. Milletvekillerinden Reşit Bey'in milletvekilliğinin düşürülmesini istedi. Yapılan oylamayla Reşit Bey'in milletvekilliği düşürüldü.⁵⁵⁶

⁵⁵² **TİH.** 2/3, s.109-111; **HTVD**, S.91, BN.2268; **ATBD**, S.91, BN.2273; İnönü, **Age.**, s.243; Çalışlar, **Age.**, Ankara 2006, s.44.

⁵⁵³ Çalışlar, **Age.**, Ankara 2006, s.45; Hatemi, **Age.**, s.763.

⁵⁵⁴ **TİH.** 2/3, s.113.

⁵⁵⁵ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.84.

⁵⁵⁶ Atatürk, **Age.**, s.366; **TBMMZC**, C.7, s.224-228.

“M. KEMAL PAŞA (Devamla) – İşte Etem, Tevfik ve Reşit Beylerin bu hareketi hainanelerini fiilen dahi izhar ettikten sonra tabii haklarında verilecek olan hüküm pek barizdir. Bittabi o dakikadan itibaren bunlar bizim için hiçbir sıfatı necabeti haiz olamazlar ve ihtarı âlileri veçhile Etem ve Tevfik hainleri diyeceğim. Ancak henüz Büyük Millet Meclisi âzası sıfatını taşımakta bulunan Reşit Bey hakkında dahi aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Heyeti Âliyenize hürmetten telaffuz edebilmek için Reşit Beyin âzalıktan sukutuna rey vermenizi istirham eylerim. (Kabul, reye sesleri).

REİS- Menafi millet ve Memleket aleyhinde istimali silâh ederek düşmanlarla teşriki mesai eden Saruhan mebusu Reşit Beyin mebusluktan ihracını kabul buyuranlar el kaldırsın. Ekseriyetle kabul edilmiştir. (Alkışlar)”

M. Kemal Paşa, Reşit Bey’in milletvekilliğinin düşürülmesinden sonra Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey’inde milletvekilliğinin düşürülmesini istedi. Hacı Şükrü Bey’i, Çerkez Ethem ve Tevfik Bey’i ihanete sevk eden sebeplerden biri olarak suçladı. M. Kemal Paşa’nın çabalarına rağmen BMM Hacı Şükrü Bey’i ihraç etmedi. Hacı Şükrü Bey’in 4. şubeye havale edilmesiyle mesele biraz duruldu.⁵⁵⁷

8 Ocak’ta bakanlar kurulu aldığı kararla Çerkez Ethem kardeşleri Tevfik ve Reşit’in vatana ihanetlerinden dolayı bir resmi beyanname yayınladı. Beyanname 10 Ocak 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlandı.

«Beyânnâme-i Resmî

Öteden beri gitgide artan keyfi icrâât ile ahâliye karşı her türlü zulüm icrâsından çekinmeyen ve bir buçuk aydan beri memlekette yağma ve haydutluk üzerine müesses bir derebeylik hükümeti kurmak temayüllerini gösteren Birinci Kuvve-i Seyyare Kumandanı Sabık Edhem Bey ve kardeşleri Tevfik ve Reşid Beyler nihayet Büyük Millet Meclisi’nin meşrûiyetine ve kanunlarına karşı bi’l-fil isyan etmişlerdir.

TBMM Hükümeti’nin kardeşkanı dökülmesine mani olmak hususundaki arzusu neticesi olarak kendilerine icâb eden nasihatlerde bulunulmuş ve bunlar hak ve hakikate mükerreren davet edilmişlerdir. Hükümetin gösterdiği bütün hayır-hâhlıklara mukabil Edhem ve kardeşleri bir taraftan Bolşevikleri işgal ve

⁵⁵⁷ Selek, Age., C.2, İstanbul 2002, s.1016.

ordu ve millet arasında vesâit-i muhtelefeye müracaatla ihtilâl ikâına teşebbüs etmekle beraber diğer taraftan Yunanlılarla ittifak etmek hıyanetini irtikâb etmişlerdir. Bugün Garp cephelerimizde bunlar kendi tahrikâtlarıyla taarruz teşebbüsünde bulunan Yunanlılarla aynı safta olarak vatana karşı muharebe etmektedirler. Bu suretle vahdet-i milliyyeyi ve memleketin istiklâlîni düşmanlarla birlikte ihlâlâ teşebbüs eden Edhem ve kardeşleri emirleri altına memleket müdâfaası için giren kuvvetleri hususî ve hâinâne maksatları için kendileriyle beraber sürüklemek istemişlerse de bunlar hakikati derhal fark ederek takım takım hükümete gelip teslim olmağa başlamışlardır. Bir taraftan hükümetin takibat-i sedidesi diğer taraftan Birinci Kuvve-i Seyyare'yi teşkil eden müfrezelerin vatanları aleyhine irtikâb edilen bir isyana iştirak eylemeyi kabul etmemeleri neticesi olarak Edhem ve kardeşlerinin maiyetinde bugün ancak üçyüz kişi kalmıştır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti asil mücrim olarak yalnız Edhem, Tevfik ve Reşid'i tanıyor. Diğer reisler ve efrad evvelce dehalet edenler gibi, hükümete gelip teslim oldukları takdirde dehaletleri makbul olacaktır. Edhem, Tevfik ve Reşid hainleri Anadolu'yu baştanbaşa soymak maksadıyla kurmak istedikleri haydut hükümetine kavuşmadan düşman safları arasında layık oldukları mevkie düşmüşlerdir.

Mesuliyet-i tarihiyyesini tamamıyla müdrük olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti müstainen billah her zaman daha kavi olan vahdet-i milliyeye istinaden harici ve dâhili düşmanlara karşı vatan ve milletin selametini kafîl bir surette vazifesini ifâ edeceğini beyan ve ilan eder.

8 Kanun-i Sani 337»⁵⁵⁸

5.5. Çerkez Ethem'in Yunan Tarafına Geçişi

Kuva-yı Seyyare çarpışmayı kabul etmeyerek sürekli olarak geri çekiliyordu. Ciddi çarpışmaya cesaret edemeyen Kuva-yı Seyyare için şu seçenekler akla geliyordu. Silahlarıyla teslim olarak meclisten af istemek, dağlarda saklanarak fırsat beklemek, çeteler halinde dağılarak memlekette düzensizlik yaratmak.⁵⁵⁹ Fakat

⁵⁵⁸ BCA 30..18.1.1/2.27..3; **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ocak 1921.

⁵⁵⁹ Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.58.

Kuva-yı Seyyare'nin sonu kimsenin aklına gelmeyecek şekilde gerçekleşti.

Çerkez Ethem Yunan tarafına geçtikten sonra ne kadar kuvvetle takip olunduğunu, kendisine ve Yunanlara karşı alınan tedbirlerin nelerden ibaret olduğunu, İnönü savaşı sırasında bilgi ihtiyacı içerisinde olan Yunan makamlarına ilettili.⁵⁶⁰

9 Ocak'ta Çerkez Ethem'in kaleme aldığı beyannameyi Yunan uçakları akşam saat dörtte Karahisar üzerinde 15 dakika uçtuktan sonra şehre ve yakın köylere attı.⁵⁶¹

«Masum millet ve asker kardeşlerim;

Ankara Hükümet rezilesine 29 Kânun-u Evvel 1336 tarihinde keşide ettiğim memleket ihtiyaçlarına müteallik telgrafın matbuat ilân edilmesini isteyiniz. Ey Askerler, şerre âlet olmayınız. Ahiretteki mesuliyetinizden korkunuz. Mâziden intibah alarak her türlü felâketi ve vatani kurtarmağı haris menfaatlerine kurban etmek isteyenlere karşı hakkınızı müdafaa ediniz. Şahsi ihtiraslara âlet olmayınız. Ey zabıt arkadaşlar, emir kulu olmaktan sarfinazar ediniz. Allahın kulu değilseniz, aksi halde geliyorum ha! Son pişmanlık fayda vermez!

Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ethem»⁵⁶²

Atina'da yayımlanan Politiya Gazetesi'nin İzmir muhabiri Çerkez Ethem'in Yunan karargâhı ile müzakereye giriştiğini, M. Kemal Paşa'nın amaçları hakkında önemli bilgiler verdiğini bildirmekteydi.⁵⁶³

Çerkez Ethem'in yaptığı propagandalara karşı Batı Cephesi Komutanlığı da bazı tedbirler aldı. Enver Paşa'nın eniştesi aslen Rumelili olan Haydar Bey, Çerkez Ethem'in maiyetindeki Arnavut ve Boşnakları Kuva-yı Seyyare'den koparmak için çok uğraştı. Haydar Bey'in yolladığı haberciler ve propagandacılar fazla başarı gösteremedi. Saruhan Milletvekili Reşat Bey'de Simav, Gördes, Sındırgı taraflarına haber göndererek Çerkez Ethem aleyhine propaganda yaptı.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Fevzi Çakmak, "Birinci-İkinci İnönü Savaşları ve Sonrası", BTTD, S.18, Ağustos 1986, s.20.

⁵⁶¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Ocak 1921; Hatemi, **Age.**, s.763.

⁵⁶² **TİH**, 2/3, s.83; **HTVD**, S.73, BN.1591; Yakın Tarihimiz, C.2, s.365; Miralay Mehmet Arif Bey, **Age.**, s.58-59.

⁵⁶³ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.86.

⁵⁶⁴ Selek, **Age.**, C.2, İstanbul 2002, s.955.

Çerkez Ethem 8–9 Ocak gecesi Gediz’in 61. Tümen tarafından boşaltıldığını haber aldı. 300 kadar adamıyla Gediz’i işgal ederek, Kütahya üzerinden askerlerimize taarruz etti. Çerkez Ethem akşama kadar süren muharebe neticesinde geri çekilmeye başladı.⁵⁶⁵

Asilerin 9 Ocak’ta Susuzkaya-Dereköy istikametinde yapmış olduğu taarruz ve Afşar-Susuzkaya-Gömlekçi hattını ellerinde bulundurmaları, 10 Ocak’ta tekrar taarruz etmeleri ihtimalini arttırıyordu. 10 Ocak’ta yapılan keşifler sonunda, 200 kadar asinin Çömlekçi, bir kısmının da Susuzkaya ve Karadiyin civarında olduğu anlaşılmıştı. Kütahya Müfreze Komutanlığı’nın yaptığı keşif ve mutasarrıfın istihbaratına göre 200 kişilik Parti Pehlivan çetesinin Yoncalı’da kaldığı, Doktor Fazıl’ın 100 kişilik kuvvetinin de buna katıldığı, çetelerin büyük kısmının geriden bu istikamette ilerlemekte olduğu, bunların tümen cephesinde az bir kuvvet bırakarak asıl kuvvetleriyle, Kütahya’ya baskın yapmak ve tümen cephesinin gerisine düşmek istedikleri ihtimalini kuvvetlendiriyordu. Bunun üzerine 61. Tümen Komutanı Kütahya’ya, daha dar bir cephe üzerinde koruma ve gereğinde asilerin Eskişehir veya İnönü istikametinde hareketleri halinde, bunların kanatlarına taarruz etmek üzere elindeki kuvvetleri Kütahya çevresinde toplamaya karar verdi. 61. Tümen cephesinde asilerin Çömlekçi ve bir kısmının Susuzkaya ve Karadiyin civarında olduğu anlaşılıyordu.⁵⁶⁶

Çerkez Ethem’in yaptığı propagandalara karşı Ankara Hükümeti Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ni etkin olarak kullandı. 10 Ocak’ta Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Ethem’in Hıyaneti” başlıklı bir yazı kaleme alındı. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin İzmir cephesinde Yunanlarla mücadeleye başladığı günden, 10 Ocak tarihine kadar, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin dikkat çeken davranışları hakkında uzun bir değerlendirme yapıldı. Yazının son bölümünde şu ifadeler yer verildi:

“Ethem ile kardeşleri, ötedenberi bir şakî ve haydut idiler, bugün birer hain oldular. Arada bir zaman geçti ki, o devirde herkes bunları vatanın uğradığı felaketler karşısında insanca ve namusça nihayet günahlarını affettirme karar vermiş saf ve halis nadimler olarak tanıdı. Hainler hıyanetlerinin cezalarını bulurlar ve zaten buldular. Anadolu, onların

⁵⁶⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 12 Ocak 1921.

⁵⁶⁶ TİH. 2/3, s.115–117.

*hiyanetlerinden sonra elbet de daha ziyade kuvvetlenmiş ve kesb-i saffet etmiştir. (temizlenmiştir). Ne kadar yazık ki, onların huluslarına inanmış olanlar bugün dillerinde acı bir hatıra ile müterafik derin bir lanet nefret sesi işitiyorlar.*⁵⁶⁷

10 Ocak'ta Çerkez Ethem'le çatışmalar tekrar başladı. Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare askerlerinin muharebe azmini artırmak için Kütahya'yı askerlerine bağışladı. Kütahya'nın malı, canı, namusu hepsi helaldir, diye ilan etti.⁵⁶⁸

11 Ocak'ta Yellice Dağı kuzeyinden ilerleyen 50–60 kadar asi Değirmenler sırtlarını işgal ederek, şehre ateşe başladı. Bu olay halkı telâşa düşürdü. Tehlikenin pek yakın olmasından ve Kütahya'nın öteden beri asilerin merkezi ve içinde taraftarları bulunmasından, inzibat ve asayişi sağlamak için, 61. Tümen Komutanı tarafından derhal sıkıyönetim ilan edildi. Asiler aynı zamanda Yokuşbaşı istikametinde de taarruza başlamışlardı.⁵⁶⁹

11 Ocak'ta Manyaslı Şevket Müfrezesi'nden 6 kişi esir alındı. Esir alınanların ifadelerine göre Pehlivan Şevket, Giritli Tahsin, Arif Kaptan çeteleri 61. Tümen'in karşısında, Tevfik Bey Dereköyü'nde, Reşit Bey Virancık'tadır.⁵⁷⁰

12 Ocak'ta Çerkez Ethem Kütahya bölgesindeki mevzilere taarruz etti. Saat 08.00'de bütün tümen cephesinde piyade ateş muharebesi başladı. Öğleden sonra, şiddetli bir ateş desteği ile asiler Karlık istikametinden Aydoğdu'nun kuzey ve doğusundaki sırtlara ve Kumari istikametine taarruza başladı. Aynı zamanda ovadan birkaç yüz atlı ile Ovaköy istikametine ilerliyorlardı. Aydoğdu'nun kuzey sırtları ile doğusundaki mevzilere taarruz eden asiler şiddetli bir ateşle karşılandı. Bu saatte asilerin Sultanbaki deresi istikametinde yaptıkları taarruzun gelişmesi sonucunda, 190. Alay mevzilerini bırakmaya mecbur oldu. Güney Cephesi'nden Kütahya'ya takviye amacı ile gelmekte olan 189. Alay yoluna devam ettirilerek öğle vakti Alayunt'a ulaştı. 190. Alay'ın asiler tarafından geri çekilmeye zorlanarak, bir taburun Aydoğdu doğusundan ovaya, diğer taburun Kütahya kalesi istikametinde atılması üzerine kale civarına kadar ilerlemiş bulunan asilere karşı taarruza geçirildi. Sonunda asiler geri çekilmek zorunda kaldı. Asilerin Değirmenler sırtlarına yaptıkları taarruz

⁵⁶⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ocak 1921.

⁵⁶⁸ İnönü, **Age.**, s.243; Çalışlar, **Age.**, Ankara 2006, s.44.

⁵⁶⁹ **TİH.** 2/3, s.122.

⁵⁷⁰ Kocatürk, **Age.**, s.228; Çalışlar, **Age.**, İstanbul 1997, s.360; **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Ocak 1921.

burada bulunan kıtaların mukavemeti karşısında ve Porsuk köprüsündeki bataryanın ateşi altında daha fazla ilerlemeyerek durdu. Asiler tarafından geri atılan 190. Alay tertiplenmek üzere tümen ihtiyatına, Kütahya kışlaya alınmıştı. Asiler bu günkü muharebelerde makineli tüfek ve top kullanmışlardı. 61. Tümen kuvvetleri Kuva-yı Seyyare'yi püskürttü. Kuva-yı Seyyare'nin ağırlıkları ele geçirildi. Bazı askerlerde teslim oldu.⁵⁷¹

12 Ocak'ta Çerkez Ethem'den ayrılan Kaplan Naci Müfrezesi Ankara'ya geldi.⁵⁷²

13 Ocak sabahı yeniden muharebe başladı. Öğleden sonra asiler 61. Tümen cephesinde şiddetli bir ateş muharebesinden sonra hücumla kalkarak, saat 15.30'da 189. Alay'ın bir taburu tarafından savunulmakta olan Aydoğdu'nun kuzey sırtlarını ele geçirdi. Aydoğdu'nun güney doğusunda Kumari sırtlarında savunan 189. Alay'ın diğer taburu, asilerin ateş etkisi altında mevzilerini bırakmak zorunda kaldı. Yzb. Asım, hemen duruma el koyarak çekilen alayı durdurmuş ve takviye olarak gelen 190. Alay birliklerini de emrine alıp karşı taarruza geçmişti. Topçu ateşi ile desteklenen bu karşı taarruz hızla gelişmiş ve asiler taarruzdan önceki mevzilerine atılmışlardı. Öğleden sonra ki muharebede meydana gelen kritik durum, yeni bir karar alınmasını gerektiriyordu. Bu karar aslında pek az kuvvetle asilerle muharebe eden, 61. Tümen Komutanı tarafından değil, kuvvetleriyle Alayunt, Ağaçköy kesimine gelmiş bulunan Güney Cephesi Komutanı tarafından alınmalıydı. Kütahya Muharebesi'nin en kritik bir safhasında Albay Refet'in kuvvetleriyle asilerin gerisine taarruz etmesi mümkün ve lüzumlu iken böyle hareket edilmedi. 14 Ocak 1921'e kadar beklenmekle muharebeye seyirci kalınmıştı.⁵⁷³

Tevfik Bey'in yaveri Üsteğmen Sami Bey, Tevfik Bey'in askerlerimiz üzerine attığı şarapneli kendisine yediremeyerek Kuva-yı Seyyare'den ayrıldı. Aralarında şu konuşma geçti:

“Bu olmaz gâvura atar gibi atılmaz. Ben sizinle düşmana silah atmak ve memleketi kurtarmak için arkadaş oldum, yoksa ordu ile ve kendi milletimle harp için değil.”

⁵⁷¹ **TİH.** 2/3, s.124-125; **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Ocak 1921; Kocatürk, **Age.**, s.228; Çalışlar, **Age.**, İstanbul 1997, s.360.

⁵⁷² Hatemi, **Age.**, s.765.

⁵⁷³ **TİH.** 2/3, s.126-127.

Tevfik Bey, Sami Bey'in bu davranışına sinirlenerek önce idamına karar verdi. Mısırlı Yusuf Bey'in ısrarı üzerine idamından vazgeçerek, gözetim altında Demirci'ye yolladı.⁵⁷⁴

14 Ocak'ta asilerden Doktor Fazıl'ın Güney Cephesi Komutanı'na gönderdiği haberle, 14–15 Ocak gecesi Hamamlı'da 61. Tümen'e sığınacağını bildirdi. Tümen Komutanı tarafından Hücum Bölüğü'nden bir takım ve Süvari Tugayı'ndan bir bölük Hamamlı ve Köprüören'e gönderilmiş ise de, Doktor Fazıl ortalık kararırken Emet istikametinde hareket etmiş olduğundan, gönderilen bölük Doktor Fazıl Müfrezesi'ni teslim alamadan geri dönmüştü.⁵⁷⁵

14 Ocak'ta İstanbul'da İngiliz Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen şifreli telgrafta, Çerkez Ethem'in Yunanlar tarafına geçmek istemesinin M. Kemal ile Yunanlar arasındaki gizli görüşmeleri gizlemek için tertip olabileceği üzerinde duruluyordu.⁵⁷⁶

15 Ocak'ta birlikler Güney Cephesi Komutanı'nın emri gereğince takip harekâtına devam etti. 1. ve 3. Süvari Grupları Gediz yolu ve iki tarafındaki Ortaca, Göynükviran, Sobu kesiminde yeniden mukavemet etmek isteyen Çerkez Ethem çetelerini iki saatlik muharebe sonunda geri çekilmeye mecbur etti. Asilerin bir kısmı kuzeye atıldı. Bir miktar esir ve çok miktarda yiyecek ele geçirildi. Çerkez Ethem tarafından daha önceden iki tabur halinde düzenlenen 159. Alay'ın 2. Taburu (190 mevcutlu) silahları ile Sobu'da Güney Cephesi Komutanlığı'na sığındı. Asilerin son iki günü Kütahya muharebesinde bütün kuvvetlerini kullandığı, Tevfik'in Yellice Dağı doğusundaki Süvari Kuvvetleri'ne, Reşit'in Yokuşbaşı'nda Kütahya'ya karşı taarruz eden kuvvetlere ve bütününe de Dereköyü'nde bulunan Ethem'in komuta ettiği öğrenildi. Asi kuvvetlerin çoğunun 14–15 Ocak gecesini Dereköy, Ortaca, Hacıköy, Çömlekçi köylerinde geçirdikleri anlaşıldı. Bunların bu kesimde toplanarak tekrar mukavemet edecekleri anlaşılıyordu.

16 Ocak'ta Sazak kesimine varan 190. Alay burada Pehlivan Müfrezesi'ne rastlamış, yarım saatlik muharebeden sonra çeteler Şaphane istikametinde kaçmış ve 190. Alay Sazak'ı işgal etmişti. Asilerin büyük kısmı Simav istikametinde geri

⁵⁷⁴ Akıncı, *Age.*, s.25.

⁵⁷⁵ *TİH.* 2/3, s.129.

⁵⁷⁶ Sarihan, *Age.*, C.III, s.365.

çekiliyordu. Emet taraflarında bulunan Bolşevik Tabur Komutanı, Kütahya'ya gelerek hükümete sığındı. Tabur Komutanı 5 subay ve 261 erden ibaret olan taburunu terhis etmiş olduğunu söylüyordu. Bu olaylar Kuva-yı Seyyare'nin büyük kısmının dağılmış olduğu kanısını kuvvetlendiriyordu.⁵⁷⁷

16 Ocak'ta Demirci'ye gelen Çerkez Ethem taraftarı Gediz Kaymakamı Lütfi Bey, *“Biz Yunanlarla anlaştık, orada işlerim var”* diyerek Kula'ya gideceğini söylemişti. Sonradan anlaşıldığına göre, Ethem tarafından görevlendirilen Lütfi Bey Kula'ya, Yunanlardan cephaneye almak, Yunan kuvvetlerini Gediz ve Demirci üzerine yürütmek, Simav'a gelen ordu kuvvetlerini tuzağa düşürmek göreviyle gitmişti. Bu durum aynı gün Demirci telgrafhanesinden Kula'ya Çerkez Ethem tarafından çekilen telgrafla doğrulanmaktaydı. Çerkez Ethem'in telgrafına göre, ordu Simav'a girdiğinde Uşak'taki Yunan kuvvetleri Gediz üzerine ilerleyecek, cepheden de Seyyar Kuvvetler saldıracak ordu kuvvetleri esir alınacaktı. Yunanlar Ethem'in teklifine itibar etmemiş ve yardıma gelmemişlerdi.⁵⁷⁸

16 Ocak'ta Çerkez Ethem ve Tevfik Bey Gediz'den ayrıldı. Reşit Bey'de bir gün evvel Uşak'a geçti. Kuva-yı Seyyare'nin ağırlıkları Demirci'ye getirildi. 17 Ocak'ta Hisarköy'de olan Çerkez Ethem, Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'den yiyecek göndermesini rica etti. 17 Ocak'ta Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare'nin bütün fertleriyle Demirci'ye geldi. Çerkez Ethem Parti Pehlivan ve Doktor Fazıl Bey'in kendisinden ayrılacağına dair şüphe duyuyordu. Kuva-yı Seyyare'nin Demirci kasabasını yağma etmemesi için yiyecek ve barınma gibi ihtiyaçları karşılanıyordu. İbrahim Ethem Bey, Demirci'de Çerkez Ethem'le görüştü. Aralarında geçen konuşma şöyleydi:

“—Bu vaziyete karşı ne düşünüyorsunuz kaymakam bey?

—Vaziyeti bilmiyorum ki düşüneyim.

—Herifler bize gâvurdan fazla hücum ediyorlar, hayret dedi:

—Benim anladığım bir şey varsa o da düşmanda kan namına bir şey kalmamışken, birbirimize tüfek atarak düşmana bir parça kan getirdik. Ve ölmüş ve hiçbir ümidi kalmamış düşmana ümit ve hayat verdik, dedim.

—Evet, dedi. Kalpağını çıkararak başını kaşımağa ve derin derin

⁵⁷⁷ **TİH.** 2/3, s.130–132.

⁵⁷⁸ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.76.

düşünmeğe başladı. Sükût devam ediyor ve o mütemadiyen düşünüyordu.

*Evet düşünüyordu. Kazanmış olduğu büyük şöhreti, milli kahraman unvanını kaybetmiş, vatan ve milletine, dinine, düşmanla birleşmek suretiyle büyük bir ihanette bulunmuş idi.*⁵⁷⁹

17 Ocak sabahı süvari grupları Simav istikametinde harekete geçti. Aynı zamanda 8. Tümen'i komuta etmekte olan 61. Tümen Komutanı cephe emrini alamamıştı. Bir gün önce Sazak Köyü'nde 190. Alay'ın muharebe ettiği Parti Pehlivan çetesi Şaphane istikametinde çekilmesinden, 500 kadar asinin bu civarda bulunduğunu tahmin etmiş ve asilere taarruz kararı vermişti. Süvari Gruplarının, Kestel Dağı-Sögüt-Dağyenice-Şaphane hattındaki asilere karşı Kestel-Sögüt-Gökçeler ve Dağyenice-Taşlık istikametinde yaptığı taarruz sonunda, asiler Demirci istikametinde çekilmek zorunda kaldı. Bu muharebelerde 200 kadar asi yakalandı.⁵⁸⁰

Çerkez Ethem'in Simav, Demirci ve Gördes civarında mevzilenmesinden sonra BMM 17 Ocak'ta bölge halkına hitaben beyanname yayınladı. Çerkez Ethem'in yaptığı hainlikten bahsedildikten sonra Demirci, Simav ve Gördes halkından Çerkez Ethem ve çetesine karşı tavır alınması istendi. Çok yakın zamanda bu bölgelerin düşman istilasından kurtarılacağı söylendikten sonra beyanname şu sözlerle noktalandı:

*"...Hükümet çok arzu ve ümit eder ki sizleri; bu vatan ve memleket haini, din ve istiklal düşmanı olan zalimleri, bu anın hululünden evvel bizzat takip ve derdest edecek ve pençe-i şer'i ve adalete verilmek üzere orduya teslim etmek şeref ve iftiharını kazanacaksınız. Her zaman ibraz ettiğiniz hamiyet ve metanetten dolayı bu hizmet ve fedakârlığı sizden beklemekte millet tamamen haklıdır..."*⁵⁸¹

Aynı gün Süvari Grubu Komutanı Derviş Bey'de⁵⁸² Çerkez Ethem'e haber göndererek, en doğru hareketin hükümete sığınmak olduğunu, bu uyarısında kendisine güvenmesi gerektiğini anlattı. 18 Ocak'ta mektup yazarak özel çıkarıcıların kışkırtmalarına kapılarak Yunanlarla ilişki kurmasının çok kötü etkiler yaptığını, dönüp hükümete sığınırca dostluk göreceğini, tarihe geçen adını lekelememesi

⁵⁷⁹ Akıncı, **Age.**, s.28; Çalışlar, **Age.**, İstanbul 1997, s.362.

⁵⁸⁰ **TİH.** 2/3, s.134.

⁵⁸¹ **TİH.** 2/3, s.135; **TBMMGCZ**, C.1, s.262; **HTVD**, S.73, BN.1592.

⁵⁸² İç isyanların bastırılmasında Çerkez Ethem'le birlikte çalışmış ve yakın arkadaşı olmuştu.

gerektiğini, kendisine inaniyorsa kardeşi Tefvik Bey'le Simav'a gelmesini bildirdi. Derviş Bey 20 Ocak'ta Demirci'den bir mektup daha gönderdi. Kendisine güvenmiyorsa ve bunun için gelemiyorsa yinede düşmanla birleşmemesini, Yunan işgalinde ki Balıkesir ve Biga bölgesine geçip düşmana karşı savaşa devam etmesini, bu takdirde kendisine mümkün olan yardımın yine yapılacağını, beraberinde götürmeyeceği ağır silahlarla fazla malzemeyi Gördes'te bırakmasını ve geceye kadar cevap vermesini yazdı.⁵⁸³

18 Ocak'ta Kuva-yı Seyyare erlerinden bazıları gizlice Demirci Kaymakamı'na başvurarak, Ethem'in emrine orduya kurşun atmak için girmediklerini, gâvura gidip teslim olmak istemediklerini söyledi. Bu erler güvenilir yerlerde kaymakamlık tarafından saklandı.⁵⁸⁴

Tefvik Bey ve İzmirli Küçük Ethem, Demirci-Simav arasındaki dağları tutarak mevzi aldı. 18 Ocak'ta Çerkez Ethem Pehlivan Müfrezesi'ne emir vererek Tefvik Bey ve İzmirli Ethem Bey'e yardım etmesini istedi. Çerkez Ethem'in ordu birliklerinden haber almak için para verip yolladığı adamının ordunun Demirci'ye çok yaklaştığını bildirmesi üzerine gece yarısı Kuva-yı Seyyare'yle acele bir halde Demirci'den uzaklaştı. Çerkez Ethem kaymakamı da beraberinde götürmek istedi. Kaymakam Çerkez Ethem'den saklanarak kurtulmayı başardı.

19 Ocak'ta Çerkez Ethem ve emrinde kalan kuvvetler Demirci'den çekildi. Aynı gün Akhisar Müfrezesi Komutanı İsmail Hakkı'da teslim oldu. Doktor Fazıl'ın teslim olmak üzere Kütahya'ya geleceği haber alındı. Öğleden sonra İzmirli Küçük Ethem kumandasındaki 220 mevcutlu, daha sonra Osmancık Alayı adını alan, Kuva-yı Seyyare kuvveti Kuva-yı Seyyare'nin Demirci'de kalan son kuvveti olarak perişan durumda Demirci'den geçti. Erzak ambarlarının yağmalanmaması için gereken tedbir alındı.⁵⁸⁵

Çerkez Ethem'in Bnb. Derviş Bey'in mektubuna cevabı şöyle oldu: "*Son durumdan zatiâlinizi haberdar etmek üzere Yusuf Bey'i yanınıza gönderiyorum. İhtiyattan da haberiniz gelinceye kadar Yunan bölgesine yaklaşmış bulunuyorum.*

⁵⁸³ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, Ankara 1971, s.23; **TİH**. 2/3, s.135-136. Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.128.

⁵⁸⁴ Sarıhan, **Age.**, İstanbul 1998, s.77.

⁵⁸⁵ Akıncı, **Age.**, s.30; Sarıhan, **Age.**, C.III, s.372; Çalışlar, **Age.**, İstanbul 1997, s.362; **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Ocak, 7 Şubat 1921.

Doğruluk yüzünden bu kadar felakete karşı son vatan ve vicdan vazifem beni buna mecbur etmiştir. Mümkün olursa her zaman olduğu gibi lüzumsuz fazla Müslüman kanı akıtmak istemeyeceğim.”⁵⁸⁶

Çerkez Ethem Demirci’den ayrıldıktan sonra Derviş Bey ve Refet Bey Demirci’ye geldi. Demirci Kaymakamı’yla görüştüktan sonra Çerkez Ethem’e mektup yazıldı. Ethem’den top ve cephanelerin düşmana teslim edilmemesi istendi. Mektubu götüren iki süvari mektubu Gördes’te bulunan Çerkez Ethem’e verdi. Çerkez Ethem yanında Tefvik Bey varken mektubu okudu. Mektubu getiren iki süvariye tutuklattı ve öldürmek için kollarını bağlattı. Süvariler takip kuvvetlerinin gelmesiyle telaşlanan Kuva-yı Seyyare askerlerinden kurtulmayı başardı. 20 Ocak’ta Doktor Fazıl 80’e yakın mahiyetiyle Kütahya’da teslim oldu. Yanında 2 makineli tüfek getirdi. 21 Ocak’ta Kuva-yı Seyyare Gördes’te savunma hazırlığı yaparken Halil Efe’nin “Bizim müfrezemiz harp edemez, efrada itimadımız yoktur” demesi üzerine Kuva-yı Seyyare Kurmay Başkanı Yzb. Halil Bey, Halil Efe’yi yanına alarak Çerkez Ethem’e durumu anlattı. Harp imkânı kalmadığına inanan Çerkez Ethem, Gördes’ten Yunan Karakolları yakınında bulunan Kayacık’a hareket etti.⁵⁸⁷

21–22 Ocak gecesi, Çerkez Ethem Albay Refet’e şu telgrafi göndermişti:

“Hakkımda gösterdiğiniz temiz hislerden olayı teşekkürlerimizi arz ederim. Her ne kadar hakikatin açıklanması ve gelişmesi pek geç kaldıysa da, yanlış anlayışların meydana getirdiği garip durumu uygun bir istikamete yöneltmek üzere gerekli girişimlere başlayacağım. Ümit ederim ki bu işler yarın akşama kadar mümkün mertebe sona erer. Ve o zaman sonucu bildirilir. Her halde sizin ve Derviş Bey’in iyiliklerini unutmayacağım.”

Çerkez Ethem’in gönderdiği Yusuf Bey (Üsteğmen Mısırlı Yusuf) Albay Refet Bey’in yanına gitti. Albay Refet bu subayı Tefvik Bey’in yanına göndererek, onunda hükümete sığınması için teklifte bulundu. Üsteğmen Yusuf, Tefvik Bey’le görüşmek üzere Akhisar’a gitmişse de Tefvik Bey’i bulamamıştı. Bunun üzerine 21–22 Ocak gecesi Albay Refet’e bir mektup gönderdi:

“Gece saat 04.00’te Kavakalan köyüne gittim. Tefvik Bey’in Akhisar’a

⁵⁸⁶ TİH. 2/3, s.138.

⁵⁸⁷ Akıncı, *Age.*, s.32; Kocatürk, *Age.*, s.230; Çalışlar, *Age.*, İstanbul 1997, s.362; Hatemi, *Age.*, s.765.

gitmiş olduğunu öğrendim. Bununla beraber Ethem Beyefendi'nin sizin ve Derviş Bey'in mektuplarına ve diğer şifahi taahhütlerine inandıklarından, meselenin arzu edilen şekilde halledilmesini kabul ettiyse de, yarın dönmesi kararlaştırılmış olan kardeşi Tevfik Bey'in usulen oyunu almak gerektiği cihetle, kesin cevabını yarın akşama kadar geri bırakmak zorundadır. Bu sebeple, o zamana kadar yanlışığa meydan vermesi muhtemel olan bir hareketin yapılmaması için lazım gelenlere emir verilmesini millet selameti namına istirham ederim.”

Tevfik Bey yanında Kurmay Başkanı Yzb. Halil olduğu halde, Akhisar'a giderek Yunanlara sığınmak için bir protokol imzaladı. İmzalanan protokol de şunlar yazılıydı:

1. Ethem birlikleriyle Yunan kesimine girecektir.
2. Silahlar teslim edilecektir.
3. Yunan Hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecektir.
4. Çerkezlerin törelerini izlemeye ve özel kıyafetlerini giymelerine izin verileceği gibi, kamalarını taşımakta da serbest bırakılacaklardır.
5. Teslim olanlar hiçbir şekilde kötü muameleye tabii tutulmayacaktır.
6. Teslimden sonra isteyenlerin ailelerinin yanına dönmelerine izin verilecektir.
7. Silahların tesliminde Çerkez Ethem'in kurmay başkanı da hazır bulunacaktır.

Dört günden beri devam eden gayret ve yazışmalardan bir sonuç alınamayacağı Tefik Bey'in son hareketiyle ortaya çıkmış bulunuyordu. Aslında verilen sürede sona ermiş olduğundan harekâta devam etmekten başka yol kalmamıştı.⁵⁸⁸

Çerkez Ethem 22 Ocak'ta maiyetine artık bu işin son bulduğunu, herkesin istediği yere gidebileceğini, isteyenin orduya isteyenin Yunana sığınabileceğini, isteyenin eşkıyalık için dağa çıkabileceğini söyledi. Çerkez Ethem bu sözleri söylemeden önce Kuva-yı Seyyare askerlerine son maaşları dağıtılmıştı.⁵⁸⁹

⁵⁸⁸ **TİH.** 2/3, s.139–140.

⁵⁸⁹ Çerkes Ethem, **Anılarım**, s.130.

Refet Bey aldığı son karar gereği, 22 Ocak 1921’de süvari gruplarıyla Gördes batısında Kayacık, Karaağaç genel istikametinde takip harekâtına devam etmiş; bu kesimde bulunan asiler, Sındırgı, Akhisar, Marmara istikametlerinde Yunan işgali altındaki araziye geçerek Yunan tarafına sığınmıştı. Bu günkü harekât sonunda asi kuvvetlerden 4 top, 4 ağır makineli tüfek ve 500 tüfek ele geçirilmişti. Yunanlara sığınmayarak çeşitli istikametlere dağılan çeteler kısmen yakalanmış, kısmen de kendileri gelip sığınmışlardı.⁵⁹⁰

23 Ocak’ta harekâta son verildi. Güney Cephesi Komutanı saat 22.00’de takip harekâtının sona erdiğini bildiren raporu Genelkurmay Başkanlığı’na gönderdi.

“1. Bu günde takip ve araştırma harekâtına devam edilerek, esir ve malzeme ele geçirilmiştir. Kuvve-i Seyyare tarafından Yunan işgal bölgesine sevk edilen 25 kadar subay, kaçmak suretiyle Simav’a gelmişlerdi.

2. Kavakalan batı sırtlarına kadar ilerleyen bir Yunan Müfrezesi, sığınanların silahlarını alarak kendilerini kabul etmiş ve önce Ethem’de top ve makineli tüfeklerini teslim suretiyle Yunanlara sığınmayı kabul etmişse de yanındakilerden bazılarının karşı durması sebebiyle muvaffak olamamıştır. Ethem, yanında 30–40 kadar adamıyla Kavakalan civarında ki dağlarda kaybolmuştur. Ethem reislerinden bazılarının da 15 kişilik kuvvetleriyle civar dağlara sığındıkları, bunlardan önemli bir kısmının orduya teslim olmak fikrinde olduğu anlaşılmıştır.

3. Harekâtın başlangıcında Kuvve-i Seyyare mevcudunun 5.000 olduğu anlaşılmaktadır. Kahraman kıtalarımızın aralıksız olarak yaptığı sürekli takip neticesi, bunlar hiçbir mevzide tutunamamışlardır. Şimdi Kuvve-i Seyyare adıyla Büyük Millet Meclisi’nin icraat ve emirlerine karşı koyacak bir kuvvet bırakılmamıştır.

4. Süvariler, 23–24 Ocak gecesini Gördes, Hanya kesiminde geçirmektedir. 24 Ocak 1921’de Simav’a yürüyeceklerdir.”

Bu rapor üzerine BMM Başkanı M. Kemal Paşa, Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey’e tebrik mesajı gönderdi:

“Asi Ethem ve taraftarlarının kesin bozgunu ile

⁵⁹⁰ **TİH.** 2/3, s.140-141; Çalışlar, **Age.**, İstanbul 1997, s.363; **HTVD**, S.73, BN.1593.

*sonuçlanan ve ordumuzun iç ve dış düşmanlıklarına karşı kahramanlık kudretini ispat eden takip harekâtı sırasında, kıtalarımızın üstün ve kudretli komutanız altında gösterdiği gayret ve fedakârlığı millet ve vatan selameti namına en büyük millet sayar ve bu başarıdan dolayı zatı devletlerine ve kahraman ordumuzun subay ve erlerine samimi tebrik ve teşekkürlerimi sunarım.*⁵⁹¹

Çerkez Ethem'in maiyetinde 300 kadar Çerkez ve Pehlivan Ağa Müfrezesi kalmıştı. Çerkez Ethem ve kumandanları Kayacık değirmeninde batarya ve topların iadesi meselesi hakkında yaptıkları toplantıda Halil Efe ve Sarı Mehmet'in muhalefetiyle karşılaştı. Çerkezlerle Efeler arasında çıkacak müsademeyi Çerkez Ethem'in ricası üzerine Parti Pehlivan önlemişti.⁵⁹²

Çerkez Ethem'in çete reislerinden Parti Pehlivan, Yunanlara sığınmayı onuruna yakıştıramadığı için yanında bulunan Halil Efe ve Sarı Edip Efe'yi 23 erle birlikte 1. Süvari Grubu'na gönderdi. Parti Pehlivan geçtiği köylerde: *"Eğer bu nizamiyeler bize saldırdıkları gibi gavurada hücum ederlerse vallahi Yunanlılar onların önünde duramazlar. Ben onların bu kadar cesur olduklarını bilemezdim"* diyecekti Kendisi teslim olmayı yüz karası sayarak işgal altında ki araziye geçip Yunan gerilerinde baskınlar, sabotajlar yapmak suretiyle Yunanlara devamlı bir gaile yaratarak Ankara Hükümeti'ne hizmete devam etti. Daha sonra Yunanların yaptığı bir baskında şehit oldu.⁵⁹³

Çerkez Ethem Yunan tarafına geçmesiyle Fransız gazetesi Journal des Debats'de çıkan haberde, Kuva-yı Seyyare askerlerinin barışçı vatandaşlar gibi davranmaları şartıyla Yunan işgal sahasına girmelerine müsaade edildiği yazıyordu. *"Kuva-yı Seyyare'den 400 atlı asker Yunanlara sığındı. Bunların arasından silahlarını bırakanları evlerine dönmelerine müsaade edildi."* Echo de Islam Gazetesi ise Yunan tarafına geçen Kuva-yı Seyyare askerlerinin sayısını 300 olarak verdi. Bu askerlerin yarından fazlası çabucak fikir değiştirerek düzenli ordu birliklerine katıldı. İzmir'de yayımlanan Yunan resmi bildiriminde ise, Çerkez Ethem ve kardeşleriyle beraber 25 subay, 800 er ve 400 atlının Yunanlara teslim olduğu ilan edildi.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ **TİH.** 2/3, s.141–142; **HTVD,** S.72, BN.1569.

⁵⁹² Akıncı, **Age.**, s.33; **TBMMZC,** C.7, s.228.

⁵⁹³ **TİH.** 2/3, s.141; **HTVD,** S.73, BN.1594. Güralp, **Age.**, s.119, 122, 123.

⁵⁹⁴ Akyüz, **Age.**, s.169; **HTVD,** S.73, BN.1594.

10 Şubat'ta Kuva-yı Seyyare'den bazı askerler hükümete sığınarak teslim oldu. Çerkez Ethem'le beraber Yunan tarafına geçen Kuva-yı Seyyare Kurmay Başkanı Yzb. Halil Bey İzmir'den yazdığı mektupta etrafındaki bazı askerlerle beraber vatana iltica etmek istediğini bildirdi. Halil Bey iltica etmesi için önce affedilmesini şart koştu.⁵⁹⁵

Çerkez Ethem 20 Şubat 1921'de Türk askerini hükümete karşı kışkırtan bir telgraf daha gönderdi:

“Asker Kardeşler

Ethem kuvvetlerini imha ettik diyerek Ankara Meclisinde Mustafa Kemal alkışlanırken kendi iflasını hazırlayan Millet Meclisine bu telgrafi keşide ettiğim vakit meclislere lâyük bir temkin ve temenni ile karar kılınsa idi ne ben ne de bu son fırsat kayıp olmaz ve sizler de iyi kötü bir huzur-ı kalple memleketlerinizde işinizin çoluk çocuğumuzun başında bulunur idiniz. Talihsiz kardeşler.

*Çerkez Ethem”*⁵⁹⁶

Şubat'ın son günlerinde Manisa işgal kuvvetleri kumandanı Çerkez Ethem'in İzmir'e gitmesi dolayısıyla Manisa istasyonunda merasim düzenledi. Çerkez Ethem, ağabeyi Tevfik, Şevket Bey, Yaveri Sami, Yarbay Aleksandır ve Teğmen Yorgadis'in de bulunduğu heyet istasyondaki çok az kalabalıkla İzmir'e uğurlandı.⁵⁹⁷

Ankara İstiklal Mahkemesi Yunanlara sığınan Çerkez Ethem ve kardeşlerini gıyabında yargıladı. Çerkez Ethem ve kardeşleri 9 Mayıs 1921'de verilen kararlar vatana ihanet suçları sabit görülüp idama mahkûm edildi. Aynı kararlar 46 kişinin daha haklarında çeşitli suçlarla karar verildi. İstiklal Mahkemesi daha sonra Kuva-yı Seyyare'ye katıldıkları gerekçesiyle mahkemeye sevk edilenlerin yargılamasına başladı. Çerkez Ethem'le beraber hükümete silah çekenlerden haklarında delil olmayanlar için beraat kararı verildi. 21 Mayıs 1921'de yeniden yargılanan Yzb. Halil, Çerkez Ethem'in kurmay başkanlığını yaptığı sabit görülerek idam cezasına çarptırıldı. 21 Mayıs 1921'de asıldı. Yargılananlarda Çerkez Ethem'e hizmet derecelerine göre suçlu görülülere çeşitli cezalar verildi. Durumu şüpheli görülüp

⁵⁹⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13, 22 Şubat 1921.

⁵⁹⁶ **TBMMGCZ**, C.1, s.270; **HTVD**, S.73, BN.1586.

⁵⁹⁷ Köklü, **Age.**, s.73.

suçu sabit olmayanlar sınır dışı edilerek Elcezire Cephesi'ne gönderildi. Suçu ağır görülenlere idam cezası verildi. İdam cezası verilenlerden Teğmen Ali Recep, Çerkez Ethem ve kardeşleri adına İzmir'e giderek düşmanla iki gün görüşmek, dönüşünde Yörük Ali ve Demirci Mehmet Efe kuvvetlerini adam başına 40 lira vermek suretiyle, Afyon ve Konya üzerine tahrik etmek isteyen Çerkez Ethem'in mektuplarını efelere verdiği, bir kısım Çerkez kuvvetini Yunan tarafına geçirttiği üzerinden çıkan mektuptan ve kendi itirafı sabit görülerek idam edildi.⁵⁹⁸

Temmuz başlarında Ankara İstiklal Mahkemesi Ethem'in isyanına katılmaktan sanık 9 kişiden 7'sini çeşitli cezalara çarptırdı. Bunlardan Gördes telgraf memuru Hayri Efe ile muhacirlerden Şerif oğlu Mehmet'in sınır dışı edilmelerine, Simav Telgraf Müdürü Ferit'in milli dava mutlu sonuca ulaşmıncaya kadar hükümetçe uygun görülecek bir yere kalebent edilmesine, Kütahyalı inzibat memuru Ahmet oğlu Emin'in Doğu'ya, Eskişehirli Mustafa oğlu Ahmet'le Tekirdağlı Hasan oğlu Hasan'ın Elcezire Cephesi'ne sevklerine, Eskişehirli Ali oğlu Mustafa'nın on yıl süreyle küreğe konulmasına, Eskişehirli Seyit oğlu Mahmut ve Kütahyalı Mustafa oğlu Şerif'in beraatlarına karar verilmişti.⁵⁹⁹

Çerkez Ethem ve avanesi Yunan tarafına geçtikten sonra 150'likler listesindeki yerlerini almış oldu. Ethem ve Avanesi başlıklı liste şöyle devam ediyordu:

57. Çerkez Ethem,
58. Ethem'in biraderi Reşit,
59. Ethem'in biraderi Tevfik,
60. Kuşçubaşı Eşref,
61. Kuşçubaşı Eşref'in biraderi Hacı Sami,
62. İzmirli Sabık Akhisar Kumandanı Yzb. Küçük Ethem,
63. Düzceli Mehmet oğlu Sami 'Aço Fumbat',
64. Burhaniyeli Halil İbrahim,
65. Susurluk'tan Demirkapılı Hacı Ahmet,⁶⁰⁰

Çerkez Ethem ve arkadaşları Lozan görüşmeleri sırasında yurtdışına çıkarılacaklarla ilgili olan 150'likler listesine alındı. Listeye alınanların çoğu zaten

⁵⁹⁸ Aybars, **Age.**, s.58-59; Kılıç Ali, **Age.**, Derleyen: Hulusi Turgut, s.384.

⁵⁹⁹ Sarihan, **Age.**, İstanbul 1998, s.114.

⁶⁰⁰ Soysal, **Age.**, s.61; Erdeha, **Age.**, s.227.

daha önceden yurtdışına kaçmış bulunuyordu. Cumhuriyetin 15. Yılı için (29 Haziran 1938) bu kişiler hakkında bir af yasası çıkarıldı. Ethem ve Reşit bu yasadan yararlanmak istemeyerek Türkiye'ye dönmedi. Daha önce Atina'dan M. Kemal Paşa'ya mektup yazan, Türkiye'ye dönmesine izin verilen Reşit'in oğlu Aytek'in ricasıyla Celal Bayar, Amman'da bulunan Reşit Bey'i Türkiye'ye getirtti. Reşit Bey Bandırma'ya yerleşti ve bir buçuk yıl yaşadktan sonra öldü. Çerkez Ethem ise anlatıldığına göre, af yasası çıktığında Şam Konsolosluğu kendisine vizesinin hazır olduğunu söylemişti. Ethem ise “*memlekette kimin yüzüne bakabilirim?*” diyecek, bir başka gün vizesini alıp almayacağı sorulduğunda “*Hayır ben kendimi memleket dışında ölmeğe mahkûm ettim*” karşılığını verecekti.⁶⁰¹

⁶⁰¹ Sarihan, *Age.*, İstanbul 1998, s.116.

SONUÇ

Çerkez Ethem'in ağabeyleri gibi asker olma isteği hayatına yön veren en önemli kararının başında gelmektedir. İçindeki asker olma isteği, babasının isteğine karşı gelip evden kaçarak, İstanbul'da idealleri doğrultusunda okuyup asker olmaya yetecek kadar güçlüydü. Çerkez Ethem rütbesi ve bilgisi ne kadar az veya çok olursa olsun iyi bir askerdir. Askerlik mesleğini severek yapıyordu.

Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında verdiği mücadele onun daha çok nizami birliklerde değil çete savaşlarında gerilla harplerinde gelişmesini sağladı. Mondros Mütarekesi sonrası evine döndüğünde boş duramayarak çeteciliğe devam etti. Bandırmadaki ilk faaliyetleri vatan savunması açısından çok faydalı işler değildi. İstanbul Hükümeti Çerkez Ethem'in hareketlerinden rahatsızdı. Fakat ağabeyleriyle birlikte Rauf Bey ve Bekir Sami Bey'in telkinleriyle Milli Mücadele'ye kazandırılmasından sonra faydalı işlere imza attı.

Çerkez Ethem'in eleştirildiği en önemli noktalardan bir tanesi halktan aldığı paralardı. Özellikle Bandırma bölgesinde topladığı paralar ve İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmakla kurtarmalık alması en çok eleştirilen noktalardanandı. Çerkez Ethem'e göre kuracağı birlik için para lazımdı. Çerkez Ethem'in bu noktada haksız olduğunu söylemek zordur. Çünkü mücadele etmek için asker, askerin elde tutulması içinde para gerekiyordu. Kurduğu 2.500 kişilik birliğin sadece iâşesi değil, maaşları, levazım ihtiyaçları ciddi para gerektiriyordu. Milli Mücadele organize hale gelmeye başlayıp Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulana kadar, Çerkez Ethem bir süre kendi başının çaresine bakmak zorunda kalacaktı. Fakat paranın alınış şekli bakımından aksaklıklar vardı. Tehditle, korkutarak hiçbir resmi evrağa dayanmadan istenilen paralar ve paraların nerelere ne kadar harcandığı muallâktaki konulardı.

Çerkez Ethem'in yapısı kimsenin emri altında çalışmaya müsait değildi. Bulduğu bölgede kendisine rakip olabilecek nüfuz sahibi kişileri bir şekilde alt etmeyi başardı. Salihli bölgesindeki Alaşehirli Mustafa Bey ve Poyrazlılar bu duruma verilebilecek örnekler arasındaydı.

Çerkez Ethem, Salihli bölgesinde güçlenip palazlanmaya başladıktan sonra Kuva-yı Seyyare gittikçe alevlenen Anzavur İsyanı'nı bastırabilmek için lazım gelen kuvvetler arasında değerlendirilmeye başlandı. Bu maksatla Çerkez Ethem, Heyet-i Temsiliye tarafından Anzavur İsyanı'nı bastırmakla görevlendirildi. Çerkez Ethem

Kuva-yı Seyyare'siyle Balıkesir bölgesini saran Anzavur Ahmet belasını defetmek için Balıkesir'e hareket etti. Hızlı hareket kabiliyetine sahip kuvvetleriyle isyanı bastırdı. İsyanı karışmış olan asileri kendi divan-ı harbinde gerekli cezalara çarptırdı. Bu cezalar genelde idamdı ve gereği hemen yerine getiriliyordu.

Çerkez Ethem Anzavur İsyanı sonrası Bolu, Adapazarı, Düzce, Hendek İsyanları'yla uğraştı. Kuva-yı Seyyare Anzavur İsyanı'nda olduğu gibi bu bölgede çıkan isyanları da bastırarak Ankara'nın rahat nefes almasını sağladı. Gerçekten Anzavur Ahmet ve Bolu İsyanları Çerkez Ethem'in zamanında yaptığı müdahaleler sonucu bastırılmasaydı, Milli Mücadele'nin merkezi Ankara sürekli tehdit altında bulunacaktı.

Milli Mücadele'de Yunanlar, Fransızlar, Ermeniler ve perde arkasında İngiltere ile yapılan mücadelenin yanında kendi içimizdeki isyanlarda Ankara Hükümeti'nin başını çok ağrıttı. Bunlardan bir tanesinde Yozgat'ta çıkan isyandı. Çerkez Ethem Anzavur Ahmet İsyanı'nı bastırıp Salihliye Kuva-yı Seyyare'yi sevk etme planları yaparken Ankara Hükümeti tarafından Yozgat İsyanı'nı bastırmaya memur edildi. Çerkez Ethem'in Ankara'ya gelişleri artık daha öncekilerden farklı idi. Çerkez Ethem BMM'de bazı milletvekilleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya alternatif olarak gösteriliyordu. Başlarını Yeşil Ordu Cemiyeti üyelerinin çektiği milletvekili grubu aynı zamanda düzenli ordu kurulma çalışmalarına karşı çıkarak Kuva-yı Milliye birliklerinin devam etmesi fikrini ısrarla savunmaya başladı. Çerkez Ethem'e göre Ankara'da gördüğü ilgi kendisine ne kadar hicap verse de, esasında şımarmıyor da değildi.

Ankara'da isyan hakkında genel bilgi alan Çerkez Ethem, Yozgat isyan bölgesine hareket etti. Yozgat'ta isyancıları halaç pamuğu gibi dağıttı. Bu günlerde Kuva-yı Seyyare en güçlü dönemini yaşıyordu. İsyanlılar Çerkez Ethem'in hukuk kurallarına göre ceza almaya devam ediyordu. Çerkez Ethem Yozgat'ta, Ankara Hükümeti'ne karşı güç denemesine de kalkışacaktı. Ankara Hükümeti'nin Vali Vekili atadığı Yahya Galip Bey'in nezdinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Çerkez Ethem tarafından cezalandırılacaktı. M. Kemal Paşa ileri görüşlüğünü göstererek, Yahya Galip Bey'in hasta olduğunu ileri sürmüştü. M. Kemal Paşa, Çerkez Ethem'e Yahya Galip Bey'i teslim etmeyecekti. Esasta Yahya Galip Bey suçlu veya suçsuzda olabilirdi. Çerkez Ethem'in Yozgat'da Divan-ı Harbinde

yargılayıp asacağı Yahya Galip Bey değil, Ankara Hükümeti'nin otoritesiydi. Mustafa Kemal Paşa bunu kabul etmedi. Yahya Galip Bey'in hasta olduğu ileri sürüldü. Çerkez Ethem'in Yahya Galip Bey'in hasta olmayıp saklandığından bilgisi vardı. Yozgat'a gönderilmeyerek kendisine iade edilmemesine çok sinirlenmişti. Kuva-yı Seyyare'nin gücüne, Ankara'da gördüğü ilgiye dayanarak şımaran Çerkez Ethem, Mustafa Kemal Paşa'yı BMM'nin önünde asacağını söylemekten çekinmiyordu.

Çerkez Ethem Yozgat İsyanı dönüşü Salihli bölgesinden ziyade Kütahya ve Eskişehir bölgesine yerleşerek karargâhını kurdu. Gediz-Kütahya-Eskişehir mıntıkası Kuva-yı Seyyare'nin faaliyet alanı oldu. Aynı zamanda bu bölge komünist propagandaların yoğun olarak yapıldığı yerd. Çerkez Ethem'in yayın organı olan Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi de Eskişehir'de yayınlanıyordu.

Çerkez Ethem'in Yozgat dönüşü Yunanlarla yaptığı Demirci Muharebesi, tarih kitaplarında fazla göze çarpmasa da, Milli Mücadele döneminde kazanılmış önemli zaferlerin başında gelmektedir. Kuva-yı Seyyare'nin Demirci muharebesinde gösterdiği cesaret Milli Mücadele açısından çok önemliydi. Kuva-yı Seyyare bu başarısıyla BMM ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazandı.

1920 Ekim'de yapılan Gediz Taarruzu'ndan sonra Kasım ve Aralık ayları Batı Cephesi Komutanlığı ile Kuva-yı Seyyare'nin çekişmesine sahne oldu. Çerkez Ethem'in ısrarı ve Ali Fuat Paşa'nın da onayıyla Yunanlara karşı yapılması planlanan Gediz Taarruzu, Çerkez Ethem ve Ankara Hükümeti ilişkileri açısından önemli bir kavşaktı. Gediz Muharebesi'nin kaybedilmesiyle, Kuva-yı Seyyare ve düzenli ordu birliklerinin arası açıldı. Bu taarruz sonrası bazı radikal değişiklikler yapıldı. Batı Cephesi Komutanlığı'nda yaşanan komuta değişikliğiyle Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. İsmet Bey Batı Cephesi Komutanı, Refet Bey ise Güney Cephesi Komutanı oldu.

Çerkez Ethem ve kardeşleri İsmet Bey'in komutanlığını hazmetmede sıkıntı yaşadı. Çerkez Ethem'i isyana götüren en önemli sebeplerin başında İsmet Bey ile yaşanan sorun gelmekteydi. Çerkez Ethem'i ikna etmek için görevlendirilen, BMM üyeleri arasından seçilen, nasihat heyetleri beklenen neticeyi vermedi. Çerkez Ethem ve kardeşleri yapılan telkinlere rağmen Yunan tarafıyla protokol yaparak anlaşma yoluna gitti.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Türk ordusuyla çatışarak Yunan tarafına sığınması Çerkez Ethem meselesini hain, ihanet gibi kavramlar etrafında toplamaya yetti. Bazılarına göre de Çerkez Ethem'in Yunan tarafına sığınması zorunluluktur. Çerkez Ethem'e sahip çıkanlar ona haksızlık yapıldığını, oyuna getirildiğini, ihanete sürüklendiğini dolayısıyla itibarının iade edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Meseleyi Türk-Çerkez meselesi etrafına kilitleyenler ise Çerkez Ethem'e Çerkez yaftası yapıştırıldığını, bu durumda Çerkez halkını rencide ettiğini iddia ediyordu. Sonuçta Türk Milleti de kendi içerisinde bazı hainler çıkarmıştır. Ama Türkler bu durumu bazı Çerkezler kadar üzerine alınmamıştır. Araştırma boyunca Ethem Bey'den Çerkez Ethem diye bahsetmemiz onun Çerkezliğine vurgu yapma amacını gütmemiştir. Çerkez Ethem bile belgelerde Kuva-yı Seyyare kurulmadan önce Ethem isminin yanına Çerkez takısını eklemektedir. Çerkez Ethem'in Çerkezliğine vurgu yapmak isteyen yazarlar ise, Çerkez Ethem'in İzmir'de bulunduğu sırada yapılan, Çerkez milliyetçiliği yapıldığı sonucu çıkarılan, Çerkez Kongresine ve kongre sonucu yayımlanan beyannamelere dayanarak Çerkez Ethem ismini kullanmaktadır.

İnsanoğlu hayatı boyunca ne kadar iyi işler yaparsa yapsın, en son yaptığı işin yanlışlığı, önceki yaptığı doğruların hepsini bir anda yok etmeye yeterlidir. Çerkez Ethem Milli Mücadele'de isyanların bastırılmasında, Yunanlarla yapılan mücadelede büyük katkılar sağladı. Fakat Çerkez Ethem nedeni ve sebebi ne olursa olsun Türk'ün bağımsızlığına göz diken Yunanlarla anlaşma yaptı. Kabul edilemez bir gerçek olan bu anlaşma, Çerkez Ethem'i tarihin karanlık sayfalarına sürükledi. Bu durumu zorunluluğa, mecburiyete bağlamak Çerkez Ethem'i haklı çıkarmaya yetmeyecektir. Çerkez Ethem İzmir'e giderek sığındığı Yunan bayrağı altında da boş durmamış, Yunan kuvvetlerinin kazanacağı başarıları avucunu ovuşturarak beklemiştir. Türk tarafına uçaklarla atılan, Türk askerinin aklını çelme maksadı güden beyannamelerin altına imzasını atmıştır. Berlin'de, Ürdün'de yaşadığı sıralarda da birçok teşebbüste bulunmuştur.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Vesikaları

- Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B- Gazeteler, Dergiler ve Meclis Zabıtları

- Hâkimiyet-i Milliye
- İzmir'e Doğru
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
- Yakın Tarihimiz C.1-2-4
- TBMMZC, C.3-5-7-11
- TBMMGCZ, C.1

C- Kitaplar

ABADAN, Yavuz, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972.

ADIVAR, Halide Edib, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Özgür Yayınları, İstanbul 2004.

AĞAOĞLU, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

AKAL, Emel, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2006.

AKANDERE, Osman, ATA Ferudun, **Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadeledeki Hizmetleri**, Temel Yayınları, İstanbul 2008.

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

AKER, M. Şefik, **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, 106 Numaralı Askeri Mecmua, C.3, S.47, İstanbul 1937.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

AKINCI, İbrahim Ethem, **Demirci Akıncıları**, TTK Basımevi, Ankara 1978.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1920)**,

TTK Basımevi, Ankara 1988.

ALBAYRAK, Mustafa, **Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919–2 Ağustos 1920)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Basımevi, Ankara 1990.

APAK, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961.

ASARKAYA, Halis, **Ulusal Savaşta Tokat**, Tokat Basımevi, 1936.

ASLAN, Yavuz, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, TTK Basımevi, Ankara 1997.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919–1927)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara 1991.

ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Savaşı**, Tekin Yayınevi, C.2–3, İstanbul 1996.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C.II, Remzi Kitabevi, 1999.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.I, Remzi Kitabevi, 2000.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

AYKUT, Şen Nur, **Milli Mücadelede Biga**, Haziran 2006.

BARDAKCI, Cemal, **Anadolu İsyânları**, Berikan Yayınları, Ankara 2001.

BAYAR, Celal, **Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş**, C.6–8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Basımevi, Ankara 1974.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

BIYIKLIOĞLU, Tefik, **Trakya’da Milli Mücadele**, C.2, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara 1992.

BORAK, Sadi, **Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem Olayı**, Kırmızı Beyaz Yayınevi, İstanbul 2004.

BOZGEYİK, Burhan, **Çerkez Ethem Hain Mi Kahraman Mı?**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

BÜYÜKBAŞARAN, Yusuf, **Tarihin Gölgesinde Çerkes Ethem**, Bursa 2000 Yayıncılık, Bursa 1996.

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hâtıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

CENİK, Salih, **Birinci Meclis’te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

CİLASUN, Emrah, **“Bâki İlk Selam” Çerkes Ethem**, Belge Yayınları, İstanbul 2004.

COŞAR, Ömer Sami, **İstiklal Harbi Gazetesi**, Karşıyaka Belediyesi Yayınları.

COŞKUN, Alev, **Kuva-yı Milliye’nin Kuruluşu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.

ÇAĞLAR, Günay, **Hüsrev Bey Hey’et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

ÇALIŞLAR, İzzeddin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

ÇALIŞLAR, İzzettin, **Gediz, Kütahya Ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61. Tümen**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

ÇARIKLI, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919–1920)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi 1967.

ÇARIKLI, Turgut, **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvayı Milliyecinin Yaşam Öyküsü**, Yay. Haz. Y. Hakan Erdem, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005.

ÇERKES ETHEM, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul 1994.

ÇETİNKAYA, Ali, **Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1993.

ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fıkrası'na Geçiş (1918–1923)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

ÇOLAK, İbrahim, **Milli Mücadele Esnasında Kuvâ-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hâtıratım**, Emre Yayınları, İstanbul.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

DİNAMO, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân**, C.7–8, May Yayınları, İstanbul 1967.

EFE, Ahmet, **Çerkez Ethem**, Simurg Yayıncılık, İstanbul 2006.

EFE, Ahmet, **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.

EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, **Milli Mücadele'de Bursa**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

ERDEHA, Kamil, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

ERGÜL, Teoman, **Kurtuluş Savaşı'nda Manisa**, Kebikeç Yayınları, Ankara 2007.

ERGİL, Doğu, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1981.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.

ESENGİN, Kenan, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

FRUNZE, M.V., **Türkiye Anıları**, Cem Yayınevi, İstanbul 1978.

GEREDE, Hüsrev, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Literatür Yayınları, İstanbul 2002.

GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru 1921–1922**, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

GOLOĞLU, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

GÖKBEL, Asaf, **Milli Mücadele'de Aydın**, Coşkun Matbaası, Aydın 1964.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912–1922**, TTK Basımevi, Ankara 1993.

GÜRALP, Şerif, **Kurtuluş Savaşının İçyüzü**, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007.

GÜRAN, Ali Ergin, **Kuva-yı Seyyareden Kuva-yı Milliye'ye Yeni Dünya (Seçmeler)**, Katkı Yayınları Belgesel Sosyalizm Serisi No:3, İstanbul 1976.

GÜVEN, Zühtü, **Aznavur İsyanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken, Sivas Kongresinden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına (4 Eylül 1919–23 Nisan 1920)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.

HABLEMİTOĞLU, Necip, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti**, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2006.

HARRİS, George S., **Türkiyede Komünizmin Kaynakları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1976.

HATEMİ, Nilüfer, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

HİÇYILMAZ, Ergun, **Gizli Belgelerle Çerkes Ethem**, Pera Orient Yayınları, İstanbul 2004.

HİÇYILMAZ, Ergun, **Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri**, Kamer Yayınları, İstanbul 1996.

HÜLAGÜ, Orhan, **Milli Mücadele'de Bursa**, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

İĞDEMİR, Uluğ, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, TTK Basımevi, Ankara 1989.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, **İstiklal Harbi (Garb Cephesi)**, Hazırlayan: Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar 1. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

KANDEMİR, Feridun, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, C.3, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, Birikim Yayınları, İstanbul 1980.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2002.

KILIÇ ALİ, **ATATÜRK'ÜN SIRDAŞI KILIÇ ALİ'NİN ANILARI**, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

KİNROSS, Lord, **ATATÜRK**, Sander Yayınları, İstanbul 1984.

KOCAHANOĞLU, Orhan Selim, **Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918–1938**, TTK Basımevi, Ankara 2000.

KONUKÇU, Enver, **Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

KÖKLÜ, H. Nusret, **Manisa İşgalden Kurtuluşa**, Akademi Kitabevi, İzmir 1998.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

KUTAY, Cemal, **Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya**, Özgür Yayınları, İstanbul 2004.

KUTAY, Cemal, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.

KUTAY, Cemal, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi**, Tarih Aydınlığı, İklim Yayıncılık, İstanbul 2004.

KÜLÇE, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak Siyasi ve Hususi Hayatı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953.

MANGO, Andrew, **Atatürk**, Sabah Kitapları, İstanbul 2000.

Miralay Mehmet Arif Bey, **Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919–1923)**, Arba Yayınları, İstanbul 1987.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

NADİ, Yunus, **Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Atatürk Kütüphanesi:16, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

NADİ, Yunus, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve

Yayıncılık, 1998.

ONAR, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

ORBAY, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005.

ÖZALP, Kâzım, **Mili Mücadele I 1919–1922**, TTK Basımevi, Ankara 1985.

ÖZER, Kemal, **Kurtuluş Savaşında Gönen**, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1964.

ÖZEL, Sabahattin, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919–1922)**, İstanbul 1987.

ÖZGEN, Abdurrahman, **Milli Mücadelede Türk Akıncıları**, Baysan Yayınları, İstanbul 1982.

ÖZGÜL, Cemil, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919–23 Nisan 1920)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara 1989.

ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadele Ege Çevresi I**, Çağdaş Matbaacılık, 2001.

ÖZKÖK, Rüknu, **Düzce Bolu İsyancıları**, Milliyet Yayınları, 1971.

PARLAK, Türkmen, **İşgalden Kurtuluşa 1, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982.

SAKALLI, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

SARAY, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, Acar Yayınları, İstanbul 1987.

SARIBAY, Selim, **İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu Düzce**, Aydın 1943.

SARIKOYUNCU, Ali, ÖNDER, Selahattin, ERŞAN, Mesut, **Milli Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

SARIHAN, Zeki, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.I–II–III, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara.

SAYILGAN, Aclan, **Türkiye'de Sol Hareketler (1871–1973)**, Otağ Yayınları, İstanbul 1976.

SELÇUK, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, C.2, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2004.

- SELEK, Sabahattin, **Milli Mücadele**, C.1-2, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.
- SELIŞIK, Selahattin, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.
- SOFUOĞLU, Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeypatı Anadolu 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.
- SOFUOĞLU, Adnan, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- SORGUN, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.
- SOYSAL, İlhami, **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul 1985.
- Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele**, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara 1969.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kuva-yı Milliye Tarihi**, Yıldız Matbaacılık, Ankara 1957.
- ŞENER, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı**, Etik Yayınları, İstanbul 2001.
- ŞEHİDOĞLU, Süreyya, **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Ankara 1970.
- ŞİMŞEK, Nurettin, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey**, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- TAŞ, Necati Fahri, **Milli Mücadele Döneminde Yozgat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- TAŞ, Necati Fahri, **Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, Nehir Yayınları, İstanbul 1997.
- TAÇALAN, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarcken Hasan Tahsin**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.
- TANÖR, Bülent, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Afa Yayınları, İstanbul 1998.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.II-III, MEB Basımevi, İstanbul 1991.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Basımevi, Ankara 1989.

TEVETOĞLU, Fethi, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ankara 1967.

TEVETOĞLU, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Basımevi, Ankara 1991.

TOKER, Yalçın, **Yeşil Ordu**, Toker Yayınları, İstanbul 1996.

TOKER, Tahran, **Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli**, Denizli Sanayi Odası Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar–1 (1908–1925)**, BDS Yayınları, İstanbul 1991.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar–1 (1908–1925) Belgeler II**, BDS Yayınları, İstanbul 1991.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923), C.IV, Ks.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, C.II, Batı Cephesi 2.Ks., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, C.II, Batı Cephesi 3.Ks., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, C.VI, İç Ayaklanmalar (1919–1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918–1920)**, TTK Basımevi, Ankara 2001.

TÜRKSOY, Turgut, **Çerkes Ethem Apoletsiz General**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2008.

UĞURLU, Nurer, **Çerkez Şahani Ethem**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.

ÜNAL, Muhittin, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.

ÜNAL, Muhittin, **Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü**, Cem Yayınevi, İstanbul 1996.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul 1971.

YILMAZ, Mustafa, **Milli Mücadelede Yeşil Ordu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

YURDOĞLU, Zekeriya, **Gördes Tarihi**, Gördes Belediyesi Kültür Yayınları No:1.

D- Makaleler

AKANDERE, Osman, **“Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri”**, AKDTYK, AAMD, S.57, C.XIX, Kasım 2003, s.977–1008.

ALTINTAŞ, Ahmet, **“Yeşil Ordu Cemiyeti”**, Türkler Ansiklopedisi, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.89–96.

ARSLAN, Mukaddes, **“Yakın Dönem Tarihimizde Yeşil Ordu Cemiyeti’ne Toplu Bir Bakış”**, AKDTYK, AAMD, C.XVII, S.51, Kasım 2001, s.895–919.

BALCIOĞLU, Mustafa, **“Batı Anadolu’nun İşgali ve Kuva-yı Milliye”**, Milli Mücadele Tarihi Makaleler, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.33–55.

BARDAKÇI, Murat, **“Çerkes’le Audrey Hepburn’u Buluşturan Asırlık Öykü”**, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/11/19/262360.asp>, Erişim Tarihi 25.05.2008.

BİNGÖL, Sedat, **“Çerkez Ethem’e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler”**, Toplumsal Tarih, S.40, Nisan 1997, s.35–43.

ÇAKMAK, Fevzi, **“Birinci-İkinci İnönü Savaşları ve Sonrası”**, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, S.18, Ağustos 1986, s.20–24.

DURAN, Tülay, **“Akşehir-Kütahya Kuva-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal’e Gönderilen Rapor”**, BTDD, S.30, Ağustos 1987, s.8–13.

DURAN, Tülay, **“Milli Mücadelede Cepheler”**, BTDD, S.26, Nisan 1987, s.8–16.

ERCAN, Yavuz, **“Kuva-yı Milliye’nin Yapısı Ve Niteliği Üzerinde Bir Tahlil”**, Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.2, Ankara 1985, s.229–238.

HÜLAGÜ, Orhan, **“Anzavur İsyanı”**, AKDTYK, AAMD, C.XIV, S.40, Mart 1998, s.49–67.

KASALAK, Kadir, **“Kuva-yı Milliye’nin Askeri Açından Etüdü”**, AKDTYK,

AAMD, C.XIV, S.42, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı, Kasım 1998, s.979–1004.

KOCAHANOĞLU, Orhan Selim, “**Çerkez Ethem'in Bilinmeyen Üç Mektubu**”, Tarih ve Düşünce, Temmuz 2002, S.2002–7, s.50–54.

KOCATÜRK, Utkan, “**Celal Bayar'la Bir Konuşma**”, AKDITYK, AAMD, C.II, S.5, Mart 1986, s.323–359.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “**Milli Mücadelede Denizli Isparta ve Burdur Sancaklarında 'Kuva-yı Milliye' Fikri Üzerine İlk Çalışmalar**”, AKDITYK, AAMD, C.V, S.14, TTK Basımevi, Ankara 1989, s.479–485.

MERT, Özcan, “**Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler**”, Belleten C.LVI, S.217, Ankara 1992, s.847–963.

OCAK, Ahmet Yaşar, “**Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı**”, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.VII-VIII-IX-X, s.83–146, Ankara 1974.

ÖZKAYA, Yücel, “**Kuva-yı Milliye**”, AKDITYK, AAMD, C.VII, S.24, TTK Basımevi, Ankara 1992, s.451–480.

ÖZTOPRAK, İzzet, “**Düzenli Ordunun Kuruluşu**”, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara 1985, s.261–281.

ÖZTOPRAK, İzzet, “**Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri**”, Türkler Ansiklopedisi, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

SOFUOĞLU, Adnan, “**Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuva-yı Milliye (1918–1921)**”, Türkler Ansiklopedisi C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.618–627.

E- Tezler

ALTINBAŞ, Ahmet, **Milli Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyasi Kökenleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

ÖZBEY, Bülent, **Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

TURAN, Kenan, **Çerkez Ethem**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

۵۱۸۶

تلغرافنامه

احمد رضا خان

نوع	ساعت اول ساعت مکرر	تاریخ	آوردنی عمل	دولت کتبخانه موسسه و کتابخانه حکومت لاهور مسئولیت قبول اینج	تاریخ	کلاس	نومردی	مخبر
ky	اول مکرر		کتابخانه اولدنی عمل		اول ساعت مکرر			اطمینان

فصل اول در بیانیت او ادرم و قوام تاریخ طفره اول و غیره
 به طریقی در اطینانیه اتمام ایضاً طویل و غیره
 به و ماله طفره اول ایضاً طویل و غیره
 ادله و اتمام ایضاً طویل و غیره
 فایده و طفره ایضاً طویل و غیره
 اتمام ایضاً طویل و غیره

۱۶/۱۱/۱۹۱۶

قوام

قوام

مردم مکرر ۸۰۱

Ek-3

Hendek'in, Edhem Bey'in tedip kuvvetleri tarafından ele geçirildiği, Adapazarı'nda altı kişinin idam edildiği, ele geçen top ve makineli tüfekler hakkında.

TİTE, KN:24, BN:22

ارفودم سلفه هفتونده كبريه
 ۱۶ / ۱۷ تاريخ هفتونده عموم قواي تقييه فرماندای الكم كبريه الناييل فرمانده
 صورتی قبا روزه ميفالند - ۱۹ سايل هفتونده ناز مطلقال
 ۱۸ / ۱۹ اوله دن صكره نذاه انزادونك اداره نده كي عصمه هفتونده
 مازنده قواي انده بائيديان معاد كيجي نعلير كيجي - ك شفقه بيرك كات
 تعزيرله يه دكاف دلم ايديه شريد بيه معادم ده حوكما عصا بيليه
 بيه صوره طافيلسه دلفه اسرايه موبد ايمكده حروب مجاهدينه قدا ۱۸ / ۱۹ تقسيم
 اعتقاد ايلسه دلا پيريز هفتونده ايرايان عصا شدره تقضا ايمكده -
 عصا نك مجروح نفوي يك هوقده -

Ek-6

Umum Kuva-yı Takibiye Kumandanı Ethem Bey'in
 Anzavur kuvvetleriyle yapılan çatışma hakkında
 bilgi veren telgraf sureti.
 TİTE, KN:31, BN:120

تلغرافنامه

بایکلیک قوی ملیه و بلجوم بلدیہ سلسلہ

مخرجی	نومردی	کلمه	تاریخی	آلدهنی عمل	تاریخ	ساعت	شماره
اول	سریس	اول	ساعت	سکیده	اول	اول	سکیده

حکومت لاهور ہمارے آئین مولانا برکات مسکولین قبول ایجن

میں نے دیکھا تھا کہ قاضی مدقم بہ ایڈار ایلو کی اندر لکھنے قدر رکھتے ہیں
 اسے یہ ہے متفقہ طور پر ملنے تک جو کہ وطن خدمت الہیہ میں بھلا
 قدر الحاحاً منگال اردو سید یا بدین قیام لکھ لکھ برینہ اشراک انجمن صوبہ
 اشاعت جہاں دنیا کی کوئی سند نہ صرف لکھ رہا ہے نئی اشراک جہاں لکھ رہا ہے
 بڑے قابل اہلیت متفقہ طور پر آئین یا ایجن تشکیل ایڈرہ الاشراف مطبقہ بدین دعوت
 پورا ہے جس سے متفقہ طور پر ایڈرہ ہوا ہے اس وقت اس اولیہ اشراک لکھ رہا ہے
 ہر لفظ اساتذہ اولیہ علیہ ایڈرہ ہم کہ بڑے قابل اہلیت ہوا ہے جو لکھ رہا ہے
 فرمایا اولیہ علیہ ایڈرہ ہوا ہے جو لکھ رہا ہے جو لکھ رہا ہے جو لکھ رہا ہے
 صلیبی جہاں کہ ارجم

Ek-8

Salihli Cephesi Kumandanı Edhem Bey'in, Alaşehirli Mustafa ve avanesi gibi asilere karşı görevlendirilmenin memnuniyetini bildiren bütün Kuva-yi Milliye ve belediye riyasetlerine gönderdiği telgraf.

TİTE, KN:328, BN:22

Ek-9

Mayıs 1920 Yozgat İsyanı'nı bastırmak üzere görevlendirilen
Çerkes Ethem ve adamları istasyondaki karargah binası
önünde Mustafa Kemal'le

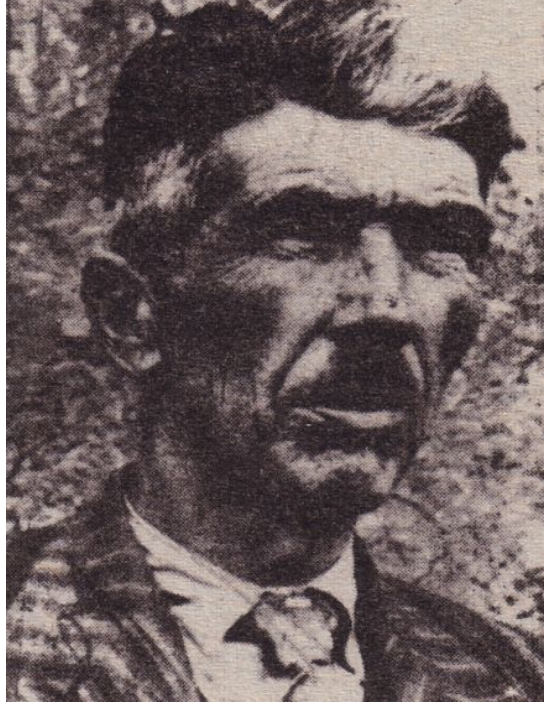

Ek-10

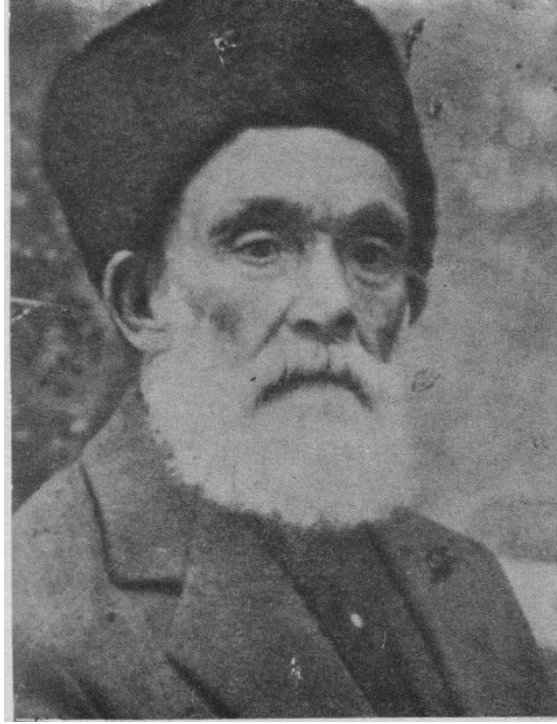
Alaşehir Kongresi'ne katılanlardan bir grup. Oturanlar sağdan sola doğru, Sarı Edip
Efe, Çerkez Ethem, Refet Bele, Demirci Mehmet Efe.
(16-25 Ağustos 1919)

Ek-11
Çerkez Ethem

Ek-12
Çerkez Ethem'in Ağabeyi
Tevfik Bey

Ek-13
Çerkez Ethem'in Babası Ali Bey

Ek-14
Çerkez Ethem'in Ağabeyi Saruhan Mebusu Reşit Bey

Ek-15
Dereköy 28 Ocak 1921
Çerkez Ethem Yunan Kuvvetleriyle Protokol İmzaladıktan Sonra

Ek-16
Çerkez Ethem'in Adamlarından Sarı Edip Efe

Ek-17
İzmirli Küçük Ethem

Ek-18
Parti Pehlivan